

De groepsleider als evenwichtskunstenaar

Leescommissie
Prof. dr. P.H. van der Laan
Prof. dr. T.V.M. Pels
Prof. dr. I. Weijers
Prof. dr. M. de Winter

Omslagontwerp: Primo!Studio, Delft

© 2013 Joep Hanrath | Boom Lemma uitgevers

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-94-6236-012-9
ISBN 978-94-6094-854-1
NUR 820

www.boomlemma.nl

De groepsleider als evenwichtskunstenaar

Het dagelijks werk op de leefgroep in een justitiële jeugdinstelling

Keeping the balance; on the problem of order in Dutch juvenile offenders institutions

(with a summary in English)

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor aan de Universiteit Utrecht op gezag van de rector magnificus, prof. dr. G. J. van der Zwaan, ingevolge het besluit van het college voor promoties in het openbaar te verdedigen op 26 september 2013 des ochtends te 10.30 uur.

door

Jean Josef Hanrath
geboren op zes december negentienhonderddriënzestig te Hengelo (Gelderland)

Promotoren

Prof. dr. F. Bovenkerk

Prof. dr. J.M.A. Hermanns

Dit proefschrift werd mede mogelijk gemaakt door de financiële steun van Hogeschool Utrecht, het UUFonds voor promovendi van Hogeschool Utrecht en Raak-Publiek Stichting Innovatie Alliantie.

Voorwoord

Op uitnodiging bracht ik in 2007 een dag door in de jeugdinstelling Eikenstein. Groepsleiders boden mij een 'kijkje in de keuken', toen zij een dagelijks dilemma bespraken. Een van de jongens zou die dag naar huis gaan en wat te doen met de versnaperingen die, betaald uit het budget van de instelling, hij niet mee naar huis zou nemen. De conclusie was dat de jongere zijn bestelling niet zelf zou verdelen, maar dat de groepsleiding dit zou overnemen om scheve ogen onder de jongeren te voorkomen. Zij wilden hiermee verhinderen dat deze jongen een van zijn maatjes 'in natura' een dienst zou bewijzen en daarmee een mogelijke afhankelijkheidsrelatie zou versterken: "Ik doe iets voor jou, dan doe jij later iets voor mij." Afstaan van zijn bestelling bleek dus niet zomaar een aardigheidje, een cadeautje, maar zou de betekenis van betaalmiddel kunnen hebben. De groepsleiders namen het zekere voor het onzekere. De vertrekkende jongere zou niet zelf bepalen wie zijn 'bestelling' kreeg, maar de groepsleiding.

Dit incident stemde tot nadenken: vanwaar deze beslissing? En het nadenken leidde tot het schrijven van een onderzoeksvoorstel met deze dissertatie als resultaat. Hoe een vriendelijke uitnodiging verstrekkende gevolgen kan krijgen ...

Ronald Boer, destijds locatiemanager, wil ik danken voor mijn entree bij Eikenstein, één van de onderzoekslocaties van dit proefschrift. Ook DJI/JJI, in de persoon van Arie van der Hurk wil ik danken voor zijn enthousiaste reactie op het voorstel tot dit kwalitatieve onderzoek in de justitiële jeugdinstelling. Pedagogisch directeur, Egidia Jetten, van De Hunnerberg wil ik danken; zij maakte de weg vrij om uren en dagen door te brengen op deze tweede onderzoekslocatie.

Zowel op Eikenstein als op De Hunnerberg ben ik zeer gastvrij ontvangen door de leidinggevenden en de groepsleiders en hen wil ik dan ook danken voor hun tijd en de bereidheid om mij over hun schouder mee te laten kijken. In vele, korte en langere, gesprekken blikten we voortdurend terug op de vele beslissingen die genomen werden. Ook aan de jongeren op de groep een woord van dank. Zij waren weliswaar niet het onderwerp van dit onderzoek, maar zij vormden wel het vertrekpunt voor de beslissingen die de groepsleiders doorlopend moesten nemen.

Het onderzoek is mogelijk gemaakt door de Hogeschool Utrecht en is ondersteund door de Stichting Innovatie Alliantie met een Raak-subsidie voor onderzoek naar het leefklimaat in de gesloten jeugdzorg. Het College van Bestuur van de Hogeschool

Utrecht wil ik danken voor het vertrouwen dat zij mij heeft gegeven om dit promotietraject te starten; het management van het Instituut voor Social Work ben ik erkentelijk voor de tijd die vrij geroosterd werd om dit onderzoek uit te voeren.

Voor de begeleiding wil ik in de eerste plaats mijn beide promotoren, prof. dr. Frank Bovenkerk en prof. dr. Jo Hermanns danken die, ieder vanuit eigen expertise, mijn onderzoek kritisch, geïnteresseerd en betrokken begeleidden. Hun vertrouwen in de goede afloop van deze zoektocht vormde een belangrijke stimulans. Ook het Lectoraat Werken in Justitieel Kader en in het bijzonder lector Anneke Menger, wil ik danken voor de intellectuele en morele ondersteuning in een traject dat uit de aard der zaak haar mee- en tegenvallers kent.

Tot slot wil ik mijn collega's en familie bedanken voor hun interesse en bereidheid om stressvolle momenten in het promotietraject met een bemoedigend woord of glimlach te pareren.

Utrecht, mei 2013

Inhoudsopgave

1 Inleiding	11
1.1 Introductie	11
1.2 Eerst enkele basisgegevens	15
1.3 Het ingewikkelde krachtenveld van de institutionele orde	19
1.4 De opbouw van dit proefschrift en vraagstelling	24
2 Pedagogisch handelen en het vraagstuk van de orde door de jaren heen	27
2.1 Inleiding	27
2.2 De periode tot de Tweede Wereldoorlog	28
2.3 De periode na de Tweede Wereldoorlog	37
2.4 Conclusie	47
3 Het probleem van de orde in een gesloten instelling	49
3.1 Inleiding	49
3.2 Het probleem van de orde en de risico's van dwangmiddelen	50
3.3 Orde: een kwestie van transparante regels en eenduidige handhaving?	54
3.4 Conclusie	57
4 Een microsociologisch perspectief op de orde in een gesloten inrichting	59
4.1 Inleiding	59
4.2 Theoretische achtergrond	60
4.3 Goffmans begrippenkader	64
4.4 Conclusie	75
5 Plaats van handeling, de dagelijkse routine bij de onderzoekslocaties	77
5.1 Inleiding	77
5.2 De groepsleiders	77
5.3 De locaties	79
5.4 Het dagelijks werk van de groepsleider	83
5.5 Conclusie	92

6 Organiseren van de dagelijkse orde in de inrichting	93
6.1 Inleiding	93
6.2 Het spanningsveld van de groepsleider	93
6.3 Regel is regel	96
6.4 Regel ter afbakening van de sociale positie	97
6.5 Regels om 'impression management' van de jongeren te reguleren	99
6.6 Regels ter voorkoming van eigenrichting	101
6.7 Het herstelritueel na schending van de regel	103
6.8 Regel is regel, of toch niet?	105
6.9 Regel is regel genereert zijn eigen beperkingen	108
6.10 Ethische dilemma's bij de toepassing van regels	113
6.11 Onderhandelen over oplossingen; twee voorbeelden	115
6.12 Conclusie	118
7 Rechtsbescherming en methodisch handelen	119
7.1 Inleiding	119
7.2 Rechtsbescherming	120
7.3 Methodisch handelen	126
7.4 Het sociale-competentiemodel	127
7.5 Youturn	132
7.6 Equip	134
7.7 Conclusie	140
8 Orde als doorlopend probleem	143
8.1 Inleiding	143
8.2 Situatieschets	143
8.3 Analyse	163
8.4 Conclusie	166
9 Quiet power van de groepsleider	167
9.1 Inleiding	167
9.2 Quiet power in verschillende situaties	167
9.3 Casus Youssef, zoeken naar het juiste evenwicht	190
9.4 Conclusie	202

10 Hoe orde en behandelen op elkaar ingrijpen	205
10.1 Inleiding	205
10.2 Roy	206
10.3 Garry	210
10.4 Conclusie	218
11 Conclusie	221
11.1 Inleiding	221
11.2 Hoe wordt de orde gevormd?	221
11.3 Onderhandeling daar waar regels te kort schieten	223
11.4 Zijn de beperkte effecten van de behandeling in een jeugdinrichting te verklaren vanuit het vraagstuk van de orde?	226
11.5 Discussie	228
12 Onderzoeksopzet en verantwoording	233
12.1 Inleiding	233
12.2 Kwalitatief onderzoek; een theoretische inleiding	233
12.3 Opzet en verantwoording van het onderzoek naar het werk van groepsleiders	236
Summary	247
Bibliografie	251

Inleiding

1.1 Introductie

Aangekondigd maar toch nog onverwacht verschijnt tegen het einde van de late dienst Joshua¹, 12 jaar oud. De groepsleiding van justitiële jeugdinstelling De Hunnerberg in Nijmegen is van zijn komst op de hoogte, maar het precieze tijdstip is onbekend. Eigenlijk zou hij naar een groep van 16-minners gaan, maar die is vol. Nu komt hij voor een week naar groep B; daar is plaats, maar hij wordt wel tussen jongens van 16 jaar en ouder geplaatst.

Joshua is één van de jongeren voor wie groepsleiders in een justitiële jeugdinstelling zorg dragen. Ik wil proberen hun dagelijkse werkzaamheden te beschrijven nadat ik over een periode van twee jaar, van 2008 tot 2010, wekelijks een dag heb meegelopen. Hieronder een fragment van Joshua's eerste momenten op de leefgroep.

Een fragiele, jonge knul komt binnen, zijn begeleider achter hem aan. Hij draagt een wasmand vol kleding en een mapje foto's geprint op A4-formaat in zijn handen. Joshua stelt zich beleefd voor aan groepsleider Anna en ook aan mij, omdat ik midden in de kamer sta. Twee andere groepsleiders doen enigszins afgeschermd in de medewerkersruimte de administratie. Alle andere jongens zijn al op hun kamer en het is dus relatief rustig. Anna en ik kijken elkaar lichtelijk verschrikt aan bij zijn binnenkomst. Op onze gezichten de onuitgesproken vraag: wat doet deze jongen hier? Anna gaat zitten, komt op gezichtshoogte met hem en vraagt waar hij vandaan komt. Hij komt uit X, helemaal aan de andere kant van het land. Of hij weet waar hij is. Ze vertelt dat hij hier voorlopig zal blijven, een week in elk geval en dat hij niet moet schrikken, maar dat zijn kamerdeur straks op slot gaat. Ze vraagt of hij gegeten heeft. Dat blijkt niet zo te zijn, de hele dag nog niet ... Later vertelt Joshua dat ze de hele dag onderweg zijn geweest, dat hij hiervoor in een politiecel zat en onderweg hier naartoe langs het NAC-stadion in Breda zijn gekomen. Hij heeft zelf deel uitgemaakt van de

¹ Alle namen in dit proefschrift zijn veranderd om de privacy van betrokkenen te beschermen.

jeugdselectie van Feyenoord en reisde vanuit zijn woonplaats dagelijks zo'n dertig kilometer heen en weer.

Ik maak een boterham met kaas voor hem klaar en ondertussen neemt Anna hem mee naar de medewerkersruimte waar hij zijn moeder mag bellen om te vertellen waar hij is. Tevens wordt er voor de volgende dag een bezoekspraak met moeder gemaakt. Zijn moeder vertelt dat Joshua koorts had. Anna informeert later bij hem, maar de koorts is verdwenen.

Na het telefoongesprek komt Joshua bij mij aan tafel zitten. Anna praat nog door met de moeder terwijl hij mij vertelt over zijn voetballen, zes jaar voor Feyenoord, dagelijks na school naar Rotterdam in de bus en 's avonds weer naar huis. Hij doet dit niet langer omdat hij niet meer in de selectie zit. Wel voetbalt hij nu in zijn woonplaats. Daar heeft hij ook zijn leven lang gewoond, uitgezonderd zijn verblijf in Midden-Europa, de eerste vier jaar van zijn leven. Hij spreekt over de telefoon met zijn moeder in haar moedertaal.

Hij eet zijn boterham op en als ik vraag of hij er nog een wil maakt hij zelf nog een kaasboterham klaar. Melk, tweemaal en als ik hem wat fruit aanbied wil hij graag een sinaasappel. Ondertussen zijn de groepsleiders druk bezig met de administratie. Ze moeten een bericht achterlaten voor de volgende dag, maar ook voor de bewaking aan wie 's nachts het beheer van de inrichting wordt toevertrouwd. Anna schrijft voor hen op dat Joshua mogelijk verdrietig is, dus graag wat aandacht voor hem. Ze laat Joshua weten dat de mensen van de bewaking 's nachts de deur niet open mogen maken, maar dat ze wel via de intercom kunnen praten. Vlak voordat hij naar zijn kamer gaat, haalt Anna een van de andere jongens van zijn kamer, Said. Ze stelt hem voor aan Joshua en zegt dat Said hem morgen wel een beetje wegwijs zal maken. "Je kan Said dan van alles vragen. Zie hem maar als je grote broer", zo besluit Anna de kennismaking. Haar collega brengt Joshua daarop naar zijn kamer en legt uit hoe alles werkt. Anna sluit af en we vertrekken. Terwijl we naar de uitgang lopen zegt Anna: "Hij is weliswaar fase 1, maar hij hoeft toch niet de hele tijd op z'n kamer te zitten?" Haar collega die de volgende ochtend weer dienst heeft zegt dat wat hem betreft Joshua wel wat te doen moet hebben.

Joshua is één van de ruim vierduizend jongeren die in Nederland jaarlijks gesloten geplaatst worden in een jeugdinstelling (Jeugdzorg Nederland, 2011). Dat kan zijn omdat hij een ernstig delict gepleegd heeft of omdat thuis de situatie zodanig uit de hand is gelopen dat hij hier voor het indammen van een crisis wordt geplaatst.

De zorg die Anna op dat moment biedt, past in de traditie van de jeugdinstelling. Ruim honderd jaar geleden zorgde wetgeving ervoor dat jeugdigen ten opzichte van volwassenen meer aandacht kregen omdat 'het belang van het kind' zwaarder moest tellen. Crimineel en onmaatschappelijk gedrag van jongeren moest begrepen worden vanuit de omstandigheden waarin zij verkeerden. Het ging om jongeren die voor 'galg en rad' opgroeiden en die crimineel dreigden te worden als ze enkel zouden worden bestraft met opsluiting. Er moest rekening worden gehouden met 'hun omstandigheden'.

De opvatting dat een opvoedkundige aanpak noodzakelijk was om jongeren weer op het rechte pad te krijgen, gaf aanleiding tot het invoeren van wetgeving waarin een principieel verschil in aanpak tussen jeugdigen en volwassenen werd vastgelegd. Deze kindwetten van 1905 hadden betrekking op de strafmaat en de wijze van tenuitvoerlegging van de straf. Jongeren werden gescheiden geplaatst van volwassenen en opvoeding werd het credo voor hun dagelijkse begeleiding. Nu, ruim een eeuw later, geldt dit uitgangspunt nog steeds. Het overheidsbeleid richt zich op ingrijpen in de opvoeding in het gezin, maar ook op het begeleiden van jongeren die verwaarloosd worden, op degenen die 'een gevaar voor zichzelf of de samenleving vormen' of die de criminaliteit induiken. De plaatsing in een gesloten instelling vormt de laatste stap in een daaraan voorafgaande keten van zorg.

Vanuit diverse opvoedkundige en therapeutische interventies is de afgelopen honderd jaar getracht om de doelstelling, de jongeren in het gareel krijgen, te realiseren. Ook nu, in 2012, gaat de zoektocht naar werkzame interventies door. Er wordt in de komende tijd veel verwacht van het 'leefklimaat' als sleutel voor het bereiken van het gewenste resultaat. Maar het heeft er alle schijn van dat de resultaten al meer dan honderd jaar beperkt zijn. Voor de eerste decennia zijn er weliswaar geen 'harde' gegevens voorhanden, maar er zijn voldoende opmerkingen in de literatuur van die tijd te vinden (bijvoorbeeld Berger, 1928) waaruit we kunnen opmaken dat de doelstelling toen ook niet werd gehaald. Recidivecijfers die sinds de jaren zestig worden bijgehouden maken duidelijk dat een groot aantal jongeren het nu in ieder geval niet redt. Boendermaker (1998) publiceerde een eerste studie waarin zij constateerde dat de groep jongeren die zelf ernstige problemen rapporteert, sterk is afgenomen. Recidivecijfers zijn gemeten één jaar na vertrek uit de instelling en beperken zich tot 34% op basis van politieregistratie en zelfrapportage. Hoewel het meten van recidive niet zonder voetangels en klemmen is vanwege definitieverschillen en methodologische kanttekeningen is toch wel zeker

dat zo'n 50% binnen twee jaar na vertrek terugkeert (Wartna et al., 2011). Nederland blijkt geen uitzondering te zijn. Ook voor andere landen in Europa en Noord-Amerika schommelt herhaald delict gedrag bij jongeren rond de 50% binnen drie jaar na de strafoplegging. In 2009 is de European Researchgroup on National Reconviction rates opgericht om cijfers over recidive systematisch in kaart te brengen. Overal blijkt sprake van vergelijkbare recidive (Wartna, 2009). Herhaald delictgedrag bij kortgedetineerden (voorlopige hechtenis en plaatsing in inrichting) blijkt eveneens hoog (Snyder en Sickmund, 2006) en in een studie van Benda en Tollett (1999) bleek de factor 'gedetineerd zijn' zelf de belangrijkste voorspeller te zijn van herhaalde detentie (zie ook Minor, Wells, en Angel, 2008). Trulson e.a. (2005) vonden bij de groep gedetineerde jongeren gemeten over een periode van vijf jaar zelfs een recidive van 85%. De teleurstelling heerst overal. Howell (2003) blikt na 23 jaar verbonden te zijn aan de Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention terug op de ontwikkeling van jeugdcriminaliteit in de VS en constateert dat in de 'moral panic' over de toename van jeugdcriminaliteit, de speciale strafrechtelijk afdoening met 'boot-camps' en 'shock-incarceration' de recidive juist verhoogt in plaats van die te doen afnemen.

De tegenvallende resultaten over het effect van opsluiting hebben in Noord-Amerika en West-Europa een zoektocht gegenereerd naar gedragsinterventies die wel aantoonbaar effect sorteren. De effectmeting van interventies waren tot in de jaren 70 schaars. Een eerste meta-analyse van Martinson (1974) leek erop te duiden dat 'niets werkt'. In zijn geruchtmakende artikel rapporteerde hij echter niet alleen over het effect van een enkele interventie, maar bleek ook dat de meeste studies qua onderzoeksdesign te weinig houvast boden om harde uitspraken te doen. Zowel het aantal als de kwaliteit van de evaluaties waarin een interventie experimenteel werd onderzocht zijn toegenomen (Boendermaker en Uit Beijerse, 2008). De toetsing op de werkzaamheid is daarmee sterk verbeterd. Op diverse studies van wereldwijd ontwikkelde programma's voor jeugd in gesloten residentiële instellingen zijn nieuwe meta-analyses uitgevoerd (Lipsey, 1992; Lipsey, 1995). Daaruit blijkt dat vooral gedragsinterventies een werkzaam effect kunnen hebben. Recente meta-analyses van Garrido en Morales (2007) en Morales, Garrodi en Sanches-Meca (2010) laten zien dat recidivevermindering mogelijk is, zij het beperkt. De recidivecijfers zijn hoog en de effecten van wetenschappelijk erkende interventies registreren een haalbare vermindering van 7%. Opvoeden in een gesloten inrichting blijkt geen sinecure. Waarom is dit probleem zo hardnekkig? Veel is immers de afgelopen decennia

geïnvesteed in een adequate analyse en behandeling van de individuele problematiek van jongeren. Ook de scholing van personeel voor de opvoedkundige taak is een terugkerend punt van aandacht in de geschiedenis van de jeugdinstellingen. Maar noch de kennis over de problematiek, noch de vaardigheid van groepsleiders om deze kennis toe te passen verklaart afdoende de problemen waarmee zij worstelen om de jongere op het 'rechte pad' te krijgen. Waar wringt de schoen dan? Zou het kunnen dat de gesloten context waarbinnen wordt getracht om deze doelstellingen te bereiken zich er niet voor leent? Dit onderzoek gaat over de wijze waarop groepsleiders en de jongeren binnen zo'n instelling op dagelijkse basis met elkaar omgaan. Het is niet de bedoeling om de aanpak van de groepsleiders te evalueren. Wel is de ambitie om te beschrijven hoe het leven in justitiële jeugdinstellingen eruit ziet.

1.2 Eerst enkele basisgegevens

Het landschap van instellingen

In 2005 kende Nederland in totaal veertien particuliere en rijksinstellingen voor gesloten jeugdzorg (Rekenkamer, 2007) die alle onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van Justitie vielen. Tot 2010 boden deze justitiële jeugdinstellingen (JJI) plaats aan zowel straf- als civielrechtelijk geplaatste jongeren. Een strafrechtelijke plaatsing volgt op een ernstig delict of herhaald delictgedrag in de vorm van een voorlopige hechtenis, detentie of een PIJ-maatregel (Plaatsing in een Instelling voor Jeugdigen). Deze laatste maatregel wordt alleen opgelegd als behandeling noodzakelijk is en als die wordt uitgesproken voor een periode van twee jaar; daarna kan deze tweemaal verlengd worden. Voor een civielrechtelijke plaatsing vormt de OTS (Ondertoezichtstelling) of voogdij de wettelijke grondslag. De OTS-maatregel duurt maximaal één jaar, kan met één jaar verlengd worden en verloopt als de jongere achttien jaar wordt.

In 2010 is dit systeem ingrijpend veranderd. Vanaf dat jaar worden jongeren geplaatst in strafrechtelijke of civielrechtelijke instellingen. Deze scheiding was het gevolg van een maatschappelijk debat over de zogenoemde 'samenplaatsing'. Ouders die worstelden met het moeilijke gedrag van hun kind wilden hun kind niet opgesloten zien met 'criminelen', evenmin als de jongeren dat zelf wilden (Goderie e.a., 2004). Ook de zorgbehoefte van civielrechtelijk geplaatste jongeren vroeg om een ander hulpaanbod (Boendermaker, Eijgenraam en Geurts, 2004). Thans worden jongeren

met OTS of voorgedij niet langer in justitiële jeugdinrichtingen geplaatst, maar in gesloten jeugdzorginstellingen die vallen onder het Ministerie van VWS, de Jeugdzorg Plus.

De scheiding tussen 'civiel' en 'straf' bracht overigens ook een reorganisatie van de plaatsingscapaciteit met zich mee. Na 2010 nam het aantal jeugdinrichtingen dat onder Justitie valt af van veertien naar tien. Dit zijn thans: de Rijksjeugdinrichtingen De Hartelborgt, De Heuvelrug, De Hunnerberg, Den Hey-Acker, en de particuliere jeugdinrichtingen Amsterbaken, Het Keerpunt, Het Poortje (Juvaid), Kolkemate, JIJ Lelystad en Teylingereind (DJI, 2010).

De overgang in 2010 werd gecompliceerd door een vrijwel gelijktijdige reorganisatie van de instellingen naar doelstelling. Vóór de organisatorische scheiding kende de justitiële jeugdinrichting voor de jongeren een onderverdeling in opvanginrichting en behandelinrichting. Als er sprake was van 'voorlopige hechtenis', 'detentie' of 'vreemdelingenbewaring van jeugdigen', dan volgde plaatsing in een opvanginrichting. Het ging dan om een kort verblijf en voor een periode waarin nog niet duidelijk was hoe het behandelplan eruit zou zien. Jongeren die veroordeeld waren tot een PIJ-maatregel verbleven eveneens in de opvanginrichting in afwachting van overplaatsing naar een behandelinrichting. Het onderscheid tussen opvanginrichting en behandelinrichting is komen te vervallen. Een justitiële jeugdinrichting is vanaf 2011² altijd een behandelinrichting. Jongeren in voorlopige hechtenis met een korte straf of een PIJ-maatregel krijgen dezelfde basisbegeleiding ongeacht de duur van hun verblijf.

De scheiding tussen civiel- en strafrechtelijke plaatsing kende een overgangperiode van twee jaar. Juist in deze overgangperiode van 2008 tot 2010 vond mijn onderzoek plaats. Dit is door de onderzoeker niet zo gepland en de overgang van het ene op het andere stelsel is dan ook geen onderwerp van dit onderzoek. Mijn observaties hebben dus bij toeval betrekking op de periode dat groepsleiders zowel met straf- als civielrechtelijk geplaatste jongeren werkten en bij toeval zowel in de oude opvanginrichting als in de nieuwe behandelinrichting.

² Wijziging Beginselenwet Justitiële Jeugdinrichtingen in 2011 (Stb. 2011, 296).

Welke jongeren zitten er?

In de top vier van delicten waarvoor de jongeren vastzitten, staat geweld bovenaan, gevolgd door zedendelicten, vermogensdelicten en vernieling. Uit de registratiegegevens blijkt echter ook dat bij een percentage variërend tussen 25% en 16% (2006-2010) het delict nog onbekend is. Vanwege te kort verblijf en onduidelijkheid over de achtergronden van de (strafrechtelijke) feiten ontbreken de gegevens (Valstar en Afman, 2011).

Naar de kenmerken en problemen van jongeren in residentiële setting zijn uiteenlopende onderzoeken verricht (Boendermaker en Uit Beijerse, 2008, pp. 150-151). In een zeer uitgebreid onderzoek naar persoonlijkheidskenmerken van strafrechtelijk geplaatste jongens constateerde Vreugdenhil (2004) dat 90% van de jongeren aan een psychische of gedragsstoornis leidde. Recent onderzoek van Nijhof naar jongeren die vóór 2008 in een gesloten jeugdinrichting werden geplaatst maakt duidelijk dat er bijna altijd sprake is van externaliserend probleemgedrag (98%). Bij meer dan de helft speelt DSM-IV-gediagnosticeerde problematiek (62%) en bij 70% is er sprake van politiecontact. Nijhof e.a. (2010) constateerden dat de problematiek vergezeld gaat van middelengebruik: softdrugs (59%), harddrugs (17%) en alcohol (18%). De dagelijkse leefomgeving kenmerkt zich door een instabiele opvoedingssituatie (74%) die soms een ernstige tot zeer ernstige bedreiging vormt (41%) en die gecombineerd wordt met risicovolle vriendengroepen (60%). Bijna 80% van deze jongeren heeft eerder hulpverlening gehad en een even groot percentage verbleef al eerder in een residentiële of justitiële inrichting.

Probleemgedrag en criminaliteit vormen dus de aanleiding voor de plaatsing. In 2005 stroomden 3.221 strafrechtelijke geplaatste jongeren de jeugdinrichting in. Van hen vormden de preventief gehechten de grootste groep (2.766). Zij verbleven een relatief korte periode in de inrichting met een gemiddelde verblijfsduur van 45 tot 60 dagen. In datzelfde jaar kregen 404 jongeren detentie opgelegd en werden 51 jongeren geplaatst met een PIJ-maatregel. Vijf jaar later is het aantal jongeren dat strafrechtelijk geplaatst wordt afgenomen tot 2.255. Ook hier gaat het bij de grootste groep (1.885) om preventieve hechtenis. Detentie wordt uitgesproken voor 325 jongeren en 45 krijgen een PIJ-maatregel opgelegd. Het aantal civielrechtelijk geplaatste jongeren stond in 2005 nog op 1.069, maar dat aantal loopt terug tot nul in

2010 wanneer ze niet meer samen geplaatst worden met jongeren die een delict gepleegd hebben (Valstar en Afman, 2010; 2011).

De doorstroming in de opvanginrichting is betrekkelijk groot. Het verblijf in de behandelinrichting duurt langer. De gemiddelde verblijfsduur (inclusief voorarrest) van gedetineerde jongeren daalde van 123 dagen in 2006 tot 84 in 2010. Bij de PIJ'ers is de gemiddelde verblijfsduur toegenomen van 1.115 dagen in 2006 tot 1.331 dagen in 2010 (ofwel een stijging van 3 naar ruim 3,6 jaar). Het aantal jongeren dat in een opvanginrichting zit ontloopt de afgelopen jaren nauwelijks het aantal dat in een behandelinrichting zit. De verdeling van het aantal jongeren over de opvang- en behandelinrichting is nagenoeg gelijk. Het totaal aantal jongeren in detentie liep echter wel terug en zelfs spectaculair. In 2007 ging het nog om 2.800 jongeren, in 2011 waren dat er 1.800: een afname van 34% in vier jaar (Valstar en Afman, 2011).

Door wie worden de jongeren begeleid?

Door de jaren heen heeft de dagelijkse begeleiding van deze jongeren gelegen in de handen van groepsleiders. Juist vanwege hun intensieve contact met de jongeren spelen zij een essentiële rol in de beoogde heropvoeding. Door de tijd heen worden zij afwisselend 'opvoedend ambtenaar', 'groepsleider' of 'pedagogisch medewerker' genoemd. Op basis van richtlijnen die voortvloeien uit de pedagogische of behandelinzichten van dat ogenblik hebben zij de afgelopen honderd jaar de begeleiding van de jongeren op verschillende wijzen vormgegeven (zie hoofdstuk 2). Tot 2009 was er sprake van één functieomschrijving voor de groepsleider. Inmiddels zijn de carrièremogelijkheden uitgebreid en worden er drie niveaus onderscheiden: groepsleider (mbo-opgeleid), pedagogisch medewerker (mbo+- of hbo-opgeleid) en senior pedagogisch medewerker (hbo-opgeleid). Hun salaris varieert van € 2.003 bruto per maand (schaal 7) tot € 3.389 (schaal 9) per maand. De meest voorkomende beroepsopleidingen zijn mbo-Sociaal Pedagogisch Werk, of hbo-Sociaal Pedagogische Hulpverlening. Niet iedereen is echter geschoold in het pedagogisch werk. Bijna 35% van de groepsleiders heeft geen relevante beroepsopleiding doorlopen (Swart, 2009).

Resultaat van de begeleiding

Het profiel van de jongere, zijn problematiek en het gedifferentieerde opleidingsniveau van de groepsleider maken het volbrengen van de pedagogische opdracht er niet eenvoudiger op. Al eerder stelden we vast dat het resultaat in de loop van de tijd en in verschillende landen steeds weer tegenviel. Inmiddels zijn in Nederland recent enkele goede evaluatiestudies uitgevoerd. Een studie van Hendriks en Bijleveld (2008), specifiek gericht op zedendelinquenten in het behandelprogramma van de JJI, laat op diverse delictcategorieën recidivecijfers van 50 tot 70% zien. Onderzoek naar Equip, een specifiek behandelprogramma dat momenteel als standaard opgenomen is in het dagprogramma van de jongere, leverde geen significant verschil op tussen de behandel- en controlegroep (Nas, 2005). De studies zijn verschillend van aard, maar laten geen van alle zien dat behandeling het doorslaggevende verschil maakt. Daar komt nog een ongewenst effect bij. Uit de studie van Boendermaker (1998) blijkt dat 5% van de jongeren die nog geen strafblad hadden toen ze in de inrichting kwamen, na verblijf in de inrichting voor het eerst een delict pleegt.³ Boendermaker signaleert hier een effect dat bekend staat als de zogenaamde deviancytraining (Dishion, McCord en Poulin, 1999; Dishion, Poulin en Burraston, 2001). Deviancytraining ontstaat als jongeren met vergelijkbare problematiek elkaars afwijkende gedrag versterken, zowel binnen de inrichting als na vertrek uit detentie. Voorts is er nog sprake van detentieschade als maatschappelijke banden met de samenleving worden doorgesneden (Henggeler en Schoenwald, 2011) en door de psychische belasting die voortvloeit uit de aanpassingsproblemen aan het detentieregime (Gover, Mackenzie en Armstrong, 2000). Opsluiten genereert dus ook problemen. Blijkbaar is er sprake van een krachtenveld van aan elkaar tegengesteld werkende factoren: enerzijds gerichte gedragsinterventies die bewezen positieve effecten op de ontwikkeling van sociaal gewenst gedrag kunnen versterken en anderzijds de negatieve effecten van het gesloten verblijf. Al deze factoren zijn van invloed op het werk van de groepsleider.

1.3 Het ingewikkelde krachtenveld van de institutionele orde

Nu dan het effect van het verblijf als zodanig in een gesloten inrichting: de institutionele orde, het eigenlijke onderwerp van deze studie. Het bij elkaar plaatsen

³ Dit vanwege de gecombineerde civiel- en strafrechtelijke plaatsing in de justitiële inrichtingen.

van jongeren in één inrichting met een eigen regime genereert zijn eigen doelstellingen en effecten. Voor het gezamenlijke verblijf in een gesloten inrichting is het handhaven van de orde onontbeerlijk. Dit brengt op zichzelf en helemaal los van de individuele gedragsproblemen van de pupillen eigen risico's met zich. Zo bestaat het risico van overmatige repressie. Onder de noemer 'First do no Harm' verwijst Van der Helm (2011) in zijn proefschrift naar het gevaar van repressie - om de orde te bewaren - en de negatieve gevolgen die dat kan hebben voor de jongeren. In 2007 stelde de Inspectie van de Jeugdzorg (2007) dit probleem expliciet aan de orde. Een gesloten verblijf blijkt een eigen dynamiek op te roepen. In de literatuur over de jeugdinstellingen is dit probleem desondanks sterk onderbelicht. Het probleem van de ordehandhaving en de repressie keert wel telkens terug, maar wordt nauwelijks als eigenstandig probleem geadresseerd. Het speelt ten onrechte een bijrol in een voortdurend streven naar betere interventies voor pedagogische begeleiding en gedragskundige behandeling. Een studie van de Dartington Social Research Unit (Millham, Bullock, en Hosie, 1978), problematiseerde dit thema wel. Haar exploratieve, sociologische, studie richt zich op de problematische relatie tussen behandeling en straf. Daar waar behandeling vraagt om zorg voor en inlevingsvermogen in de persoonlijke omstandigheden van de patiënt, concentreert de gesloten instelling zich op beveiliging door opsluiting. De studie betoogt dat gesloten plaatsing weliswaar gelegitimeerd wordt vanuit het deviante gedrag van de jonger, maar dat de aanpassingen die de plaatsing van de jongeren vraagt ook weer deviantie uitlokt. Het behandelingsperspectief van de groepsleiders (careworkers) die zich, vanuit hun beroepsopvatting, verzetten tegen te restrictieve regelgeving, conflicteert met de conformering die de gesloten inrichting vereist.

Het probleem van de orde in een gesloten inrichting is een belangrijk thema waarover veel is terug te vinden in studies van het gevangeniswezen voor volwassenen. Daar blijkt het een vraagstuk te zijn dat exclusieve aandacht behoeft. Aanpassing aan vrijheidsbeneming gaat niet vanzelf. Onderzoek naar aanpassing aan de detentiesituatie maakt duidelijk dat verlies van autonomie, angst, (gebrek aan) veiligheid en stress, terugkerende thema's zijn (Liebling, 2004). Regelovertredend gedrag van de gedetineerde vraagt corrigerend opgetreden door de staf. Correctie door de staf en disciplinair straffen van gedetineerden zijn inherent aan het dagelijks leven in de gevangenis. Als verklaring voor de problemen in een dwanginstelling die de gevangenis noodzakelijkerwijze nu eenmaal is, worden het deprivatie- en het importmodel genoemd (Bottoms, 1999). Bij deprivatie gaat het om beperking van de

autonomie van de gedetineerde die opgelegd wordt ten behoeve van de institutionele orde. Veiligheid speelt daarin een dominante rol. Om te voorkomen dat ongewenst gedrag van een gedetineerde anderen raakt wordt het dagelijks leven nauwkeurig gereguleerd. Voor de handhaving van deze regels worden disciplinaire straffen toegepast. De tweede dominante verklaring, zoals verwoord in het importmodel (Bottoms, 1999), zoekt de spanningen die optreden bij detentie in de persoonlijke kenmerken van de gedetineerde. Bij het importmodel gaat het om de (deviante) persoons- en gedragskenmerken van de gedetineerde die de aanleiding vormen voor zijn detentie en die hij daarmee ook importeert in detentie. Het importmodel sluit nauw aan op de opvoedings- en behandelingstaak van de justitiële jeugdinstelling. Men wil immers juist het gedrag van vóór de detentie corrigeren. Voor het leven in de gevangenis is dit model primair relevant voor de vraag hoe om te gaan met deviant gedrag opdat de orde niet (overmatig) verstoord wordt.

Hoe men de aanpassingsproblemen aan de detentie ook verklaart, in beide modellen spelen regels voor het reguleren van de institutionele orde een belangrijke rol. En bij de handhaving van deze regels neemt macht een prominente plaats in. Macht vertaalt zich in regels en de handhaving ervan, opdat de gedetineerden zich voegen naar de dagelijkse routine van de gevangenis (Goffman, 1961). Maar macht is ook omstrepen sinds studies als *The Stanford Prison Experiment* (Zimbardo, 2007) en Foucaults *Surveiller et Punir* (1979) hebben gewezen op respectievelijk de corrumperende (Zimbardo) en de louter disciplinerende (Foucault) werking ervan. Het beteugelen van de excessen van macht is voor het gevangeniswezen daarom een belangrijk thema. Wet- en regelgeving waarin rechten van gedetineerden vastgelegd zijn vormen belangrijke middelen tegen ongebreidelde machtsuitoefening. De rechtpositie van de gedetineerde moet het machtsevenwicht tussen hem en de staf bewaren.

Maar het machtsevenwicht blijkt niet alleen eendimensionaal vorm te krijgen in regels en een correcte naleving ervan. Ook de wisselwerking tussen staf en gedetineerde blijkt een prominente rol te spelen bij het handhaven van de orde. Binnen de gesloten context blijken zowel het gedrag van de staf als van de gedetineerden elkaar in hoge mate te beïnvloeden. Er blijkt sprake te zijn van een *complex sociologisch proces* (Liebling, 2004) waarbij een idioom als 'waar meerderman komt moet minderman wijken' ook een tegenkracht oproept: 'wie niet sterk is moet slim zijn'. Ofwel, machtsuitoefening creëert volgens Liebling een dynamisch proces waarin mensen elkaar proberen te beïnvloeden in de naar hen gewenste richting.

Het is dit inzicht in het probleem van de orde binnen het gevangeniswezen dat ik wil toepassen bij mijn analyse van het leven in justitiële jeugdinrichtingen in Nederland. Ook daar speelt het probleem van de vrijheidsbeperking die, zo constateren Eichelsheim en Van der Laan (2011), direct effect heeft op het gedrag van de jongere. De kennis over dit probleem van de orde rechtvaardigt de vooronderstelling dat de wisselwerking, die de handhaving van regels met zich meebrengt, ook in de jeugdinrichting terug te vinden is. Ook hier wil de groepsleiding dat de jongere zich voegt naar de routine van het instituut en bieden regels en voorschriften de structuur waarlangs dit moet gebeuren. De premisse van de afgelopen honderd jaar was, en is nog steeds, dat een opvoedkundige en therapeutische aanpak door de groepsleiders dit mogelijk moeten maken. Maar biedt de opvoedkundige of therapeutische benadering een afdoend antwoord op de consequenties van de vrijheidsbeperking die inherent is aan een gesloten instelling? Of is er, óók in de jeugdinrichting, sprake van een *complex sociologisch proces* waarbij groepsleider en jongere elkaar proberen te beïnvloeden of deze invloed juist proberen te neutraliseren? Kortom, is ook in de jeugdinrichting niet sprake van interactie tussen staf en jongere die haar eigen dynamiek kent en daarmee wellicht andere nagestreefde processen verstoort?

Tot op heden is dit proces, dat zich richt op de dagelijkse regels en plichten die een gesloten verblijf met zich meebrengt, in de wetenschappelijke literatuur over jeugdinrichtingen geen apart onderwerp van onderzoek geweest. Het probleem van de institutionele orde is wel eens zichtbaar geworden in incidenten die zich door de geschiedenis heen herhalen (zie bijvoorbeeld voor de incidenten die genoemd zijn in het Zwartboek in de jaren tachtig het volgende hoofdstuk). Maar de relatie tussen deze incidenten, de specifieke kenmerken van een gesloten verblijf en de uitvoering van interventies wordt onvoldoende gelegd. Steeds opnieuw wordt in de professionele discoursen met optimisme vooruitgeblikt naar nieuwe behandel- en opvoedmethodieken. Deze nadrukkelijke aandacht voor opvoeden en behandelen richt zich echter primair op het individuele kind en niet op het complexe sociologische proces van ordehandhaving in een gesloten instelling, waarvoor stilzwijgend is gekozen als setting om de nieuwe aanpak toe te passen.

In dit boek wil ik onderzoeken in hoeverre de combinatie van opvoeden en het handhaven van de institutionele orde kan werken. Ik doe dat door uitdrukkelijk de aandacht te richten op de consequentie van het opsluiten in gesloten inrichtingen. De specifieke doelstellingen en effecten van opsluiting kunnen de pedagogische doelstellingen wellicht in de weg zitten.

Om dit vraagstuk onderzoekbaar te maken neem ik niet de gedragswetenschappen als vertrekpunt, maar gebruik ik theoretische inzichten die zijn ontwikkeld in de microsociologie en de stroming van het symbolisch interactionisme. Op de basisvraag van de sociologie: *hoe is menselijk samenleven mogelijk?* geven symbolisch interactionisten het antwoord dat samenleven geconstrueerd wordt op basis van de interactie tussen mensen. In de interactie ontstaan normatieve opvattingen waarmee mensen de wereld ordenen en betekenis geven. Er bestaan historisch gegroeide instituties, zoals de jeugdinstelling, en de meeste mensen die daar (gaan) werken dragen een notie met zich mee over het normatieve kader waarbinnen zij gedetineerden tegemoet behoren te treden en over de controle waaraan zij zullen worden onderworpen. Zo hebben ook jongeren in hun opvoeding, onderwijs, via de media en op andere manieren allerlei noties meegekregen over toelaatbaar gedrag en de wijze waarop de overheid op deviantie reageert, zoals opsluiting in de jeugdinstelling. Maar van de dagelijkse problemen van ordehandhaving binnen zulke instellingen zullen zij zich niet zo gemakkelijk een voorstelling kunnen maken en evenmin over de speelruimte die zij tegenover de staf kunnen verwerven. In beginsel kan men wel zeggen dat in een jeugdinstelling mensen worden samengebracht die op voorhand nog geen overeenstemming hebben over hun onderlinge verhoudingen. Het is niet te verwachten dat de pedagogische intentie van de groepsleider, de betekenis die hij toekent aan zijn handelen direct en vanzelfsprekend door de jongere wordt overgenomen. De aanpassingsproblemen die jongeren hebben (Eichelsheim en Van der Laan, 2011; Harvey, 2007) maken duidelijk dat ook zij zich moeten verhouden tot een nieuwe leefwereld. Aanpassing na binnenkomst aan nieuwe normatieve opvattingen vormt dan ook een belangrijk thema voor hen. Ze worden geconfronteerd met regels die ze zullen betwisten en de groepsleider moet juist toezien op de naleving ervan. In de tegengestelde posities van groepsleider en jongere wordt het gebrek aan overeenstemming zichtbaar en omdat men elkaar niet kan ontlopen, dwingt dit tot een vervolg.

Terug naar Joshua. Ook voor hem en Anna geldt dat zij elkaar niet persoonlijk kennen. Ze weten nog niet wat ze van elkaar kunnen verwachten. Normen over de omgang delen ze nog niet met elkaar en hoe jongere en groepsleider zich tot elkaar gaan verhouden, moet nog blijken. Dat betekent elkaar aftasten, op zoek naar het antwoord op de vraag 'welk vlees je in de kuip hebt'. Beiden proberen de betekenis en de achterliggende intenties te achterhalen. Wat is passend gedrag? En wat is er nodig om misverstanden in de omgang te minimaliseren?

Voor de analyse van deze interactie doe ik een beroep op het begrippenkader van de socioloog Goffman. Zijn gezichtspunt gebruik ik als theoretisch kader om patronen in de interacties tussen jongeren en groepsleiders te beschrijven en ik wil laten zien tot welke consequenties de onvrijwilligheid leidt. Daarvoor doe ik onderzoek in twee zorgvuldig uitgekozen justitiële jeugdinstellingen en beschrijf ik het dagelijkse werk van de groepsleiders. Ik kies daarbij de methode en technieken van sociaal-wetenschappelijk onderzoek die passen bij het symbolisch interactionisme. De studie is een kwalitatieve studie, waarbij het materiaal is verkregen door van participerende observatie en die een levensechte beschrijving van het proces van machtsuitoefening en onderhandeling van jongeren en groepsleiders in Nederlandse justitiële jeugdinstellingen tot resultaat heeft. Het onderzoek heeft plaats gevonden in twee opvanginstellingen, te weten Eikenstein in Zeist en De Hunnerberg in Nijmegen.

1.4 De opbouw van dit proefschrift en vraagstelling

Deze dissertatie start met een literatuurstudie, verdeeld over drie hoofdstukken. In hoofdstuk 2 vraag ik aandacht voor de combinatie van opvoeden en behandelen door de geschiedenis heen. In hun streven naar pedagogische begeleiding en verantwoorde behandeling zoeken instellingen door de jaren heen naar adequate interventies, waarbij nieuwe inzichten nieuwe voorschriften voor het handelen van de groepsleiders genereren. Tegelijk wordt duidelijk dat het probleem van de orde in de gesloten jeugdinstelling voortdurend de kop opsteekt, zonder dat het als specifiek probleem van de gesloten plaatsing onderkend wordt.

Het vraagstuk van de orde heeft binnen het gevangeniswezen echter wel de nodige aandacht gekregen. Orde refereert aan het geheel van regels en handelingen voor naleving en behoud van gewenste vormen van gedrag en omgang met elkaar. In hoofdstuk 3 volgt hiervan een nadere analyse. In zijn meeste bekende boek, *Asylums*, maakt Goffman (1961) duidelijk dat sturen op gewenst gedrag een wezenskenmerk van een gesloten instelling is. Regels en sancties, zowel in de vorm van disciplinaire maatregelen als in de vorm van beloning, worden hiervoor ingezet. Een inbreuk op de dagelijkse routine wordt direct zichtbaar en lokt daarmee een correctie door het personeel uit. De correctie op deze verstoring blijkt echter niet alleen instrumenteel afdwingbaar met sancties. De persoon van de bewaarder, zijn overtuigingskracht en gezag blijken ook van belang om de gedetineerde tot volgzzaamheid te bewegen.

In hoofdstuk 4 wordt dit laatste aspect verder uitgediept. Hier presenteer ik de relevante begrippen die Goffman introduceerde om de interactie tussen mensen te

duiden en die bruikbaar zijn om het handelen van de groepsleiders en jongeren te benoemen als een gevolg van hun gedwongen samenzijn. Na deze drie inleidende hoofdstukken is het mogelijk om de vraag voor het empirische deel van deze observatiestudie te onderzoeken. Die vraag luidt:

Hoe wordt de orde binnen de materiële grenzen van de instelling geconstitueerd door de groepsleiders, de jongens en als gevolg van de interactie tussen beide?

Vanuit de subconclusies van het empirische deel van deze studie keer ik in de conclusie terug naar de centrale vraagstelling van deze dissertatie. Is het inderdaad aannemelijk dat het geringe effect van corrigerende gedragsinterventies bij jongeren samenhangt met de keuze voor de institutionele setting van de jeugdinstelling en het vraagstuk van de inrichtingsorde?

Het antwoord op de vraag hoe de orde wordt geconstitueerd wordt aan de hand van de navolgende vragen uitgewerkt.

Binnen welke materiële grenzen vormt zich de orde binnen de jeugdinstelling? In hoofdstuk 5 wordt een beschrijving gegeven van beide onderzoeklocaties, de dagelijkse routine en de wijze waarop deze vorm geeft aan de orde binnen de jeugdinstelling.

Daaropvolgend wordt in hoofdstuk 6 ingegaan op de vraag hoe deze beoogde orde met de inzet en sanctionering van regels daadwerkelijk verkregen wordt. Welke dilemma's doen zich bij zowel de regelgeving als de handhaving voor?

Vanuit de literatuur is bekend dat repressie bij ordehandhaving op de loer ligt. De risico's van regulering van de orde middels disciplinair straffen worden onderkend door de jeugdinstellingen. De klassieke vorm om de risico's van disciplinering in het gevangeniswezen binnen de perken te houden is rechtsbescherming. Ook binnen de JJI genieten jongeren rechtsbescherming, waar zij een beroep op kunnen doen. Maar anders dan in het gevangeniswezen willen de JJI naast regulering via regels en rechtsbescherming ook vanuit pedagogische invalshoek tot gedragsbeïnvloeding komen. Hoofdstuk 7 gaat in op de vraag of deze middelen, als aanvulling op de regels, volstaan om onderhandeling over de regels te voorkomen.

Dagelijkse routine en regels normaliseren de orde in een instelling. Verdwijnt het onderhandelen als de routine eenmaal ingesleten is? In hoofdstuk 8 wordt hierop ingegaan middels een beschrijving van de handhaving van de orde over een langere periode op een leefgroep. Externe factoren zetten de routine op deze leefgroep

onder druk. Wat betekent dit voor de orde? Hoe worden regels en disciplinaire maatregelen ingezet? En hoe trachten groepsleiders een negatieve spiraal van repressief optreden te doorbreken?

Als ondanks routine, regels en sancties het ordeprobleem telkens weer op de voorgrond treedt, wat vraagt dit dan van de groepsleiders? Hoe proberen zij grip te houden op dit telkens weer terugkerende probleem? In hoofdstuk 9 wordt ingegaan op de *quiet power* (Liebling, 2004) waarmee de groepsleider volgzzaamheid probeert te bereiken. Hiervoor wordt nogmaals teruggegrepen op het begrippenkader van Goffman. Er volgt een beschrijving van diverse voorvallen; een casus illustreert over een langere periode hoe zich een interactiepatroon ontvouwt tussen een jongere en groepsleiding.

Op de beschrijving van het dynamisch proces waarmee de orde gehandhaafd wordt en de wijze waarop de groepsleiders dit beheren en trachten te beheersen, volgt de vraag hoe deze beheersing interfereert met de intentie om de pedagogische ambities te realiseren. Deze laatste vraag wordt in hoofdstuk 10 behandeld. Aan de hand van casuïstiek bij twee jongeren wordt beschreven welke dilemma's zich voordoen bij de ordehandhaving en het pedagogisch handelen als de overeenstemming tussen groepsleiding en jongere om zich pedagogisch te laten behandelen ontbreekt.

Ten slotte volgt de conclusie waarin ik via de vraagstelling van dit empirische deel "Hoe wordt de orde binnen de materiële grenzen van de instelling geconstitueerd door de groepsleiders, de jongens en de interactie tussen beide?" terugkeer naar de centrale vraag van deze dissertatie of de beperkte effecten van de behandeling in een jeugdinstelling misschien te verklaren zijn vanuit dit vraagstuk van de orde.

2 Pedagogisch handelen en het vraagstuk van de orde door de jaren heen

2.1 Inleiding

In de loop van de negentiende eeuw groeide in Nederland de overtuiging dat pedagogische verwaarlozing van kinderen de oorzaak was van criminaliteit. Terugdringen van hun criminele gedrag moest zich niet beperken tot straf door opsluiting maar door meer aandacht te besteden aan het opvoeden. Hun strafbare gedrag maakte duidelijk dat ouders of familie niet tot opvoeding in staat waren. Plaatsing in een opvoedingsgesticht moest de kinderen weer op het juiste spoor zetten (Bakker, 1992).

De gedachte dat opvoeden wenselijker was dan straffen vormde de basis voor de kindervetten van 1905 die een definitieve scheiding van jeugd- en volwassenenstrafrecht inluidde. Naast particuliere, vaak op levensbeschouwelijke overtuiging gebaseerde, opvoedingsgestichten kwamen er Rijksopvoedingsgestichten (ROG's) die zich onderscheidden van de 'gewone' strafgevangenis door hun pedagogische taak. Deze taak, die in hun naam verankerd is, loopt als een rode draad door de geschiedenis. De Rijksopvoedingsgestichten heten nu Justitiële Jeugdinstellingen en ook voor deze geldt dat opvoeding en werken aan de ontwikkeling van de jongeren onderdeel is van hun missie.

Maar opvoeding en werken aan de ontwikkeling in een gesloten vorm als een jeugdinstelling blijkt nog een ander thema te kennen: disciplineren. Het verblijf in een gesloten instelling vraagt om gestandaardiseerde regels en omgangsvormen waarop het gedrag van individuen moet worden afgestemd. Sancties als middel tot aanpassing spelen daarin een belangrijke rol. Maar hoe verhoudt disciplineren zich tot opvoeden en werken aan ontwikkeling? Klootsma, een van de pioniers in de opbouw van het pedagogische beleid voor de Rijksopvoedingsgestichtenvat dit dilemma samen in een veel geciteerde spreuk: "Straf sluit de ziel, toezicht omsluit de ziel en omgang ontsluit de ziel" (Klootsma, 1922, p. 243). *'Ontsluiten van de ziel'* was het streven, maar de praktijk van alle dag binnen instellingen gaf een tegenovergesteld beeld. Straffen kwam veelvuldig voor. Klootsma zocht dan ook naar het antwoord op de vraag hoe je het *'ontsluiten van de ziel'* kon bereiken met deze kinderen. Het verblijf vraagt namelijk om een orde waarbij aanpassing een vereiste is. Tegelijkertijd

staat deze aanpassing op gespannen voet met de opvoedings- en ontwikkelingsambities van de inrichting.

Dit hoofdstuk wil een beknopt overzicht geven van de worsteling die heeft plaatsgevonden. Op welke wijze wordt getracht de *ziel te ontsluiten*? En hoe keert het thema van de controle en beheersing terug in het ruim honderdjarig bestaan van de justitiële jeugdinrichtingen?

Het eerste deel behandelt de periode tot 1945 waarin opkomende wetenschappelijke disciplines als de psychiatrie, psychologie - en daarbinnen vooral de functieleer - en pedagogiek kennis aanreiken. Het '*ontsluiten van de ziel*' krijgt vorm in twee thema's: opvoeden en behandelen. Tot vlak na de Tweede Wereldoorlog is het speelveld voor de opvang van deze jongeren betrekkelijk overzichtelijk. Maar er ontwikkelen zich steeds meer aanvullende opvangvormen, waardoor de residentiële jeugdzorg zich verbreedt naar residentiële orthopedagogische opvang, residentiële jeugdpsychiatrie en residentiële jeugdzorg voor verstandelijk gehandicapten. Het tweede deel van dit hoofdstuk besteedt aandacht aan de naoorlogse ontwikkeling van het wetenschappelijke gedachtegoed over de residentiële orthopedagogische opvang van jongeren in algemene zin en de specifieke zorg binnen de justitiële jeugdzorg.

2.2 De periode tot de Tweede Wereldoorlog

Bescherming van het kind

In 1905 zorgde de invoering van drie kindervetten voor een verandering in de opvang en begeleiding van het verwaarloosde en misdadige kind.⁴ Drie problemen moesten aangepakt worden. *Het eerste was het tekort aan preventieve maatregelen bij schuld of nalatigheid van de ouders. Dit probleem werd aangepakt door middel van de kinderbeschermingsmaatregelen. Het tweede probleem was het feit dat kinderen straffeloos bleven. Dit had een negatieve invloed op de ontwikkeling van het zedelijk bewustzijn van kinderen en werkte in de hand dat kinderen door volwassenen werden misbruikt om strafbare feiten te plegen. [...] Het derde probleem was dat kinderen*

⁴ Wet van 06-02-1901, Stb. 62; Wet van 12-02-1901, Stb. 63; Wet van 12-06-1901, Stb. 64. In de tussenliggende periode waarin de wetten van kracht werden en de daadwerkelijke invoering in 1905 werden de tuchtscholen gebouwd.

dezelfde straffen kregen opgelegd als volwassenen en samen met volwassenen gedetineerd zaten (Boendermaker en Uit Beijerse, 2008, p. 27). Strafrechtelijke en kinderschermingsmaatregelen moesten ingrijpen mogelijk maken. De civielrechtelijke Kinderwet maakte het mogelijk om ouders uit de ouderlijke macht te ontzetten of te ontheffen. De strafrechtelijke Kinderwet creëerde aparte procedureregels voor berechting en sancties. De tenuitvoerlegging van zowel de beschermingsmaatregel als de jeugdsancties kon door plaatsing in een tuchtschool en/of rijksopvoedingsgesticht. Een onderscheid tussen verwaarloosde en criminele jeugd werd niet zinvol geacht. Verwaarlozing en criminaliteit lagen in elkaars verlengde en werden als één geheel beschouwd. Toenmalig minister Cort van der Linden zei hierover:

“Het is dikwerf bloot toevallig of kinderen een misdrijf plegen, dan wel de aandacht wordt gevestigd op het feit dat zij op verregaande wijze verwaarloosd zijn, want dat laatste, de verwaarlozing zelve, is dikwerf de oorzaak van misdrijf” (Boendermaker en Uit Beijerse, 2008, p. 28).

Bij de tenuitvoerlegging door plaatsing in een tuchtschool of rijksopvoedingsgesticht konden de twee categorieën jongeren samen geplaatst worden. Opname in een tuchtschool kon als maatregel voor ten hoogste twaalf maanden opgelegd worden. Als langdurige begeleiding noodzakelijk werd geacht, wegens een misdrijf, kon dwangopvoeding in een rijksopvoedingsgesticht opgelegd worden. Deze dwangopvoeding, de jeugd-tbr, werd ingezet om kinderen voor een langere periode aan de invloed van ouders en omgeving te onttrekken. In 1905 waren er drie tuchtscholen: twee voor jongens in Haren en Nijmegen (De Hunnerberg) en één voor meisjes in Zeist (Eikenstein). Daarnaast waren er drie rijksopvoedingsgestichten: in Alkmaar, Doetinchem (De Kruisberg) en Avereest (Veldzicht) voor jongens en voor meisjes één in (kasteel) Montfoort. In 1909 ruilden Kasteel Montfoort en Eikenstein van bestemming. In Amersfoort (Op den Berg, 1908), Leiden (1910) en Leeuwarden (1919) kwamen nieuwe rijksopvoedingsgestichten waarvan er twee in 1922 weer sloten. Ook Alkmaar en Avereest gingen toen dicht. De plaatsen Ginneken (1906) en Velsen (1908) kregen ieder een tuchtschool, maar Velsen sloot weer in 1922 evenals Haren. De sluitingen hielden verband met veranderende wetgeving die ondertoezichtstelling zonder plaatsing in een inrichting mogelijk maakte⁵.

⁵ Op 5 juli 1921 werd de OTS ingevoerd en op 24 november 1922 de voorwaardelijke TBR en de voorwaardelijke tuchtschoolstraf.

Behalve de rijksopvoedingsgestichten verzorgden ook particuliere tehuizen een gesloten plaatsing.

“In 1925 zaten er gemiddeld 600 kinderen met de strafrechtelijke maatregel jeugd-tbr in de rijksopvoedingsgestichten, terwijl er ruim 800 strafrechtelijk geplaatsten, een derde meer dus, waren opgenomen in 36 tehuizen” (Boendermaker en Uit Beijerse, 2008, p. 48).

Opvoeden tot gewenst gedrag als leidend thema

Uit eerder vernoemd citaat van Minister Cort van der Linden blijkt dat opvoeden tot gewenst gedrag een leidend thema is bij de aanpak van ontspoorde jeugd. In een lezenswaardig proefschrift over de geschiedenis van de rijksopvoedingsgestichten (ROG) tot de jaren zestig schrijft Delicat: “Het criminele kind had opvoeding nodig, juist omdat het crimineel was geworden” (2001, p. 13). Opvoeding als antwoord op maatschappelijk onaangepast gedrag heeft in die tijd reeds een uitdrukkelijk normatieve invulling. Pedagoog Van der Zeyde (1956) verklaart deze specifieke invulling vanuit de dominantie van het Duitse begrip ‘Verwahrlosung’. Verwahrlosung heeft niet in de eerste plaats betrekking op de kommervolle omstandigheden (verwaarlozing) waarin een kind verkeert, maar op de gevolgen ervan. Verwahrlosung gaat over de gevolgen van de sociaal, emotioneel en materieel armoedige omstandigheden (Aichhorn, 1952). Deze gevolgen worden zichtbaar in maatschappelijk onaangepast gedrag. De samenleving heeft last van stelende, vernielende of vechtende kinderen en door hen de juiste omgangsvormen bij te brengen kan dit maatschappelijke probleem aangepakt worden (Van der Zeyde, 1956). Het aanleren van gewenst gedrag is dan ook terug te zien als leidend thema in de beginjaren van de ROG’s.

Aanleren van gewenst gedrag nam in de eerste jaren van de twintigste eeuw de vorm aan van dwangopvoeding, het afdwingen van sociaal gewenst maatschappelijk gedrag. Met een op militaire leest geschoeid regime van tucht en discipline werden aanvankelijk pupillen in groepen van honderd aan militaire tucht onderworpen. Het personeel dat hier uitvoering aan gaf, was doorgaans laag opgeleid. De omgang tussen pupillen en bewaarders was afstandelijk, zoals te doen gebruikelijk in de gevangenissen (Franke, 1996) waar veel van het personeel gerekruteerd werd. Het gedrag van het personeel richtte zich op beheersing. Kamerlid en sociaal-democraat

Van Kol spreekt over bewakers “*die doen alsof zij tijgers hebben te temmen*” (Delicat, 2001, p. 29).

Een verschuiving van tucht en discipline binnen de grote groepen naar meer individuele gedragsbeïnvloeding werd bepleit door Klootsma. Met diverse publicaties en in een actieve rol als directeur te Alkmaar en later De Kruisberg in Doetinchem streefde hij naar aandacht voor het individuele kind. Het besluit om kinderen op te vangen in kleinere leefeenheden van maximaal zestien personen moest dit mogelijk maken. Tevens moest er meer nadruk gelegd worden op de pedagogische kwaliteiten van de bewaarder met de introductie van de titel ‘opvoedend ambtenaar’. De opvoedend ambtenaar zou zo de dagelijkse leiding nemen over de groep op de verblijfszaal en in de werkplaats. Naar verwachting zou de opvoedend ambtenaar dan een rolmodel, ‘*geneesmeester op zedelijk gebied,*’ (Delicat, 2001) zijn. Een groot deel van de dagelijkse pedagogische leiding nam hij daarmee over van de directeur. De kleinere groepen maakten een huiselijke sfeer mogelijk met meer persoonlijke aandacht voor de pupil.

De leerplicht van 1900 betekende dat ook in de ROG’s onderwijs moest worden gegeven. Onderwijs vormde één van de pijlers voor het pedagogisch beleid. Vakopleidingen voor de jongens moesten ervoor zorgen dat zij als geschoolde krachten de inrichting verlieten. Huishouden voor meisjes maakte het mogelijk dat ze nadien een betrekking als dienstbode konden aannemen of hun eigen huishouden op een verantwoorde wijze konden bestieren. Door het aanleren van een vak trachtten de ROG’s bij te dragen aan gewenste vaardigheden, waardoor de jongere zich na vertrek uit de inrichting kon voegen in de maatschappij.

Maar niet alle dagen en niet alle uren van de dag is er onderwijs; in de resterende tijd werden aanvullende activiteiten met een opvoedkundige inslag aangeboden. Er werd dagelijks gelezen uit de Bijbel (Dimmendaal, 1998) en er was stichtelijke literatuur, waarin de glorie van het Nederlandse volk, haar geschiedenis, haar helden tot voorbeeld dienden voor goed burgerschap maar ook voor seksespecifiek gedrag. Zo lazen de meisjes de lotgevallen van Dik Trom of zedelijke verhalen waarin gedetailleerde beschrijvingen van gruwelen en griezeligheden ontbraken (Daalder, 1950).

Voor de resterende tijd werd er gezocht naar zinvolle recreatie. Sport en spel boden opvoedkundige mogelijkheden. De jongeren zouden door deelname aan lokale voetbalwedstrijden en wandeltochten het contact met de samenleving behouden en sport paste in een tijdsgeest waarbij ‘een gezonde geest huist in een gezond lichaam’. Deze laatste gedachte sluit aan op een bredere maatschappelijke ontwikkeling van

eind negentiende, begin twintigste eeuw: de opkomst van de jeugdbeweging. De jongeren profileerden zich als specifieke groep tussen kind en volwassenen. De studie 'Adolescence' van de Amerikaan Stanley Hall (1905) vormde voor de staatcommissie van de Tweede Kamer een belangrijke inspiratiebron. In haar advies pleitte de commissie voor een vorm van jeugdzorg die de vrije tijd van deze categorie jongeren zou 'pedagogiseren' (Bakker, Noordman, en Rietveld-van Wingerden, 2010). De roerige fase tussen kind- en volwassenheid leidde bij jongeren soms tot grensoverschrijdend gedrag maar met ondersteuning zou hij de juiste uitweg naar een burgerlijk bestaan kunnen vinden, zo luidde de redenering. Het begrip 'derde milieu' als middel om dit doel te bereiken deed zijn intrede. Naast het (soms ontregelde) gezin en de school zou het maatschappelijk middenveld met haar sportverenigingen en ook jeugdbewegingen, zoals de Scouting en de Blauwe en Rode Jeugd (Harmsen, 1975) kunnen bijdragen aan een positieve houding ten opzichte van de maatschappij (Kruithof, 1982b). Door met elkaar op te trekken, bij voorkeur de natuur in, verwierven jongeren allerlei vaardigheden die de overstap naar een volwassen en geregeld bestaan mogelijk maakten. Het concept van 'het derde milieu' wordt vanaf de jaren twintig door enkele inrichtingen opgepakt, zowel in vormen van zelfbestuur, het activeren van verantwoordelijkheid voor de eigen leefomgeving (Weijers, 2011) als in deelname aan het leven buiten de inrichting. De gestichten trachten nu aansluiting te vinden bij het verenigingsleven in de regio. De ROG's Zeist en Amersfoort zijn daar zeer actief in. Zij bieden de pupillen de gelegenheid om zich zowel sportief als cultureel te ontplooiën. Sportvereniging Rood-Wit werd 'een sieraad' (Gerzon, 1934, p. 134) voor het ROG Amersfoort genoemd. Maar er zijn ook jongeren die deelnemen aan culturele activiteiten, waaronder muziek en toneel, die buiten de inrichting over het voetlicht treden (Delicat, 2001).

De opkomst van behandelen

Behalve de pedagogische invalshoek waarin het aanleren van vaardigheden centraal staat ontwikkelt zich een tweede belangrijke pijler, te weten 'behandelen'. De kleinere groepen van maximaal zestien personen maakten de diversiteit in problematiek van de jongere duidelijker zichtbaar. Al snel wordt duidelijk dat niet ieder kind zich op vergelijkbare wijze ontwikkelt. Klootsma (1904) schrijft reeds in 1904 over 'idioten en achterlijken', een terminologie waarmee het onderscheid in verstandelijke vermogens wordt aangegeven en die nu vervangen is door de

begrippen 'ernstig en licht verstandelijke beperking'. De aandacht voor de diversiteit in de problematiek wordt mede mogelijk door de opkomst van de psychiatrie en de psychologie die kennis genereerde over het psychisch functioneren van de mens. De constatering dat er individuele verschillen tussen de jongeren zijn leidt tot de wens om een specifieke diagnose en daaropvolgend een heropvoedingadvies te geven. De oprichting van het Rijksobservatie Gesticht (1906) maakt dit streven mogelijk. Het instituut gaat aan de slag om de individuele mogelijkheden van de jongere nader in kaart te brengen.

Deze taak wordt mogelijk omdat vanuit de psychologie en hiervan met name de functieleer, meetinstrumenten ontwikkeld worden. De psychotechniek van Van Lennep, de Nederlandse Stichting voor Psychotechniek te Utrecht en Heymans' psychologisch laboratorium in Groningen maakten school. Van Lennep ontwikkelt meet- en testinstrumenten op het gebied van vaardigheden en probeert daarmee het competentieniveau voor een professionele aansluiting op de maatschappij vast te stellen. Heymans houdt zich bezig met karakterologie, voortbordurend op het werk van de criminoloog Lombroso. De meetinstrumenten maken individuele deficiënties zichtbaar en legitimeren daarmee een persoonsgerichte benadering. Vanuit de medische wetenschap speelt vooral de opkomst van de psychiatrie en meer specifiek het dieptepsychologische perspectief van Freud een belangrijke rol. Onaangepast gedrag is dan niet louter een kwestie van 'Verwahrlosung' maar heeft één of meer psychische oorzaken. Die onverwerkte oorzaken uit de prille periode van hun bestaan beïnvloeden onbewust het gedrag van de jongeren. Deze inzichten die persoonlijke deficiënties en problemen in kaart proberen te brengen maken een verschuiving mogelijk van algemene heropvoeding naar een meer specifieke op de persoon toegesneden behandeling. Er kan ook scherper onderscheid gemaakt worden tussen ernstige en minder ernstige problematiek.

Het vraagstuk van orde in de inrichting

De dwangopvoeding zoals die aanvankelijk door ex-militairen werd overgedragen was erop gericht dat de kinderen zich op 'straffe van ...' zouden gaan gedragen, te beginnen hier in de Rijksopvoedingsgestichten. Dat betekende strikte regels hanteren waarbij overtredingen bestraft werden. De voorstanders van verandering ageren hiertegen. Zij vinden de ROG's te veel gericht op orde en tucht. Nieuwe, verlichte ideeën over adolescentie als overgangperiode en inzichten vanuit de genoemde

wetenschappelijke disciplines versterken het idee dat de jongeren geholpen moeten worden. Inrichtingen moeten een klimaat scheppen dat de begeleiding mogelijk maakt. Voor Klootsma is dit een belangrijk punt. Wat hem betreft is de puber vastgelopen in de wereld en heeft hij behoefte aan een nieuwe start (Klootsma, 1925). Hij eist van zijn personeel een positieve instelling in plaats van repressief optreden tegenover lastige pubers. De groepsleider moet wat Klootsma betreft meer zijn dan toezichthouder. Alleen met een 'ongedwongen houding' is het mogelijk de ontwikkeling in positieve zin te beïnvloeden.

"Natuurlijken omgang, overeenkomstig leeftijd en een ongedwongen verhouding tusschen opvoeder en opvoedeling, hartelijk en behulpzaam, niet een verhouding van hoog tot laag, noch van geleerde tot ongeleerde, zelfs niet van zedenmeester tot zondaar, doch eene verhouding van mensch tot mensch, van doodgewone stervelingen onder elkaar [...] [kunnen] allerlei "defekten" in den natuurlijken aanleg voorkomen" (Klootsma, 1922, p. 205).

Deze stelling wordt onderschreven door een andere voorvechter van adequate hulp aan jongeren, Mulock Houwer. Hij wil af van de disciplinerende en betitelde straf als *"één der moeilijkste deelen der gestichtsofvoeding (...), zoo het al niet het moeilijkste is"* en vervolgt hij *"... isoleering in politiekamer en cachot liggen geheel binnen het kader van leedtoebrenging"* (Mulock Houwer, 1938, p. 103). Straf als instrument ter disciplinerende moet in pedagogisch handelen op de allerlaatste plaats komen.

Maar met dit streven om kindgericht te handelen is het probleem van de orde nog niet opgelost. Maatregelen om te straffen zijn beschikbaar en worden ingezet. De kinderen moeten zich conformeren, anders volgen sancties als 'sluiting in boeien', 'cachot', 'water en brood' of 'onthouding van voorrechten' (Boendermaker en Uit Beijerse, 2008). Het toedienen van deze straffen was ook destijds omkleed met juridische waarborgen. Er stonden termijnen voor de duur van een straf en de mogelijkheid bestond om straffen te bekorten of op te heffen. Ook kon, afhankelijk van de reactie van de pupil, een straf hard of zacht zijn. Maar ondanks deze waarborgen en modaliteiten vormt straffen als middel tot disciplinerende een probleem. Dat wordt duidelijk uit de excessen die soms de Tweede Kamer halen. Een voorbeeld is dat van de zelfmoord in 1928 van een zeventienjarige jongen die opgesloten was in het cachot, de tegenwoordige isoleercel. De socialistische afgevaardigde A.B. Kleerekoper interpeleerde de minister hierover:

"Die jongen wilde gaan varen; hij was gevluht [...] en toen hij gepakt was, is hij in een cachot gezet, en na twee dagen heeft hij zich opgehangen aan zijn handdoek. Te voren heeft hij nog een brief geschreven aan zijn moeder, waarin hij zegt, geen moed

meer te hebben voor nog vier jaar gesticht” (Verslag der handelingen van de Tweede Kamer, 1928-1929).

De toenmalige Minister van Justitie, J. Donner, stelde dat de gestichten niet zonder cachotten konden en dat dit middel noodzakelijk was voor het handhaven van de orde. Het gebruik ervan werd echter wel teruggedrongen. Vanaf 1933 komt cachotstraf niet meer voor in de Statistiek van de Toepassing der Kinderwetten en wordt de nadruk gelegd op contact zoeken en praten. Het cachot als straf verdwijnt tijdelijk en keert in de loop der jaren terug als ordemaatregel in de vorm van ‘plaatsing in afzondering’ of ‘isolatie’.

Twee gestichten in Avereest en Zeist proberen aanpassing aan het dagelijks leven in de inrichting langs een andere weg te bereiken. Zij willen gewenst gedrag versterken met een zogenaamd ‘marksysteem’, waarbij positief gedrag bekrachtigd wordt. In een wekelijkse beoordeling van gedrag, vlijt en vorderingen worden punten verstrekt. Bij goed gedrag mag een pupil in Avereest een derde van zijn loon gebruiken om in de kantine sigaretten en andere luxe artikelen te kopen (Knuttel, 1918). Maar privileges kwijtraken kan ook. Dat betekent niet meer sporten, wandelen of opschorten van deelname aan ontspanningsactiviteiten. Delicat beschrijft dat de hervormingsgezinde directeur Klootsma zijn twijfels had over dit systeem. Hij miskende niet de functie van disciplinaire straffen noch de kracht van belonen, maar was sceptisch omdat het systeem in zijn ogen leidde tot ‘markshunting’ (Klootsma, 1904). Het ‘marksysteem’ zou slechts leiden tot het najagen van punten voor privileges binnen de gesloten inrichting. Het systeem keert als methodiek eind jaren zeventig van de twintigste eeuw weer terug (Van Acker, 1980) en wordt in de jaren negentig één van de pijlers van het sociale-competentiemodel.

De relatie tussen gesloten verblijf en repressief optreden

Sanctioneren wordt dus ingezet om de kinderen zich te laten voegen naar de dagstructuur van de inrichting. Het repressieve optreden met disciplinaire straffen wil Klootsma ombuigen naar een kindgerichte benadering. Belonen werd daarin al vroeg als middel onderkend maar is, zo blijkt uit de analyse van Klootsma ook niet vrij van problemen. Zijn angst is dat het slechts om uiterlijke aanpassing gaat, om sociaal wenselijk gedrag. Straffen en belonen verwijzen daarbij naar eenzelfde doel: handhaven van de orde. De kinderpsycholoog Berger beschouwt dit als een probleem

van het systeem. Berger (1928), die tevens leider van de pedagogische en sociale afdeling van het Nederlands Jeugdleidersinstituut is, stelt in een artikel dat:

“Bezwaren bij den groei tot persoonlijkheid zijn ook, dat ‘t gesticht nu eenmaal minder rekening kan houden met ‘t ‘individuele, dat ze aan de behoefte tot rust, tot zich alleen kunnen terugtrekken, moeilijk kan voldoen, dat bij alle regelmaat, die er nu eenmaal zijn moet en die voor de jeugd, die de gestichten bevolkt ook vaak goed is, die regelmaat toch wel eens te groot is en drukkend; ten slotte dat de familiesfeer ontbreekt, de warmte, die daar vanuit gaat, bij alle toewijding van het personeel niet te vervangen is” (Berger, 1928, p. 1528).

De regelmaat die het gesticht vereist conflicteert wat Berger betreft met de persoonlijke toewijding die de jongeren nodig hebben. Ook ervaringsdeskundige en later directeur van het particuliere opvoedingsgesticht Maatschappij Zandbergen, Mulock Houwer, vreest dat de door Klootsma gewenste persoonlijke aandacht in de praktijk achterwege blijft vanwege een *‘tekort aan zedelijke belevingsmomenten’* voor de jongeren (Delicat 2001; p. 100). Gestichtsambtenaar W. Hielkema die zelf over zijn vak als opvoeder geschreven heeft, verwoordt de beperkingen waarmee de groepsleider geconfronteerd wordt als volgt:

“Het openbare dat wij zien en waarop wij kunnen reageeren en het verborgen ‘onders-leven’, waarin wij slechts zelden een kijkje krijgen. En in dit verborgen leven met zijne eigen wetten en conventies speelt de oudere knaap eene zeer invloedrijke rol, meestal ten kwade” (Hielkema, 1920, p. 213).

Wat er zich afspeelt onder de jongens weten we niet, zo stelt Hielkema en hij betwijfelt of je als opvoeder daar veel invloed op kunt hebben. Zowel geweldsincidenten tegen de jongeren als de vraag naar hun daadwerkelijke intenties maken duidelijk dat het probleem van orde binnen de inrichtingen bestaat en complex is. Zoals in het volgend hoofdstuk duidelijk zal worden, speelt veiligheid ook voor jongeren onderling een heel belangrijke rol in een gesloten inrichting. Klootsma verwacht dat dit probleem met een kindgerichte benadering te overbruggen is. Delicat komt echter in zijn dissertatie tot de conclusie dat over de periode tot de Tweede Wereldoorlog *“de gestichtspuber een kans tot autonomie en zelfverantwoordelijkheid moest krijgen (die) niet strookte met de praktische behoefte aan orde”* (Delicat, 2001, p. 122).

2.3 De periode na de Tweede Wereldoorlog

Differentiatie en behandeling

Na 1950 reorganiseren veel inrichtingen, waarbij behandeling volgens een psychotherapeutisch en orthopedagogisch model het leidmotief is. Er ontstaan (meer) orthopedagogische behandelingstehuizen of inrichtingen voor zeer moeilijk opvoedbaren (Zandberg, 1999). In 1951 verricht de Werkgroep Gestichtsdifferentiatie onder leiding van J. Koekebakker onderzoek naar de mogelijkheden tot differentiatie van opvoedingsinrichtingen. De term 'opvoedingsinrichting' bleek een breed terrein te beslaan, variërend van kinder- en weeshuizen, tehuizen voor werkende jeugd, vakgestichten, maar ook inrichtingen voor debielen, psychopaten, ROG's en tuchtscholen (Koekebakker, 1957). Deze laatste twee maakten nog geen twee procent uit van de in totaal 320 (particuliere) tehuizen (Boendermaker en Uit Beijerse, 2008). De werkgroep inventariseert niet alleen de staande praktijk in de instellingen maar ook hun wensen. Daaruit blijkt dat kinderen niet altijd op de juiste plek terecht komen en dat diagnostiek beter ingezet kan worden om hieraan te voldoen. Er wordt gekozen voor gestichtsdifferentiatie op basis van individuele behoeften en therapeutische mogelijkheden.

De discussie over differentiatie gaat niet over de vraag of opvoeden en behandelen wel mogelijk is, maar hoe deze vorm moet krijgen. Hierin staan twee opvattingen tegenover elkaar: een normerende, gericht op aanpassing versus een 'vrijmakende', met speciale aandacht voor innerlijke problematiek van de jongere. In de 'normerende' opvatting keert de gedachte terug dat met dwang en harde hand verzet gebroken kon worden, waarna innerlijke aanpassing zou volgen. Tegenstanders van deze opvatting betogen dat heropvoeding alleen dan kan plaatsvinden als men adequate aandacht besteedt aan ontwikkelingsstoornissen. Dimmendaal schrijft hierover: "*De omslag in het denken over tehuisopvoeding (...) werd door deskundigen aangestuurd. Zij vervingen de traditionele normatieve pedagogiek door een psychologische benadering ...*" (Dimmendaal 1998, p. 262). Disciplineren zou slechts leiden tot '*uiterlijke aanpassingen*' (Delicat, 2001, p. 127). Met het geluid van de vrijmakende opvatting kwam meer dan voorheen de ontwikkelingsgang vanaf de vroege kinderjaren van de pupil in de belangstelling. Deze psychodynamisch georiënteerde opvatting hekelt de 'despotische opvoeding' en bepleit een heropvoeding op basis van de kinderlijke behoefte en niet op basis van maatschappelijke normen (Grewel, 1947). De aandacht voor de psychologische

benadering vraagt om een andere werkwijze van de groepsleiders. Normatief optreden moet plaatsmaken voor een meer kindgericht optreden. De twee opvattingen zijn zo tegenstrijdig dat het leidt tot onzekerheid onder groepsopvoeders in de gestichten. *“De gestichtsoopvoeder, eens zo zeker, raakte volslagen gedesoriënteerd. Hem werd voorgehouden dat hij met zijn discipline, vriendelijk uitgedrukt: met zijn gewoontevorming, hoe mooi dan ook paedagogisch gewatteerd, meer schade aanbracht bij, dan goed deed aan het kind”* (Mulock Houwer, 1952, p. 61).

Maar behandeling wordt wel nodig geacht en de constatering dat de groepsleider onvoldoende toegerust is voor zijn taak leidt tot het verhogen van zijn opleidingsniveau. Er komt een opleidingsplan (Delicat, 2001) met ruime aandacht voor pedagogiek en ontwikkelingspsychologie. De psychologie van het afwijkende kind, de psychopathologie en groepspsychologie domineren. Deze laatste, de groepspsychologie, is het gevolg van een toenemende interesse in inzichten van de sociaal psycholoog Lewin, die had aangetoond dat groepsprocessen toegankelijk waren voor systematisch onderzoek. De begrippen ‘groepsstructuur’ en ‘groepsdynamica’ doen hiermee hun intrede. Mulock Houwer verricht vlak na de Tweede Wereldoorlog literatuur- en veldonderzoek naar groepsstructuur en groepsdynamica en komt met een beschrijving van vier experimentele gestichtsvormen, waarin de verschillende inzichten in de omgang met de kinderen naar voren komen. Hij onderscheidt de individueel-pedagogische, de sociaal-pedagogische, de progressieve en de gemengde gestichtsvorm (Mulock Houwer, 1947). De individueel-pedagogische die gedomineerd wordt door het psychodynamische perspectief op de ontwikkeling van het kind ziet de groep als therapeutische eenheid. Het overwinnen van de ontsporing gebeurde via binding van het kind aan de opvoeder, met respect voor het individu van het kind en zonder autoritair optreden van de groepsopvoeder. De Amerikanen Redl en Wineman (Redl, 1952) beschreven in een internationaal succesvol boek hoe deze relatie in de praktijk vorm kon krijgen. Een Nederlandse vertolking van dit gedachtegoed is terug te vinden in een standaardwerk van Van Spanje (1957) Ook bij hem staat de therapeutische relatie tussen groepsleider en jongere centraal.

De sociaal-pedagogische vorm borduurt voort op het uitgangspunt van zelfbestuur. In deze opvatting spelen de groepsleden een actieve rol ten opzichte van elkaar. Veranderingen worden door hen in gang gezet en de leiding is op de achtergrond aanwezig om te analyseren en waar nodig de groep te sturen (Makarenko, 1956). De

nadruk ligt hier dus meer op aanleren van gedrag dat het invoegen in de maatschappij mogelijk maakt, waarbij de jongeren zelf verantwoordelijkheid dragen. De progressieve gestichtsvorm heeft als pleitbezorger Klootsma, wiens intellectuele erfenis nog terug te vinden is in instellingen die met de toename van de verblijfsduur meer individuele verantwoordelijkheid toekennen aan de pupil. *“Span je in en het zal goed met je gaan; maar als je niet meewerkt wacht oneer en straf”* (Mulock Houwer, 1952, p. 63). De mengvorm waar Mulock Houwer zich voor uitsprak, behelsde een systeem dat zich aanpast naargelang zich nieuwe inzichten voordoen. Vanuit dat principe verdiept hij zich in de theorie van het social-casework en social-groupwork. Het social-casework pleit ervoor dat de cliënt op eigen kracht en in eigen tempo een situatie bereikt, waarin hij in staat is zichzelf verder te helpen. Het is een op het individu in zijn context gerichte benadering. Het social-groupwork daarentegen gebruikt de groep juist om individuen te beïnvloeden, indachtig de inzichten vanuit de sociale psychologie, waardoor scherper duidelijk is geworden dat het menselijk handelen ook door de medemenselijke omgeving beïnvloed wordt. Voor de periode die Delicat in zijn dissertatie beschrijft (1901-1961) constateert hij dat deze theorie geen navolging krijgt in de gestichten.

Na de oorlog schiet de opvatting over behandeling daarmee stevig wortel. Over de wijze waarop is volop discussie. De vraag of behandeling in de context van de residentiële opvang wel mogelijk is wordt echter ook gesteld.

Kritiek op de residentiële opvang

Kritiek op residentiële zorg krijgt vanuit de ‘vrijmakende opvatting’ een bredere onderbouwing, wanneer de Brit Bowlby (1951; 1953) meer aandacht vraagt voor het belang van binding tussen kind en ouder. Bowlby introduceert het begrip ‘attachment’ en concludeert *“... dat als de moeder geen bijzonder contact met haar kind tot stand wist te brengen dit later onherroepelijk tot ernstige psychische en lichamelijke stoornissen zou leiden”* (Dimmendaal, 1990, p. 91). Gezien de doorgaans autoritaire en massale opvoedingsmethoden (Dimmendaal, 1990) van de residentiële jeugdzorg rijst de vraag of deze opvoeding wel zo massaal aangeboden moet worden. De opvattingen over de hulp verschuiven in de richting van opvang in pleeggezinnen. Van Spanje vertolkt dit als volgt:

“De relaties van vele kinderen, die in inrichtingen komen, zijn gestoord. Van alle kinderen zijn zij verstoord, louter en alleen al door het feit dat zij uit huis geplaatst

zijn. Gestoorde relaties betekenen gestoorde ontwikkeling, en omgekeerd. De eerste functie van de inrichting is dan ook niet 'opvoeden in engere zin', maar het mogelijk maken dat het kind zich herstelt, dat het zich via nieuwe relaties weer op de wereld gaat richten, om zodoende weer open te komen staan voor de opvoedingsrelatie" (Spanje, 1957, p. 45). En "... dat de inrichtingssituatie niet – zoals de gezinssituatie – ontstaat vanuit een bestaansverbondenheid. Het kind heeft een groepsleider, maar dit betekent iets essentieel anders dan familie hebben ...". "Het tekort van de inrichtingsopvoeding bestaat daarin dat zij het kind in geen enkel opzicht deze voor de mens absoluut noodzakelijke, zinvolle bestaansverbondenheid kan verlenen" (Spanje, 1957, p. 156).

Met deze kanttekening wil Van Spanje het belang van het gezin als natuurlijke habitat van het kind onderstrepen. De psychiater Trimbos (Trimbos, 1955) pleit voor een scherper onderscheid tussen gestoorde kinderen die niet in een gezin terecht kunnen en 'normale' kinderen, onder wie vooral de voogdijkinderen, die niet in instituties thuishoren. Hij verwijst daarbij naar een uitspraak van Bowlby dat 'bad homes are often better than good institutions'. De kritiek vanuit de medisch-psychiatrische hoek definieert de noden van het kind daarmee vanuit haar disposities en legt daarom de nadruk op behandeling. Dimmendaal (1998) constateert dan ook dat de (ortho)pedagogiek tot in de jaren zestig op achterstand staat. Het domein van de hulp aan kinderen wordt beheerst door psychiaters en psychologen, de eerste hiërarchisch bovengesteld aan de tweede. Normatief stellen zij dat ontwikkeling te prefereren is boven aanpassing. Uit de inventarisatie van Mulock Houwer blijkt echter dat zowel in de sociaal-pedagogische als in de progressieve gestichtsvorm aanpassing een onderdeel is van het pedagogisch handelen. Het probleem van de aanpassing lijkt echter vooral te liggen in de eisen die een gesloten verblijf stelt aan de jongere. De orde binnen de inrichting vraagt om aanpassing aan gestichtsregels en maakt daarmee onvermijdelijk deel uit van het werken met deze groep jongeren. Disciplineren past echter niet binnen het verloop van een behandeling die zich concentreert op verwerken van eerder opgelopen trauma's en gefrustreerde behoeften.

Het probleem van de orde

Vooralsnog wordt het dilemma van behandelen en beheersen niet als zelfstandig probleem onderkend. Mulock Houwer beschrijft in het rapport van de staatscommissie Koekebakker hoe dit probleem zich voordoet. Er is sprake van gewenningsmoeilijkheden, kinderen die het groepsleven niet verdragen, driftbuien die “... iets te maken zouden kunnen hebben met het speciale regiem van de inrichting”(Koekebakker, 1957, p. 231). Mulock Houwer doelt daarbij op gedrag dat een reactie is op hun verblijf in de inrichting. De reactie van de staf richt zich op ‘bestrijding’ (ibidem), het onderdrukken van dit gedrag. Verwijderen en isoleren zijn dan gangbare middelen om dit te bereiken. Delicat spreekt over een comeback van de cachotstraffen (2001, p. 207) als disciplinaire straf voor de dagelijkse opvoedingspraktijk. Een dissertatie uit 1971 (De Ruyter, 1971) beschrijft hoe groepsleiders in een centrum voor residentiële behandeling vooral bezig zijn om ongewenst gedrag van de kinderen te kanaliseren. Kinderen die zich in negatieve zin opvallend gedragen krijgen de aandacht, terwijl zij die geen appèl op de groepsleider doen buiten het zicht van de groepsleider blijven (zie ook Van Acker, 1980).

Uit het *Zwartboek* van de Belangenvereniging Minderjarigen (1980) blijkt dat de spanningen tussen orde en tucht enerzijds en pedagogisch handelen met aandacht voor het individuele kind anderzijds tot veel onvrede onder de jongeren leidt. Anekdoten over het Loydd Hotel in Amsterdam en Eikenstein in Zeist (Boendermaker en Uit Beijerse, 2008) wijzen op repressie, waarin fysiek geweld tegen het kind een middel is om de orde te handhaven. Van Acker, directeur van de inrichting te Zetten, bepleit daarom de invoering van een puntensysteem (token economy principe) om onaangepast gedrag te bestraffen en gewenst gedrag te belonen en zo het leefklimaat te verbeteren (Van Acker, 1980). Hij wil meer sturing op gedrag en bepleit de noodzaak van structuur als ordeningsprincipe. Tegelijkertijd realiseert hij zich dat dit niet eenvoudig zal zijn. Structureren van de leefomgeving door middel van belonen en straffen wordt al snel geassocieerd met ongewenste dwang (verlicht despotisme). “*Om die reden is het mogelijk om behoeftebevrediging (...) zeer nauw te koppelen aan wenselijk gedrag, zodat onaangepast gedrag beslist niet leidt tot positieve gevolgen. Het consequent uitvoeren van dit leerprincipe is ongetwijfeld hard en ‘conditionerend’ (wat dikwijls als verwijt wordt gebruikt)*” (Van Acker, 1980, p. 133). Het ‘verwijt’ waarnaar Van Acker verwijst, illustreert hoe negatief er over aanpassing als opvoedingsprincipe wordt gedacht. Het is normatief onwenselijk maar volgens hem noodzakelijk voor een ordelijk verloop van het inrichtingsleven.

Nieuwe inzichten voor pedagogische handelen en behandelen

Vanaf de jaren tachtig blijft behandelen als ambitie voor de justitiële residentiële opvang overeind staan. Er treedt een verschuiving op naar gedragcognitief georiënteerd methodisch handelen, maar ook het vraagstuk van de orde is een terugkerend thema. Het sociale-competentiemodel (Slot, 1988; Bartels, 1986) verbindt opvoeding en gedragsbeïnvloeding in een model waarbij ontwikkelingstaken centraal staan. Ieder kind ziet zich, afhankelijk van de leeftijdsfase waarin het verkeert, geplaatst voor specifieke taken die het uiteindelijk mogelijk maken om een zelfstandige positie in de samenleving te verwerven (Spanjaard, 1998). In de leeftijdsfase van 14-18 jaar, die voor de jeugdinstelling gezien haar populatie het meest relevant is, gaat het dan om toenemende zelfstandigheid binnen het gezin, je eigen plaats bepalen, keuzes maken voor je professionele toekomst, vorm geven aan je vrije tijd, zelfstandig kunnen gaan wonen, omgaan met autoriteit en binnen geldende regels opkomen voor je eigen belangen. De nadruk in je ontwikkeling ligt op het goed zorgen voor jezelf zonder dat dit anderen schaadt. Volwassen worden betekent voor jezelf een plaats verwerven in de samenleving, sociale contacten en vriendschappen opbouwen waarbij vertrouwen geven en nemen, als ook de grenzen ontdekken van intimiteit en seksualiteit een belangrijke rol spelen. Daarmee word je een competente volwassene die zich kan voegen naar de maatschappelijke gewenste norm. Om deze fase goed te doorlopen zijn positieve aandacht voor wat goed gaat en het aanreiken van gedragsalternatieven voor sociale situaties die je lastig vindt, sleutelementen in de uitvoering van dit model. Antisociaal gedrag is een uiting van onvermogen, van een gebrek aan competent gedrag om een gewenst resultaat te bereiken. Dus afstraffen levert misschien wel begrenzing maar geen concrete handreikingen voor alternatief gedrag op. Juist dit laatste moet gestimuleerd worden. Het methodisch handelen van de groepsleiders moet de jongere dus ondersteunen in het ontwikkelen van deze taken om zo invoegen in de samenleving mogelijk te maken. Jeugdinstelling De Heuvelrug, waaronder locatie Eikenstein valt, is één van de instellingen die deze zienswijze overneemt. Maar er is landelijk nog geen eenduidige werkwijze voor alle instellingen. Dat creëert ruimte voor experimenten waaronder twee spraakmakende: Jeugdinstelling Den Engh (tegenwoordig Lindenhorst-Almata) en de Glen Mills School.

Voor Den Engh is halverwege de jaren negentig een speciale methodiek ontwikkeld. Onder de titel 'Opvoeden en behandelen op Den Engh' lanceren Rink en Zandbergen (1997) onder auspiciën van het Noordelijk Instituut voor Orthopedagogisch

Onderzoek (NIVO) een praktische handleiding met dito theoretische onderbouwing voor dit behandelconcept. De titel vertolkt de wens om meer te doen dan alleen maar vasthouden. Gebaseerd op een analyse van ambulante opvoedingssituaties is het concept van de 'vier opvoedingsvariabelen' ontwikkeld. De idee is dat van deze vier variabelen een autonome, positieve dan wel negatieve invloed uitgaat op de opvoeding van een kind. Deze vier variabelen worden gevormd door het kind zelf: de K-variabele, de opvoedingsstijl van de ouder, de O-variabele, de opvoedingssituatie, de St-variabele zoals die vorm krijgt in een leefritme van dag-, week- en weekendprogramma en de context, de Sc-variable, die betrekking heeft op de (sociale) context, het sociale netwerk en de materiële omstandigheden waarbinnen het kind opgroeit. Dit concept van de vier opvoedingsvariabelen wordt gekoppeld aan de drie opvoedingsniveaus van Kok (1991) waarbij niveau één de dagelijkse opvoedingshandelingen omvat, niveau twee betrekking heeft op specifieke therapeutische interventies ten gunste van de persoonlijkheidsontwikkeling en niveau drie de aandacht focust op het opvoedkundig inspelen op de specifieke eigenheid van het kind in zijn ontwikkeling. Door deze twee concepten in een matrix te verwerken met op de x-as de variabelen en op de y-as de drie opvoedingsniveaus wordt een kader geschapen voor een behandelstrategie. Binnen deze op gedragscognitieve grondslag gebaseerde behandelstrategie, de SocioGroepStrategie (SGS), spelen de samenhangigheid en de daaraan gekoppelde groepsdruk een belangrijke rol voor het bereiken van de beoogde opvoedkundige doelen. Om te bezien of dit concept effectief is volgt een promotieonderzoek van pleitbezorger en toenmalig directeur van Den Engh, Jonker. Hij concludeert dat het systeem veelbelovend is, maar zijn dissertatie (Jonker, 2004) over de effectiviteit van deze interventie wordt betwist (Es, 2004; Ploeg, 2005; Knorth, 2006). Maatschappelijk spreekt de behandelstrategie van Den Engh tot de verbeelding. Veel leden van de Tweede Kamer laten zich tijdens werkbezoeken informeren over het veronderstelde succes, maar ook hier blijkt de relatie tussen opvoeden en het vraagstuk van de orde niet verdwenen. Kritische geluiden over de grote nadruk op disciplineren, tegenvallende recidivecijfers (Wartna e.a., 2006; Heerwaarden e.a., 2005) en een veranderende taakstelling van Den Engh in 2009 luiden het einde van deze methodiek in.

Behalve het concept van de SocioGroepStrategie (SGS) is er nog een ander programma dat de nadruk legt op de groep als middel tot gedragsverandering: de Glen Mills School. De Glen Mills School start in 1999 met als uitgangspunt dat jongeren elkaar opvoeden binnen een hiërarchisch gestructureerd programma. Door

het verwerven van privileges kan de jongere via zes verschillende statusniveaus carrière maken. Een hoger statusniveau betekent verantwoordelijkheid nemen voor jongeren die dit nog niet bereikt hebben en dezen aanspreken op hun gedrag, opdat zij ook naar een volgend niveau overgaan. In een evaluatieonderzoek (Hilhorst, Klooster, en Van Dijk, 2004) geven jongeren die er verbleven kritiek op het hiërarchische systeem. Misbruik van de bovengeschikte positie is de meest gehoorde klacht. Er volgen berichten over anarchie onder de jongeren en vechtpartijen met personeel die de media halen (Trouw, 2006). Daarop doet de Inspectie Jeugdzorg (2007) onderzoek naar het leef-, behandel- en werkklimaat binnen de inrichting. Ze constateert geen acuut veiligheidsrisico, maar wel dat het hiërarchische systeem zeer machtsgevoelig is. In 2009 sluit Glen Mills om deze reden haar deuren. Ook hier spelen tegenvallende recidivecijfers een rol.

Het theoretische model van de vier opvoedingsvariabelen dat voor Den Engh één van de theoretische pijlers van haar methodisch handelen vormde, wordt door Wigboldus gebruikt voor een promotieonderzoek bij Rentray (Wigboldus, 2002). Deze inrichting werkt niet volgens het concept van de sociogroepstrategie, maar het theoretisch kader voor de analyse van het werk van de groepsleider maakt wel duidelijk dat de groepsleider sterk relatiegericht en minder taakgericht is. Hier klinkt een echo door van de op het individu gerichte pedagogische benadering zoals Mulock Houwer die schetste. Opvoeden is niet alleen intentioneel, met de focus op aanleren van gewenst gedrag maar bevat ook de component 'zelfontplooiing', waarbij de wensen van het kind centraal staan. Ook in deze dissertatie keert het dilemma terug dat bestaat tussen ordehandhaving enerzijds en het kind zich laten ontwikkelen anderzijds. Wigboldus concludeert dat groepsleiders sterk gericht zijn op het afzwakken van ongewenst gedrag en minder aandacht hebben voor het stimuleren van gewenst gedrag.

Behandelen en aanpassen aan de orde blijken steeds weer terugkerende thema's te zijn. De angst voor de nadruk op aanpassen ligt besloten in het gevaar dat dit een doel in zichzelf wordt, terwijl het motief voor de plaatsing gelegen is in de stoornis. Het behandelen van de stoornis en het kind de gelegenheid geven tot ontplooiing komen gemakkelijk in het gedrang. De praktijk maakt duidelijk dat deze ontplooiing begrensd wordt door de dynamiek die verbonden is aan het creëren van de orde binnen een gesloten inrichting.

De huidige situatie, een onopgelost probleem

In 1989 wordt de Wet op de Jeugdhulpverlening ingevoerd. De jeugdinrichtingen vormen een laatste schakel in een keten van ambulante hulpverleningsmogelijkheden waar jongeren terecht komen als ze nergens meer te hanteren zijn. Vanaf dan doet de term 'justitiële jeugdinrichting' zijn intrede. Kinderen die zowel op straf- als op civielrechtelijke titel geplaatst zijn, verblijven daar. Bij strafrechtelijke plaatsing vormt het delict primair de aanleiding voor de plaatsing. Bij civielrechtelijke plaatsing gaat het om uithuisplaatsing vanwege wangedrag in combinatie met een onhoudbare thuissituatie. Zoals de geschiedenis laat zien, blijken inrichtingen elk een eigen beleid te hebben waardoor Mulock Houwer tot de conclusie komt dat er verschillende gestichtsvormen zijn. Met de invoering van de Beginselenwet Justitiële Jeugdinrichtingen in 2001 gelden echter voor alle justitiële jeugdinrichtingen dezelfde regels. Ze hanteren hetzelfde dagprogramma, dezelfde behandelplannen en scholings- en trainingsprogramma's. Ook uniformeren ze procedures voor omgang met de buitenwereld, het toekennen van verlof, ordemaatregelen en disciplinaire straffen. De huidige werkwijze in de justitiële jeugdinrichting is gebaseerd op twee theoretische concepten die in enkele inrichtingen al eind jaren tachtig en negentig hun debuut maakten: het sociale-competentiemodel en Equip. Beide keren terug in de basismethodiek Youturn, die momenteel voor alle inrichtingen dezelfde is. Deze gedragcognitieve interventies zijn een reactie op een nieuw en dominant paradigma dat in de jaren zeventig van de vorige eeuw opkomt: het What Works-paradigma. What Works representeert een zoektocht naar effectieve interventies, naar werkwijzen die aantoonbaar en op basis van empirische evidentie leiden tot gedragverandering.

Boendermaker (1999) publiceert in 1999 de eerste studie waarin getracht wordt om dieper te duiken in de vraag of het zin heeft om binnen gesloten setting problematisch en of crimineel gedrag van jongeren te corrigeren. Hij komt tot de voorzichtige en voorlopige conclusie dat effectieve gedragsinterventies wel de meest belovende perspectieven bieden voor een op permanente gedragsverandering gericht verblijf in de JJI (zie ook: Nas, 2005; Harder, Knorth en Zandbergen, 2006; Garrido en Morales, 2007).

Vanaf 2010 wordt in alle justitiële jeugdinrichtingen de basismethodiek Youturn toegepast. Deze bestaat uit een samenvoeging van het sociale-competentiemodel met de uitgangspunten zoals in de vorige paragraaf beschreven, en die in combinatie met de training Equip wordt gegeven (Gibbs, 1996). Equip is een trainingsprogramma

dat zich richt op de morele ontwikkeling van jongeren. Deze methodiek gaat er vanuit dat de jongere een verkeerd beeld heeft van zijn eigen capaciteiten en van zijn eigen opvattingen over gewenst of ongewenst gedrag. Daardoor vertoont hij niet het gewenste gedrag. Het programma bestaat uit een aantal elementen, waaronder moreel redeneren dat inhaakt op neutralisatietechnieken (Sykes en Matza, 2003), waarmee de jongeren de impact van hun criminele gedrag relativeren of rechtvaardigen. In aansluiting daarop wil Equip de jongere beter toerusten om zich in lastige sociale situaties op de juiste manier uit te drukken en onjuiste aannames over sociale situaties of intenties van anderen te corrigeren, de zogenaamde denkfouten. Rechtvaardigheid en oog hebben voor de situatie van de ander zijn basisbegrippen in deze training. Ook deze training heeft een duidelijk cognitief karakter en gaat om kennisverwerving, maar ook om het handelen dat je daaraan kunt koppelen.

De basismethodiek Youturn kent in haar uitwerking 5 fases.

Fase 1 betreft een instroomprogramma voor de eerste tien dagen “*in het kader van rust, structuur (d.m.v. dagprogramma, regels, e.d.) en informatieverzameling, informatieoverdracht, kennismaken en intakes. En mogelijk een eerste diagnose t.a.v. depressie, etc.*” (PSW, 2008, p. 27).

Fase 2 (maximaal tien weken) is erop gericht een aantal basisvaardigheden aan te leren voor het leven van alle dag. Uitgewerkte basisprofielen beschrijven concreet gedrag toegespitst op basale ontwikkelingstaken, zoals persoonlijke verzorging, het schoonhouden van de kamer, de omgangsvormen aan tafel en met groepsleiders en jongeren op de groep. In een mentorgesprek dat de jongere heeft met één van de groepsleiders worden deze punten langsgelopen en kan hij een getuigschrift krijgen van een behaald profiel. In deze fase start ook de deelname van de Equip-training en aan groeps gesprekken waarin jongeren elkaar feedback geven op hun gedrag zoals ze dat op de leefgroep laten zien. Ze reiken elkaar ‘tips’ aan voor gedragsalternatieven en complimenten voor positieve ontwikkelingen in hun gedrag.

Vanaf *fase 3* volgt meer aandacht voor vastgestelde behandeldoelen en de vaardigheden die de jongeren daarin te ontwikkelen heeft. Indien geïndiceerd, worden erkende gedragsinterventies ingezet. De termijn voor deze fase is afhankelijk van de duur van het verblijf.

Fase 4 en 5 zijn gericht op de overgang naar buiten (proefverlof, nachtdetentie e.d.) en de nazorg bij vertrek uit de inrichting.

De cognitief gedrags theoretische invalshoek waarop Youturn gebaseerd is gaat ervan uit dat gedrag voor een belangrijk deel een kwestie van oefenen en herhaling is.

Begrippen als ‘modelling’ en ‘shaping’ onderstrepen het belang van ‘voorbeeldgedrag’ dat overgenomen kan worden en door herhaling beklijft. Tegelijkertijd krijgt in de fasering van Youturn gewenning aan de structuur van het leven in de inrichting een prominente plaats. Onderzoek van Eichelsheim en Van der Laan (2011) laat zien dat gewenning aan het inrichtingsleven de jongeren op indringende wijze bezighoudt. Deze gewenning is onlosmakelijk verbonden aan het vraagstuk van de orde. Hoe moet je je verhouden tot de dagelijkse routine van de inrichting? En hoe verhoudt die aanpassing zich tot de te verwerven competenties? Zijn die competenties daadwerkelijk aan te leren binnen de context van een gesloten jeugdinstelling? Een belangrijk deel van de ontwikkelingstaken waarvoor de jongere zich gesteld ziet speelt zich immers af in de sociale wereld buiten de gesloten instelling. Dit probleem wordt nog niet opgelost met de invoering van Youturn als basismethodiek voor de dagelijkse omgang met de jongeren.

2.4 Conclusie

Aan ambitie heeft het de afgelopen eeuw niet ontbroken. Betrokken bij het lot van kinderen die in Dickensiaanse omstandigheden opgroeiden of de wens om kinderen vanwege hun jonge leeftijd nog in het juiste spoor te krijgen heeft de justitiële jeugdzorg vanaf het moment dat de kindwetten uitgevoerd werden, daadwerkelijk getracht dit doel te bereiken. Vanaf het begin is gezocht naar de wijze waarop. Daar waar de aanpak van orde en tucht aanvankelijk de boventoon voerde, kreeg zij vanaf het begin al tegengas vanuit een humanistische opvatting over een menswaardige behandeling van de jongeren. Terugkijkend loopt het dilemma van structuur, orde en tucht versus een op het kind gerichte behandeling als een rode draad door de geschiedenis van de jeugdinstellingen. Orde en tucht worden aanvankelijk bepleit als middelen om tot toekomstige gedragsverandering te komen. De disciplinerende van grote groepen getuigt daarvan. Deze opvatting over ‘orde en tucht’ vertolkt daarmee een normatief ideologisch uitgangspunt over de wijze waarop kinderen naar hun volwassenheid begeleid moeten worden. Disciplinerende als pedagogisch principe wordt echter ook al snel als een te beperkte basis voor de begeleiding van de kinderen bestempeld. Voortrekkers als Klootsma en Mulock Houwer bepleiten meer op de persoon van het kind gerichte vormen van begeleiding. Juist de kennis vanuit opkomende disciplines als de psychiatrie en de psychologie maakt duidelijk dat de gedragsproblemen verschillende oorzaken kunnen hebben. Deze oorzaken liggen in

de persoon van het kind en dus is het wenselijk om daar rekening mee te houden. Deze opvatting heeft twee belangrijke gevolgen. Allereerst verschuift de nadruk van een algemeen opvoedkundige benadering naar behandeling van de specifieke (gedrags)problemen van het individuele kind. Daarnaast leidt het onderscheid in de oorzaken van de gedragsproblemen tot een grotere diversificatie van de opvangmogelijkheden. Er ontstaat een brede schakering van residentiële opvang en behandelcentra voor kinderen en jongeren.

Maar aandacht voor de specifieke gedragsproblemen van het kind vormt nog geen adequaat antwoord op het probleem van de orde, dat inherent is aan een verblijf in een gesloten residentiële setting. Uit de literatuur wordt duidelijk dat, ook al wordt disciplineren niet beschouwd als leidend principe voor de opvoeding, het wel een noodzakelijk onderdeel is voor een georganiseerd verblijf van de jongeren in een inrichting. Dit probleem komt binnen de inrichting telkens terug als vraagstuk van de institutionele orde. Hoe de jongeren in het gareel te houden? Voor de justitiële jeugdinstellingen is er gefragmenteerde informatie over dit probleem. Voor de niet-justitiële residentiële opvang blijkt uit verschillende dissertaties dat het handhaven van de orde een belangrijk thema is in het dagelijks handelen van de groepsleiders. Het bieden van structuur is belangrijk, maar de vraag is hoe.

Deze vraag is de afgelopen decennia onvoldoende geadresseerd. De dynamiek van het handhaven van de orde is binnen de ontwikkeling van de justitiële jeugdinstellingen teveel een afgeleide geweest van het behandelparadigma dat zich ontwikkelde uit de toegenomen kennis en inzichten over gedrag, stoornissen en pathologie. Handhaven van de orde was beurtelings middel tot gedragsverandering (aanpassing) of vormde een obstakel voor de ontwikkeling van het kind. Echter, het handhaven van de orde blijkt een thema in zichzelf te zijn. In studies naar het gevangeniswezen is het thema van de orde juist onderwerp van uitgebreide (sociologische) studie. In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de kennis die daar opgedaan is over dit onderwerp.

3 Het probleem van de orde in een gesloten instelling

3.1 Inleiding

Orde en tucht als leidende pedagogisch beginselen zijn naar de achtergrond gedrongen ten gunste van opvattingen die meer nadruk leggen op individuele ontplooiing, maar het is de vraag of deze inzichten de mogelijkheid bieden om aan het probleem van de orde binnen een jeugdinstelling te ontsnappen. Pedagogische visies die individuele ontplooiing centraal stellen hebben geen pasklaar antwoord op dit vraagstuk. De Amerikaans criminoloog Ned Polsky onderzocht het sociale systeem van strafrechtelijk geplaatste jongeren in een milieutherapeutisch behandelcentrum en concludeerde dat:

“The overall goal is to move the boys into an orbit of collaboration in which (1) they can alone and with the staff constructively raise issues about their relations, work, school, recreation, girls, family; and (2) they can evolve social practices and an organization that can carry fruits of democratic discussion. When these criteria are met, the group can become a source of rational authority, new roles can develop, and productive values can form the bases of the group’s activities. But the core of the problem, how to change social systems, remains unanswered; how can boys of long history of conflict in their basic interpersonal relations create a democratic, rational and cooperative social order? How are aggressive, manipulative, and defeatist predispositions to be squared with the drastic limitations imposed by institutional living?” (Polsky, 1977, p. 179).

De gesloten context vraagt veel aandacht voor het corrigeren van ongewenst gedrag en Polsky ziet hoe de jongeren hierop inspelen en daarmee repressie in de kaart spelen. De studies van de Ruyter (1971) en Gieles (1977) in Nederland laten zien dat er veel tijd en aandacht van de groepsleiders uitgaat naar het handhaven van een acceptabele vorm van orde. En dat nog wel bij kinderen die niet per definitie disruptief of antisociaal gedrag vertonen. De groepsleider balanceert tussen structureren en uniformeren van omgangsvormen enerzijds en individuele vrijheid en zelfontplooiing anderzijds. Hierin maatwerk bieden en zo tegemoet te komen aan de individuele noden van de jongeren lijkt een ingewikkelde taak. In een literatuurstudie

(Van der Laan e.a., 2007) naar de vraag waar de balans tussen zorg en veiligheid gezocht moet worden, concluderen de onderzoekers dat er veel over interventies ten behoeve van behandeling is gepubliceerd. Maar er is nog weinig bekend over de wisselwerking tussen deze interventies en de specifieke context van de jeugdinstelling waar allerlei maatregelen de veiligheid van jongeren en personeel moeten garanderen en tegelijkertijd hun handelen beperken. Waar de juiste balans ligt tussen structuur en zorg voor het individuele kind is een onderbelicht vraagstuk. In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de vraag wat er vanuit de gevangenisliteratuur bekend is over het vraagstuk van de orde. Wat is bekend over macht, disciplineren en het structureren van de leefomgeving? Hoe probeert men de grens te bewaken tussen sturen op gewenst gedrag en repressie? En hoe verhoudt het sturen op gewenst gedrag zich tot (strategisch) gedrag dat uiteindelijk alleen voor die specifieke context aangewend wordt maar niet noodzakelijkerwijs bijdraagt aan blijvende gedragsverandering?

3.2 Het probleem van de orde en de risico's van dwangmiddelen

Het thema 'sturen op gewenst gedrag' en het toepassen van dwangmiddelen is nauw verbonden aan het inrichtingsleven. Het is geen specifiek kenmerk van de rijksopvoedingsgestichten of hun opvolgers, de justitiële jeugdinstellingen, maar een terugkerend thema in de gevangenisliteratuur. Het gevaar van straf als middel tot gewenst gedrag ligt o.a. in het relatieve gemak waarmee de grens van moreel aanvaardbaar handelen overschreden wordt, zo bleek uit de sociaal-psychologische experimenten van Stanley Milgram (1974). Milgram vroeg proefpersonen om als leerkracht deel te nemen aan een wetenschappelijk experiment om leervaardigheden te versterken. In een serie van oefeningen om het geheugen te trainen konden deze proefpersonen hun 'leerlingen' bij de juiste antwoorden verbaal complimenteren of, als zij zich vergisten, met een lichte elektrische schok straffen. De schokken werden verzwaard als fouten zich herhaalden en opstapelden. Hoewel de proefpersonen dachten mee te werken aan experiment over leervaardigheden, bleek het experiment in werkelijkheid over hen te gaan. Als zij bij het geven van een schok en de daaropvolgende reactie van hun 'leerling' twijfelden aan het bestraffen van de volgende fout, dan werden ze door de wetenschappelijk medewerker gewezen op de noodzaak om door te gaan met deze test. Milgram maakte met deze test duidelijk dat mensen, daarop gewezen door een autoriteit, geneigd zijn om taken uit te voeren,

ook als ze ernstige twijfels hebben over hetgeen ze doen. In zijn experiment bleek dat de proefpersonen uiteindelijk zelfs bereid bleken te zijn om dodelijke schokken toe te dienen aan hun leerlingen. Het Stanford Prison-experiment was een variant op het testen van gehoorzaamheid en illustreerde hoe snel proefpersonen in de rol kunnen kruipen van bewaarder, waarbij zij zich hun machtspositie vanzelfsprekend toe-eigenen. In dit experiment werden psychologiestudenten van de gelijknamige universiteit willekeurig ingezet als bewaarder of gevangene. Op de campus werd de cellengang van een gevangenis nagebouwd en deelnemende proefpersonen werden door de sheriff thuis gearresteerd en daar afgeleverd. Vanaf dat moment volgden zij de routine en het regime van de doorsnee gevangenis waarvan de bewaarders echter ook proefpersonen waren. Al snel bleken zij zich te identificeren met deze rol en behandelden zij de gevangenen als objecten waarvan zij gehoorzaamheid verlangden. Als dit uitbleef, zagen zij het als hun taak hadden om deze gehoorzaamheid af te dwingen. Kortom, de gevangenen moesten zich voegen naar de wensen van de bewaarders. Zimbardo gaf dit mechanisme de naam 'The Lucifer Effect'⁶ (Zimbardo, 2007) om duidelijk te maken dat er sprake is van verleiding. Verleiding om een grens over te gaan die onder normale omstandigheden gerespecteerd wordt maar nu overschreden. Die verleiding is samengesteld uit verschillende risicofactoren. De druk van buitenaf zoals in de gehoorzaamheidstesten is een eerste factor. Een andere factor is de-individuele van bewaarders die, mede door het uniform, in een sociale rol stappen die hen legitimeert maar ook van hen vereist dat zij de opdracht om te bewaken uitvoeren. Deze opdracht kan uitgevoerd worden door te erkennen dat de gevangene in een ondergeschikte sociale rol verkeert. Door hem te stigmatiseren, hem een 'spoiled identity' (Goffman, 1963) van bestrafte wetsovertreder toe te wijzen wordt het gemakkelijker om de sociale rol als bewaarder uit te voeren. Maar behalve de verdeling van de sociale rollen is er sprake van 'moral disengagement' (Bandura, 1990). Een mechanisme waarbij we ons gedrag rechtvaardigen als nastrevenswaardig en we de verbinding tussen ons handelen en de schadelijke effecten buiten onze eigen verantwoordelijkheid plaatsen. Vervolgens bagatelliseren we de effecten van ons handelen en overtuigen we onszelf met de gedachte dat de ander het over zichzelf afgeroepen heeft. Een complexe samenstelling van deze 'verleiders' vergroot het risico van machtsmisbruik (Zimbardo, 2007).

⁶ Zimbardo verwijst met deze titel naar Lucifer, de uit de gratie gevallen aartsengel. Hij dacht Gods gelijke te zijn en rebelleerde. Door deze 'zondige trots' werd hij uit de hemel geworpen en staat hij nu bekend als de kracht die ons verleidt tot het kwade.

In zijn lijvige studie naar geweld verbindt Achterhuis (2008) deze verleiding aan utopisch denken. Utopia staat voor een situatie die je zou willen bereiken en waarbij het doel alle middelen heiligt. Het uitgangspunt dat het doel de middelen heiligt, baant de weg voor handelingen die nadelig en gewelddadig kunnen zijn voor hen die hier niet in meegaan. Eenmaal in de positie gebracht dat hij gedrag kan afdwingen, loopt een mens het risico dat hij in het toepassen van de dwangmiddelen verder gaat dan wanneer hij niet in deze machtspositie zou verkeren. Kenmerkend voor de gesloten inrichtingen is dat de medewerkers in deze positie verkeren en uit voorgaand hoofdstuk blijkt dat dit ook speelt in de ROG's en de latere justitiële jeugdinstellingen. De justitiële jeugdinstellingen vormen evenals de gevangenis, maar ook sommige residentiële instellingen van de (geestelijke) gezondheidszorg, gesloten instellingen waar gevangenen, patiënten of jongeren gedwongen samen verblijven. In al deze instellingen komen de specifieke kenmerken van een gesloten systeem terug in het vraagstuk van de orde. De inzet van sanctiemiddelen duikt steeds weer op. Binnen de ROG's wijzen Klootsma en Mulock Houwer (1938) op het gevaar van repressie. Het *Zwartboek* van de Belangenvereniging Minderjarigen (1980) komt met voorbeelden van machtsmisbruik en naar aanleiding van berichten over seksueel misbruik onderzoekt de Commissie Samson verschillende vormen van repressie in internaten waarbij het vermoeden bestaat dat nog niet alle vormen van machtsmisbruik aan de oppervlakte zijn verschenen (Dohmen, 2011; Samson, 2012). Het probleem van de orde is verbonden aan 'the deployment of power' (Sparks, Bottoms, en Hay, 1996), de legitimering van de machtsuitoefening. 'The deployment of power' heeft aanvankelijk het gevangeniswezen in een kwaad daglicht gezet. Foucault beschreef het als machtsvertoon en disciplineren (1979). Studies van gesloten instituties (Sykes, 1958; Morris en Morris, 1963; Goffman, 1961; Murray en Sefchik, 1992) illustreren hoe regels uniformering van gedrag afdwingen, waarbij persoonlijke wensen, gedachten, eigenschappen en gedragingen ondergeschikt worden gemaakt aan de eenvormigheid die het instituut vraagt. Goffman (1961) spreekt in dat verband over mortificatie, het ontdoen van een gevangene van zijn persoonlijke 'eigen aardigheden' (Hanrath, 2009). Het inkomstenprogramma zoals dat ook anno 2010 in de basismethodiek Youturn beschreven is (zie voorgaand hoofdstuk) roept reminiscenties op aan dit proces. Dit programma is erop gericht om de pupil bekend en vertrouwd te maken met de instellingsregels. Voor deze jongeren kenmerkt deze eerste fase zich door emotionele aanpassingsproblemen (Van der Laan e.a., 2008) en op de langere termijn blijven

jongeren als gevolg van hospitalisatie minder zelfvertrouwen op te bouwen (Haynes, Eivors en Crossley, 2011).

Kenmerkend voor de gesloten inrichting is dat mensen tegen hun wil worden vastgehouden en dat er machtsmiddelen ingezet worden om dit te bereiken. De machtsmiddelen krijgen vorm in de regels waar de gedetineerde zich, op straffe van een sanctie, naar moet voegen. Daarom impliceren alle vormen van insluiting het gebruik van geweld (Scraton, Sim en Skidmore, 1991). Sparks e.a. (1996) concluderen dan ook dat dit gebruik van geweld kenmerkend is voor het gevangeniswezen en zij verwijzen naar King die stelt dat:

“There is no solution to the control problem in prisons. Nor can there be. The control problem – of how to maintain ‘good order and discipline’- is inherent and endemic. For as long as we have prisons – and an institution which had become so entrenched in our thinking shows no sign of becoming disestablished - then we will continue to hold prisoners against their will. At bottom that is what it is about” (King, 1985, p. 187).

Macht gaat echter niet alleen om een willekeurige onderwerping aan het gevangenisregime. Zij is niet alleen gericht op ‘submission’ (Sparks, Bottoms en Hay, 1996) maar speelt ook een belangrijke rol in het creëren van een leefbare, institutionele orde binnen een gesloten instelling. Een orde zonder centraal gezag zou ruimte laten aan willekeurige individuen om hun stempel hierop te drukken. In zijn studie concludeert Sykes (1958) dan ook dat een gebrek aan orde schadelijke gevolgen heeft. Sykes stelt dat geweld vanwege de extreme omstandigheden in de gevangenis een middel is om persoonlijke behoeften veilig te stellen. Als de veiligheid niet gegarandeerd wordt door de staf dan moet je er zelf voor zorgen. Navolgende studies beschrijven hoe geweld tussen gedetineerden onderling gericht is op het afdwingen of verstevigen van de sociale orde (Cohen, Cole en Bailey, 1976; Mccorkle, 1992), hoe gevangenen slachtoffer zijn van afpersing, intimidatie, (seksueel) geweld door medegevangenen (Bowker, 1982), hoe sociale desorganisatie als gevolg van een gebrek aan controle door bewaarders een subcultuur van geweld creëert (Lombardo, 1982) en hoe de subcultuur van gedetineerden kan leiden tot deviancy-training, het aanleren of versterken van onmaatschappelijk gedrag door omgang met leeftijdgenoten (Dishion, McCord en Poulin, 1999; Gatti, Tremblay en Vitaro, 2009). Geweld kan dan onderdeel gaan uitmaken van het dagelijks leven, van de verwachtingen die mensen naar elkaar koesteren. Er ontstaat een subcultuur waarbij positionering, reputatie en verwachting een realiteit scheppen waarin geweld een

middel is tot conflictoplossing of positiebepaling (Edgar, O'Donnell en Martin, 2003). Ook voor jeugd detentiecentra speelt deze problematiek (Anderson en Roper, 1991; Peterson-Badali en Koegl, 2002; Davidson-Arad, 2005; Davidson-Arad en Golan, 2007; Bartollas, 1982). Peterson-Badali en Koegl (2002) rapporteren in hun onderzoek het inzetten van 'incentives' waarmee de staf jongeren beloont om hun informele machtspositie aan te wenden teneinde de orde binnen de groep te bewaren. In de voormalige inrichting Den Engh en de Glen Mills School vormden incentives een onderdeel van de instellingsmethodiek. Daarmee plaatsten deze instellingen de jongeren in een positie waarin zij bloot staan aan de verleidingen die Zimbardo beschrijft.

3.3 Orde: een kwestie van transparante regels en eenduidige handhaving?

Het probleem van geweld binnen de inrichting is in de eerste plaats dat geweld in strijd is met grondrechten en regelgeving waartoe de samenleving zich heeft verplicht i.c. Beginselenwet Justitiële Jeugdinrichtingen. Voor het creëren van veiligheid vormt centraal gezag daarom het middel om de institutionele orde te kunnen bepalen (Dilulio, 1987; Wortley, 2002). Macht wordt dan gelegitimeerd door het vergroten van de veiligheid voor personeel en gedetineerden onderling. Geweldsincidenten zijn volgens Dilulio het gevolg van mismanagement door een gebrek aan regels en een zwakke handhaving ervan (Dilulio, 1987). Een verscherping van regels is een middel om willekeur en machtmisbruik tegen te gaan. Zijn betoog is dat automatisering van gedrag door regels voorspelbaar gedrag oplevert, indien de regels consequent gehandhaafd worden. Juist omdat iedereen weet waar hij zich aan moet houden, worden geweldsincidenten beperkt. Regels dienen daarbij niet primair de macht van de bewaarder, maar de sociale orde die zowel medegedetineerden als staf veiligheid moet bieden. Door veiligheid als managementperformance aan te merken kan het als item in prestatieonderzoeken geëvalueerd worden, hetgeen tot verbetering moet leiden (Molleman, 2011).

De prestatie op het thema 'veiligheid' is vanuit managementperspectief wenselijk. Maar het meten van de veiligheid geeft vooral zicht op een beoogd resultaat, de mate waarin veiligheid bereikt wordt. Hoe het bereikt wordt, maken deze gegevens niet zichtbaar. Of de evaluatie dan ook mogelijkheid tot sturing biedt is minder zeker (Molleman, 2011). Liebling noemt de inzet van macht om veiligheid te bereiken een complex en diffuus gegeven. Macht heeft elementen van afdwingen, maar ook van

dreiging met sancties. Er is sprake van een stille kracht als in de relatie tussen bewaarder en gevangene de naleving van regels zonder toepassing van sancties gestalte krijgt.

“Power, then, is everywhere in the prison, but its use is not obvious, and it is this normally ‘invisible’ feature of prison life that gives it its distinctive tone. It may flow intentionally and unintentionally, and in many, sometimes counter-intuitive directions. Power is not simply applied, but is resisted, appropriated, redistributed and subverted” (Liebling, 2004, p. 343).

Macht, zo stelt Liebling, speelt een rol in de opvattingen over eerlijkheid (fairness) en onderlinge verhoudingen in het bijzonder, maar ook in opvattingen over vertrouwen, ontwikkeling, welzijn en orde. De wijze waarop dit tot stand komt getuigt van een complex sociologisch fenomeen dat volgens haar moeilijk meetbaar is. In een onderzoek onder gedetineerden naar kwetsbaarheid, slachtofferschap en social disorder bevestigt Wolff de dynamiek tussen verschillende factoren van persoonlijkheidskenmerken en omgevingsfactoren en concludeert zij dat er sprake is van ‘differential impact’, dus afhankelijk van de persoon (Wolff en Shi, 2009). Of macht beschadigend dan wel beschermend werkt is mede afhankelijk van de persoon van de gedetineerde.

Al eerder hadden Sparks e.a. de vraag over de wijze waarop beheersing uitonderhandeld wordt, aan de orde gesteld (Sparks, Bottoms en Hay, 1996). Zij refereerden zij aan de Noorse abolitionist Thomas Mathiesen (Mathiesen, 1965), die stelt dat gevangenen afhankelijk zijn van de (abjecte) willekeur van de staf om beloning of sancties toe te wijzen. Gevangenen zijn in zijn visie eenzame individuen. De positie van de stafleden daarentegen is er een van macht. Zij vervullen deze macht binnen een gerationaliseerd bureaucratisch systeem. Met andere woorden: de bewaarder werkt volgens voorschriften die zijn handelen voorspelbaar en waar mogelijk transparant maken. Als er machtsmiddelen ingezet worden, moet daarover verslag gedaan worden, opdat voor anderen verifieerbaar is of de handeling op de correcte wijze is uitgevoerd. Door dit handelen in regels te vervatten, te bureaucratiseren, wordt de machtsuitoefening geformaliseerd en gelegitimeerd. Maar, zo stelt Mathiesen, er zijn veel situaties in de dagelijkse omgang waarin handelen vereist wordt dat niet specifiek geprotocolleerd is in regels en macht en dat dus buiten de bureaucratische legitimering valt. Bewaarders zijn in de positie om

voortdurend kleine of grotere privileges of sancties toe te wijzen. De discretionaire ruimte om arbitraire beslissingen te nemen leidt er toe dat de individuele gedetineerde, met verschillende niveaus van bewustzijn, strategisch handelt. In dit handelen haakt hij aan bij de normatieve legitimering die de bewaarder hanteert in de toewijzing van privileges of sancties.

“The individual inmate, standing alone, as the censor of staff, argues with the ruler of the basis of norms that the ruler also agrees with, trying to convince the ruler that he has not adhered correctly to these principles” (Mathiesen, 1965, p. 13).

Dit betekent volgens Mathiesen dat de gevangene niet louter overgeleverd is aan de willekeur van de bewaarder, maar zelf ook invloed uitoefent op de situatie. Hij neemt een positie in die soms zelfs sterker is dan die van de bewaarder, als hij kan aantonen dat de bewaarder niet gehandeld heeft volgens geprotocolleerde regels die dit handelen legitimeren. Sterker nog, soms schrijven regels iets voor wat door omstandigheden niet nageleefd kan worden. Het is dan aan de bewaarder om hiermee te dealen (Sparks, Bottoms en Hay, 1996).

Handhaven van orde is dus niet alleen een kwestie van structuur zoals Dilulio bepleit, maar ook van de vraag hoe de acceptatie van de structuur uitonderhandeld wordt tussen bewaarders en gedetineerden: een proces van overbrengen en onthouden van privileges en sancties (ibidem). Sparks e.a. zoeken aansluiting bij de socioloog Giddens, die met het begrip ‘agent’ juist dit aspect, de wisselwerking tussen structuur op gedrag van een individu en vice versa, wil benadrukken. Sparks e.a. noemen dit de ‘dialectic of control’ (p. 83). Dialectic of control heeft betrekking op de voortdurende onderhandeling over alledaagse besognes in de gevangenis zonder dat er steeds een beroep wordt gedaan op formele regels en daarbij behorende disciplinaire sancties. Deze onderhandeling gaat over posities die Sparks e.a. betitelen als ‘facework’, de vaardigheid om het beeld van jezelf en over jezelf over te brengen op anderen en daarmee de sociale situatie te beïnvloeden. Giddens (1984, p. 198) adstrueert dit met het voorbeeld van de eenzame opsluiting, een sanctie die vanwege haar impact aan de betrokkene een onderhandelingspositie geeft. Juist omdat de straf als zwaar en onwenselijk wordt beschouwd, kan betrokkene ontsnappen aan de willekeur in de toekenning ervan. Macht is daarmee niet langer een exclusief attribuut van de staf om de orde binnen een inrichting te bepalen, maar een continuüm van opeenvolgende sociale situaties waarin staf en gedetineerden de toepassing ervan

uitonderhandelen. In dit proces worden 'disciplinaire straffen' wel verdisconteerd, maar zijn ze niet allesbepalend voor het verloop van de onderhandeling.

3.4 Conclusie

Concluderend kan gesteld worden dat binnen het gevangeniswezen het vraagstuk van de orde bekend is. We kennen het als een vraagstuk dat tegemoet wordt getreden met machtsuitoefening, maar we weten eveneens dat dit onwenselijke i.c. dehumaniserende gevolgen kan hebben, omdat willekeur en misbruik een belangrijke rol spelen. De afhankelijkheid van de gedetineerde is groter naarmate de willekeur meer ruimte krijgt. Regels kunnen deze willekeur inperken, indien transparant ingezet en gecontroleerd. Veiligheid en respect voor de positie van de gedetineerde wordt daarmee een kwestie van goed of slecht management.

Deze redenering is aantrekkelijk en wellicht belangrijk om grip te krijgen op de veiligheidsbeleving maar geeft alleen zicht op de 'output', niet op de mechanismen die tot die output leiden. Deze mechanismen zijn in feite complex en houden veel meer in dan simpele machtsuitoefening van bovenaf. De betrokken gedetineerden reageren immers op hun beurt; beide partijen zijn gebonden aan de grenzen die gesteld zijn in de regels van de inrichting. Maar daarbinnen is sprake van een dagelijkse wisselwerking in optreden tussen gevangenen of pupillen en bewakers of inrichtingsmedewerkers. Er ontwikkelt zich een eigen dynamiek van verhoudingen die van buitenaf niet zo gemakkelijk is waar te nemen. Dit proces valt te begrijpen vanuit een interactionistisch perspectief, waarbij macht als de uitkomst van op elkaar reagerende belangen wordt gedefinieerd. Macht is dan niet louter een prerogatief van de bewaarder, maar de uitkomst van een serie interacties waarin de persoonlijke vaardigheden van zowel bewaarder als gedetineerde een belangrijke rol vervullen in de uitkomst en de acceptatie van die uitkomst. Juist vanwege het belang van deze interactie voor de persoonlijke situatie van de gedetineerde zal zijn gedrag in eerste instantie betrekking hebben op de specifieke situatie in detentie. In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de kenmerken van dit interactieproces.

4 Een microsociologisch perspectief op de orde in een gesloten inrichting

4.1 Inleiding

In hoofdstuk 3 werd betoogd dat het aanwenden van macht om de orde te reguleren zich voltrekt via een opeenvolging van interacties. Machtsuitoefening kan men opvatten als product van de (dagelijkse) omgang tussen mensen die daardoor een eigen sociale werkelijkheid creëren. Dat geldt eveneens voor interactie in de gesloten inrichting zoals Liebling (2004) die beschrijft; het is een complex sociologisch fenomeen.

In de sociologie vormt het symbolisch interactionisme de stroming die zich specifiek richt op de analyse van betekenissen die mensen ontleen aan het gedrag van de ander, de interpretatie ervan en hun eigen reactie daar weer op. Het werk van de socioloog Goffman is sterk verwant aan deze stroming. Hij heeft een begrippenkader ontworpen waarmee hij het handelen van mensen in relatie tot elkaar nader analyseert. De regelmatigheden in zulk handelen vat hij op als 'rituelen' en zijn analyses leveren een microsociologische perspectief op de dagelijkse werkelijkheid op.

In de sociale psychologie (Baumeister en Vohs, 2004) zijn belangrijke onderdelen van het begrippenkader dat Goffman ontwikkelde experimenteel getoetst. De sociaal-psycholoog Nowak schrijft over deze experimentele toetsing:

"We suggest that the influence of social experience can be understood by framing social interaction in terms of synchronization, a phenomenon that characterizes coupled dynamical systems. The central idea is that individuals in an interaction or a relationship are not static or passive entities, but instead represent separate systems capable of displaying rich dynamics, and that the synchronization of their respective dynamics produces a higher order system with its own dynamic properties. To achieve synchronization, each individual adjusts his or her internal state or overt behavior in response to the state or behavior of the other individual. Thus, the individuals modify their respective thoughts, feelings, or action tendencies to promote coordination over time in these features of experience" (Nowak e.a., 2005, p. 360).

In dit hoofdstuk worden kort de theoretische achtergronden toegelicht waarbinnen Goffman zijn ideeën ontwikkelde. Vervolgens wordt het begrippenkader dat hij ontwierp geïntroduceerd en toegelicht. En tot slot wordt betoogd dat deze inzichten bruikbaar zijn om de dynamiek van de dagelijkse omgang tussen groepsleiding en jongeren te begrijpen en daarmee meer zicht te krijgen op het complexe sociologische fenomeen waarin jongeren en groepsleiders onderhandelen over de orde binnen de inrichting.

4.2 Theoretische achtergrond

Goffman heeft in de loop van zijn carrière stap voor stap in diverse essays (1959; 1967) ontrafeld hoe mensen zich in het dagelijks leven presenteren naar anderen en hun omgeving. Hij legt in zijn analyse de nadruk op de wijze waarop mensen zich verhouden tot de ander en stelt dat zij daarbij invloed trachten uit te oefenen op de ander en op de omgangsvormen die daarbij gehanteerd worden. Hij wilde niet de persoonlijkheidskenmerken als uitgangspunt⁷ nemen voor het gedrag, maar de sociale situatie. Goffman borduurt hierbij voort op het werk van de Amerikaanse filosoof en sociaal psycholoog George Herbert Mead (1863-1931). Mead was op zoek naar inzichten over het functioneren van de samenleving als geheel en betoogde dat een samenleving functioneert op basis van de rollen die mensen aannemen. Mead bekritiseerde de individualistische theorieën die in zijn optiek de belangrijke eigenschappen en bekwaamheden te zeer in het individu situeerden en te weinig beschouwden als een interactie tussen het sociale leven en het individu. Menselijk gedrag komt voort uit de drang *“to eliminate states of disequilibrium with their environment”*, zo stelde hij (Turner, 2002, p. 6). Daarbij maakt de mens gebruik van betekenisvolle gebaren, uitdrukkingen en zijn vermogen tot reflectie. Twee jaar voordat Meads lezingen (1934) postuum uitgegeven werden, publiceerde Alfred Schutz (1932) vergelijkbare ideeën vanuit een fenomenologische analyse van de sociale werkelijkheid. Turner (2002) constateert nu dat Schutz in veel opzichten vergelijkbare concepten hanteert. Maar waar Mead meer geneigd is de mens als product van zijn omgeving te beschouwen, stelt Schutz dat het bewustzijn van de mens een belangrijk instrument is waarmee hij de invloed van zijn omgeving verwerkt

⁷ Goffman ontkent niet dat persoonlijkheidskenmerken verbonden zijn aan gedrag, maar neemt die niet als vertrekpunt voor zijn analyse.

en bewerkt. Schutz wil juist zicht krijgen op het proces waarbij twee of meer individuen in hun onderlinge contact tot 'intersubjectiviteit', gedeelde betekenisgeving, komen (Turner, 2002). Deze gedeelde betekenisgeving moet het mogelijk maken om de dagelijkse werkelijkheid op een vergelijkbare wijze te ervaren en vanuit deze ervaring betekenis te geven aan de onderlinge verhoudingen. Meer dan Mead legde Schutz de nadruk op de rol van het individu in dit proces van betekenisgeving.

De socioloog Garfinkel (1967), die zichzelf kwalificeert als etnomethodoloog, volgt dit spoor. Ook bij hem ligt de nadruk op de wijze waarop het individu tracht om zijn omgeving te begrijpen. Zijn studie geeft illustraties van de sociale codes die ons dagelijkse handelen sturen en er doorgaans, als vanzelfsprekend, in verweven zijn. In een van zijn experimenten waarbij onverwacht van de dagelijkse vanzelfsprekendheden wordt afgeweken vraagt hij zijn studenten om zich thuis te gedragen als waren zij willekeurige vreemde inwonende studenten in hun eigen ouderlijk huis. Het experiment maakt reacties los bij familieleden die het gedrag moeilijk kunnen plaatsen. Maar ook de studenten die het uitvoeren laat het niet onberoerd. Sommigen beginnen er überhaupt niet aan; zij willen dit hun ouders niet aandoen. Weer anderen hebben moeite om de rol van vreemde inwonende student te handhaven en er zijn er die merken dat ze 'niet serieus genomen werden'. Hun ouders spelen het spel mee door hen op vergelijkbare wijze van replek te dienen en hun zoon als een vreemde aan te spreken: "*Certainly mr. Herzberg!*" (Garfinkel, 1967, p. 48). Maar er zijn ook ouders die zich zorgen maken over de wijze waarop hun zoon of dochter zich gedraagt en zich afvragen of hij/zij niet ziek of overwerkt is.

Wat Garfinkel met zijn experimenten toont is dat veel van hetgeen gezegd wordt zogenaamde 'tacit' knowledge ofwel impliciete kennis bevat die mensen meenemen in hun communicatie. De communicatie is afgestemd op de situatie zonder dat de specifieke kenmerken iedere keer opnieuw gedefinieerd behoeven te worden. De impliciete kennis over de omgangsvormen die de ouders met hun zoon of dochter hebben vormt het kader voor hun gesprekken. Ze begrijpen elkaar omdat ze op een voor elkaar bekende wijze communiceren. Als er altijd 'je' gebruikt wordt en dit ineens in 'u' verandert, dan zorgt dat voor verwarring. Er wordt dan een gespreksvorm geïntroduceerd door een van beide partijen waaruit blijkt dat deze impliciete kennis niet langer gedeeld wordt. Als de persoon in kwestie dit gedrag volhoudt en 'u' blijft zeggen, dan ontstaan reacties zoals Garfinkel die beschrijft: irritatie, 'meespelen', verontrusting ... 'is ie nou gek geworden?'

Garfinkels experiment demonstreert het belang van impliciete kennis over dagelijkse omgangsvormen tussen mensen. Deze impliciete kennis stuurt ons gedrag en als wij ons anders gedragen dan verwacht ontstaat er verwarring. De verwarring kan opgeheven worden door terug te keren naar de oude ouder-kindsituatie door uit de rol van inwonend student te stappen, niet langer te voutsvoyeren of door een nieuwe betekenis te geven aan de verandering: 'onze zoon / dochter is gek geworden'.

In 'The social construction of reality' stellen de sociologen Berger en Luckmann (1966) dat je niet kunt leven zonder voortdurend te interacteren en te communiceren met anderen op basis van vergelijkbare aannames over de onderlinge omgang. Zo bouwen mensen hun intersubjectieve common-sense wereld op. '*The reality of everyday life is taken for granted as reality*' (Berger en Luckmann, 1966, p. 34). Er is geen behoefte aan aanvullende verificatie, maar common-sense opvattingen bevatten allerlei (quasi-) wetenschappelijke interpretaties van deze realiteit.

Ze stellen echter wel dat, ondanks de common-sense opvattingen en ondanks de vergelijkbare aannames, het perspectief van de één niet exact hetzelfde hoeft te zijn als dat van de ander. Er zijn weliswaar gedeelde opvattingen over de werkelijkheid, maar er vindt ook een voortdurende uitwisseling plaats waarbij er mogelijk spanning is tussen de normatieve opvattingen van de één en de ander. Zolang routines in overeenstemming uitgevoerd worden zijn sociale situaties onproblematisch, maar zodra deze overeenstemming wegvalt ontstaat ruis.

Berger en Luckmann benadrukken daarmee het dynamische karakter van de interactie en geven aan dat common-sense opvattingen dus zullen verschuiven als gevolg van deze spanningen. De opvattingen zullen bijgesteld worden. Dit proces van 'social construction of reality' wordt opgepakt en uitgewerkt door Randall Collins (2004). Realiteit is het hier-en-nu, waarbij opeenvolgende interacties voortdurend een nieuwe werkelijkheid creëren. Het is een werkelijkheid die door Collins aangeduid wordt met "*the here and now of face-to-face interaction [that] is the scene of action and the site of social actors*" (Collins, 2004, p. 3). Hij noemt dit het microsociologisch perspectief, waarbij het vertrekpunt niet ligt bij het individu maar bij de situatie.

Een situatie bestaat wat hem betreft uit een aaneenschakeling van momentopnamen in het onderlinge contact van mensen, die hij 'ritual chain' noemt. De 'ritual chain' is opgebouwd uit "*momentary encounters among human bodies charged up with emotions and consciousness because they have gone through chains of previous encounters*" (ibidem p. 3). Opvallend in deze definitie is de erkenning dat zowel

emoties als bewustzijn een rol spelen in de constructie van sociale situaties. En hoewel Collins psychische disposities niet als vertrekpunt neemt voor zijn analyse van de interacties tussen mensen, spelen ze wel een rol. Ook Turner (2002) gaat ervan uit dat persoonlijkheidskenmerken van individuen van invloed zijn op de interactieprocessen tussen mensen. In zijn boek besteedt hij ruim aandacht aan biologische disposities die een rol kunnen spelen. Conceptueel werkt hij dit uit in de wijze waarop persoonlijkheidskenmerken kunnen interfereren met common-sense opvattingen die in opeenvolgende interacties een realiteit scheppen. Er volgt bij hem echter nog geen empirische verificatie van de wijze waarop persoonlijkheidskenmerken en de opbouw van 'ritual chains' op elkaar inwerken.

Goffman heeft zich in zijn essays niet expliciet uitgelaten over de werking van persoonlijkheidskenmerken op de constructie van sociale situaties. Hij doet geen uitspraken over de mate waarin het één het gevolg is van het ander of omgekeerd. Hij beperkt zich tot de constatering dat mensen, zodra zij zich tot anderen willen verhouden, dit moeten doen binnen algemeen aanvaarde spelregels.

"One must look rather to the fact that societies everywhere, if they are to be societies, must mobilize their members as self-regulating participants in social encounters. One way of mobilizing the individual for this purpose is through ritual; he is taught to be perceptive, to have feelings attached to self and a self expressed through face, to have pride and honour and dignity, to have considerateness, to have tact and a certain amount of poise. These are some of the elements of behaviour which must be built into the person if practical use is to be made of him as an interactant, and it is these elements that are referred to in part when one speaks of universal human nature. Universal human nature is not a very human thing. By acquiring it, the person becomes a kind of construct, built up not from inner psychic propensities but from moral rules that are impressed upon him from without" (Goffman, 1967, p. 44).

Wat Goffman echter wel doet is het in kaart brengen van patronen die zichtbaar worden in de omgang tussen mensen. Goffman zoomt in op de situatie die gecreëerd wordt zodra twee of meer mensen zich in elkaars omgeving bevinden en beschrijft op welke wijze dat hun gedrag beïnvloedt. Het begrippenkader dat hij ontwikkelde is nog steeds waardevol. Het leent zich ervoor om de dagelijkse omgangsvormen in een justitiële jeugdinstelling te begrijpen vanuit de invloed die impliciete aannames en common-sense opvattingen hebben op het gedrag van zowel groepsleiders als

jongeren. Tevens maakt dit begrippenkader het mogelijk om te begrijpen dat soms overeenstemming over de definitie van de sociale situatie uitblijft.

4.3 Goffmans begrippenkader

Patronen in het handelen om tot overeenstemming te komen

Goffman stelt dat het een natuurlijk gegeven is dat betrokkenen zoeken naar een manier om zich tot elkaar te verhouden. In de communicatieleer luidt de stelling: 'Je kunt niet niet communiceren'. Ofwel: ook al praat je niet met elkaar, ook al doe je alsof je elkaar niet ziet, zodra je je bewust bent van de ander ontkom je er niet aan keuzes te maken over de wijze waarop je jezelf aan die ander presenteert. Met de aanwezigheid van een ander is er sprake van een 'sociale situatie'. Deze situatie beperkt zich niet tot één specifiek moment in de tijd, maar strekt zich uit over de opeenvolgende momenten. Deze opeenvolgende momenten worden echter onderbroken als betrokkenen niet meer in elkaars nabijheid verkeren of op andere wijze door middel van communicatieapparatuur contact onderhouden. Een sociale situatie kan lang duren of kort. Sociaal-psychologisch onderzoek maakt duidelijk dat juist in de eerste momenten van een ontmoeting onzekerheid over omgangsvormen een belangrijk rol speelt en dat er in de voortgang van het contact, als er onderling meer informatie uitgewisseld is over omgangsvormen, sprake is van stabilisatie (Nowak e.a., 2005; Mohino e.a., 2004; Bottoms, 1999).

Het proces dat zich volgend op de ontmoeting van twee of meer mensen afspeelt, omschrijft Goffman als volgt:

"When an individual enters the presence of others, they commonly seek to acquire information about him or to bring into play information about him already possessed" (Goffman, 1959, p. 1).

Met andere woorden: je tast af, gebruikmakend van gedrag in diverse vormen zoals een gebaar, een blik, de houding, het gesproken woord, de intonatie ofwel alle vormen van verbale en non-verbale communicatie. Je gaat op zoek naar aanknopingspunten aan de hand waarvan je, met eerder verworven kennis over omgangsvormen, kunt ageren en reageren op de ander. Het is een interactief proces

waarin het individu niet uitsluitend het lijdend voorwerp is van zijn situatie, maar ook de actor die de situatie beïnvloedt in een continu proces van elkaar opvolgende gebeurtenissen.

In dit aftasten speelt niet alleen mee dat je probeert te achterhalen wat gepast is en wat niet, maar ook of, en zo ja hoe dat van invloed is op het beeld dat anderen zich over jou vormen bij zo'n eerste ontmoeting. Met andere woorden: je tast niet alleen af om de ander te kunnen inschatten, je bent tegelijkertijd bezig om je zelf ook te presenteren, een beeld van jezelf neer te zetten. Goffman noemt dit 'face-work' en hij hanteert de termen 'frontstage' en 'backstage' om duidelijk te maken dat je op voorhand niet alles over jezelf blootgeeft. De termen 'frontstage' en 'backstage' komen uit de theaterwereld en worden door hem gebruikt als metafoor. Om die reden wordt de microsociologie van Goffman vaak aangeduid als het dramaturgisch perspectief. In het theater is het de performance van de acteur die het publiek op het podium te zien krijgt. Het is zijn presentatie van een rol, maar niet van wie hij werkelijk is. In het dagelijks leven vervullen mensen rollen, niet zoals de acteur maar vanwege hun sociale positie. Je bent 'moeder', 'student', 'groepsleider', et cetera . Mensen hanteren in die rol een 'frontstage' voor hun dagelijkse presentatie, waarbij ze niet gelijk het achterste van hun tong laten zien. Het is een strategie om gezichtsverlies te vermijden en ook een teken van beschaving om de ander te sparen, zeker als je nog niet weet wat je van de ander kunt verwachten. Afhankelijk van de opbouw van de relatie wordt een kijkje 'achter de coulissen' mogelijk en kan de backstage, je persoonlijke voor- en afkeuren, opvattingen, emoties meer samenvallen met de frontstage.

Het hanteren van front- en backstage wordt samengevat in het begrip '*impression management*'. Goffman noemt dit (al dan niet met succes) '*staging a character*' (1959, p. 208). Het begrip impression management is door de sociale psychologie overgenomen en experimenteel onderzocht (Schlenker, 1975). In zijn onderzoek blijken mensen niet alleen gericht op de presentatie van zichzelf (self-presentation), maar ook op het beïnvloeden van het beeld dat anderen van hen hebben (Baumeister, 1982). In 'Pains of imprisonment' beschrijft de Amerikaanse criminoloog Toch hoe hij the impression-management van de zwarte gedetineerden herkent aan de hand van Hannerz antropologische studie van Soulside Washington DC.

"Whereas the 'Uncle Tom' pose was directed at whites and was meant to convey servility or harmlessness, the cool role of the ghetto is directed primarily to peers and

conveys the image of someone who is smooth, easy, and 'together', yet hard, cold and potentially dangerous" (Johnson en Toch, 1982, p. 164).

In het proces waarin je de ander aftast en tegelijkertijd een beeld van jezelf presenteert kunnen zich misverstanden voordoen, juist omdat de aannames, zoals Garfinkel in zijn experiment duidelijk maakte, over en weer nog onbekend zijn. In de eerste fase kan het misverstand betrekking hebben op de sociale rol, de status, van de ander, maar ook over de bijpassende omgangsvormen. Hoe moet je je gedragen ten opzichte van die ander? Goffman hanteert in dit verband twee begrippen: 'poise' en 'deference'.

'Poise' omschrijft hij als *"... the capacity to suppress and conceal any tendency to become shamefaced during encounters with others"* (Goffman, 1967, p. 9). 'Poise' is te vertalen als 'zichzelf een houding geven', doorgaans onverstoort, uiterlijke zelfverzekerdheid en niet van je stuk te brengen. Om blunders te vermijden die een negatieve invloed hebben op het beeld dat de ander van jou heeft en daarmee op je positie, kunnen strategieën gehanteerd worden als 'vermijden', 'je gedeisd houden', soms zelfs 'niets zeggen', 'over koetjes en kalfjes praten'. Deze houding maakt het mogelijk vertrouwd te raken met de heersende omgangsvormen. Wat is gepast gedrag? En hoe ga ik mij daartoe verhouden? Je helemaal afzijdig opstellen is riskant. Niets zeggen of stilletjes op de achtergrond toekijken trekt ook de aandacht, waardoor je alsnog jezelf moet presenteren. Je kunt jezelf dus niet onttrekken aan communicatie; zodra je in de nabijheid bent van een ander, wordt er een vorm van uitwisseling verwacht.

'Deference' omschrijft hij als: *"... that component of activity which functions as a symbolic means by which appreciation is regularly conveyed **to** a recipient **of** this recipient or of something which this recipient is taken as a symbol, extension or agent"* (Goffman, 1967, p. 56). Dit begrip heeft betrekking op de omgangsvorm die je naar de ander toe hanteert. Het laat zich vertalen als de mate van respect, eerbied die je de ander toont en die passend is bij zijn sociale positie.

Zowel 'poise' als 'deference' zijn belangrijke mechanismen in het hanteren van de beeldvorming die zich ontvouwt in een sociale situatie. Ze reguleren het construeren en hanteren van een reputatie. Reputatie heeft betrekking op de wijze waarop anderen jou zien. Ze wordt opgebouwd door het beeld dat je tracht over te brengen op ander en door de bevestiging van dit beeld door die ander. Maar reputaties kunnen beschadigd worden. De angst voor beschadiging, gezichtsverlies, is een reëel

verschijnsel (Baumeister, 1982) en beïnvloedt het handelen van betrokkene. Impression management verwijst naar het vermogen om beschadigingen te hanteren of te corrigeren. Deference verwijst daarbij naar de mate waarin de ander respectvol tegemoet getreden wordt. 'Poise' heeft betrekking op het aftasten of je de sociale omgangsvormen goed begrepen hebt, maar ook op de vraag of je dit vervolgens in adequaat gedrag weet om te zetten, passend bij de sociale situatie en de indruk die je daarbij van jezelf wilt overbrengen op de ander. De achting voor de ander, het betuigen van respect, is volgens Goffman een belangrijk onderdeel in het proces om tot overeenstemming te komen over de sociale situatie. Dit streven naar 'mutual considerateness', wederzijdse eerbied, wordt versterkt als er sprake is van wederkerigheid. In antwoord op de vraag hoe mensen zich in hun gedrag laten beïnvloeden, concludeert Cialdini op basis van experimenteel sociaal-psychologisch onderzoek dat reciprociteit een belangrijk 'wapen van invloed' is (Cialdini, 1993). In het uitonderhandelen van de macht (zie hoofdstuk 3) lijkt reciprociteit een belangrijke factor zijn.

(On)opgeloste sociale situaties

Sociale situaties worden dus in hoge mate beïnvloed door het gedrag van betrokkenen op elkaar, de verwachtingen die ze koesteren ten aanzien van zichzelf maar ook van de ander en de mate waarin ze deze verwachtingen goed weten te reguleren, zodanig dat zij niet onnodig op de 'tenen van de ander' gaan staan. Indien dit het geval is, is er sprake van het streven naar overeenstemming. Die overeenstemming betekent niet per se dat betrokkenen een vervolg willen geven aan hun contact. Het kan ook betekenen dat zij overeenkomen elkaar verder te negeren, waarbij de sociale situatie tot een einde komt als zij niet langer in elkaars nabijheid zijn.

De wens om tot overeenstemming te komen kan echter ook geblokkeerd worden. Er is dan sprake van een onopgeloste sociale situatie. In een onopgeloste situatie bereiken twee (of meer) mensen geen overeenstemming over de perceptie van sociale werkelijkheid die volgt op hun ontmoeting. Het experiment van Garfinkel toonde dat aan. Ouders wisten zich geen raad met de gedragsverandering van hun zoon of dochter.

Het zal duidelijk zijn dat bij een incidentele ontmoeting de korte duur van invloed is op de inbreuk die afwijkend gedrag op de omgangsvorm zal hebben. Een beledigende opmerking van een passant op straat die zijn weg vervolgt, kan al snel wegebben. Maar als het contact zich voorzet, ontwikkelen zich patronen in de omgang. Berger en Luckmann noemen dit het institutionaliseren van omgangsvormen met behulp van 'typificatory schemes' (Berger en Luckmann, 1966, p. 45). Als dit niet gebeurt, ontstaat er voortdurende verwarring over de betekenis. Met andere woorden: als naar analogie van het experiment van Garfinkel de zoon besluit om zich consequent te gedragen als ware hij een vreemde, willekeurige student, ontstaat er een probleem. In dit proces van gelijkschakeling van verwachtingen en opvattingen over de omgangsvormen in sociale situaties kunnen zich spanningen voordoen. Spanningen die ontstaan door verschillen in interpretatie (Berger en Luckmann, 1966), spanningen opgeroepen door emoties (Collins, 2004), spanningen als gevolg van verzet tegen aanpassing (Goffman, 1961), maar ook spanningen omdat de intentie om tot overeenstemming te komen uitblijft. In het geval van verschil in interpretatie van de desbetreffende sociale situatie zijn er mogelijkheden om deze te beïnvloeden om alsnog tot overeenstemming te komen. Het ritueel waarlangs dit proces verloopt, kent volgens Goffman vier stappen: *four classic moves* (Goffman, 1967: p. 20).

Het herstelritueel

De vier stappen waarlangs overeenstemming bereikt kan worden verlopen als volgt:

- I. De uitdaging en het benoemen. Dit vormt de start van een verstoord evenwicht. Een passagier spreekt iemand aan die luidruchtig een telefoongesprek in de stiltecoupé van de trein voert; een medewerker spreekt iemand aan die zijn sigaret opsteekt in het gemeentehuis. Ze nemen de verantwoordelijkheid om betrokkene te wijzen op ongepast gedrag en willen met hun opmerking bereiken dat de ander stopt met telefoneren en de sigaret dooft en zich zo voegt naar de regel om de stilte in acht te nemen, dan wel niet te roken in de openbare ruimte.
- II. Na de uitdaging en het benoemen krijgt de overtreder de gelegenheid zijn gedrag te corrigeren. Hierin zijn verschillende strategieën mogelijk: verontschuldigen, uitleggen (het was een belangrijk telefoontje ...)

bagatelliseren, en om te laten zien dat hij zich bewust is van de situatie kan hij zich verplaatsen in de situatie van de ander en de wijze waarop het de ander tot last moet zijn (geweest): “Ik kan me voorstellen dat u graag in stilte reist / rookvrij wilt werken.” Hij kan de verantwoordelijkheid voor de misstap op zich nemen door instemming te betuigen met de regels en zichzelf te positioneren als iemand die in staat is om deze na te leven.

- III. Vervolgens kan degene die het gedrag aan de orde stelde deze verklaring als een bevredigende reactie accepteren. Daarmee maakt hij de weg vrij voor het herstel van overeenstemming over de regel die dan nog bevestigd moet worden door diegene die als eerste deze regel schond.
- IV. In deze laatste stap spreekt de ‘overtreder’ zijn dank uit en hiermee is de situatie opgelost. Het is klaar, zand erover.

Bovenstaand scenario gaat uit van een overtreder en zijn tegenspeler die, door het benoemen van de inbreuk op de sociale situatie, de overtreding niet ongemerkt voorbij laat gaan (Kivett en Warren, 2002). Maar bij iedere stap kan dit proces onderbroken worden en het streven naar overeenstemming bewust of onbewust ondergraven worden.

Complicaties kunnen optreden als onduidelijk blijft of er sprake is van wederzijds streven naar overeenstemming. De verwachting om met elkaar in gesprek te treden die volgt op stap I hoeft niet gedeeld te worden door de overtreder. Hij kan negeren wat er gebeurd is. Hij blijft telefoneren, haalt zijn schouders op over het roken in de openbare ruimte. In dat geval blijft het evenwicht al na de eerste stap verstoord. Door ‘telefonerend’ of ‘rokend’ weg te lopen en daarmee impliciet gehoor te geven aan de correctie, lost de situatie zich op. Door te volharden in het telefoneren of roken voegt zich een nieuw conflict bij de aanvankelijke inbreuk.

In het gewone leven is ‘weglopen uit de situatie’ mogelijk. Indien niet van elkaar afhankelijk kunnen betrokkenen het bij de schending laten. Maar de verstoring moet geadresseerd worden als betrokkenen op elkaar aangewezen blijven. Het ritueel richt zich dan op het verkrijgen van een eenduidige betekenis van de schending. Is er een fundamenteel verschil van opvatting? Is er sprake van een vergissing? Een provocatie wellicht? Of is het onwetendheid? Onduidelijkheid over de betekenis of twijfel over de intenties van deze inbreuk verhinderen het bereiken van overeenstemming.

Er zijn dus verschillende variaties mogelijk in het proces dat gericht is op het bereiken van overeenstemming en in mogelijke misverstanden. De communicatietheorie (Watzlawick, Helmick Beavin en Jackson, 1984) heeft zich toegelegd op een analyse van misverstanden en heeft inzicht gegeven in de wijze waarop misverstanden opgelost kunnen worden. Misverstanden kunnen ontstaan omdat een opmerking, gezichtsuitdrukking of houding anders opgevat wordt dan deze is bedoeld. In het aftasten van elkaars positie kan ruis optreden, opzettelijk of onbedoeld. Vanwege de invloed die deze verkeerde overdracht van informatie op de onderlinge verhouding kan hebben, wordt er aandacht besteed aan 'communicatievaardigheden' (Verstegen en Lodewijks, 2009). Vooral bij onbedoelde missers in de interactie lijkt het zinvol om te 'metacommuniceren', te spreken over de intenties achter de boodschap en zo verkeerde beeldvorming te corrigeren. Het begrip metacommunicatie is daarmee een instrument om onbedoelde missers, of missers die voortkomen uit onbekendheid of onwetendheid met bepaalde omgangsvormen te (her)definiëren en alsnog tot overeenstemming te komen. De vier stappen die Goffman beschrijft worden dan voorzien van een tussenfase waarin eerst het misverstand over de betekenisgeving verholpen moet worden. De metacommunicatie kan problemen in de beeldvorming oplossen en daarmee de weg vrijmaken voor het bereiken van evenwicht.

Geslotenheid als complicerende factor

Tot dusverre is duidelijk geworden dat in het contact tussen twee of meer mensen de betrokkenen zich rekenschap geven van elkaar, zicht proberen te krijgen op de aard van hun verstandhouding, daarbij de ander inschattend, maar ook rekening houdend met de wijze waarop zij overkomen op de ander. Dit aftasten van elkaar is gebeurd om vat te krijgen op de sociale situatie die is ontstaan door de ontmoeting. Veelal zal gestreefd worden naar een vorm van overeenstemming, maar dit traject kan door misvattingen in de betekenissen die over en weer aan de communicatie worden toegeschreven onder spanning worden gezet. De spanning kan veroorzaakt worden door een verschil in opvatting, maar ook doordat er in de communicatie schade in de beeldvorming toegebracht wordt aan de ander. Zijn reputatie wordt geschonden. Een ritueel van benoemen en corrigeren kan een impasse doorbreken. Inzichten uit de communicatietheorie bieden handreikingen om dit herstel te versterken. Als er wederzijds geen erkenning is voor herstel of de noodzaak om die te bereiken bij betrokkenen afwezig is, dan is er sprake van een conflict. De situatie verwordt tot een

arena waarin scoren ten opzichte van de ander belangrijk is. De focus verschuift dan naar het behalen van zoveel mogelijk punten waarbij 'aanwezigheid van publiek' een versterkend effect heeft. Het neutraliseren van je eigen kwetsbaarheid en het diskwalificeren van de ander, bijvoorbeeld op zijn (beperkte) vaardigheden, sociale status of morele maatstaven zijn dan belangrijke middelen in de strijd. Redenen om niet tot overeenstemming te komen kunnen gezocht worden in het onvermogen van de persoon om zich aan te passen. Onder verwijzing naar gedrags- en persoonlijkheidsstoornissen wordt dit onvermogen dan voornamelijk dispositioneel verklaard (Boendermaker en Uit Beijerse, 2008; Vidal en Skeem, 2007; Nijhof e.a., 2010). Hoewel individuele disposities ongetwijfeld meespelen in het vermogen om informatie adequaat te verwerken, kunnen zij niet als enige oorzaak aangemerkt worden (Baumeister en Vohs, 2004; Wästerfors, 2010). Het uitblijven van overeenstemming hoeft niet alleen veroorzaakt te worden door een stoornis in het gedrag, het kan ook een strategische stap (move) zijn om controle te krijgen over de situatie.

Strategische interactie

Kenmerkend voor een verblijf in een gesloten inrichting is dat het onmogelijk is om eenzijdig te beslissen het communicatieproces af te breken. Goffman stelt dat een gesloten inrichting afwijkt van de sociale overeenkomst waarop ons dagelijks leven gebaseerd is. In zijn meeste bekende boek *Asylums* (1961) stelt hij dat het dagelijks leven van mensen zich kenmerkt doordat het individu doorgaans werkt, speelt, slaapt, sport op verschillende plaatsen, met verschillende mensen en verschillende verplichtingen maar zonder een geheel uitgestippeld samenhangend en doordacht plan. In diverse sociale situaties en in verschillende sociale constellaties beweegt de persoon zich zonder gedetailleerde planning en sturing. Er zijn echter in de samenleving plaatsen waar mensen samenkomen en waar het leven wel geheel georganiseerd is. Hij noemt er vijf (1961, p. 16): instituten voor mensen met een beperking, ziekenhuizen, opleidingsinstituten zoals een militaire kazerne of kostschool, religieuze instellingen bedoeld voor retraite en de gevangenis en concentratiekampen. Hij classificeert deze instellingen als 'totale instituties', omdat ze in verschillende opzichten afwijken van het dagelijks leven. Allereerst omdat het leven zich afspeelt op één plaats en onder één, alles bepalende autoriteit. Het leven in zo'n instelling is onlosmakelijk verbonden met een groep bestaande uit andere

individuen die op vergelijkbare wijze behandeld wordt. Goffman spreekt over een fundamentele tweedeling tussen de geleide groep mensen voor wie hij de algemene term 'inmates' (mede)bewoners (1961, p. 18) gebruikt en een kleinere groep die de supervisie over hen heeft: de staf. Het derde element dat kenmerkend is voor de totale institutie is dat alle dagelijkse activiteiten volgens een vast schema verlopen, dat erop gericht is om geformuleerde doelstellingen te behalen. Juist in hun combinatie zijn deze eigenschappen kenmerkend voor een totale institutie. Het gaat om wat hij noemt: "*The handling of many human needs by the bureaucratic organization...*" en dat is "*the key fact of total institutions*" (1961, p. 18). De consequentie hiervan is dat er voortdurend toegezien wordt of bewoners doen wat er van hen verwacht wordt. En om dit te bereiken zijn de sociale posities van staf en bewoner strikt gescheiden. De scheiding van sociale positie wordt direct bij binnenkomst in gang gezet. Goffman noemt dit het mortificatieproces. "*On admission to a total institution, however, the individual is likely to be stripped of his usual appearance and of the equipment and services by which he maintains it, thus suffering a personal defacement*" (Goffman, 1961, p. 29). Het gaat hier om disciplineren van de bewoner ten behoeve van de dagelijkse routine die het systeem vereist. Goffman refereert bij deze disciplineren niet alleen aan excessieve vernederingen om gehoorzaamheid af te dwingen. Wat hem betreft komt het ook tot uiting in de beperkingen die in de alledaagse routine besloten liggen.

Voor de gevangenis is deze disciplineren niet vrijblijvend. Om de samenleving te beschermen zal zij de gedetineerde verhinderen te vertrekken en dus moet hij zich gaan verhouden tot de dagelijkse routine. Ook hier is 'facework' onderdeel van de reputatie die zich vormt in het contact tussen gedetineerde en staf. Maar juist in deze situatie, de detentie, is het vermijden van contact geen optie. Op zijn nieuwe positie als 'inmate' en de 'personal defacement' die dat met zich meebrengt moet de gedetineerde een antwoord vinden. Hij kan niet zelfstandig beslissen om te vertrekken en weg te lopen uit de situatie als er inbreuk is gemaakt op voor hem gangbare omgangsvormen. Wat in het gewone leven mogelijk is, blijkt in de gesloten inrichting onmogelijk. Eenmaal in de gesloten inrichting moet de situatie geadresseerd worden. Het communicatieproces dat hieruit voortvloeit, krijgt daarmee een verplichtend karakter en deze verplichting voegt een nieuwe dimensie toe.

In *Asylums* (1961) onderscheidt Goffman vier verschillende reactiepatronen op het regime van dit gesloten verblijf. Het eerste is het terugtreden uit de situatie, ogenschijnlijk als bewoner geen aandacht besteden aan de processen om je heen:

'een schaduw' worden. In deze situatie voegt betrokkene zich naar de wensen van de inrichting en vermijdt spanningen. Van Spanje (1957, p. 37) spreekt in dit verband over *vervlakking en schijnaanpassing*.

Als tweede onderscheidt Goffman de tegenovergestelde reactie, namelijk de inrichting 'uitdagen' en iedere medewerking weigeren, bijvoorbeeld, voortdurend je rechten te claimen, je niet willen schikken in de dagelijkse routine. Als derde aanpassingsstrategie noemt Goffman de 'kolonisatie'. De inrichting verschaft een keuze uit de elementen van de buitenwereld voor een 'gewoon' leven zoals TV-kijken, sporten, school. De gedetineerde probeert een situatie te creëren waarin hij een stabiel en betrekkelijk tevreden bestaan kan opbouwen. 'Hij zit z'n tijd uit'. Hij is realistisch, waarbij hij 'het beste ervan maakt', zonder dat hij de legitimiteit van zijn detentie erkent. Zowel bij aanpassingsvariant II als bij III wordt overeenstemming over de sociale situatie wel onder druk gezet. De laatste vorm die Goffman benoemt is de bekering (conversion). Bij deze vierde vorm van aanpassing internaliseert de bewoner de opvattingen en gezichtspunten van de instelling. Spanningen over de definitie van de sociale situatie blijven uit, omdat het gezichtspunt van de instelling en dat van de bewoner overeenkomen.

De hierboven genoemde derde aanpassingsvariant leidt tot vormen van strategisch handelen: handelen waarbij bewust informatie achtergehouden of onthuld wordt ten einde de situatie naar eigen wens te kunnen beïnvloeden.

Met zijn analyse over de vorming van gedrag in de publieke ruimte maakt Goffman duidelijk dat betrokkene zich bewust is van de wijze waarop anderen hem zien en de invloed die hij zelf heeft om dit beeld bij te sturen. Dit bewustzijn van je handelen biedt de gelegenheid om gedrag te ontwikkelen dat je invloed op de desbetreffende situatie vergroot. Van eerdere ervaringen kan geleerd worden. Garfinkel geeft hiervan een mooi voorbeeld aan de hand van een experiment, waarbij proefpersonen in een gewone winkel op een doorsnee-artikel van twee dollar bij de kassa moeten afdingen. Diegenen die de opdracht krijgen om dit eenmaal te proberen halen lagere scores dan degenen die de opdracht hebben een serie van drie uit te voeren. De gêne van de eerste keer maakt plaats voor meer handigheid in de tweede en derde keer (Garfinkel, 1967, p. 69). De proefpersonen leren door de herhaling de reactie van de ander kennen en anticiperen in hun tweede en daaropvolgende derde poging. Ze proberen het resultaat te optimaliseren. Zolang de verkoper dit niet in de gaten heeft, kan de proefpersoon hiervan profiteren. Echter, op het moment dat de verkoper zicht krijgt op de trucs die de koper op hem toepast, kan hij een tegenzet doen.

In de derde aanpassingsvariant is dit terug te zien. Wetende wat er van hem verwacht wordt, gedraagt de gedetineerde zich naar de wensen van de bewaarder. Dit gedrag levert hem bijvoorbeeld een TV als beloning op. Omdat de beloning de gedetineerde in een gewenste richting stuurt, kan calculerend gedrag effectief zijn in deze specifieke situatie. Belangrijk echter is dat dit bewustzijn het begin kan vormen van een spel waarbij de één anticipeert op het gedrag van de ander. 'Ik weet dat jij graag TV op kamer wilt' wordt gevolgd door: 'ik weet dat ik een TV op kamer krijg bij goed gedrag'. Dat wordt gevolgd door: 'ik bied jou nu, onder voorwaarden van bepaald gedrag, een TV op kamer'. In beginsel stopt het beloningssysteem hier. Zolang het juiste gedrag blijft, kan de gedetineerde de TV behouden. Als het gedrag in negatieve zin verandert, wordt het ingenomen. Overeenstemming over deze 'deal' betekent acceptatie van de aanname dat de TV een beloning is voor goed gedrag, te bepalen door de groepsleider. Wetende welk gedrag als 'goed' aangemerkt wordt, kan de gedetineerde deze deal ook een stap verder doorvoeren met de claim: 'ik wil nu vanwege mijn juiste gedrag een TV op kamer' (zie ook Mathiesen in het vorige hoofdstuk). Met deze stap beroept hij zich op de reciprociteit die door de staf zelf als norm voor overeenstemming is gedefinieerd. Goffman noemt strategisch handelen een situatie waarbij er sprake is van wederzijdse afhankelijkheid en wederzijds bewustzijn van elkaars positie (Goffman, 1969, p. 136). Vanuit die positie kunnen betrokkenen anticiperen op komend gedrag van de ander. Arminen verfijnt dit door te stellen dat gedrag louter bedoeld is om een bepaald effect te sorteren zonder dat het naar de ander zo wordt benoemd.

"A partial definition of strategic interaction is that it is an attempt to get another party to do Y by doing X; this X does not request Y directly, but implies that it is the next relevant thing to do without saying so directly. A strategic action thus always involves an implicit, covert goal that is not at the surface of the action. Multiple forms of strategic actions exist. In deceptive actions, activities are designed to mislead the other party to act in a desired way" (Arminen, 2005, p. 136).

Zo kan een compliment niet primair bedoeld zijn om waardering uit te spreken over een prestatie, maar juist als doel hebben om de ander ontvankelijk te maken voor feedback. Maar er ontstaat een probleem in de toepassing als deze toepassing doorzien wordt en instrumenteel gebruikt wordt. Arminen betitelt dat als *"a profound conceptual difficulty with respect to a strategic interaction concerns the relationship between intentionality and the form of action"* (Arminen, 2005, p. 137). Door het

opzettelijk inzetten van strategisch handelen raken ogenschijnlijke en daadwerkelijke intentie in elkaar verstrikt. Het wordt dan lastig om tot overeenstemming te komen, omdat een verborgen agenda niet uitgesloten kan worden.

De mogelijkheid dat gedrag strategisch wordt ingezet zorgt ervoor dat je als ontvanger op je hoede bent, gespitst op de mogelijkheid dat je bij de neus genomen wordt. Daarmee wordt het lastiger om in de betekenisgeving onderscheid te maken tussen blunders, eenvoudige provocaties, goed bedoelde verleiding of subversieve acties. Er kan sprake zijn van een 'onbedoelde vergissing' die niet strategisch van aard is. Maar als bewaarder weet je niet zeker of er sprake is van een onbedoelde vergissing. Bovendien kan het zo zijn dat deze situatie wel een 'onbedoelde vergissing' was, maar heeft deze korte confrontatie de gedetineerde geleerd hoe de groepsleider hierop reageert en welke maatstaf de bewaarder hanteert om het als vergissing door de vingers te zien. Dat biedt de gedetineerde de mogelijkheid om op een volgende situatie te anticiperen. Voor zijn opzettelijke overtreding voert de gedetineerde dan het excuus aan dat hij dit per ongeluk deed.

Bij contrabande, zoals softdrugs, scherpe voorwerpen (messen, maar ook bijgeslepen tandenborstels), aanstekers, mobiele telefoons e.d. treedt intentionaliteit scherper op de voorgrond. Wil het succesvol zijn, dan moet je handeling verhuld blijven. Metacommunicatie biedt hier weinig soelaas. Er worden rationele afwegingen gemaakt, waarbij het van cruciaal belang is om voor het bereiken van het gewenste doel de daadwerkelijke intenties te verhullen en daar waar mogelijk de ander te misleiden. Maar misleiden bemoeilijkt het streven om tot overeenstemming te komen. Als de daadwerkelijke intenties verhuld worden, ontstaat er onzekerheid over de onderlinge verhouding. Op de risico's van deze onzekerheid wordt geanticipeerd met regels: regels die de gevolgen van misplaatst vertrouwen moeten inperken. In die zin kenmerkt het gesloten verblijf zich dus door een geïnstitutionaliseerde vorm van wantrouwen.

4.4 Conclusie

In hoofdstuk 3 is gebleken dat regels structuur geven aan het dagelijks leven in een inrichting en dat regels beknellend kunnen zijn, aanleiding kunnen geven tot misbruik. Maar ze kunnen ook de veiligheid van de individuele gedetineerde veilig stellen. Regels zijn wel sturend voor omgangsvormen, maar zoals in dit hoofdstuk betoogd wordt: omgangsvormen krijgen ook gestalte in het directe interactieproces tussen

staf en gedetineerde. Het microsociologische gezichtspunt van het interactieritueel maakt duidelijk dat betrokkenen allereerst tot overeenstemming moeten komen over de sociale situatie. In het proces om tot overeenstemming te komen wordt getracht met een beeld over zichzelf de situatie te beïnvloeden, zodanig dat de ander daarmee rekening houdt. In dit proces worden reputaties opgebouwd die, door het optreden van anderen of door inschattingfouten van zichzelf, weer beschadigd kunnen worden. Zo'n beschadiging kan hersteld worden door een correctie die volgens Goffman vier fases kent. Daarop ontstaat een nieuwe situatie. Juist in de sequentie van beschadiging en daaropvolgend herstel wordt de dynamiek van een zich ontwikkelende sociale situatie zichtbaar, die door Collins betiteld wordt als het 'interactieritueel'. Het bereiken van overeenstemming is echter niet het enige patroon dat zichtbaar wordt in de interactie tussen mensen. Het bereiken van overeenstemming kan onder druk staan als daadwerkelijk intenties verhuld worden. Metacommunicatie schiet hier te kort als het verhullen opzettelijk plaatsvindt of als overeenstemming over de sociale situatie door één van de betrokkenen ongewenst geacht wordt. In de dagelijkse werkelijkheid van de jeugdinstelling betekent dit dat groepsleiders tegelijkertijd met vertrouwen en wantrouwen het contact met de jongere aangaan, bedacht als ze zijn op de onverwachte wending die het contact kan nemen.

Met de observaties die voor dit etnografische onderzoek in twee instellingen werd uitgevoerd wil ik laten zien hoezeer het dagelijks leven in de jeugdinstelling beheerst wordt door de constante zoektocht naar overeenstemming om daarmee de dagelijkse omgang in goede banen te leiden. In de omgang met de jongeren kan overeenstemming van het ene moment, het daaropvolgende moment plaatsmaken voor doelgerichte misleiding. Disciplineren is dan ook onvermijdelijk. Om bij de disciplineren de beschadigende neveneffecten van repressie te vermijden moet de groepsleider voortdurend switchen tussen sanctioneren, belonen en overtuigen. Dit blijkt een continu proces te zijn van interactierituelen, zowel in het directe contact tussen jongere en groepsleider als in het contact van groepsleiding met de groep als geheel en over de langere periode die zij met elkaar op de groep doorbrengen.

5 Plaats van handeling, de dagelijkse routine bij de onderzoekslocaties

5.1 Inleiding

Het onderzoek is uitgevoerd op twee locaties, te weten Eikenstein te Zeist en De Hunnerberg in Nijmegen. Onderzoekslocatie Eikenstein maakt ten tijde van dit onderzoek deel uit van de organisatorische eenheid Justitiële eugdinrichting *De Heuvelrug*, waar ook locatie Overberg toe behoort. Justitiële jeugdinrichting *De Hunnerberg* heeft zowel de locatie te Nijmegen met dezelfde naam, als een locatie in Overloon. De locaties Overberg en Overloon zijn niet actief betrokken in dit onderzoek en hun bestemming is na 2010, bij de splitsing van civiel- en strafrechtelijke geplaatsen, veranderd. Eikenstein is evenals De Hunnerberg ten tijde van dit onderzoek een opvanginrichting. Voor beide geldt dat inmiddels het onderscheid tussen opvang en behandeling verdwenen is. Tijdens de onderzoeksperiode hadden de locaties nog civiel- en strafrechtelijke geplaatste jongeren.

Dit hoofdstuk geeft kort weer hoe de gesloten plaatsing op beide onderzoekslocaties georganiseerd is. Welke groepsleiders werken er? En wat is de hun achtergrond? Waar speelt hun werk zich af? En binnen welke structuur? Duidelijk wordt dat het bij beide onderzoekslocaties gaat om een gesloten verblijf met voorschriften, procedures en structuur waarop de dagelijkse orde gebaseerd is. De groepsleiders hebben verschillende professionele carrières en opleidingen en ze werken met jongeren die overwegend kort in de inrichting verblijven.

5.2 De groepsleiders

Van de 55 groepsleiders met wie de onderzoeker tijdens het veldwerk heeft gesproken is eenderde vrouw en tweederde man. Driekwart van de groepsleiders is van Nederlandse komaf. Andere nationale afkomsten zijn: Marokkaans, Turks, Surinaams/Antilliaans, Moluks, Somalisch. De groepsleiders zijn overwegend begin dertig, enkele zijn achter in de veertig, begin vijftig. De opleidingsachtergrond loopt

erg uiteen. In de voortgangsrapportage aan de Tweede Kamer van 2008 meldt het ministerie: *“Van de zittende groepsleiders heeft thans gemiddeld ongeveer 18% maximaal een vmbo-diploma, bijna 51% een mbo-diploma en ruim 26% minimaal een hbo-diploma. Daarnaast heeft circa 5% een niet-beroepsgerelateerde opleiding (op mbo- dan wel hbo-niveau).”*⁸ Twee groepsleiders hadden een universitaire opleiding als respectievelijk psycholoog en bioloog. Daarnaast waren er hbo’ers werkzaam met een opleiding als sociaal pedagogisch hulpverlener (SPH), maatschappelijk erker (MWD) of als hbo-pedagoog. Bij hen die al langer in het vak zitten betreft het hbo Inrichtingswerk, de voorloper van de huidige opleiding SPH. Andere hbo-opleidingen zijn Integrale Veiligheidskunde (IVK), Sociaal Juridische Dienstverlening (SJD), Personeelswerk of een bedrijfskundige opleiding. Verder zijn er mensen met een mbo-opleiding Sociaal Pedagogisch Medewerker (SPW) en mensen met een vmbo-diploma.

De professionele achtergrond varieert. Er zijn mensen die na militaire dienst zijn overgestapt naar het vak van groepsleider. Maar er zijn ook mensen ‘doorgestroomd’, die binnen justitie werkzaam waren, hetzij als piw’er, gevangenisbewaarder, hetzij als administratief medewerker.

De wijze waarop zij in het werk terecht gekomen zijn, varieert. Voor de meesten is dit niet hun eerste baan. Voor de groepsleiders met een militaire achtergrond is het een duidelijke ommezwaai in hun carrière om uiteenlopende redenen. Nostalgisch blikken ze soms in gesprekken terug op uitzendingen en oefeningen. Ze kunnen indringend vertellen over de missies die in VN-verband in de diverse landen zijn uitgevoerd. Maar fysieke beperkingen of existentiële vragen als ‘wat wil ik nu verder?’, ‘wil ik dit leven blijven leiden?’ leidden hen naar het werk in de jeugdinrichting, daarin soms geholpen door maten die de stap al gemaakt hadden.

Dat het netwerk van de groepsleiders een rol speelt in het wervingsbeleid is niet alleen te horen bij hen die uit het leger komen. Sommige groepsleiders geven aan voor het vak gekozen te hebben, omdat ze niet precies wisten wat zij wilden en er familieleden waren die hen op dit vak attent maakten omdat zij er zelf reeds werkzaam waren. Zo is er iemand wiens schoonvader werkzaam was in de inrichting en een ander heeft aangetrouwde generatiegenoten in dit beroep.

De stage tijdens een sociaal-agogische hbo- of mbo-opleiding kan een opstap zijn om te blijven, en een afgeronde sociaal-agogische opleiding kan gevolgd worden door

⁸ Voortgangsrapportage aan de Tweede Kamer van 31 oktober 2008.

een bewuste keuze voor het werken in een justitiële jeugdinstelling. Maar niet altijd! Sommige groepsleiders waren door een verandering in hun privéleven op zoek naar ander werk. Voor hen is het een pragmatische keuze: brood op de plank.

Het meest doelgericht lijken de lager opgeleide groepsleiders te zijn die daarvoor werkzaam waren in het jeugd- of kinderwerk. Zij willen graag met deze doelgroep werken, soms omdat zij zichzelf erin herkennen en zich ermee verbonden voelen.

Naast het vaste personeel worden er ook uitzendkrachten ingeschakeld om vacatures als gevolg van ziekteverzuim op te vangen. Om budgettaire maar ook om inhoudelijke redenen wordt geprobeerd om niet zomaar een uitzendkracht op de groep te krijgen. Je hebt daarmee numeriek wel het juiste aantal groepsleiders op één groep gerealiseerd, maar dat wil nog niet zeggen dat ze op elkaar ingespeeld zijn. Op een van de locaties wil de directie daarom alleen met 'vaste invallers' werken.⁹ Dit zijn mensen, met doorgaans een mbo-achtergrond en ervaring in het brede veld van institutionele zorg: psychiatrie, gehandicaptenzorg maar ook jeugdinstellingen.

5.3 De locaties

Locatie Eikenstein en Hunnerberg dateren van 1905. Ze zijn ontworpen door dezelfde architect, W.C. Metzelaar, en dat is terug te zien in de gevel van de zijde waar de bezoeker de instelling binnengaat. Eikenstein koppelt het uiterlijk van de typische 'chaletstijl'¹⁰ aan 'pseudokantelen' zoals die in de middeleeuwen bij burchten werden aangebracht. De gebouwen van De Hunnerberg hebben "*roodbakstenen gevels onder schilddaken met sierlijk ontworpen houten dakoverstekken. In de gevels bevinden zich stroken felrode Groninger bakstenen en vermetselde sierstroken.*"¹¹

Achter de gevel van beide instellingen maken de elektronische toegangsdeuren duidelijk dat er sindsdien het een en ander gemoderniseerd en veranderd is. De toegang verloopt via een procedure waarbij de portier in de loge, achter kogelvrij glas, de bezoekers registreert aan de hand van een geldig identiteitsbewijs. Het personeel logt zelf in met een elektronische kaart. Mobiele telefoons en andere communicatie-elektronica moeten in een kluisje achterblijven. De bezoeker plaatst de

⁹ Dit speelde ten tijde van het onderzoek. Inmiddels is door overcapaciteit aan opvang binnen de JJI's de situatie in deze drastisch veranderd.

¹⁰ <http://www.rgd.nl/Catalogus/objectview/tabularview.html?siteId=396>, geraadpleegd 22-06-2009.

¹¹ <http://www.rgd.nl/Catalogus/objectview/tabularview.html?siteId=822>, geraadpleegd 22-06-2009.

overgebleven bagage op de 'band'. Die screent, zoals op het vliegveld, met röntgenstraling wat er in een tas of jas zit. Personeel en bezoekers lopen door een detectiepoortje om te laten registreren of er metalen voorwerpen meegenomen worden. De portier helpt bezoekers geroutineerd door de procedure. *"Uw schoenen"* klinkt het als de detectiepoort een alarmsignaal afgeeft. Een moeder die haar zoon komt opzoeken en deze routine zichtbaar ontbeert, kijkt hem vragend aan. *"Er zit vaak een metalen strip in schoenen, plaatst u ze maar op de band"*, zo verduidelijkt hij. Het zoeken naar metalen voorwerpen gaat net zolang door totdat je 'piepvrij' bent. Sleutels, geld, broekriem, sieraden en soms een onfortuinlijke beha met een metalen beugel worden feilloos gedetecteerd.

Als de bezoeker gescreend is, wordt een toegangsdeur tot een volgende ruimte in de inrichting geopend. Ouders en andere bezoekers kunnen plaatsnemen in een wachtruimte. Op de ene locatie is dat een kale, vanwege het hoge plafond en de harde materialen, wat hol klinkende ruimte van zo'n dertig vierkante meter; de wachtruimte van de andere inrichting is voorzien van een speeltafel voor kleine kinderen en de muren zijn geverfd in zachte tinten.

Het personeel loopt met een groet naar de collega's in de portiersloge door, checkt in met een pasje en moet op de ene locatie wel, maar hoeft op de andere locatie niet 'piepvrij' door de detector. Eenmaal voorbij deze sluis stoppen de medewerkers hun persoonlijke spullen, mobiele telefoon, privésleutels, portemonnee in een klein persoonlijk kluisje, waaruit ze ook hun sleutels van de inrichting nemen waarmee zij zich binnen de inrichting kunnen verplaatsten. Uit een rek pakken zij een pieper, waarmee zij met één druk op de knop 'alarm' kunnen afgeven. Bij 'alarm' worden alle collega's tegelijkertijd geïnformeerd, waardoor zij te hulp kunnen schieten.

Met pieper en sleutels begeven zij zich naar de deur die toegang geeft tot het gedeelte van de inrichting waar zij zelf deuren kunnen openen met sleutels. De deur die ze nu door moeten, wordt vanuit de meldkamer annex receptie elektronisch bediend. In het besloten gedeelte van de inrichting kan de groepsleider met sleutel of magneetkaart deuren openen. Dat zijn deuren die toegang geven tot de groep, de deuren van de kamer waar de jongeren verblijven, maar ook de deuren in de gangen waar ze doorheen moeten als jongeren naar onderwijs, medische dienst, de bezoekersruimte etc. gaan.

De inrichtingen bestaan uit een aantal leefeenheden die als 'de groep' worden aangeduid en waarvan tien tot twaalf jongeren deel uitmaken. Een groep bestaat uit een algemene ruimte, ingericht als woonkamer met 'eethoek', tafels, stoelen en een

aanrecht met fornuis, koelkast en voorraadkast. Aan het bankstel, het bijzettafeltje, de TV en de spelcomputer herken je de woonkamer, maar de inrichting is bovenal functioneel. De woonkamer behoort iedereen en niemand in het bijzonder toe, waardoor persoonlijke elementen ontbreken. Die tref je in de kamers van de jongeren. Sommige afdelingen zijn geveerd in warme, vrolijke kleuren, andere zijn wat vaal. Op één van de locaties is gesproken over vervanging van het interieur met de intentie om samen met de leverancier het geheel van meubels en kleurstelling goed op elkaar af te stemmen, zodat de uitstraling ervan dichterbij ligt bij wat mensen in hun eigen woning proberen te realiseren.

De kamers van de jongens staan in open verbinding met de groep of vormen juist een afgesloten gang. De deuren zijn zo'n vijf centimeter dik, metaal, met een kijkluikje aan de buitenkant. De deuren vallen in het slot en zijn van binnenuit niet meer te openen. Van buiten kan de deur alleen met de sleutel geopend worden. Als de deur eenmaal dicht is zal de jongere dus niet zelf zijn kamer kunnen betreden, maar daarvoor de groepsleiders moeten vragen. Die adviseren om je kamer wel dicht te doen, als je er niet bent, want wie weet neemt iemand iets mee uit je kamer. De kamers hebben standaard meubilair. In deze twee inrichtingen is er geen douche op kamer. Wel zijn er een roestvrijstalen toilet, een wasbak, een kunststof bed dat vastgeklonken is aan muur en vloer, een tafel die ook aan de muur vastzit en een in de muur ingebouwde radio, annex intercom. Al het meubilair oogt 'woedeproof' in neutrale grijs- en houttinten. De ramen zijn smal en kunnen niet open, of hooguit op een kier. Dit laatste kan aanleiding geven tot ongewenst contact met de buurman op de kamer ernaast. Omdat er dan bijvoorbeeld sigaretten of 'contrabande' zoals drugs uitgewisseld kunnen worden, blijven ze vaak permanent dicht.

Van de kamer maken de jongeren hun eigen domein. Als ze langer in de inrichting verblijven, kan dat betekenen dat ze de nodige voorwerpen geïmporteerd hebben, dat er diverse foto's hangen, maar ook dat er wat meer kleren zijn dan reglementair is toegestaan. Dit zijn eigen kleren, eventueel aangevuld met (sport)kleding van de inrichting. De jongeren kunnen verzorgingsartikelen hebben opgespaard, maar scheerspullen zijn in bewaring bij de groepsleiding. De regels voor aftershave of deodorant verschillen. Soms mag een jongere die op de kamer hebben, in andere gevallen zijn ze in bewaring bij de groepsleiding. Een enkeling heeft een gebedskleedje of rozenkrans. Verder ligt er soms briefpapier, enveloppen, (lege) flessen frisdrank die de jongeren bestellen van hun wekelijkse budget, snoepgoed,

tekeningen of aquarellen die ze zelf gemaakt hebben, boeken uit de bibliotheek en ook het dossier van hun 'zaak': een dik pak papier in A4-formaat.

Op de gang waar de kamers op uitkomen bevinden zich ook de douche, en een werkkast met schoonmaakspullen waarmee zij iedere ochtend hun kamer moeten aanvegen of bijdweilen. De douche is opgedeeld in twee of drie kleinere eenheden, waarbij het middendeel van het lichaam afgeschermd wordt zodat er enige mate van privacy is.

Zomaar overdag teruglopen naar je kamer is lastig, omdat de deur dicht zit. In één van de inrichtingen is de gang ook afgesloten van 'de groep', zoals de leefruimte betiteld wordt die dienst doet als woonkamer. Voor hun persoonlijke spullen, doorgaans wat snoepgoed, pakjes noedels, drinken en de sigaretten hebben de jongens in die inrichting een kastje op de 'groep'.

De groepsleiders hebben een kleine, met glas afgeschermd, ruimte waardoor ze zicht hebben op de leefgroep. In deze ruimte staan de computers, dossiers, formulieren, de telefoon et cetera. Op één locatie hangt er tevens een bord met een overzicht van de jongens en de kamer waar zij verblijven. Met pictogrammen wordt de situatie van de jongere geschetst. Hiermee is duidelijk of hij net binnen is en nog ingetaked moet worden, in welke fase hij zit, of hij een afspraak heeft bij de medische dienst, of hij vegetarisch of halal wil eten, kortom een reeks beelden waarmee zijn specifieke situatie in een oogopslag is vast te stellen.

Verder staan in de ruimte alle voorwerpen die de jongere zelf niet mag hebben, zoals scheerschuim en mesje, medicijnen, maar ook het bestek waarmee gegeten wordt en dat altijd na de maaltijd geteld wordt om er zeker van te zijn dat er niets verdwenen is. Op één van de onderzoekslocaties valt de toegangsdeur tot deze ruimte door de dranger vanzelf in het slot; op de andere locatie wordt de deur afgesloten als geen van de groeps werkers in de buurt is voor toezicht.

De leefruimte van de jongeren biedt toegang tot een afgeschermd ruimte in de buitenlucht. Iedere groep heeft zijn eigen ruimte; contact met een andere groep is soms mogelijk maar wordt doorgaans gecorrigeerd. Het is een plaatsje van zo'n vijftig vierkante meter met tegels of stenen als ondergrond en muren of hekwerken rondom met de hemel als plafond. Op één locatie wordt de hemel afgeschermd door een hekwerk waardoor het geheel de indruk krijgt van een kooi. Er kunnen een houten tafel en bank staan en de onvermijdelijke asbak. Op mooie dagen kun je de stralen

van de zon opzoeken, maar als het regent doet het geheel wat mistroostig aan als je je sigaretje rookt onder het afdakje.

De groep vormt de uitvalsbasis voor alle andere activiteiten binnen en buiten de inrichting. Als een jongere ergens moet zijn, begeleidt een groepsleider hem daar naartoe omdat je zonder sleutel de gangen niet uitkomt. De jongeren worden vanaf de groep naar school gebracht. Deze bestaat uit een reeks lokalen over de inrichting verspreid, die geschikt zijn gemaakt voor lesgeven in bijvoorbeeld metaal- of houtbewerking. Er zijn ook theorielokalen, klein, geschikt voor een achttal personen. Verder is er de bibliotheek en de sportzaal of de fitnessruimte. Voor het bezoek is er een grote ruimte met tafels en stoelen. In De Hunnerberg is deze ruimte tevens de kantine waar de centrale keuken aan verbonden is.

De genoemde onderzoekslocaties tonen duidelijke kenmerken van een gebouw waar je niet zomaar inkomt, maar ook niet zomaar uit vertrekt. De in dit onderzoek betrokken jeugdinstellingen dateren van de beginperiode, hetgeen terug te vinden is in de architectuur. Uiteraard is er gemoderniseerd en tijdens de onderzoeksperiode zijn er ook verschillende verbouwingen en onderhoudsactiviteiten om de leefgroepen bij de tijd te houden. Maar ondanks de veranderingen die zijn aangebracht in de loop der tijd blijft het traliewerk met prikkeldraad onmiskenbaar. Het geheel straalt een ondubbelzinnige boodschap uit: eenmaal hier binnen, ben je niet zomaar weg. Een overzicht van het aantal ontvluchtingen maakt duidelijk dat dit aantal klein is en sterk fluctueert. In 2006 waren er twaalf ontvluchtingen, in 2007 eentje meer. In 2008 daalt het dan weer tot vier en in 2009 stijgt het weer tot acht. In 2010 is geen enkele ontvluchting geweest (Valstar en Afman, 2011).

5.4 Het dagelijks werk van de groepsleider

Er zijn twee diensten: de vroege en de late. De vroege start rond 07:00 uur - het tijdstip kan per inrichting verschillen - en loopt tot 15.00/16.00 uur. De late dienst start om 13.00 uur en eindigt om 21.30/22.00 uur. De medewerkers komen binnen en melden zich aan met hun pasje. Op weg naar de groep waar ze werken stoppen ze hun persoonlijke bezittingen in een kluisje, pakken de pieper en lopen naar de groep waar ze de lichten aandoen, koffie zetten en de computers opstarten. Een kwartier later worden de jongens gewekt en op aanwijzing van de groepsleider gaan zij douchen: drie tegelijk. Omdat er op een groep twaalf kamers zijn en doorgaans ook

twaalf jongens,¹² wordt er viermaal vijf tot tien minuten gedoucht. Het tijdschema is redelijk strak omdat iedereen aan de beurt moet komen.¹³ De overigen worden geacht op kamer te blijven, daar schoon te maken, waarvoor bezems en andere schoonmaakattributen worden uitgedeeld. Zij die gedoucht hebben, doen dat doorgaans daarna en afhankelijk van de lokale gewoonte wacht iedereen op de kamer of gang waar de kamers op uitkomen. Per dag zijn er jongens aangewezen die tafeldienst hebben. Op sommige groepen maken ze onder begeleiding van de groepsleider het ontbijt gereed, dekken de tafel, zorgen dat lege potjes beleg vervangen worden door dit te vragen aan de groepsleider. Ze maken thee en na tafel zorgen ze voor de afwas. Groepsleiders zijn meewerkend voorman, kijken toe of nemen plaats achter de computer waarbij ze een schuin oog op de jongens houden.

De tafel is klaar en iedereen schuift aan. Bij twaalf jongens verdeelt de groep zich over twee tafels met aan iedere tafel één groepsleider. Zij zitten, strategisch geplaatst, aan het hoofd met het gezicht naar elkaar om oogcontact te houden. De jongens kiezen vaak, zonder dat dit formeel bepaald is, een vaste plaats. Bij de terugloop van het aantal jongens per groep schuiven ze gezamenlijk aan één tafel. Als iedereen zit, vraagt één van de groepsleiders om een 'momentje'. Dit is een standaardritueel, voorafgaand aan en ter afronding van de tafel. Soms neemt een van de jongens het initiatief hiertoe, dat na bevestiging van de groepsleider daadwerkelijk door hem uitgevoerd kan worden.

Bij het eten wordt een bepaalde etiquette in acht genomen. Afhankelijk van de inrichting vormt deze etiquette onderdeel van een vaardigheidsprofiel dat afgevinkt wordt. De regels variëren: met mes en vork je brood snijden, soms in voorgeschreven acht stukjes, matig beleg: één plakje, met toestemming soms meer als er een restje overblijft. Drinken kun je nemen, maar vraag om een tweede beker als je meer wilt en eet het brood niet met de handen.

Men zit al aan tafel en is ook al begonnen. De plaatsen tellend constateer ik dat er één bord te weinig is, ik pak er een bord bij omdat ik de lege plek aan

¹² Bij aanvang van het onderzoek najaar 2008 was de scheiding tussen civiel- en strafrechtelijke jongens nog niet gerealiseerd. Doorgaans waren groepen maximaal bezet. Vanaf 2010 was op beide locaties een terugval merkbaar. Het aantal jongens daalde tot 4-5, bij uitzondering 9-10 jongens per groep.

¹³ In sommige inrichtingen is er een douche op de kamer en kunnen de jongens zelf beslissen hoe lang ze onder de douche staan, zoals één van de jongens het uitdrukte: "In ... kon ik uren onder de douche staan."

het hoofd voor Gerard [groepsleider, JH] open wil laten. Hij blijkt echter niet aan tafel te komen. Ik heb alleen een bord en een mes gepakt. I, de jongste (14) die vandaag weg mag, staat op en corrigeert mij door een vork te pakken en mij deze aan te bieden: vaardigheidsprofiel 1: eten met mes en vork en je brood in acht stukjes snijden ...

Na het eten brengt ieder zijn eigen bord en beker naar het aanrecht; om gedrang daar te vermijden de twee tafels na elkaar. De jongens van de tafeldienst wassen af. Als het douchen of ontbijten is uitgelopen, komt het rookmoment (of voor de niet-rokers het lichtmoment) door tijdgebrek in het gedrang. De vaste regel is dat de afwas klaar moet zijn en daar wordt niet van afgeweken. Soms heeft dat als effect dat jongens die geen tafeldienst hebben bijspringen, maar soms gaat het lichtmoment voorbij waardoor een enkeling slecht gehumeurd naar school gaat. Als het rook/luchtmoment erbij in dreigt te schieten volgt al snel gezeur dat kan uitmonden in onderhandelingen. De jongens proberen de groepsleider te vermurwen om toch nog even te kunnen roken: "Even één sigaretje, kan in een paar minuten ... en we hebben nog een paar minuten." Als een van de twee (of drie) groepsleiders hier dan een beslissing in genomen heeft, bijvoorbeeld een negatieve, dan volgen de anderen dit.

Het luchten of roken gebeurt op de binnenplaats, variërend van zo'n zestig tot honderd vierkant meter die toebedeeld is aan de groep en ook alleen voor hen toegankelijk is. Het is een ommuurde plek, soms met ruimer zicht naar buiten via een rasteromheining. In andere gevallen blijft het zicht beperkt tot de muren of ramen van de eigen groep.

Na het roken gaan de jongens naar school; daarvoor kunnen nog spullen van kamer gehaald worden. De regel kan ook luiden dat je na opstaan direct je spullen voor de school moet meenemen naar de (leef)groep en je daarna niet meer 'naar achteren' kunt waar de kamers zich bevinden. Het vergeten van je spullen kan er toe leiden dat je bij onderwijs verwijderd wordt, bijvoorbeeld omdat je geen geschikt schoeisel voor 'metaal' bij je hebt, dat je de sportkleding niet bij je hebt of een schoolopdracht vergeten bent. Het hangt dan van de groepsleider af hoe hiermee wordt omgegaan. Soms betekent dit 'terug op de kamer', waarbij je dan het volgende uur pas 'instroomt' in het volgende onderwijsblok. Maar de groepsleider kan ook beslissen gauw nog even iets van je kamer te laten halen. Als hij dit doet moet hij zelf ook meelopen naar de kamer om de deur open te doen.

De jongens worden naar 'school' gebracht, dat wil zeggen naar een afdeling binnen de inrichting waar in groepjes van vier à vijf onderwijs gegeven wordt door leerkrachten die niet in dienst zijn van de inrichting maar die verbonden zijn aan een school waarvoor de jeugdinstelling een dependance is. In één inrichting is er een centraal punt, 'het schoolplein', waar de jongens overgenomen worden door de leerkracht die dan met zijn of haar groepje naar het lokaal loopt. In de andere inrichting loopt de groepsleider naar de diverse lokalen om daar telkens enkele jongens achter te laten, afhankelijk van het onderwijs dat ze volgen.

Als de jongens overgedragen zijn aan de leerkrachten, keren de groepsleiders terug naar de groep. Er wordt koffie gedronken met of zonder collega's van een andere groep en er zijn klussen: e-mail lezen, overdracht schrijven opdat de volgende dienst geïnformeerd is over het verloop van de vorige dienst, aftekenen van medicijnen, rapporteren van een aangezegde sanctie en een mentorgesprek voeren. Ook onderhouden zij externe contacten met moeder, vader of grootouder en met de hulpverlening of advocatuur.

Tijdens de onderzoeksperiode is in beide inrichtingen de basismethodiek Youturn (zie hoofdstuk 2) ingevoerd met de daaraan gekoppelde Equip-training. Dit betekent dat er per week drie bijeenkomsten zijn die de helft van de ochtend in beslag nemen. De training wordt gegeven door een groepsleider samen met een docent van de school. Deze bijeenkomsten zijn in detail uitgewerkt in een trainershandleiding. Ze vragen doorgaans een kwartiertje voorbereiding van de twee trainers om het programma gezamenlijk door te nemen en de taken te verdelen.

Niet altijd zijn alle jongens naar school. Sommigen zijn op kamer gegaan op het moment dat de anderen naar school gaan. De redenen hiervoor lopen zeer uiteen: bezoek van reclassering, advocaat, P(ersoonlijkheids) O(nderzoek), familie, medische dienst (intern, soms extern), 'op transport' voor een zitting bij de rechtbank, 'gelicht' worden door de politie om gehoord te worden in hun onderzoek of vanwege 'beperkingen'. Dit laatste betreft het verblijf in voorlopige hechtenis, waarbij de politie wel één of meer jongeren aangehouden heeft maar de toedracht van het delict nog onderzoekt. Om te voorkomen dat bij het delict betrokkenen met elkaar contact hebben, vordert de Officier van Justitie beperkingen om dat te verhinderen. Dat kan in combinatie met een algeheel verbod op informatie, zodat er geen kranten of TV-

berichten gevolgd kunnen worden. Het gaat dan vooral om de net binnengekomen jongeren.¹⁴

Tot slot kan het zo zijn dat een jongen niet naar school gaat omdat hij in de eerste fase van zijn verblijf zit. Locatie Eikenstein kende tot het najaar 2009 een 'inkomstengroep'. Nieuw in de inrichting kwamen de jongens hier als eerste terecht voor vier of vijf weken alvorens in te stromen in de gewone opvang of behandelingsgroepen. In de inkomstengroep zaten ze vooral op kamer. Inmiddels hanteren beide inrichtingen het principe van een 'instroomprogramma', zoals beschreven in de basismethodiek Youturn. Nieuwkomers stromen in binnen reeds bestaande groepen in. In deze eerste fase van het verblijf is er meestal geen onderwijs, maar wordt bekeken welk onderwijs geschikt is. Verder moeten deze jongeren 's avonds vroeger op kamer gaan en zijn er voor hen nog geen privileges in de vorm van bijvoorbeeld een TV op kamer.

Als jongeren dus om uiteenlopende redenen op kamer blijven, dan betekent dit dat voor hen apart gezorgd moet worden. Zij ontbijten, lunchen en dineren op kamer en luchten als de anderen niet op de groep zijn. De groepsleiders moeten hen dus persoonlijk begeleiden. Dit geldt ook voor jongeren die vanwege een sanctie 'kamerplaatsing' hebben gekregen.

Rond 10.30 uur komen de jongens terug op de groep voor een korte pauze van vijftien tot twintig minuten, waarin ze kunnen roken. Daarna gaan zij weer naar school tot aan de lunch. Vlak voor de lunch maakt de tafeldienst de tafel gereed. Jongens vragen of ze mogen bellen; er is een rookmoment, ze zitten wat, kletsen, spelen een potje biljart, tafelfootbal of gamen. Soms gaat de televisie aan, afhankelijk van de groepsregels van dat moment die aangepast worden aan de ontwikkelingen die zich op de groep voordoen. Tijdens de lunch wordt doorgaans brood gegeten, soms een warme maaltijd. Na de lunch volgt een rookmoment en wordt het onderwijs hervat.

Vlak voordat de jongens naar school gaan, soms erna, komen de groepsleiders van de late dienst binnen. Daarmee ontstaat een overgangstijd van circa tweeënhalve uur, waarin de groepsleiders van de vroege en de late dienst samen aanwezig zijn. Die tijd

¹⁴ Er heeft zich een situatie voorgedaan waarbij een jongere die al langer in de inrichting verbleef toch in beperking moest, omdat de politie een nieuwe zaak onderzocht en gevorderd werd dat hij geen contact met derden zou hebben.

wordt gebruikt om de overdracht te doen. Het doel van deze overdracht is op beide locaties hetzelfde; de wijze waarop deze vorm krijgt verschilt per locatie en ook per groep. Het doel is om mondeling over te dragen wat er zich die ochtend heeft afgespeeld en taken te benoemen die nog uitgevoerd moeten worden. Het kan gaan om afspraken die gemaakt zijn met externen: een jongen moet zijn advocaat terugbellen of wordt gebeld. Maar in de overdracht komt vooral het gedrag van de jongeren ter sprake en bijzonderheden die zich daarin voorgedaan hebben. Er zijn afspraken met de jongeren gemaakt over hun gedrag en over sancties die volgen als afspraken niet nagekomen worden.

De vorm waarop het gebeurt, verschilt per groep en omstandigheid. Soms duurt een overdracht enkele minuten, waarbij uit het geheugen van de groepsleider de belangrijkste elementen opgediept worden. In andere gevallen is er een uitdraai gemaakt van de schriftelijke overdracht die in de computer zit en worden de jongens één voor één langsgedaan, voorafgegaan door een algemene indruk van de sfeer op de groep. Daarbij kan het zijn dat gedrag geïnterpreteerd wordt of dat getracht wordt gedrag te duiden zonder definitieve conclusies. Deze laatste variant is doorgaans op De Hunnerberg standaard. Een overdracht neemt dan al snel een uur in beslag. Op locatie Eikenstein varieert de wijze waarop de overdracht uitgevoerd wordt sterk. De duur kan variëren van enkele minuten tot ruim een uur en is, zeker bij de korte bijeenkomsten, minder gestructureerd. Persoonlijke stijl en situatie lijken in de overdracht een belangrijke rol te spelen.

Na de overdracht zijn er klussen. De mensen die net in dienst zijn gekomen kunnen hun mail checken, het bezoek begeleiden, visiteren nadien, mogelijk gaat er een jongen op begeleid verlof, er is roosteroverleg, de bestelling van eten, snoep en sigaretten wordt eenmaal per week opgehaald; het kan zijn dat er kamers doorzocht worden waarover achteraf melding wordt gedaan aan de jongere. Dit alles is niet elke dag standaard, maar incidenteel of op een vast moment in de week. Als er geen (dringende) klussen zijn is het een gelegenheid om wat te roken of te praten met collega's, ook met diegenen die op een andere groep werkzaam zijn. Rond 15.30 uur komen de jongens terug van 'intake' of school. 'Intake' gaat vooraf aan het daadwerkelijke onderwijs. Individueel wordt met de jongere bekeken welk onderwijs passend is om binnen de inrichting te volgen. In beginsel is iedere vorm van onderwijs mogelijk; de praktijk wijst uit dat het om overwegend voorbereidend beroepsonderwijs gaat. Slechts een enkeling volgt havo of hoger onderwijs (Smeets, 2011).

Vanaf dat moment zijn de jongens op de groep. De activiteiten lopen uiteen: biljart, kaarten, gamen, tafelfoetbal. Soms werken de groepsleiders vanuit hun kantoortje dat zicht geeft op de groep aan hun administratie. Anderen zijn op de groep en spelen een kaartspel of iets anders met de jongens. Ook wordt er af en toe gezamenlijk een dvd bekeken. Er is gelegenheid om te roken; op één van de locaties komt de deur direct uit op de 'luchtplaats,' waardoor jongens ook regelmatig buiten te vinden zijn. Voor deze locatie geldt ook dat jongens een 'kastje' op de groep hebben met hun persoonlijke spullen. Daardoor hoeven ze niet telkens naar achteren als ze iets van hun kamer willen halen. De deur van de kamer is immers dicht en voor het openen moet een groepsleider mee. Ze hebben in de kastjes chips, drinken, en noedels, een goedkoop en populair gerecht tegen de opkomende trek rond 16.30 uur. De groepsleiders reageren als er zich iets voordoet en laten de groep verder haar gang gaan, zolang er geen onderlinge ruzie dreigt, er geen voeten op stoelen, banken of tafels gelegd worden en er niets vervuild of kapot gemaakt wordt. Op één locatie moet ook het eten gehaald worden en vaak gaat één van de jongens mee om te helpen. Het eten wordt op De Hunnerberg klaargemaakt in een centrale keuken. In Eikenstein gebeurt dat extern; klachten over het eten hebben geleid tot een beleidswijziging die momenteel in gang gezet is, waarbij de jongeren zelf onder leiding van de groepsleiding moeten gaan koken. Rond 17.00/17.30 uur gaan de jongens op hun kamer en is er een pauze van dertig minuten voor de groepsleiders. Als het druk is, lopen de werkzaamheden door; indien nodig wordt de oven aangezet waarin het eten opgewarmd wordt. Maar groepsleiders proberen ook om te pauzeren, bijvoorbeeld door bij andere groepen 'op bezoek' te gaan en daar wat te kletsen onder het genot van een tosti en een enkele keer een afhaalbestelling van een cafetaria/cateraar buiten de inrichting. Er zijn ook groepsleiders die hun eigen maaltijd meenemen. Sommigen volgen een dieet, maar anderen laten weten dat ze het avondeten niet smakelijk vinden.

Om 18.00 uur mogen de jongens van hun kamer en volgt het avondeten. De tafeldienst maakt de tafel gereed en op signaal van de groepsleiding schuift iedereen aan tafel. Ook nu begint de maaltijd met een 'momentje', waarna iedereen eet. Soms eet een groepsleider niet mee maar zit hij wel aan tafel. Tijdens het eten zijn er omgangsvormen die nageleefd moeten worden. Hoe vol schep je je bord? Eet je je bord wel leeg? Tijdens het eten kunnen conflictjes ontstaan, bijvoorbeeld over de verdeling van frites of overblijvende frikadellen of kaassoufflés. Dit wordt

ondervangen door de afspraak dat de groepsleider beslist wie wat krijgt. Het eten kan rustig verlopen waarbij er niet veel gezegd wordt, of wat rumoeriger waarbij jongens elkaar wat jennen met op- en aanmerkingen over hun eetlust of over iets wat op de school gebeurde. Als dit te luidruchtig wordt, grijpt de groepsleiding in met een waarschuwing en als dat niet helpt met een time-out / plaatsing op kamer voor korte tijd. Het eten wordt afgerond met een 'momentje'; daarna volgt de afwas en na de afwas het schoonmaken door de groep.

's Avonds is er bij toerbeurt per groep de gelegenheid om te sporten. Als een groep wel geroosterd is voor sport maar niet wil, dan kan een andere groep hiervan gebruik maken. Voor het sporten moet minimaal de helft van het aantal jongens zich opgeven, omdat er één groepsleider mee moet. De collega kan om veiligheidsredenen niet met een 'meerderheid' alleen achterblijven of andersom in zijn eentje met een meerderheid vertrekken. De interpretatie van het begrip 'meerderheid' verschilt; sommige groepsleiders zien er geen been in om met een wat grotere groep jongens toch te gaan sporten. Voor hen die niet gaan sporten, zijn er de (computer)spellen en de TV.

Het kan ook zijn dat het sporten ondanks de belangstelling niet doorgaat. Het is geen recht waarop de jongeren zich kunnen beroepen. Het motief voor annuleren varieert. Soms is het argument dat de groepsleider nog te veel administratief werk moet doen; soms zijn andere activiteiten in het dagprogramma vertraagd waardoor er een tijdprobleem aangevoerd wordt. Als er onvoldoende jongens zijn die mee willen doen met sporten, dan is dat jammer voor diegenen die wel willen. Jongens proberen elkaar dan wel te overreden om tot een benodigd aantal te komen, maar dat lukt zeker niet altijd. Als er een te kleine groep is die wil voetballen, trachten de jongeren te combineren met een andere groep; een partijtje tegen elkaar kan dan de oplossing zijn. Maar afstemmingsproblemen met die andere groep gooien al snel roet in het eten. Om minder afhankelijk te zijn van deze incidentele overwegingen om wel of niet tot sporten te komen kan de regel zijn dat je daadwerkelijk moet gaan, wanneer je je vooraf hebt opgegeven. In een van de inrichtingen geven de jongeren zich vooraf op voor sport, TV of een algemene ontspanningsactiviteit in de Soos. De Soos, die de herinnering aan het buurthuis in de wijk levend wil houden, is op vaste tijden open, meestal na het avondeten, en biedt de gelegenheid om wat te 'chillen'. Je kunt er jongens van een andere groep spreken, een kaartje leggen, biljarten en er zijn wat chips en frisdrank. Als je je voor de Soos hebt opgegeven, dan moet je ook gaan, ook al had je op het moment van opgeven meer zin dan op het moment zelf.

Afhankelijk van de fase waarin de jongere zich bevindt gaat hij 's avonds eerder op kamer. Sommige jongens gaan al rond 19.30 of 20.00 uur, andere later, rond 21.00 of 21.30 uur. Deze tijdstippen zijn niet vrijblijvend, maar hangen nauw samen met de rechten die de jongeren hebben om zo te voorkomen dat ze te veel op hun kamer zitten. Op één van de locaties bespreken de groepsleiders tijdens het laatste rookmoment wie er 'jongen van de dag' is geworden: een compliment voor iets wat hij heeft laten zien. 'De jongen van de week' wordt meestal aangewezen bij de jongerenvergadering waarin de gang van zaken op de groep wordt doorgenomen. Om 21.30 uur wordt alles afgesloten; de groepsleiders lopen zaken na. Bijzonderheden worden overgedragen aan de beveiliging, bijvoorbeeld dat er iemand last heeft van hoofdpijn of zich anderszins niet lekker voelt. Soms heeft iemand een extraatje gekregen, bij voorbeeld de hele nacht elektriciteit om TV te kunnen kijken.

Uitzonderingen op dit ritme vormen de 'breekweek', de zomervakantie, feestdagen en de ramadan, die vanwege een langere duur voor een deel van de jongens een merkbare verandering in het dagritme oplevert. Tijdens de breekweek en de zomervakantie is er geen onderwijs en wordt een alternatief programma geboden. De zomervakantie is in de inrichting korter dan in het regulier onderwijs, omdat een deel ervan opgenomen is in de breekweek. Een lange vakantieperiode wordt daarmee vermeden.

's Nachts zijn de groepsleiders naar huis en houdt de bewaking toezicht. Omdat het onderzoek zich niet richtte op het werk van de bewakers, vormen hun werkzaamheden geen onderdeel van het onderzoek. De bewaking werkt vanuit één centraal punt waar monitors beelden geven van openbare ruimtes binnen de inrichting. Contact gedurende de nacht met de jongere verloopt via de intercom. Indien een jongere zelf aangeeft dat hij emotionele problemen of lichamelijke klachten heeft, wordt na consultatie van de geconsigneerde leidinggevende aanvullende ondersteuning ingeroepen. Het is de bewaking niet toegestaan de deuren van de kamers te openen, tenzij er iets echt goed mis is. In de gangen waar de kamers van de jongeren aan grenzen hangen geluidssensoren om lawaai te registreren, waarop ingegrepen kan worden als dit aanhoudt en overlast veroorzaakt. Als regel geldt dat tweemaal 's nachts een ronde door de instelling wordt gemaakt om te zien of er onregelmatigheden te bespeuren zijn die de camera's of microfoons niet registreren.

5.5 Conclusie

Op beide onderzoekslocaties wordt een vergelijkbare dagstructuur gehanteerd, die in twee diensten wordt bediend door een team van groepsleiders die samen de groep draaien. Het profiel van de groepsleiders zoals dat uit het landelijke onderzoek van De Swart (zie hoofdstuk 1) naar voren kwam, is ook van toepassing op de beide onderzoekslocaties.

Om door de dag heen te komen zijn er gedragsregels. Per locatie kunnen die variëren, maar de regels zijn gericht op het nakomen van deze dagstructuur. 'Het momentje' dat voorafgaand aan de maaltijd in acht genomen wordt, lijkt ook in andere inrichtingen gebruikt te worden. Jongeren die overgeplaatst zijn, maken daar gewag van en voegen als vanzelfsprekend in.

Ontspanningsmogelijkheden zijn er op beide locaties. Tevens kennen de locaties een speciaal ritme in het onderwijs, waardoor er om de acht weken een breekweek is met een alternatief dagprogramma.

Het leven op de groep is gestructureerd. De dag is verdeeld in tijdvakken met een toebedeelde functie. Deze structuur is voor alle jongeren gelijk en ordent het dagelijks leven in de inrichting. De rol van de groepsleider is toe te zien op de daadwerkelijke uitvoering van deze dagstructuur.

In deze dagstructuur zijn de kenmerken van een gesloten inrichting, zoals door Goffman omschreven te herkennen. Het dagritme geldt voor alle jongeren. Zij moeten aan alle activiteiten deelnemen; alleen met speciale toestemming van de gedragskundige of vanwege medische omstandigheden kan hiervan afgeweken worden. Daarmee is er sprake van een rationeel ingericht proces dat kenmerkend is voor een bureaucratische organisatie, waaraan Goffman refereert. De groepsleiders moeten toezien op de uitvoering van dit proces.

6 Organiseren van de dagelijkse orde in de inrichting

6.1 Inleiding

In hoofdstuk 2, Pedagogisch handelen en het vraagstuk van de orde door de jaren heen, werd betoogd dat het handhaven van de orde telkens weer als thema terugkeert maar niet apart geadresseerd werd, iets wat in studies van het gevangeniswezen wel gebeurt (hoofdstuk 3). Als oplossing voor de problemen van handhaving van de institutionele orde wordt een lans gebroken voor een transparante en consequente handhaving van regels om willekeur en machtsmisbruik te minimaliseren. Transparante en consequente handhaving staat echter onder druk, omdat niet alles in regels te vatten is. Dat biedt onderhandelingsruimte, hetgeen weer consequenties heeft voor de wijze waarop macht uitgeoefend wordt. Dit blijkt niet eenzijdig het voorrecht van de bewaarder te zijn, maar de gedetineerde kan hierop inspelen en zo de uitkomst in gewenste richting beïnvloeden.

In hoofdstuk 4 wordt deze beïnvloeding geduid als een *complex sociologisch proces*. Als sociologische stroming biedt het symbolisch interactionisme aanknopingspunten om deze wederzijdse beïnvloeding te begrijpen. Goffman, die zich verwant weet met deze stroming, reikt kaders aan om interactiepatronen en rituelen te onderscheiden in het onderhandelingsproces.

In voorgaand hoofdstuk werd van de beide inrichtingen de dagstructuur beschreven, die de basis vormt voor de orde zoals die door de groepsleiders georganiseerd moet worden. Dit hoofdstuk laat zien hoe groepsleiders hiervoor zorg dragen op de onderzoekslocaties. Vertrekpunt vormt de zinsnede waarin groepsleiders het spanningsveld tussen behandelen en handhaven weergeven. Vervolgens wordt ingegaan op de vraag hoe de groepsleider de orde handhaaft. Wat wordt er van hem verwacht? Hoe organiseert hij de orde met regels en sancties? Welke problemen levert dat op?

6.2 Het spanningsveld van de groepsleider

“We hebben doeners nodig ...”, reageert een van de groepsleiders alvorens een sollicitatieronde in te gaan voor de nieuwe stagiairs voor het komende jaar. Haar

opmerking refereert aan de actieve rol van de groepsleider als verantwoordelijke voor de sfeer en omgang met twaalf jongens op een groep. De groepsleider moet regelen, tijd bewaken, dagprogramma uitvoeren, aanspreken, normeren, corrigeren, sanctioneren, herstellen, rolmodel zijn, opvoeden, trainen, afstemmen met collega's en zijn eigen emoties beheren en beheersen.

Het zijn doeners die regels toepassen. Regels die ervoor moeten zorgen dat de sfeer op de groep prettig is en dat de jongeren ook daadwerkelijk het dagprogramma volgen. Voor een goede sfeer gaat het om omgangsvormen, zoals niet schelden, geen geweld, roddel en achterklap. Maar hun inspanningen zijn ook gericht op het indammen van heftige emotionele uitbarstingen en stemmingmakerij tegen de groepsleiding of bij de jongeren onderling.

Het dagprogramma vormt een onderdeel van de sfeer op de groep. Het biedt de gelegenheid om de aandacht te richten op specifieke taken, zoals onderwijs, sport, persoonlijke verzorging maar ook vrijetijdsbesteding zoals gamen, film kijken of lezen. Dat activiteiten belangrijk zijn blijkt uit het leefklimaatonderzoek van Van der Helm (2011), waarin de jongeren 'zinnvolle tijdsbesteding' aanduiden als een belangrijk aspect van een goede sfeer op de groep.

Het volgen van het dagprogramma is niet vrijblijvend. Deelname is verplicht, uitzonderingen zijn slechts mogelijk, wanneer er een medisch attest is of een verklaring van een gedragsdeskundige dat wegens bijzondere omstandigheden een jongere niet kan deelnemen aan een onderdeel van het dagprogramma. Om ervoor te zorgen dat de jongeren daar daadwerkelijk aan deelnemen moeten de regels nageleefd worden. Twee termen die daarbij regelmatig terugkeren zijn 'beheersmatig' of 'pedagogisch' optreden. Het gaat dan om optreden dat gericht is op het naleven van de regels en omgangsvormen op de groep. Beheersmatig optreden heeft doorgaans een negatieve connotatie. Het wordt al snel verbonden aan een fixatie op de naleving van de regels, het opleggen en sanctioneren ervan, om zo tot gewenst gedrag te komen. 'Pedagogisch' optreden daarentegen is positief bedoeld, met daarin aandacht voor de persoon.

Een situatie

Margreet gaat op de bank zitten, we spreken wat. Voor haar is beheersen niet weggelegd, zo stelt zij. Ze wil met de jongens leven. Haar interventie is erop gericht om onrustige jongens even 'uit de situatie' te halen. Ik zie haar dat ook enkele keren doen. Ze vertelt over G, de 'kok van de dag', dat hij een jongen is

voor wie je bang mag zijn als hij weer buiten komt en ze weet ook niet hoe hij gaat reageren als hij zijn straf te horen krijgt ... , “dan kan de woede wel eens naar buiten komen ...” Hij heeft in andere inrichtingen de boel aardig op stelten gekregen. Waarom hier dan niet? Dat wordt niet echt helder maar wellicht heeft dat inderdaad iets te maken met haar insteek en ook die van haar collega, zoals aan het eind van de avond zal blijken wanneer hij beloond wordt met een nachklang elektriciteit voor zijn voortreffelijke kokswerk van die dag. Ook intervineert Margreet 's avonds nog op zachte manier. G. heeft een heftig telefoongesprek gevoerd in een Zuid-Slavische taal, de telefoon wordt opgehangen en hij beent boos naar zijn kamer. Margreet loopt hem achterna, iedereen voelt dat er iets is. Ondertussen willen de andere jongens eigenlijk liever gaan roken en ze denken dat het niet kan, omdat G. op kamer zit. Margreet is bij hem en haar collega Steve mag, volgens protocol, niet in zijn eentje met de groep naar buiten. Margreet laat G. echter op zijn kamer en keert terug naar de groep. Ze beantwoordt rustig de klacht van de jongens door te zeggen dat G. geen rol speelt in hun vermoeden dat ze daarom nu nog niet gaan roken. Wel laat ze weten dat diverse jongens willen bellen. Dus eerst bellen en daarna roken, stelt ze. Ook G. komt terug op de groep. Steve neemt hem nog even apart en daarna, als iedereen gebeld heeft, naar buiten. Tijdens het bellen wordt er gegamed op de spelcomputer: The Godfather: hoeveel mensen leg je om ...

Margreet wil niet beheersen maar pedagogisch handelen. Haar opmerking dat ze jongeren *'even uit de situatie wil halen'* duidt er echter op dat ze zo'n interventie niet voor niets pleegt. Ze is zich bewust van de impact die G's gedrag heeft op de rest van de groep als hij boos naar zijn kamer beent. Haar taak is het om hierin te interveniëren. In bovenstaand voorbeeld heeft ze aandacht voor de emoties van G., maar ze wil ook dat de onrust van hem niet overslaat naar de gehele groep. Dat laatste geeft ze vorm door met hem mee te lopen naar zijn kamer, daar in gesprek te gaan en zich tegelijkertijd te realiseren dat er nog tien andere jongens zijn met eigen wensen die haar collega niet alleen kan oplossen.

Het aangaan of juist vermijden van persoonlijk contact lijkt een belangrijk punt in de kwalificatie 'beheersmatig' of 'pedagogisch' optreden. Van der Helm (2011) constateert dat responsiviteit van de groepsleider door de jongeren zeer belangrijk wordt gevonden. Het gaat om de vraag of de groepsleider voldoende kan aansluiten

bij de beleving en noden van de jongere op dat moment en daar vervolgens op een voor de jongere behulpzame wijze op kan inspringen.

Bij het hanteren van de regels naar de jongeren kan dit inspringen op de persoonlijke behoefte naar de achtergrond worden gedrongen en overgaan in repressief, of zoals dat binnen de instelling genoemd wordt 'beheersmatig' optreden. De dagelijkse praktijk laat zien dat beheersmatig handelen verbonden is aan regels en dat deze regels een orde vertegenwoordigen. Naleven van de regels en het daaruit voortvloeiende beheersmatig handelen blijken onontkoombaar in de dagelijkse praktijk. Wel biedt de wijze waarop regels worden toegepast ruimte voor verschil. Hieronder volgen voorbeelden waarin zichtbaar wordt hoe regels de dagelijkse orde vormen, wat de grenzen zijn en hoe ze nageleefd worden.

6.3 Regel is regel

"Er zijn strikte en soepele groepsleiders,", zo luidt een reactie van een groepsleider. Strikte groepsleiders zijn zij die het adagium: *"Ja is a en Nee is Nee"* huldigen. Ze willen daarmee duidelijk maken dat de onderhandelingsruimte nihil is. Als de regel stelt dat je 's ochtends je kamer schoonmaakt, dan maak je de kamer schoon. Zo niet ..., misschien nog een waarschuwing maar daarna een sanctie. In deze opvatting klinkt de visie van Dilulio (1987) door. Er is een duidelijke lijn waarbij jongeren en groepsleiding weten waar ze aan toe zijn en het dus gemakkelijker is 'om uit de sancties te blijven'. Immers, de duidelijkheid geeft in eerste aanleg misschien wat problemen, bijvoorbeeld bij nieuwkomers, maar eenmaal hun neus gestoten weten ze waar ze aan toe zijn. Geen onderhandelingen dus, geen 'ja ... maar', dat geeft alleen maar aanleiding *"tot oeverloze praatjes waar je toch niet uitkomt."* Ter illustratie refereert een van de groepsleiders aan een situatie bij het onderwijs.

Er is door de docent gebeld dat een jongen verwijderd is uit de klas. De groepsleider moet hem ophalen en op kamer plaatsen. De groepsleider: *"Toen ik daar aankwam, stond de leerkracht tussen de jongens die verbaal met elkaar in de clinch lagen. Ze stond te midden van een groep jongens te discussiëren, terwijl ze gewoon moeten zitten en aan het werk moeten zijn ..."* Terwijl ze teruglopen van onderwijs naar de groep ontspint zich een discussie over de vraag of hier nu formeel wel of geen sprake is van een verwijdering. Indien wel, volgt er een sanctie. Voor de groepsleider is het helder: *"Dit is*

gewoon een sanctie: namelijk 20.00 uur op kamer.” Maar de jongen houdt aan: “Er is nog geen formele verwijdering.” De groepsleider reageert: “Wat zeur je nou, je gaat vanavond gewoon om 20.00 uur naar je kamer.”

Een ander voorbeeld laat zien hoe zoiets op een groep gestalte krijgt.

Eén van de jongens voert met tegenzin zijn taak uit. Hij drement wat om de stofzuiger heen zonder daadwerkelijk aanstalten te maken om te gaan stofzuigen. De groepsleider spoort hem aan, maar maakt er niet al te veel woorden aan vuil. Ze vraagt: *“Ga je stofzuigen?”* en verwacht dat het gedaan wordt. Als blijkt dat ze een tweede maal moet vragen of hij wil stofzuigen, dan mag hij naar kamer. Er volgt protest waar de groepsleider niet op ingaat. De groepsleider licht later toe: *“Hij wilde niet luisteren”* en ze verbindt dit vooral aan zijn leeftijd: *“Hij is nog jong en dan moet hij even gecorrigeerd worden.”*

Zowel in het eerste voorbeeld als het tweede gaat het om consequent toepassen van de regel. Geen discussie, maar helder zijn over de regel en het niet naleven ervan daadwerkelijk sanctioneren. Het eenduidig en ondubbelzinnig hanteren van de regels, minimaliseert de mogelijkheid van een gesprek over de rechtvaardigheid ervan. De vraag of het naleven van de regel redelijk dan wel terecht is wordt omzeild. En de vraag waar de regel toe dient is niet aan de orde. Een strikte naleving van dit principe maakt het mogelijk om efficiënt door het dagprogramma te komen. Om zeven uur opstaan is voor iedereen hetzelfde, evenals douchen, eten, tafelmanieren, rookmomenten, sport, school, Equip-training, et cetera. Tegelijkertijd schuilt in deze strikte opvatting ‘regel is regel’ het gevaar dat responsiviteit met oog voor de situationele en persoonlijke omstandigheden ondergeschikt wordt gemaakt aan de uniforme naleving van de regel. Maar waartoe dient het handhaven van de regel? Waarom hechten groepsleiders aan deze strikte naleving van de regels?

6.4 Regel ter afbakening van de sociale positie

De prompte naleving van de regel versterkt de sociale positie van de groepsleider ten opzichte van de jongere. De groepsleider geeft de aanwijzing, de jongere volgt deze op. Dat is wat de groepsleider miste bij de docent uit bovengenoemd voorbeeld, waarin hij een jongen uit de klas terug naar de groep moet brengen. Soebatten en

onderhandelen over de regel tast de rolverdeling aan en heeft als risico dat je de sociale situatie niet meer onder controle hebt. Onderstaande situatie illustreert de zorg die groepsleiders hierover hebben.

Voordat de groepsleider naar de leefgroep gaat, is er een incidentje. Eén van de jongens is boos op een groepsgenoot, omdat hij zijn shampoo niet terug heeft gekregen nadat hij de douche heeft verlaten. De groepsleider vraagt de jongens wat er aan de hand is, hoort het aan, maar de strijd tussen de jongens escaleert. Als hij vraagt of het niet anders kan, krijgt hij een felle reactie van één van hen terug. De groepsleider geeft de jongen een time-out. Even 'afkoelen' op de cel, is zijn toelichting. Aan het eind van de dag laat de groepsleider weten dat hij wel wat moeite heeft met de verschuiving van het werk naar de zorgtaken. Zijn vrees is dat de jongens het dan voor het zeggen krijgen (en je moet toch af en toe duidelijk maken wat de grenzen zijn).

Een dominante sociale positie maakt het mogelijk om dit geschil in de gewenste richting bij te sturen. Omdat er zich allerlei kleine en grotere conflicten kunnen voordoen gaat het bij begrenzen van gedrag van de jongere niet alleen om het gezag van de groepsleider ten opzichte van de jongere, maar ook om het gezag dat hij heeft om in te grijpen bij onenigheid of ruzies die de jongeren onderling hebben.

Aan tafel gaat het maar door ... Eén van jongens blijft zijn pijlen richten op een tafelman. Deze blijft er rustig onder, bespot de provocateur met een paar opmerkingen, maakt grapjes, bagatelliseert ... Toch is er een moment dat het ook hem wat te veel wordt en hij om ingrijpen vraagt aan de groepsleider die daar aan tafel zit. Die pakt het op en zegt dan ook tegen de 'gangmaker' dat hij zijn 'mond even moet houden'.

Wetende dat de groepsleider een kamerplaatsing zal geven als hij niet ophoudt, stopt de provocateur zijn actie.

Over wat er zich afspeelt tussen de jongeren, daar moeten de groepsleiders vaak naar gissen. Uiteraard kunnen ze gedrag binnen de groep waarnemen, maar de aanleiding en emotie zijn doorgaans niet bekend (Eichelsheim en Van der Laan, 2011). Als er twee bekvechten op de groep, dan moeten

groepsleiders daarop reageren. Sussen en escalatie verhinderen is dan het devies.

6.5 Regels om 'impression management' van de jongeren te reguleren

Over onderling geweld merken Edgar c.s. (2003) op dat geweld tussen gedetineerden het gevolg is van een razendsnel opeenvolgen van aantasting van de persoonlijke reputatie. Het tafelgesprek dat hierboven genoemd wordt vormt een voorbeeld van zo'n aantasting. De jongere in kwestie doet bijtijds een beroep op de groepsleider om vanuit zijn positie verdere escalatie de kop in te drukken. De regel en de naleving ervan dient dan de sociale rust en orde. Het uitgangspunt dat de groepsleider normbepalend is biedt in deze sociale situatie gewenste helderheid.

Twee jongens bekvechten over hun corvee en de spanning loopt op. De groepsleider wenkt één van hen om mee te komen; even later volgt ook de tweede. Ze verdwijnen uit het zicht van de overige jongens. Uit de stemverheffing van de groepsleider blijkt dat hij er genoeg van heeft. Het conflict lijkt niet echt opgelost. Eén van de jongens is zichtbaar boos maar hij besluit wijselijk zijn mond te houden; de sanctie op verdere escalatie weerhoudt hem ervan om door te gaan.

Edgar e.a. (2003) stellen dat je eer en sociale positie op het spel komen te staan als je beledigd wordt of als er (in de ogen van een betrokkene) onterechte conclusies worden getrokken. Zowel een reactie op de aantasting van de eer als het weerleggen van een verkeerde conclusie is nodig, omdat het uitblijven hiervan als instemming opgevat wordt. Dat laatste tast je reputatie aan en wil je gezichtsverlies voorkomen, dan is de bereidheid tot het uitoefenen van geweld, aldus Edgar, een vorm van sociaal kapitaal. Hij haakt hierin aan bij Andersons conclusie die in zijn beschrijving van het gewelddadig straatleven opmerkt dat *"In inner-city environment respect on the street may be viewed as a form of social capital that is very valuable, especially when other forms of capital have been denied or are unavailable"* (Anderson, 1999, p. 66). Met andere woorden: wil je de 'streetwise' opvattingen van de jongeren over reputatie, eer en aantasting van respect vóór zijn, dan moet je de eigen normatieve opvatting van de instelling over conflictbeheersing laten domineren. Die normatieve opvatting verklaart geweld tot taboe en het uitgangspunt dat de groepsleider normatief

bepalend is maakt dit uitgangspunt simpel en eenduidig. Een conflict wordt opgelost door interventie van de groepsleider, eventueel door praten, een hand schudden of door te sanctioneren met bijvoorbeeld een kamerplaatsing.

Hoe reputaties opgebouwd worden illustreren Bovenkerk en Husken (2005) in een artikel over de maffia en de invloed die de beeldvorming in de media heeft op de opbouw en verspreiding van die reputatie. Als reputaties zich eenmaal gevestigd hebben, kunnen deze ingezet worden om de sociale orde in een bepaalde gewenste richting te beïnvloeden (Bovenkerk e.a., 2003). Groepsleiders willen dit tegengaan en zijn daarom zeer gespist op symbolen die jongeren in de inrichting importeren. Deze symbolen kunnen in objecten, tatoeages, gebaren of taal uitgedrukt worden, waarmee zij laten zien tot een bepaalde groep te behoren of een opvatting te delen. Kleding is zo'n object en binnen de inrichting kan dat de orde op een ongewenste wijze beïnvloeden. Goffman (1961) gebruikt in zijn analyse van gesloten inrichtingen de term 'mortificatie'. Onderdeel van de mortificatie (zie ook hoofdstuk 3) is dat een persoon zich ontdoet van de symbolen waarmee hij iets over zichzelf wil zeggen en waarmee hij van zijn overtuigingen blijk geeft. Dit keert ook terug in de inrichting, waar correctie betrekking kan hebben op de symbolische betekenis van tatoeages of kleding. Kleding wordt gescreend, capuchontruien zijn taboe, sportkleding is niet voor dagelijks gebruik en overdadige hoeveelheid kleding is niet mogelijk omdat er een maximum is vastgesteld. Soms glipt er wat tussendoor en dan levert dat de navolgende situatie op.

Een jongen op de groep draagt Lonsdale-kleding¹⁵ en heeft een 'whitepowerteken' getatoeëerd op zijn hand. Over de tatoeage volgt discussie. Het is een cirkel, qua formaat kleiner dan een eurocent met een kruis er doorheen. De jongen zelf zegt dat het geen whitepowerteken is, omdat één van de pootjes van het kruis langer is. Het dragen van dit soort tekens is niet toegestaan en de groepsleider suggereert een pleister ... De kleding, zo wordt beslist, moet 'uitgevoerd' worden, terug naar de ouders. Over de tatoeage wordt uiteindelijk geen duidelijk besluit genomen.

¹⁵ Deze kleding wordt in Nederland in verband gebracht met rechts-extremistische opvattingen. Het merk Lonsdale heeft daarmee in Nederland een specifieke betekenis gekregen, waardoor de jongere mogelijk iets van zijn overtuigingen kenbaar maakt.

6.6 Regels ter voorkoming van eigenrichting

Beheersing van onderlinge rivaliteit is dus een belangrijk aspect van de handhaving van de orde. De klassieke gevangenisstudies benoemen onderlinge rivaliteit tijdens de detentie als een veel voorkomend probleem en voor Dilulio (1987) vormde dit aspect juist de aanleiding om met zijn visie op het beheer van gevangenen te komen. Strakke regels en transparante uitvoering ervan zou eigenrichting tussen bewaarders en gedetineerden en van gedetineerden onderling moeten tegengaan. Geweld tussen jongeren is een belangrijk probleem in inrichtingen. Ook de jeugdinstellingen kwamen hiermee in 2006 in het nieuws toen enkele incidenten aanleiding vormden voor een uitgebreid onderzoek door de Inspectie voor de Jeugdzorg (2007). Regels voor omgangsvormen, zoals conflicten oplossen zonder geweld en het accepteren van de gezagspositie van de groepsleider als scheidsrechter bij deze conflicten, vormen dus belangrijke elementen in het organiseren van de orde. Onderzoek van Eichelsheim en Van der Laan (2011) laat zien hoe belangrijk groepsleiders zijn voor het bewaken van de veiligheid van de jongeren onderling.

Zolang conflicten tussen jongeren zich in het zicht afspelen kunnen groepsleiders hierop reageren. Er zijn echter ook ruimtes op de leefgroep, zoals het 'washok', waar je even niet gezien wordt. Daar kunnen klappen uitgedeeld worden. Maar een gezamenlijk treffen in het washok is afhankelijk van het moment en de gelegenheid. Douchen daarentegen gebeurt elke dag, weliswaar niet in exact dezelfde volgorde, maar de kans dat je daar de groepsgeenoot treft met wie je een appeltje te schillen hebt is redelijk groot.

Jenny is net begonnen als groepsleider. Ze laat weten dat één van de jongens zijn tandenborstel in het toilet heeft laten vallen en ze vraagt haar collega Mehmet om raad. *"Heeft hij de tandenborstel doorgespoeld?"*, vraagt Mehmet. *"Nee, hij heeft hem eruit gevist"*. *"Hij kan de oude inleveren, dan krijgt hij een nieuwe"*, zo laat Mehmet weten. De jongere komt even later met een grote, dunne, doorzichtige plastic afvalzak met daarin de tandenborstel die in het toilet was beland.

Doorpratend hierover hoort Jenny dat de jongens de tandenborstels niet de doucheruimte in mogen nemen. Mehmet: *"Daar kun je een andere jongen mee steken."* Jenny: *"Nou ... kun je daar echt mee steken ...?"* Mehmet: *"Ja*

hoor, die slijpen ze aan de muur scherp.” Jenny: “Gebeuren dat soort dingen vaker?” Mehmet: “Nou, je moet er wel alert op zijn.”

Om veiligheid bij douchen te waarborgen moeten de groepsleiders bij de douche blijven staan, zo stelt de teamleider. *“Het is het ideale moment waarop er iets fout kan gaan tussen de jongens”* en die opvatting deelt het team. Maar dat betekent, zo stelt hij *“niet op afstand, maar naast de deur staan”*. Een van de groepsleiders sputtert wat tegen: *“Ik loop wel af en toe weg om een bezem te pakken of iets uit de wasmachine te halen ...”* Hij wordt hierop gecorrigeerd door zijn collega's en er volgt een discussie over. De conclusie luidt dat als je de inschatting hebt dat de sfeer goed is, je wel even een bezem kunt pakken.

De algemene regel om conflicten zonder geweld op te lossen markeert in normatief opzicht een scheidslijn tussen gewenst en ongewenst gedrag. Gewenst is praten als middel om een conflict te beslechten, ongewenst is schelden en fysieke agressie. Behalve de regels als maatstaf voor gewenst of ongewenst gedrag worden de regels ook ingezet om te voorkomen dat het überhaupt zover kan komen. Het inleveren van de tandenborstel is bedoeld om te voorkomen dat de jongere voorwerpen kan verzamelen die voor offensieve doeleinden gebruikt worden. En offensieve doeleinden kunnen in veel variaties voorkomen. De geslepen tandenborstel wijst in de richting van dreiging met of daadwerkelijk toebrengen van letsel. Zo zijn afpersing en chantage dan ook onwenselijke doelen. Ook hier moeten preventieve regels voorkomen dat er conflicten rijzen over bijvoorbeeld de uitwisseling van goederen tussen de jongens. Telefoonkaarten, sigaretten, de wekelijkse bestelling, van alles kan als betaalmiddel dienen voor onderlinge handel. En onenigheid over de levering, de ruilwaarde of de daadwerkelijke 'betaling' kan tot conflicten leiden die op locaties waar de groepsleiders even minder zicht hebben, uitgevochten worden. Er zijn dus allerlei regels die onderlinge uitwisseling verbieden.

Regels structureren de dagelijkse routine en om die ook daadwerkelijk nageleefd te krijgen, moeten de regels opgevolgd worden. Maar regels geven ook gewenste omgangsvormen aan. Enerzijds over de sociale positie van groepsleider ten opzichte van de jongeren, anderzijds om de onderlinge verhoudingen tussen de jongeren te reguleren. De ordening die daarmee aangebracht wordt is terug te vinden in Goffmans essay *Asylums*, waarin hij beschrijft dat het individu ondergeschikt geplaatst wordt aan het functioneren van het systeem. De spanningen die de

individuele wensen of opvattingen van de jongeren kunnen veroorzaken en de eigen opvattingen, kleding, eigendommen kunnen de onderlinge verhoudingen op de groep danig onder druk zetten. Impression management met deze middelen genereert reacties bij anderen en potentiële conflicten hierover. In lijn met Goffmans analyse wordt hier dus duidelijk hoezeer betekenis van gewenste omgangsvormen in een nieuwe situatie gestructureerd moet worden wil die beheerst kunnen worden door de groepsleiding. De beheersing is nodig, omdat zij vanuit die positie sturing kunnen geven aan de gewenste richting waarin de omgangsvormen zich moeten ontwikkelen.

6.7 Het herstelritueel na schending van de regel

Handhaving van de regels wordt door een combinatie van verschillende beloningsvormen en in zwaarte oplopende straffen gereguleerd. Ze vormen de lat waarlangs het gedrag gemeten wordt en zoals in het eerste deel van dit hoofdstuk duidelijk werd is een consequente naleving van de regel één van de strategieën om die orde te realiseren. Als een regel niet nageleefd wordt, dan is de eerste en meest gangbare stap om de jongere aan te spreken op zijn gedrag. Hierin zien we de stappen terug die in hoofdstuk 4 aangeduid worden met de 'four classic moves' (Goffman, 1967) om tot herstel van overeenstemming te komen. De vier stappen verlopen als volgt:

- I. De uitdaging en het benoemen vormen de start van het verstoorde evenwicht. Door het gedrag te benoemen: "Hé joh, roken doen we alleen maar buiten op de luchtplaats", wordt de situatie onder de aandacht gebracht. Als de groepsleider niet kenbaar maakt dat dit een overschrijding van de regels is, kan er uiteraard ook geen correctie volgen.
- II. Na de uitdaging en het benoemen wordt er een gelegenheid tot correctie gecreëerd. De groepsleider kan er bijvoorbeeld aan toevoegen: "*Tja, dat is nog een van de regels die ik je niet verteld heb ...*" Daarmee biedt hij de jongen een excuus voor zijn misstap en een mogelijkheid tot herstel door gauw naar buiten te lopen en daar verder te roken. De groepsleider kan de correctie ook inzetten door er een grap van te maken: "*Buiten roken ... anders zijn we straks allemaal gerookte makreeltjes hier binnen.*" Ook hier dient de interventie om de jongen gezichtsverlies te besparen en hem de gelegenheid te bieden om z'n misstap te herstellen. Als de overtreding niet meer

gecorrigeerd kan worden, bijvoorbeeld een boterham die al achter de kiezen is verdwenen, dan kan de overtreding gebagatelliseerd met een opmerking over wat er wel verwacht wordt, bij voorbeeld.: *“Joh, vraag de volgende keer eerst even als je iets wilt ...”* Tot slot kan het zo zijn dat de regels al wel duidelijk waren voor de jongere maar dat er sprake is van een inschattingsfout, bijvoorbeeld omdat hij onvoldoende in de gaten had hoeveel tijd het hem zou kosten om na het douchen zijn kamer op te ruimen en hij daardoor een achterstand oploopt waardoor niet iedereen op tijd aan tafel zit. Er is dan sprake van een verzachtende omstandigheid. Dit laatste zorgt wel voor problemen bij de groepsleider, omdat het lastig is om te bepalen of er sprake is van opzet of onvermogen om zich aan de regels te houden. Als de groepsleider dus een gelegenheid biedt om gedrag te corrigeren, dan is het aan de jongere te proberen het recht te zetten. Er wordt een tegenzet van hem verwacht om zodoende te bevestigen dat ze het eens zijn over de norm: niet binnen roken; niet zomaar eten; zorgen dat je jouw tijd goed inschat. De jongere kan dat doen door de norm te bevestigen, eventueel een beroep te doen op het feit dat hij iets niet wist of verkeerd had ingeschat en zijn excuus daarvoor aan te bieden. Het excuus kan onderstreept worden met een opmerking waaruit blijkt dat hij herhaling wil voorkomen: *“Ik zal er aan denken”* of *“is goed”*.

- III. De groepsleider kan dit dan accepteren. Daarmee maakt hij de weg vrij voor het herstel van een evenwicht dat dan nog bevestigd moet worden door diegene die als eerste het evenwicht schond.
- IV. Als laatste stap onderscheidt Goffman dan nog een bevestiging van de jongere dat de situatie hiermee opgelost is. Deze laatste stap wordt niet altijd gezet; een duidelijke bevestiging blijft dan uit.

Met de vier stappen analyseert Goffman hoe mensen tot overeenstemming komen na een misstap. Aanspreken op een misstap bij een regel vormt de start, maar dat wil niet zeggen dat daarmee ook automatisch de volgende stappen gezet worden. Niet altijd vormt overeenstemming een gemeenschappelijk doel van jongere en groepsleider. In tegendeel, aanspreken kan leiden tot discussie waarin argumenten worden uitgewisseld. Als daardoor overeenstemming over de naleving van de regels uitblijft, is er een probleem.

6.8 Regel is regel, of toch niet?

In de dagelijkse praktijk blijkt een consequente naleving van de regel minder eenvoudig dan het lijkt. In de omgang van groepsleiders en jongeren zijn er heel veel sociale situaties waarin de groepsleider de jongere aanspreekt op de naleving van een regel. Je kunt op iedere situatie ingaan, 'op alle slakken zout leggen', maar als je dat niet wilt, dan wordt negeren, 'laten voor wat het is' het alternatief. Aan negeren zitten consequenties vast die de groepsleider dwingen om hier voorzichtig mee om te springen.

Bij de overdracht vertelt Ellen dat één van de jongens "*langs het randje loopt*". Vanochtend sloot hij zich (net niet te) laat aan bij de groep om gezamenlijk naar buiten te gaan. "*Vanmiddag weer, en dan op het laatste moment een appel pakken en eten, iets dat op de groep moet gebeuren en niet buiten ...*" "*Vanochtend*", zo zegt de groepsleider, "*heb ik het door de vingers gezien en hem alsnog zijn jas laten halen, nu met de appel ook ...*" Haar collega die de dienst komt overnemen vindt dat het 'appelincident' van die middag ertoe had moeten leiden dat hij achter de deur zou gaan. Ze zegt hieraan gedacht te hebben, maar dat zij te laat merkte dat hij al bij het groepje stond om de gang op te gaan voor het luchten na de lunch. Als na de overdracht de jongens van kamer mogen, blijkt de desbetreffende jongen weer te laat te zijn. Op het laatste moment komt hij van zijn kamer en vraagt heel onschuldig: "*Gaan we al ...?*" Er wordt nu streng opgetreden. "*Jij gaat op kamer.*" Er volgen veel protesten en dat ontlokt de groepsleider de reactie dat hij nog zal overleggen met de anderen. Maar het oordeel blijft onverbiddelijk en hij blijft op kamer. Terugkijkend laat de groepsleider weten dat hij het wel lastig vindt om dan zo, binnen enkele seconden, de grens te trekken.

Als je weifelachtig bent, dan geef je ruimte aan ongewenst gedrag is de redenering van de collega die na het 'appelincident' gesanctioneerd zou hebben. 'Door-de-vingers-zien' levert protest op en kan de jongere de indruk geven dat er ruimte is en de aanwijzing van de groepsleider niet zomaar opgevolgd hoeft te worden. Als de *regel* niet domweg *regel* is kunnen ingewikkelde onderhandelingen het gevolg zijn. De volgende situatie schetst de moeilijkheid in het opleggen van een beperking als er reeds ruimte is gegeven.

Een groepsleider spreekt een jongen op zijn kamer aan met de opmerking dat hij wel erg veel verzorgingsartikelen heeft. Er staat een keur aan zalfjes,

crèmes en andere cosmetica en de groepsleider meent dat dit moet verminderen. Betrokkene is het daar niet mee eens en protesteert. *“Waarom nu ineens? Het is niet eerlijk, ik heb het nodig, de ene fles is voor school, de andere voor hier.”* De groepsleider beroept zich op de algemene regel. *“We hebben afgesproken dat de jongens minder verzorgingsartikelen op de kamer mogen hebben”* en dus moet hij inleveren. De jongen laat dit niet zomaar gebeuren en voert argumenten aan die het bezit rechtvaardigen. De groepsleider staat niet op haar strepen in de zin dat ze flesjes in beslag neemt. De uitweg die ze kiest is dat hij erover na moet denken welke producten hij inlevert. Hij maakt echter geen aanstalten om zijn keuze te gaan bepalen en hiermee tegemoet te komen aan het verzoek van de groepsleider. De situatie eindigt als de groepsleider wordt afgeleid door de vraag van één van de andere jongens. Pas later in de week worden er daadwerkelijk enkele flesjes verwijderd.

Het voorbeeld illustreert de moeilijkheid van de groepsleider om haar verzoek nageleefd te krijgen. De jongere is niet van zins om gehoor te geven aan de wens om het aantal verzorgingsartikelen te verminderen en daardoor wordt er geen overeenstemming bereikt over de situatie. Er toont zich echter een bijkomend probleem. Het verzet van de jongen wordt zichtbaar voor de andere jongens op de gang. Hierdoor vormt zijn verzet een extra risico voor de sociale positie van de groepsleider ten opzichte van de andere jongeren op de gang. De sociale situatie van de groepsleider die aan de jongeren vraagt om zich te conformeren aan een bepaalde regel dreigt zich te verbreden tot een arena (Goffman, 1967), waarin het publiek (de jongens) toeschouwer en mogelijk zelfs partij wordt in het meningsverschil. Groepsleiders zijn zich bewust van dit probleem en zoals blijkt uit het eerder geschetste fragment van een ruzie tussen twee jongens, proberen de groepsleiders verschillen van mening of conflicten altijd te isoleren door met de betrokken jongere(n) in afzondering het gesprek aan te gaan.

De groepsleider kan dus in een ongemakkelijke positie verzeild raken, als zij er niet op staat dat er nu enkele flesjes ingeleverd worden. Het leidt tot een discussie waarbij zij de argumenten kan missen om een beslissing te legitimeren. Als de discussie door omstandigheden zich ook nog ten overstaan van anderen afspeelt, ligt verdere aantasting van haar gezag op de loer.

De groepsleider kan ook in een ongemakkelijke positie verzeild raken als hij de regel niet rechtvaardig toepast. De willekeur van de toepassing van regels waaraan de

gedetineerde is overgeleverd, vormde voor Dilulio de aanleiding om juist meer nadruk te leggen op de transparante toepassing ervan. De regel is er dan niet alleen ter beperking van de handelingsvrijheid, maar geeft ook recht op gereglementeerde handelingen. Niet toekennen van rechten komt voor en levert discussie op.

Carina komt die middag in conflict met de jongens die nog willen roken voordat ze een uur op kamer gaan. De jongens claimen de acht minuten die hen rest en zij zegt: *“Nee.”* Wat is er aan de hand? Een aantal jongens had bezoek van familie. Om 16.00 uur was het bezoek voorbij.

De jongens werden gevisiteerd, hetgeen vaak enige tijd kost maar waarbij ze goed meewerkten, en op die manier hoopten zij, zo spraken ze dat ook zelf uit, op tijd terug te zijn op de groep om nog te roken. Ze hebben nu na het bezoek net nieuwe sigaretten gekregen en dat was inmiddels een schaars goed geworden. Tijdens het bezoek wordt niet gerookt omdat het een ‘openbaar gebouw’ is, dus hunkeren ze naar een sigaretje. Als ze op de groep aankomen, blijken deze jongens daar nog niet hun kopjes opgeruimd te hebben en dat wordt hun onder de neus gewreven. Zij zetten zich dan ook snel aan de afwas en starten ondertussen ook de onderhandeling over een rookpauze vóór de kamerplaatsing. De tijd dringt namelijk. Carina heeft ‘nee’ gezegd: *“Ik wil me niet onder druk laten zetten door jullie, om nu snel-snel alles af te hebben om dan nog drie minuten te gaan roken”* (de klok wijst aantoonbaar aan dat er nog acht minuten over zijn). De onderhandeling leidt niet tot overeenstemming, Carina staat op haar punt; ze blijft erbij dat er niet meer gerookt wordt. Ze kiest ook niet voor een uitweg om te overleggen met haar collega’s, die haar gesprek met de jongens op afstand gadeslaan. Haar collega’s communiceren wel met elkaar: blikken van verstandhouding, heel kort, slechts enkele seconden, waardoor het net lijkt of ze niet met elkaar overleggen. Ze mengen zich er niet in.

Carina heeft zich in een lastig pakket gemanoeuvreerd. Formeel staan de jongens in hun recht om te mogen roken. De beslissing van Carina doorkruist dit. Er is, hoe krap ook, nog wat tijd om te roken. Ze kan haar beslissing niet met een regel legitimeren waardoor willekeur ontstaat in de toepassing. De jongens protesteren en grijpen het aan om hierover met haar in discussie te gaan. Haar collega’s volgen de discussie op de voet maar grijpen niet in. Intervenieren in deze strijd heeft risico’s. Het kan er toe leiden dat je positie kiest voor de één of de ander. Een interventie waarbij positie

gekozen wordt tegen Carina beschadigt haar reputatie als groepsleider die de beslissingen neemt en tast daarmee ook haar positie aan.

De situatie van Carina maakt Dilulio's pleidooi voor transparantie en consequente toepassing van de regel wel begrijpelijk als middel tegen willekeur. Maar daarmee is nog niet gezegd dat een onjuiste toepassing automatisch tot correctie kan leiden. De macht van de jongeren om de regel te betwisten, de discussie die volgt en de terughoudendheid van de collega's van Carina om in te grijpen illustreren de diffuse werking van macht in deze sociale situatie die zich in een relatief kort tijdsbestek van enkele minuten afspeelt.

De toepassing van de regel blijkt dus complex. Een willekeurige toepassing zoals in het voorbeeld van Carina levert fricties op. Aarzelen en niet ingrijpen, zoals Ellen aan het begin van deze paragraaf aangaf, levert eveneens fricties op, en aanstalten maken om in te grijpen zonder dat er een aanvaardbare legitimatie aan verbonden kan worden, eveneens. Deze frictie vormt de kern van het diffuse machtsspel waaraan Liebling refereert. Ondanks de richtlijnen die regels aan de orde kunnen geven, blijkt dat in de praktijk de toepassing uitonderhandeld moet worden. Dit onderhandelingsproces is minder voorspelbaar dan een prompte en stipte navolging van een regel, terwijl die navolging wel erg wenselijk is voor de orde.

Een te strakke toepassing van de regel, een onjuiste toepassing en het niet naleven van een regel hebben alle consequenties voor de orde op de groep. Maar dit is niet het enige probleem dat groepsleiders met regels hebben. De onderhandeling die volgt als er in een situatie er geen regel voorhanden is, levert al snel de wens voor nieuwe regels op die houvast aan het handelen kunnen bieden.

Welke problemen ontstaan bij te gedetailleerde regelgeving?

6.9 Regel is regel genereert zijn eigen beperkingen

Het probleem van de frictie in de naleving van regels wordt al snel gezocht in het formuleren van meer en specifieke regels. Naast algemene instellingsregels over roken, met mes en vork eten, kamer schoonmaken et cetera ontstaan er per leefgroep specifieke regels. De wijze waarop is niet altijd even duidelijk. Een problematische situatie kan de concrete aanleiding vormen, evenals specifieke opvattingen van groepsleiders.

Ik vraag aan groepsleider Jeanine hoe de groepsspecifieke regels tot stand komen. Ze zegt dat dat gebeurt wanneer men iets signaleert en het nodig vindt dat er wat aangedaan wordt. Haar collega Victor is iets specifiek. Hij stelt dat het komt wanneer er mensen zijn met een bepaald overwicht op het team. Zij vinden ergens 'iets' van en willen het dan tot regel verheffen. Deze nieuwe regel wordt dan achteraf gelegitimeerd. Jeanine weerspreekt Victor. Wat haar betreft wordt er wel vooraf overlegd, en dat is nodig, zo zegt ze, omdat er één lijn getrokken moet worden. Victor twijfelt. Hij noemt als voorbeeld het gebruiken van de afwasmachine. Die machine is na een verbouwing geïnstalleerd, maar hij mag niet gebruikt worden. De officiële reden is volgens Victor dat de jongens hun competenties in het huishoudelijk werk vergroten als ze zelf moeten afwassen. Hij is het hier niet mee eens. Waarom is het dan toch als besluit vastgesteld? Omdat, volgens hem, sommige mensen in hun team in de positie zijn om bepaalde uitgangspunten te laten vaststellen. Ze pomen die met kracht en dat weerhoudt anderen ervan hier tegenin te gaan: *"Het heeft geen zin"* of ze houden zich opzettelijk afzijdig en denken 'toe maar' en dan wordt iets een feit. *"Maar het punt is dat jij je er als groepsleider ook aan moet houden"*, zo stelt Victor. Want als je dat niet doet, dan creëert dat onrust. *"Tegelijkertijd ..."*, zo maakt Victor duidelijk, *"moet je het wel als een beslissing verkopen naar de jongens, ook al sta je er niet achter. De jongens prikken daar dan doorheen. Als je een beetje aarzelt, dan gaan ze daarop in en spreken ze jou persoonlijk aan."*

Wat Victor betreft zijn het beslissingen die genomen worden over zoiets als wel/niet gebruik van de afwasmachine, één of twee plakjes kaas, wel of niet MTV (= blote meiden) kijken, wel of niet gamecuben, gebaseerd op persoonlijke overtuigingen over wat 'goed of slecht' is. Het is dus sterk gebaseerd op de eigen belevingswereld (over wat wel of niet hoort) en niet noodzakelijkerwijs op algemene inzichten.

Waarom zouden zijn collega's het dan nodig vinden om deze mening erop na te houden? Victor speculeert: *"Misschien is dat iets menselijks."* Wat het in deze context natuurlijk speciaal maakt is dat zij vanuit een normatief kader - *"jouw gedrag was fout, daarom zit je hier"* - moeten toewerken naar: *"wij gaan daar iets aan doen en dan moet je beter worden ..."* Je moet een oordeel hebben omdat je een beter mens van hen moet maken, dat is je opdracht. En

je wordt geen beter mens als je iets doet waarover twijfel bestaat of je daar slechter van wordt (zoals blote meiden bekijken), zo stelt hij.

Victors opmerking over de willekeur van beslissingen komt later die dag terug; hij is dan niet meer op de groep. 's Avonds aan tafel speelt zich het volgende af. Het is een grote groep jongens, tien, er is ook één tafel, niet twee gescheiden tafels waardoor je met twee kleine groepen zit en de discussies beter kunt beperken. Eén van de jongens, Abdullah, die met zeven-en-een-half jaar inrichtingservaring wel weet waar de grenzen liggen, snijdt het onderwerp aan. Aanleiding is het feit dat de jongens eerder op kamer moeten vanwege het niet zelfstandig aandragen en laten invullen van hun fasekaart.¹⁶ Er is dus besloten dat de jongens eerder op kamer moeten en daartegen is protest. Dat protest verschuift van deze beslissing, die aangevochten wordt, naar een algemener bezwaar: *“Jullie als groepsleider beslissen en als jullie dan achteraf fout zitten, dan zeggen jullie ‘sorry’ en geven jullie een compensatie, maar jullie zullen ons niet in de discussie gelijk geven ...”* Er is nu inderdaad een beslissing genomen zonder dat deze is overlegd met het team en de gedragskundige. Dat is ook lastig gezien het tijdstip zo laat op de dag; er zijn weinig teamleden en de gedragskundige is naar huis. Maar voor nu blijft de regel, eerder op kamer, staan. Het wordt morgen voorgelegd aan de gedragskundige en als die anders beslist, dan wordt er op terug gekomen.

Nieuwe situaties brengen dus nieuwe beslissingen met zich mee waar regels uit voort kunnen komen. Bovenstaand fragment geeft aan dat willekeur in het ontstaan van de regels op de loer ligt. En juist in deze willekeur schuilt weer het gevaar van een te repressieve inzet van regels die zo'n indringend en schadelijk effect kunnen sorteren bij gedetineerde jongeren. Maar een nieuwe regel kan ook op dat moment functioneel zijn voor het bereiken van overeenstemming. Het maakt duidelijk wat de norm is en biedt zo duidelijkheid en houvast om je er toe te verhouden. Maar ook hier zit een 'addertje onder het gras'. Als willekeur van de nieuwe regel vermeden moet worden, dan is het wenselijk dat de regel algemene geldigheid krijgt naar toekomstige sociale situaties.

¹⁶ De fasekaart is onderdeel van het competentieren, waarop in het volgende hoofdstuk nader wordt ingegaan. De jongeren moeten driemaal daags deze kaart inleveren en krijgen dan feedback op hun gedrag.

En dat brengt twee problemen met zich mee:

- A. je moet als groepsleider wel van op de hoogte zijn van de regel;
- B. je moet de regel op vergelijkbare wijze interpreteren en toepassen.

A) Op de hoogte zijn van de regel

Op de hoogte zijn van een regel blijkt lastig en dat blijkt vooral als groepsleiders moeten invallen op een andere groep. Dan blijken deze subregels handelingsverlegenheid te versterken.

“Als ‘gastgroepsleider’ houd ik me wat afzijdig ... Je kent de plaatselijke regels niet”. “De consequenties zijn”, zo zegt ze, “dat je er als vaste kracht op die groep eigenlijk in je eentje voor staat.” De jongens gaan niet naar de gastgroepsleider toe omdat die vaak geen goed antwoord kan geven en doorverwijst naar de ‘vaste groepsleider’ en de vaste groepsleider krijgt dan niet alleen alle vragen van alle jongeren, maar ook nog eens de vragen van deze invalcollega die vraagt: “Hé collega, hoe werkt dit bij jullie?”

Bij de jongeren is een vergelijkbare reactie te zien. In hoofdstuk 10 wordt duidelijk hoe een jongen met ervaring in andere inrichtingen gericht navraagt wat de specifieke regels voor het eten zijn op deze groep. Hij vraagt hoeveel boterhammen hij mag en of hij ze als sandwich dubbel mag opeten. Een ander voorbeeld betreft één jongere die zichzelf op militaire wijze, stram in de houding, naast de deurpost plaatst in afwachting van een aanwijzing van de groepsleider. Van zijn stuk gebracht staart de groepsleider de jongen aan, niet begrijpend wat hij hiermee wil uitdrukken. Dan schiet hem te binnen dat deze jongen vanuit een andere inrichting was overgeplaatst, waarna hij dit gedrag kon matchen met de reputatie van desbetreffende inrichting. Regels vragen dus alertheid van zowel groepsleider als jongere om zich doorlopend te informeren over de actuele veranderingen.

B) Je moet de regel op vergelijkbare wijze interpreteren

Groepsleider Harry heeft tijdens de lunch anders gehandeld in de verdeling van de kaassoufflés dan zijn twee collega's zouden doen, zo blijkt bij de overdracht 's middags. Per tafel zijn er een aantal kaassoufflés, in principe voor iedereen één. Een van de jongens wil niet en zegt tegen een ander:

“Neem die van mij maar.” Een andere jongen zegt daarop hetzelfde. Daarmee is er één jongen die maar één soufflé heeft, terwijl twee anderen er twee hebben. Als dit geconstateerd wordt, rijst de vraag of dit eerlijk is. Er wordt voorgesteld om te delen, maar zonder dat ik [J.H.] het aanvankelijk in de gaten heb blijkt ik de oplossing aan te reiken. Vanwege maagproblemen wil ik geen soufflé. Harry grijpt mijn weigering aan en drie jongens hebben dus ieder twee soufflés. Bij de overdracht laten zijn twee collega’s echter weten dat als er meer soufflés (of wat dan ook) zijn, dat de afspraak dan is dat ze gewoon in de pan blijven en dat jongens niet onderling verdelen, omdat het wel eens zo zou kunnen zijn dat ze daarmee een gunst zouden willen verlenen aan elkaar. Iets in de trant van: *“Ik doe nu iets voor jou, morgen doe jij wat voor mij.”*

Tijdens de overdracht wordt het punt ‘groepsmuziek’ besproken. Het gaat over de vraag of jongeren zelf hun muziek mogen draaien. Dat mag niet ..., alleen groeps-cd’s, zo is de opvatting. De groeps-cd’s worden ‘gescreend’ op woordgebruik. Woorden als ‘fuck’, ‘kill’ en andersoortige haatdragende, destructieve of vrouwonvriendelijke teksten zijn niet welkom.

In het overleg van de groepsleiders wordt de verdeling van de kaassoufflés en de muziektekst een aspect van orde. Alert als ze zijn op de mogelijke functie die het heeft in het markeren van de sociale posities van de jongeren ten opzichte van elkaar, bepleiten ze de regel dat de groepsleider zeggenschap houdt over de verdeling. Maar er zijn dagelijks enorm veel situaties die vergelijkbaar zijn met de situatie van de kaassoufflés. Niet elke situatie heeft eenzelfde impact op de orde, maar elke situatie vraagt wel om een beslissing. Als deze beslissing afhankelijk is van een regel, dan vraagt dat om veel regels. Om te voorkomen dat een invallende groepsleider sociale spanning creëert omdat hij afwijkt van een regel, houdt hij zich liever op de achtergrond.

Het is het einde van de dag. Er hangt een papiertje op het prikbord met daarop de sanctie wanneer een jongen eruit gestuurd wordt bij onderwijs. Het is blijkbaar een wijziging ten opzichte van eerder sanctiebeleid. Het lijkt een verzwaring: eenmaal verwijderd, een uur eerder naar kamer, tweemaal verwijderd twee uur eerder naar kamer, in beide gevallen geen televisie meer op kamer. Een van de groepsleiders heeft vooral problemen met de manier waarop dit bericht gecommuniceerd is. Het briefje hangt er, maar er is geen

mail over ontvangen waarin deze beleidswijziging werd aangekondigd. Zijn collega tilt er minder zwaar aan; hij neemt een neutrale positie in over dit onderwerp. Een andere collega laat weten dat je er wel op kunt vertrouwen dat het bericht klopt en dat er dus nieuwe regels zijn. Maar de inbrenger blijft bezwaar houden, met name omdat de eenduidigheid in het geding is. *“Wordt er nu door iedereen zo gehandeld?”*

Maar de regels worden steeds verfijnder en als ze de functie van eenduidigheid moeten hebben, dan kan het niet anders dan dat iedereen hiervan ook op de hoogte is en weet waartoe de regel dient en hoe deze uitgevoerd moet worden. De bedoeling is dat zo discussies en daaruit voortvloeiende spanning voorkomen kunnen worden. De specificiteit van regels levert echter een probleem op. Het zijn afspraken die op het niveau van de leefgroep ontstaan en die, als er goed gecommuniceerd wordt, bekend zijn bij de teamgenoten maar niet per se bij collega's van andere groepen. Dit laatste wordt zichtbaar als zij wegens onderbezetting invallen op een andere leefgroep, maar ook als jongeren overgaan naar een andere groep. Dat op een andere groep andere regels gehanteerd worden, kan dan ook weer punt van discussie worden. *“Op groep ... mag je gewoon naar buiten gaan om te roken en is het niet afhankelijk van een rookmomentje.”*

6.10 Ethische dilemma's bij de toepassing van regels

Tot slot kan er zich vanwege het indringende effect van de regel op de menselijke waardigheid nog een probleem voordoen dat het lastig maakt om de regel na te leven. Bij visitatie doet zich dit probleem voor. Het is een controle ten behoeve van de veiligheid, maar dat vraagt ook dat de jongere, geheel naakt, zich laat bekijken. Dit raakt aan algemene aanvaarde privacygrenzen.

Er volgt een discussie over de afname van de UC (urinecontrole). Er is een incident geweest van een jongen die niet kon plassen terwijl de groepsleider keek of hij ook echt z'n plas deed. Blijkbaar heeft een ouder dat aangekaart bij de directie, is er over gesproken en is de procedure aangescherpt. Het dilemma in deze is dat er mogelijkheden zijn om je urine te 'corrigeren' en zodoende negatief te scoren op sporen van drugsgebruik. Voorbeelden zijn: het flesje onder de balzak, spugen in je urine om het te verdunnen en

citroenzuur toevoegen waarmee je de test kunt beïnvloeden. Om dit voor te zijn moet de groepsleider dus over de schouder meekijken. Sommige jongens hebben daar echt moeite mee, andere claimen dat ze het er moeilijk mee hebben en daarom niet kunnen plassen. Bij de nieuwe UC-procedure is het vertrekpunt dat het hebben van de urine belangrijker is dan de wijze waarop deze geleverd wordt. Daarom is bedacht om de jongere, wanneer hij niet onder toezicht oog wil plassen, naar de isoleercel te brengen waar de wc onklaar is gemaakt, alwaar hij dan z'n plas mag doen. Daar zit echter wel een visitatie aan vast, omdat je wilt weten wat hij de isoleercel mee inneemt. Daarnaast is deze procedure tijdrovend. De isoleercel is niet op de leefgroep; twee groepsleiders moeten een jongere naar de isoleercel begeleiden. Bij twee, maximaal drie groepsleiders op de groep betekent dat dus dat de andere jongens op kamer blijven zolang deze jongen in de isoleercel verblijft en ze er moeten blijven zitten totdat de plas gepleegd is, dan wel dat er gelegenheid is hem op te halen. Hendrik is een pragmaticus en hij stelt voor dat je de boodschap op zo'n manier brengt dat de meeste jongeren eieren voor hen geld kiezen. Dus, je plast nu onder toezicht oog van mij, anders moet ik je visiteren en naar de isoleercel brengen waar je dan twee uur zit. De teamleider geeft aan dat ook hij moeite heeft met deze procedure, zeker daar waar het gaat om jongens die een getraumatiseerd leven achter de rug hebben, bijvoorbeeld seksueel misbruik, maar dat ze dit nu toch eerst moeten gaan uitvoeren en de problemen dan maar inzichtelijk moeten worden.

Tot dusverre is duidelijk geworden dat beheersmatig optreden ten behoeve van de orde een onderdeel vormt van het dagelijks werk van de groepsleiders. Regels vormen een instrument om deze orde te reguleren. Een strikte interpretatie van regels wordt al snel geassocieerd met beheersmatig optreden.

De claim dat duidelijke regels willekeurig in de toepassing kunnen terugdringen, blijkt echter in de praktijk niet altijd op te gaan. De handhaving van de regels blijkt een dynamisch proces te zijn, waarbij over de uitkomst onderhandeld wordt. De uitkomst van het onderhandelingsproces is echter minder voorspelbaar dan de strikte naleving en sanctivering van vastgestelde regels. Om de onvoorspelbaarheid terug te dringen kunnen nieuwe regels gecreëerd worden. Dit levert weer nieuwe dilemma's op, omdat de regels niet bij alle groepsleiders bekend zijn of eenduidig nageleefd worden. Ondanks de grip die groepsleiders trachten te verkrijgen op de orde met regels, blijkt er telkens frictie in de daadwerkelijke uitvoering. Als bij een ingewikkeld

probleem als het meekijken bij het afgeven van urine alternatieve regels het probleem complexer maken, wordt de oplossing gezocht in het opvoeren van de druk om mee te werken.

6.11 Onderhandelen over oplossingen; twee voorbeelden

Groepsleiders voelen doorgaans wel aan dat er grenzen zitten aan de regels en dat ze niet altijd weten hoe ze daarop moeten reageren. Soms komen ze met interessante oplossingen. Hieronder volgen twee voorbeelden:

Voorbeeld 1

Gisteravond bleef er rotzooi achter op de groep. Jongens die de taak hadden om op te ruimen, hebben niet opgeruimd. Toen zij op kamer zaten wilden diegenen die nog niet naar hun kamer hoefden, deze klus niet klaren. Een van de groepsleiders stelt dat zo iets dan gevolgen voor iedereen moet hebben (groepssanctie) en dat iedereen dan vroeger op kamer moet omdat diegenen die het als taak hadden het niet uitgevoerd hebben. Een van de jongens beroept zich op een afspraak met de groepsleiding dat zij als jongeren zelf een taakverdeling zouden maken en dat Abdullah de praktische uitvoering hiervan ter hand zou nemen. Ook deze afspraak blijkt te zijn gemaakt zonder dat dit een teambeslissing was. Toen twee andere collega's in een dienst met deze nieuwe regel geconfronteerd werden, hebben ze de regel dan ook teruggedraaid. Dat in deze zelforganisatie van de werkzaamheden door de jongens een coördinerende rol voor Abdullah was weggelegd was niet tot ieders genoegen. De groepsleiders die nu met de jongens aan tafel zitten hebben ook hun twijfels, zo laten ze achteraf weten, omdat het een machtspositie geeft aan Abdullah. Ze vrezen dat hij deze positie gebruikt om voor anderen te bepalen wat ze moeten doen. Daar zijn ze bij hem toch al heel beducht voor want hij *"moet leren dat nee, nee is"*, zoals één van hen het uitdrukt. Ze doelen daarmee op gedrag van Abdullah dat door groepsleiders ook wel aangeduid wordt als 'bepalend'. De groepsleiders bedoelen dat Abdullah niet automatisch het gezag van de groepsleider erkent, tegengas geeft, discussies met hen aangaat en daarmee invloed heeft op de groep en de stemming van de jongens.

De groepsleider trekt de discussie wat naar zich toe en vraagt hoe Abdullah nu denkt dat deze situatie opgelost moet worden. Er worden wat gedachten uitgewisseld aan tafel en langzaam schuift het naar de conclusie dat het opnieuw instellen van een heldere taakverdeling op de groep nodig is, zodat iedereen weet waar hij aan toe is. Als de groepsleider duidelijk maakt dat zij als stafleden de nieuwe taakverdeling bepalen, volgt er nog wel verzet, temeer omdat twee jongens beducht zijn voor de mogelijkheid dat ze een week lang hetzelfde klusje moeten doen. Argument voor het voorstel van de groepsleider is dat je anders het risico loopt dat iemand zich juist op de dag van het 'rotklusje' (wc schoonmaken) ziek, zwak of misselijk toont. En dat daar dan weer over onderhandeld moet worden.

Als dit compromis in de maak is, krijgen de groepsleiders de vraag voorgelegd van de jongeren waarom zij in deze nu wel een beslissing kunnen nemen zonder het team te raadplegen. Het wordt dus ook een voorgenomen besluit. Er volgt een samenvatting; er is geïnventariseerd hoe de jongens erover denken en er moet een helder overzicht komen wie welke taak heeft. Of dat voor een hele week geldt of periodiek verandert, dat punt wordt niet uitonderhandeld en blijft dus ongewis.

Voorbeeld 2

Er wordt nog wat nagekaart over het rookmomentje. In de Beginselenwet is zestig minuten buitenlucht per dag vastgelegd; daar is een gewoonterecht van vijftien minuten vóór het insluiten van de avond bijgekomen. Dit laatste is nu geformaliseerd in een regel. Maar bovenop deze nieuwe regel kan er extra gelucht worden, afhankelijk van het gedrag van de jongens. In tegenstelling tot het voorgaande is dit geen recht maar een extra mogelijkheid die als beloning toegekend kan worden. Het onthouden van deze 'bonus' is nu van toepassing op Mehmet. Hij en Gino hebben hun taak niet opgepakt en hun deel van de binnenplaats niet schoongemaakt, terwijl de andere twee jongens dit wel gedaan hebben. Het gesprek hierover raakt al snel weer aan de dilemma's van regels. Wat nou als ze niet nageleefd worden ... In dit geval klinkt het dilemma van de 'besmetting' sterk door. Als wij groepsleiders dit door de vingers zien, dan is er voor de andere jongeren geen aanleiding meer om de volgende keer wel op te ruimen. Dat willen ze voorkomen, maar harder drukken naar Gino en Mehmet heeft waarschijnlijk een averechts effect,

namelijk meer verzet. Mehmet weet dat hij over enkele weken weg is en zit dat wel uit.

In de collegiale bespreking vallen termen als: 'blijf uit de strijd', 'ga de strijd niet aan', maar de groepsleiders worstelen met de escalatie van het conflict. Ze zijn zich ervan bewust dat strijd erg voor de hand ligt en zoeken een uitweg. Als argument klinkt: als we voor jullie een extra rookmoment organiseren dan verwachten we er ook wat voor terug: het-voor-wat-hoort-wat-principe. Maar er wordt ook gezegd: "Hij kiest voor dit gedrag" en "hij moet bepalen". Mehmet zou de regie willen hebben ten koste van de positie van de groepsleider en dat wordt niet als positief gezien. Dus hoe de-escaleren zonder gezichts/positieverlies voor de groepsleiding? Tegelijkertijd is de groepsleiding zich ook zeer bewust van gezichtsverlies bij Mehmet en dat wil ze ook vermijden. Er volgt in de discussie een voorbeeld van een instructie, waarbij er ruimte is gelaten aan de jongere om nog iets zelf te bepalen: een situatie waarin een peuk op de grond gegooid werd en gevraagd werd of de peuk voordat ze naar binnengaan weg is. Nog een alternatief komt van Nicole. Zij stelt de uitweg 'nieuwe ronde, nieuwe kansen voor'; je hebt nu je sanctie gehad, we beginnen met een schone lei en daarin ligt de verwachting dat de jongere meedraait in de instructie over opruimen.

De discussie eindigt zonder duidelijke beslissing. Maar in de loop van de dag lost Sandra het in een tweegesprek met Mehmet wel op. Waarom zo moeilijk doen, stelt ze. Ze kaart zakelijk bij hem aan dat niet opruimen geen optie is, omdat het signaal naar anderen is dat je het ook niet hoeft te doen en tot slot laat ze het aan hem om te regelen hoe ze het gaan oplossen. "*Dus overleg even met Gino hoe en wanneer jullie het gaan doen*", besluit ze het gesprek.

Met haar oplossing kiest Sandra ervoor om duidelijk te maken dat de regel nageleefd moet worden en laat ze hen ruimte om zelf te bepalen hoe dit moet gaan gebeuren. In de positie die ze hiermee kiest appelleert ze aan redelijkheid, gedeelde overeenstemming over de situatie dat regels niet willekeurig kunnen worden toegepast en toont ze 'deference' door de jongeren verantwoordelijkheid te geven in de uitvoering. Ook in voorbeeld 1 keren deze elementen terug. Luisteren naar de argumenten van de jongeren, duidelijk maken dat je als groepsleider niet met de oplossing uit de voeten kunt waarbij uiteindelijk jongeren zich onttrekken aan de uitvoering van hun taak omdat ze juist op dat moment ziek, zwak of misselijk zijn.

Beide oplossingen illustreren ook dat in assimilatie van regels ruimte voor inbreng van de jongeren zelf mogelijk is. De conclusie dat deze werkwijze per definitie gehanteerd kan worden is echter te eenvoudig. De oplossing lijkt succesvol, maar dat komt ook omdat er overeenstemming bestaat over het punt dat opruimen geen persoonlijke keuze is, maar een taak die ieder, als die hem toegewezen is, op zich neemt.

6.12 Conclusie

Organiseren van de orde verloopt langs regels waardoor dagelijkse routine ook daadwerkelijk geëffectueerd kan worden. Toepassing van regels is nauw verweven met positionering van zowel de jongere als die van de groepsleider. Hun sociale positie en reputatie ten opzichte van de anderen op de groep wordt direct door de toepassing ervan beïnvloed. Dat vraagt om zorgvuldige toepassing, en het herstelritueel bij schending van de regel biedt de mogelijkheid om tot overeenstemming te komen.

De dagelijkse routine is echter opgebouwd uit veel verschillende momenten, sociale situaties, die elk weer om gedragsrichtlijnen vragen. Dit versterkt de neiging om regels te verfijnen. Deze overregulering levert weer nieuwe problemen op. Nieuwe situaties genereren nieuwe regels met als risico een willekeurige constructie van regels, waarbij niet iedereen op de hoogte is van deze gedetailleerde regelgeving. Daar ligt de beperking van de regels als middel om transparant en eenduidig het leven op de groep te reguleren. Als regels hun functie verliezen, treedt onderhandelen sterker naar voren. Regel is niet langer regel, maar een kwestie van goed onderhandelen. Groepsleiders zoeken incidenteel naar alternatieven om niet in overmatige regelgeving te vervallen. Ze trachten dan de jongeren te betrekken bij een adequate oplossing.

7 Rechtsbescherming en methodisch handelen

7.1 Inleiding

De inzet en handhaving van regels blijkt belangrijk om de orde in de inrichting te organiseren. Het is de basis om tot overeenstemming over deze orde te komen. Maar die overeenstemming ontstaat niet vanzelf, die moet telkens weer bevestigd worden. Disciplinaire maatregelen begrenzen ongewenst gedrag; het negeren van regels is niet mogelijk. De literatuur over het gevangeniswezen (zie hoofdstuk 3) leert dat de handhaving van regels een pervers effect kan sorteren, wanneer macht om te disciplineren misbruikt wordt. In de jeugdinrichting vindt dit risico haar weerklank in de opmerking van medewerkers dat ze niet 'beheersmatig' willen werken.

De klassieke vorm om tegenwicht te bieden aan geperverteerde vormen van machtsmisbruik is rechtsbescherming. Binnen de jeugdinrichting kunnen jongeren met een beroep op de Beginselenwet Justitiële Jeugdinrichting in beklag over beslissingen of maatregelen die groepsleiders jegens hen hebben genomen. Biedt rechtsbescherming voldoende tegenwicht tegen onjuiste inzet van regels en disciplinaire straffen? En is daarmee de kous af of speelt er meer?

Een andere invalshoek om overmatig repressief optreden en daarmee machtsmisbruik te voorkomen ligt in wat de groepsleiders *pedagogisch handelen* noemen. Pedagogisch handelen krijgt vorm door bekrachtigen van gewenst gedrag (belonen) en het aanreiken en aanleren van gedragsalternatieven. Zowel belonen als het aanreiken van gedragsalternatieven is verwerkt in het methodisch handelen van de groepsleiding. Sinds 2010 geldt Youturn hiervoor als blauwdruk. Maar ook vóór de landelijke invoering van Youturn werd op beide locaties reeds gewerkt met de basisuitgangspunten van deze methodiek. Op Eikenstein was dit het competentiemodel dat nu onderdeel is van Youturn en op De Hunnerberg werd Youturn als pilot uitgevoerd. Met respect voor de verschillen in de dagelijkse uitvoering op beide locaties is de theoretische basis voor het pedagogisch handelen gelijk en vormden bekrachtigen van gewenst gedrag en het aanreiken van gedragsalternatieven ook vóór de officiële invoering van Youturn de basis voor het dagelijks pedagogisch handelen. De wijze waarop wordt op beide locaties beschreven en toegelicht. Hoe verhoudt dit methodisch handelen zich tot het handhaven van de

orde? Op welke wijze raken de twee met elkaar verstrengeld? En welke consequenties heeft dit voor het methodisch handelen?

In het eerste deel van dit hoofdstuk wordt de situatie beschreven van Jason die zich beroept op zijn recht. Is een transparante toepassing van de regel haalbaar? Daarna wordt ingegaan op de basismethodiek van waaruit groepsleiders dagelijks werken. Ten tijde van het onderzoek werd op locatie De Hunnerberg Youturn als pilot uitgevoerd. Op Eikenstein werkte men met het sociale-competentiemodel. Hoewel nog niet officieel van kracht werd op beide locaties dus gewerkt met de basisuitgangspunten van het competentieren. De Equip-training werd op De Hunnerberg al gegeven, op Eikenstein was dat alleen in de laatste drie maanden van het onderzoek zo.

7.2 Rechtsbescherming

Casus Jason; een situatieschets

Tijdens de ochtendpauze komen twee (geüniformeerde) dames van de AID¹⁷ om DNA af te nemen bij een nieuwe jongen, Jason. Jason is overgeplaatst, als strafplaatsing, vanuit een andere inrichting. Groepsleider Ahmad zit achter de computer als de dames zich tot hem wenden; hij wijst hen Jason aan: *“met het grijze joggingshirt”*. Zijn collega staat op de groep bij de jongens. De dames vragen Jason om DNA af te staan (door middel van wangslim). Ze keren onverrichter zake terug, waarna Ahmad met hen de groep op loopt naar Jason. Daar spreekt hij ten overstaan van alle jongens Jason aan. Slechts zelden spreken groepsleiders een jongere aan ten overstaan van de groep. Doorgaans volgt eerst de instructie om mee te lopen naar een plaats buiten het gehoor van andere jongeren, bijvoorbeeld de medewerkersruimte of de kamer van de jongere. Hiermee minimaliseren ze het gevaar van een publieke discussie waar andere jongeren bij betrokken raken en het vergroot de mogelijkheid om tot overeenstemming te komen.

Ahmad zegt dat Jason mee moet werken, dat het een verplichting is. Alle jongens die hier binnen komen moeten DNA laten afnemen, stelt hij, maar Jason houdt voet bij stuk. Al tweemaal is door de politie zijn DNA afgenomen en hij verwijst naar papieren

¹⁷ Algemene Instelling Dienst.

die op zijn kamer liggen. Het is een brochure van Justitie waarin uitgelegd wordt wat de afname inhoudt, wat je rechten zijn en dat, als het DNA reeds verkregen is, je het niet opnieuw hoeft te laten afnemen. Ahmad zegt dat hij dat niet belangrijk vindt, wat hij weet is dat er nu DNA afgenomen moet worden en niet wat er elders wel of niet reeds gedaan is. Het eindigt omdat de jongen zegt dat hij zijn advocaat wil bellen. Hij moet daarvoor naar zijn kamer om het telefoonnummer te halen en Ahmad loopt mee. De overige jongens op de groep zwijgen tijdens dit 'duel', maar als Jason en Ahmad naar achteren lopen komen de tongen los: *"Het is niet waar ..., het is geen standaardprocedure dat er DNA wordt afgenomen, ... het klopt niet wat Ahmad zegt ..."* Zijn collega die tot dan toe zweeg wordt hierop aangesproken en verdedigt zich met: *"Nee niet standaard, maar als het gevraagd wordt, moet het wel gedaan worden ..."*

Ze komen terug op de groep. Jason heeft ook de brief van Justitie bij zich met een brochure waarin de regels omtrent DNA-afname omschreven worden, maar daar verdiept niemand zich in. Hij belt zijn advocaat, die is nu niet te bereiken, 'over een halfuurtje'. Hij gaat naar zijn kamer. De jongens gaan weer naar school en Ahmad kruipt weer achter de computer voor de voedingslijst.

Als de teamleider van deze leefgroep even later voor iets anders op de groep komt, wordt dit incident aan hem voorgelegd en hij bevestigt dat het goed is om Jason eerst met zijn advocaat te laten bellen. Wellicht wordt dan duidelijk dat hij wel mee moet werken en kan het alsnog gebeuren.

Na een tijdje zoekt Jason via de intercom vanaf zijn kamer contact. Of hij nog z'n advocaat kan bellen ... *"Ja, we komen zo"*, luidt het antwoord. Na tien minuten is het zover. Jason belt en krijgt zijn advocaat aan de lijn. Het antwoord luidt dat er een bevel moet zijn en alleen met een bevel is hij verplicht en kan hij gedwongen worden. Jason wil vooralsnog niet meewerken. De groepsleiders besluiten de teamleider te bellen voor overleg. Deze blijkt op dat moment onbereikbaar te zijn. Ondertussen blijft Jason op de groep hangen, krantje lezen en hij mist voor de rest van de ochtend het onderwijs. Het duurt enige tijd voordat de teamleider reageert op de oproep en terugbelt. Hij zal het niet verder afhandelen maar even later verschijnt een collega-teamleider. Zij vraagt Jason wat er aan de hand is. Ze is ontwapenend in haar aanpak omdat ze niet op voorhand stelling neemt dat hij DNA moet afstaan, maar gaat open het gesprek in om zich een beeld te vormen van de situatie. Ze zegt dat ze naar de afdeling is geweest waar meer know-how is over regels en procedures en dat haar daar verteld is dat hij wel moet meewerken. Hij zegt dat hij dan een bevel moet

hebben. *“Maar dat heb je toch?”*, antwoordt zij. Dan haalt Jason de brief tevoorschijn; daarop staat dat het DNA de 29ste afgenomen had moeten worden. Die dag is inmiddels lang verstreken. Jason maakt duidelijk dat hij meewerkt als hij een geldig bevel te zien krijgt. De teamleidster zegt dat ze dit nog gaat uitzoeken, maar dat ze dan ook verwacht dat hij meewerkt, als zij gelijk heeft ... Ze maakt duidelijk dat ze hem wel waardeert en zegt aan het eind: *“Het is ook een spel”* en Jason lacht. Als zij even later weer terugkomt is de conclusie dat hij wel moet meewerken, maar dat ze geen ander bevel heeft dan de brief die hij heeft. Ze gaat weer weg maar roept wel: *“Dan werk je wel mee hè ... dat is nu afgesproken ...”* Jason belt daarop nogmaals naar zijn advocaat en die vertelt hem dat hij nog steeds kan weigeren, maar dat ze dan een nieuw bevel zullen uitschrijven ... dus uitstel, geen afstel.

Als ik even later met hem de was vouw, vertelt hij dat hij wel vaker voet bij stuk houdt, dat dit bij de vorige inrichting de problemen opleverde waarvoor hij overgeplaatst is hier naartoe. Hij heeft twee jaar gekregen volgens volwassenenstrafrecht, waarvan acht maanden nu in voorarrest. Hij bond daar onder andere de strijd aan over zijn recht op luchten en kreeg als antwoord: *“Maar jij rookt toch niet ...”* Hij zegt dat deze strijd negatieve effecten heeft, dat ze je dan op kleine dingen dwars gaan zitten.

Enkele dagen later is er een teambijeenkomst waarin de jongeren besproken worden. Bij deze pupilbespreking wordt ook ingegaan op het gedrag van Jason sinds het DNA-incident. Hij wordt als laatste besproken. Zijn mentor kan nog niet veel over hem vertellen, omdat hij te weinig in dienst is geweest. De anderen reageren dat hij het goed doet op de groep, maar dat hij ook veel met twee andere (oudere) jongens optrekt. Een van hen zit al enkele jaren vast, een ander sinds kort maar lijkt bij veel meer zaken betrokken te zijn. Wat de aanwezige groepsleiders zorgen baart is dat Jason met deze twee jongens loopt te smoezen. Jason wordt door de groepsleiders gekenschetst als een jongen met twee gezichten. Een groepsleider brengt in herinnering dat hij diegene was die vorige week de DNA-afname weigerde. *“Ik zei nog tegen hem: ‘ach joh doe niet zo moeilijk’”* en zijn collega die probeerde om Jason zo ver te krijgen om alsnog zijn DNA af te laten geven zegt nu: *“Hij heeft nog iets [een ander delict, JH] te verbergen”*, daarom wilde hij zijn DNA niet afstaan. Wat vorige week nog een gedachte was, is inmiddels een feit geworden: hij weigerde omdat hij iets te verbergen heeft. De verklaring van de jongen zelf dat hij zich beroept op zijn rechten, keert niet in het gesprek terug.

Analyse

“Waarom zo moeilijk doen?” Voor de groepsleider is het vanzelfsprekend dat er DNA afgestaan moet worden. ‘Regel is regel.’ Het is zo vanzelfsprekend dat hij Jason ten overstaan van iedereen hierop aanspreekt. Jason deelt deze vanzelfsprekendheid niet en beroept zich op formele regels. Zoals beschreven in hoofdstuk 3 bieden deze regels tegenwicht tegen een willekeurige uitoefening van de macht van de groepsleider, maar het feit dat Jason zich erop beroept creëert een nieuwe sociale situatie. Dit is niet langer de sociale situatie waarbij de groepsleider bepaalt en de jongere volgt, zoals dat door de dag heen te doen gebruikelijk is. Het uitgangspunt ‘regel is regel’ stukt hier. Conform de analyse van Mathiesen (zie hoofdstuk 3) maakte Jason gebruik van bestaande regels om zich tegen deze vanzelfsprekendheid te verzetten en dit geeft hem een machtspositie ten opzichte van de groepsleider. De groepsleider realiseert zich dat hij de formele gronden van het verzet waarop Jason zich beroept, moet erkennen. Niet erkennen van de regels zou wellicht mogelijk zijn geweest in een situatie waarbij zij afgezonderd van de anderen dit gesprek hebben, maar zeker nu de discussie op de groep gevoerd wordt is forceren van een DNA-afname problematisch.

Formele gronden van verzet vragen om een dito formele repliek. Zolang de groepsleider vanuit de positie ‘regel is regel’ argumenteert, kan hij onvoldoende tegenwicht bieden aan het formele verzet van Jason. Omdat dit zichtbaar is voor de andere jongeren op de groep, krijgt het conflict een extra dimensie. Er ontstaat een sociale situatie waarbij de reputatie van de groepsleider in het geding komt. Als hij de argumenten mist, dan ondergraaft hij de legitimiteit van zijn claim om DNA te mogen afnemen. Gezichtsverlies ligt op de loer. De time-out die hij inlast door samen met Jason naar achteren te lopen voorkomt verdere escalatie. Maar uit de discussie die de jongeren daarna kort met zijn collega voeren blijkt wel dat zij Ahmed op dit punt geen gelijk geven. De ‘arena’ waarover Goffman spreekt (zie hoofdstuk 4) laat zich even zien, maar de time-out maakt het mogelijk voor de ‘spelers’ om zich terug te trekken achter de coulissen.

De oplossing voor de sociale situatie die is ontstaan wordt nu gezocht in de regels. De willekeur van een personeelslid die zegt: “Jij moet dit doen” wordt vervangen door ‘wat zijn de regels bij zo’n soort conflict?’ Dat is de insteek van de teamleidster die de situatie overneemt. Zij neemt Jasons recht om te weigeren als uitgangspunt, betwist dit niet en stelt daar tegenover haar recht om eveneens juridisch advies in te winnen en zo tot een vergelijk op juridische grondslag te komen. Als hij merkt dat consequent

op deze wijze het conflict naar een eindpunt wordt geloodst, kan hij wat ontspannen en verschijnt er een lach op zijn gezicht. Uitgaande van Dilulio's stelling dat regels tegenwicht tegen willekeur kunnen bieden, kun je stellen dat het conflict nu op een juiste wijze is beëindigd. Jason deed een beroep op de formele procedure, werd daarin ook op deze wijze van replek gediend door de teamleidster en accepteert dan ook de uitkomst. Maar waar de regels dit conflict naar een goed einde geloodst hebben, maakt de casus ook duidelijk dat het verloop van de interactie niet per se geleid wordt door de 'regel' maar door allerlei bewuste en onbewuste motieven van de groepsleider, zoals de vanzelfsprekendheid van zijn hiërarchische sociale positie ten opzichte van de jongere en zijn bevoegdheid om de jongere te corrigeren. De groepsleider probeert een beslissing te forceren. Dat mislukt en daarmee loopt zijn gezag schade op. Zijn inschattingsfout om 'het varkentje even op deze manier te wassen' levert als bijkomend probleem op dat alle andere jongens het conflict live kunnen volgen en getuige zijn van het feit dat hij zijn hand overspeelt. Hij stelt dat het routine is, terwijl dit niet klopt. De jongeren kunnen hierin de bevestiging zien dat 'de groepsleider toch altijd gelijk krijgt' als de beslissing om DNA af te nemen daadwerkelijk een feit wordt. Een dergelijke bevestiging, dat linksom of rechtsom de groepsleider toch gelijk heeft, is risicovol omdat eenzijdige nadruk op deze machtspositie kan uitmonden in opstand. De positie van de groepsleider kan dus onder druk komen te staan als hij de rechtspositie onvoldoende onderkent.

Een beroep doen op je rechtspositie blijkt echter ook voor Jason een delicate kwestie. Jason is vanwege een conflict in de vorige inrichting overgeplaatst is naar deze inrichting. Door zijn overplaatsing is hij potentieel een 'probleemjongere'. Met zo'n reputatie zijn de groepsleiders op hun hoede. Jason weet dat verzet zijn imago van 'probleemjongere' kan versterken en hij onderkent dat. Hij is voorzichtig, blijft rustig, houdt rekening met omgangsvormen, vloekt, schreeuwt of tiert niet als hij vasthoudt aan zijn recht. Juist door deze omgangsvormen zorgt hij ervoor dat zijn reputatie van 'probleemjongere' niet het onderwerp wordt, maar dat het beroep op zijn rechtspositie centraal blijft staan. Zijn omgangsvormen leveren hem echter geen complimenten op. Hij wordt niet geprezen voor de wijze waarop hij zijn verzet voert. Wel blijkt een week later dat zijn verzet toch zijn reputatie van 'probleemjongere' heeft versterkt. Zijn gedrag op de groep roept vragen op, hij loopt te smoezen. Is hij wel te vertrouwen? De groepsleiders zijn er niet zeker van. Mogelijk hanteert Jason een verborgen agenda. De groepsleiders stellen dat hij iets verbergt en in dat geval opereert hij strategisch. Als hij strategisch handelt, dan kan dat een bedreiging voor

de rust en veiligheid betekenen met mogelijk gevolgen voor de orde op de leefgroep. Het is moeilijk, zo niet onmogelijk om de daadwerkelijke intentie van een jongere te achterhalen. Jason zelf onderkent dit gegeven, getuige zijn ervaring in de vorige inrichting.

De strategische intenties van Jason kunnen werkelijkheid worden als hij de overwinning claimt naar de jongens op de groep: - *Ik heb voet bij stuk gehouden, ik heb me verzet* - en daarmee de gezagspositie van de groepsleider tart. De groepsleiders zijn hier vanzelfsprekend zeer beducht voor. Als Jason hiervoor kiest dan verwerpt hij, zo stelt Goffman, een herstel van de relatie gebaseerd op erkenning van wederzijdse posities. Van zijn kant kan ook de groepsleider een herstel van de relatie tegenhouden door de claim van Jason op zijn rechtspositie te miskennen en de nadruk te leggen op zijn reputatie van 'probleemjongen'. Het conflict reikt daarmee verder dan louter een geschil over de rechtspositie. Er moet ook na de beslissing over de afname van het DNA nog overeenstemming bereikt worden over de sociale situatie. De reputatie van zowel Jason als Ahmed zal daarin recht gedaan moeten worden.

De casus maakt duidelijk dat het verloop van de interactie niet per se geleid wordt door de 'regel' maar door interpretaties van bedoelingen. Die interpretaties kunnen terecht, namelijk dat er sprake is van verzet om reputaties ter discussie te stellen of te beschadigen, maar ook misplaatst zijn. Misplaatst omdat er helemaal geen verborgen agenda is. Zekerheid hierover is moeilijk te krijgen, maar kan wellicht toenemen in het verloop van deze situatie.

Rechtsbescherming en procedurele waarborgen blijken belangrijk te zijn, maar de toepassing wordt uitonderhandeld. Op het moment dat Jason zijn rechtspositie claimt start een onderhandelingsproces. Transparante regels en een daaraan gekoppelde bezwaarprocedure genereren niet automatisch instemming van beide partijen. Die moet nog verkregen worden. De onderhandeling die dan volgt is belast met een reëel risico van reputatieschade. Zowel Jason als de groepsleider moet rekening houden met zijn positie ten opzichte van de groep. Jason moet tevens rekening houden met het beeld dat de groepsleiding zich nu van hem vormt. De groepsleider staat voor een vergelijkbaar probleem als het gaat om zijn gezag over Jason. In etappes wordt gezocht naar een overeenstemming waarbij recht wordt gedaan aan de wederzijdse posities. De overeenstemming wordt gezocht in de erkenning van de formele procedure om bezwaar te maken, maar ook om uiteindelijk in te stemmen als het bezwaar verworpen wordt.

Hoewel beeldvorming over de intenties van de ander uiteindelijk niet domineert, speelt die wel degelijk een belangrijke rol, zowel tijdens het conflict als na afloop. Juist dat punt illustreert hoezeer symboliek van de handeling verweven is met de interactie die zich tussen Jason en de groepsleiding ontvouwt.

Nb. Ruim een half jaar later hoor ik dat Jason opgenomen is in het ziekenhuis. De groepsleider die in de voorgaande beschrijving zijn DNA wilde hebben is hem in het ziekenhuis gaan opzoeken. *“We hebben bewust belangstelling getoond, zijn langs gegaan in het ziekenhuis, vooral ook om het contact te houden.”*

7.3 Methodisch handelen

Niet alleen disciplinaire maatregelen bepalen het dagelijks handelen van de groepsleider. Ook belonen wordt ingezet om het gedrag in gewenste richting te sturen. Zoals in hoofdstuk 2 duidelijk werd, speelt belonen al langer een rol in het reguleren van de orde. Aan het begin van de twintigste eeuw staat het bekend onder de naam ‘mark-system’ en begin jaren tachtig volgt de herwaardering onder de gedragstheoretische benaming ‘token-economy’. De gedragsverandering die de groepsleiders beogen wordt niet per definitie gekoppeld aan de orde, maar wordt gelegitimeerd als pedagogisch interventie. De leeftijdsfase waarin de jongere verkeert vraagt om het ontwikkelen van vaardigheden die nodig zijn voor zijn functioneren in de samenleving. Hij heeft dus wat te leren. En dit leren legitimeert de correcties die gegeven worden. Kritiek op het ‘mark-system’ (zie hoofdstuk 2) was destijds dat de gedragsverandering louter instrumenteel is. Het levert ‘sociaal wenselijk’ gedrag op, gedrag voor de bühne, de ‘front stage’ in de woorden van Goffman. Ook hier speelt het probleem van de achterliggende intenties. Wat zijn de werkelijke motieven? Nu vanaf de jaren tachtig belonen en sturen op gewenst gedrag weer stevig verankerd is in het methodisch handelen is het de vraag of dit probleem zich nog steeds voordoet. Waartoe wordt belonen ingezet? Speelt het gesignaleerde probleem van een instrumenteel gebruik nog? En wat betekent dit voor de orde op de leefgroep? Dit punt wordt in drie delen uitgewerkt. Allereerst wordt de situatie beschreven op locatie Eikenstein, waar tijdens de onderzoeksperiode en tot 2010 gewerkt werd met het sociale-competentiemodel. Daarop volgt een beschrijving van de huidige vorm, Youturn, die op De Hunnerberg gedurende de gehele onderzoeksperiode de richtlijn was voor het handelen van de groepsleiding en die gedurende de laatste maanden

van het onderzoek, in het voorjaar van 2010, ook op Eikenstein werd ingevoerd. Tot slot wordt aandacht besteed aan de Equip-training. Hoewel voor beide locaties deze training nog in de ontwikkelfase verkeerde, rijst ook hier de vraag of pedagogisch handelen en de druk om voor het oog (de front stage) gewenst te gedrag te tonen niet op onnavolgbare wijze met elkaar verstrengeld raken waardoor pedagogisch handelen te zeer geïnstrumentaliseerd wordt.

7.4 Het sociale-competentiemodel

Punten verwerven met de feedbackkaart

Op locatie Eikenstein werd ten tijde van het onderzoek de fasekaart gehanteerd om het verzoek tot gewenst gedrag kracht bij te zetten. De fasekaart, oorspronkelijk feedbackkaart (Beenker en Bijl, 2003), maar in het dagelijks gebruik van naam veranderd, is een onderdeel van het sociale-competentiemodel¹⁸ dat in de jaren tachtig op Eikenstein werd ingevoerd. Dit model richt zich op ontwikkelingstaken die passen bij de leeftijd. Driemaal daags levert de jongere de fasekaart in bij de groepsleiding die dan met hem de ontwikkeling van zijn vaardigheden doorneemt. De vaardigheden zijn praktisch, zoals 'op tijd zijn', 'met mes en vork eten', 'kamer schoon hebben'. Maar er wordt ook gescoord op punten als: 'meewerken', 'luisteren', 'zich onthouden van grof taalgebruik'. Terugkoppeling over de wijze waarop de groepsleider de jongere dit heeft zien doen vormt de pedagogische component van deze fasekaart. Een enkele keer gebeurt dat.

Tegen 21.00 uur neemt de groepsleider de fasekaarten ter hand en nodigt één voor één de jongens uit voor een gesprekje waarna hij de punten toekent. Zijn collega heb ik dit niet zien doen. Wel is dit de eerste keer dat ik zie dat het op deze wijze gebeurt, dat wil zeggen dat in gesprek met de jongere hem de punten worden toegekend.

¹⁸ Het competentiemodel is geïntegreerd in Youturn dat sinds 2010 in alle JJI's is ingevoerd. Gedurende het grootste deel van de onderzoeksperiode werd op één van de onderzoekslocaties gewerkt met de fasekaarten van het sociale-competentiemodel, terwijl op de andere locatie gewerkt werd zonder fasekaarten. In Youturn keren de fasekaarten niet terug en moet in mentorgesprekken de voortgang in de persoonlijke ontwikkeling besproken worden.

Op onderzoekslocatie De Hunnerberg is de fasekaart afwezig. In plaats van een directe beloning, driemaal daags met een fasekaart kent deze inrichting twee meer algemene complimenten namelijk: 'jongen van de dag' of 'jongen van de week'. Aan de laatste titel is een beloning verbonden, zoals het lenen van de spelcomputer en het behouden van stroom op de kamer om te kunnen spelen. De 'jongen van de dag' wordt iedere dag aan het einde van de dag door de groepsleiders bepaald in onderling overleg. Daarbij houdt hij rekening met het gedrag van de jongere, maar ook met de mate waarin iedereen redelijkerwijs een keer aan de beurt komt. Het is geen kwestie van aftellen totdat je aan de beurt bent, maar als iemand al meermalen de titel heeft gekregen of deze juist niet heeft ontvangen, dan wordt dit wel meegenomen in de besluitvorming opdat niet telkens dezelfde persoon met de eer gaat strijken. Het is een officieel compliment dat naast de algemene feedback op die dag gegeven wordt. Het compliment kan gegeven worden voor goed gedrag door de gehele dag heen, maar ook voor een adequaat herstel nadat er een correctie op gedrag is gegeven. Anders dan de 'jongen van de week' is de uitverkiezing tot 'jongen van de dag' niet gekoppeld aan een beloning. Beide titels zijn dus minder specifiek dan de individuele fasekaart die op Eikenstein gebruikt werd.

In de praktijk blijkt de fasekaart instrumenteel gebruikt te worden voor het reguleren van de orde. Groepsleiders zijn zich daarvan bewust. De één vindt dat een beperking, omdat het 'slechts sociaal gewenst gedrag' versterkt. De ander vindt dat laatste juist een voordeel en beschouwt het als een effectief instrument om gewenst gedrag op de leefgroep te versterken. Hieronder volgen enkele voorbeelden van de toepassing.

Na het ontbijt waarbij ook de groepsleider helpt de tafels af te ruimen, verschijnen er wat fasekaarten op de tafel. Zijn collega streept de vier hokjes in één streep door en kent vier punten toe. Geen gesprek met de jongen: aftekenen. Daarna plaatst hij een kanttekening bij dit kaartsysteem en noemt het [aansturen op] sociaal wenselijk gedrag. De collega die hielp bij het afruimen daarentegen is er erg enthousiast over. Vroeger was het meer straffen, nu kunnen ze iets verdienen. En, vervolgt hij ... *"Je kan het weer afpakken."* *"Als je dat doet, dan zie je dat ze dat dwarszit."*

De spanningen met een van de jongens, Ali, zijn die dag nog niet uit de lucht. Hij komt na de schoonmaak wel weer op de groep en doet weer gewoon mee. Wel is er nog een akkefietje: de Marokkaanse jongens spreken onderling

Berbers. Eén van de groepsleiders zit daarbij, maar intervenueert niet direct. Zijn collega die in de medewerkersruimte zit doet dat wel. Ze tikt op de ruit die de afscheiding naar de groep markeert en maakt een gebaar van 'niet doen ...' Er moet Nederlands gesproken worden. Ze staat op en loopt naar de fasekaarten op de kastjes om een aantekening voor puntenaftrek te maken.

Om 16.40 uur constateert de groepsleidster, terwijl zij een gezelschapspelletje speelt met een van de jongens, dat de jongens te laat zijn met hun kaart. "*Dat gaat jullie punten kosten*", zo laat ze de jongens weten. Of ze die ook daadwerkelijk aftrekt is mij niet duidelijk. In ieder geval doet ze er voorlopig niets mee, pas later worden de kaarten afgestreept. Er zijn geen gesprekjes met de jongens over het toekennen van de punten.

De groepsleiders sluiten nog even kort wanneer de jongens naar kamer moeten en ze hebben eerder op de middag ook gesproken over het invullen van de kaart. Dat blijkt 's middags niet gebeurd te zijn. Een van hen stelt voor een aantal minpunten te geven bij diverse jongens. Zo had er één een frietje genomen uit de schaal vóór het 'momentje', er zijn nog een paar kleine dingen die aanleiding geven tot 'puntenaftrek' en een enkele gebeurtenis die aanleiding geeft tot bijtelling. Bij Jason¹⁹ bijvoorbeeld luidt de conclusie dat voor zijn hulp aan de groepsleiding een straf- en beloningspunt elkaar opheffen.

In de feedback op alledaags gedrag blijkt de fasekaart een straf- of beloningsinstrument te zijn om de jongere te bewegen tot aanpassing. Deze toepassing staat op gespannen voet met de pedagogische intentie om met de kaart juist de algemene ontwikkelingsvaardigheden te versterken. Dat deze intentie naar de achtergrond verschuift als gevolg van een instrumenteel gebruik van de kaart wordt door sommigen betreurd. Zij trachten de kaart alsnog voor die doeleinden te gebruiken. Medio december komt dit thema tweemaal terug in de notities over die dag.

De werkbegeleidster komt even later wel terug en daar praten we nog door over haar werk. Ze zegt dat er nog heel veel te doen is; de wijze waarop hier

¹⁹ Dezelfde Jason als in de eerder genoemde casus over afname DNA.

het competentiemodel gehanteerd wordt is wat haar betreft beperkt: *“Leren eten met mes en vork ... moeten we daar nou iedere keer op scoren?” “Of het feit dat de kaarten zo ingevuld worden zonder gesprek over de voortgang ...?”*

Om 13.30 uur leveren de jongens hun kaart in, om 13.40 uur moeten ze naar onderwijs Wil je dus al een gesprekje voeren met ze, dan heb je maar weinig tijd want doorgaans is er één groepsleider die voor twaalf jongens de kaarten invult. Nu doet Eefje het en het valt me op hoe ze er een gesprekje aan vast probeert te knopen. Ik hoor haar een vraag stellen die vanochtend door de werkbegeleidster zo benoemd werd: *“Hoe vind jij zelf dat je vandaag hierop gescoord hebt?”*

De opmerking van de werkbegeleider in de ochtend blijft hangen bij de stagiaire als zij 's middags de kaarten met de jongens langsloopt. Ze laat de jongere terugblikken op de leerpunten die de kaart aangeeft. Op dat moment verandert de betekenis van de kaart. Het wordt een leermiddel, een bespiegeling over het eigen gedrag aan de hand van concrete, wenselijke omgangsvormen. In het nadenken over het eigen gedrag treedt de pedagogische intentie van de kaart weer naar voren.

Verborgens intenties en dubbele bodems

Maar de reflecties op het eigen gedrag zijn niet los te koppelen van de instrumentele betekenis die de kaart ook heeft, namelijk het verkrijgen van punten die voordeeltjes opleveren. Of er dus sprake is van een bespiegeling op eigen gedrag of van maximalisatie van (punten)winst of wellicht van allebei is afhankelijk van het moment en lastig vast te stellen. Het volgende fragment maakt duidelijk dat de ambiguïteit over de intentie van de jongere gemakkelijk voor misverstanden kan zorgen.

Tijd om naar school te gaan. Omdat de afwas nog niet klaar is, loopt één van de groepsleiders met het merendeel van de jongens alvast vooruit. Zijn collega blijft met drie afwassers na, onder wie Jason. Jason helpt uit zichzelf en als hij na schooltijd ziet dat hij op zijn kaart geen extra punten heeft gekregen, vraagt hij de groepsleider daarnaar. *“Waarom heb ik geen extra punten gekregen?”* De groepsleider kijkt hem dan vragend aan waarop Jason zegt: *“Wie heeft mijn kaart ingevuld?”* De groepsleider antwoordt dat dit niet

belangrijk is. Zijn collega raakt ook in het gesprek betrokken en hij zegt: *“Ja, soms krijg je het wel, soms niet”*, waarop Jason antwoordt: *“Maar ik help bijna altijd. Nou, dat doe ik dan ook niet meer ...”*

Mogelijk zette Jason zijn ‘beste beentje’ alleen maar voor om extra punten te halen, een gerichte en berekende stap om zo privileges te verwerven. Maar wellicht was zijn hulpvaardigheid oprecht gemeend en in lijn met de ontwikkeling van de competentie om ‘rekening te houden met anderen’ en zich in te spannen voor het algemeen nut. In dat geval zou een extra punt zonder meer op zijn plaats zijn, omdat de theoretische premisse van de fasekaart gebaseerd is op belonen als middel tot versterken en internaliseren van gewenst gedrag.

In de uitvoering blijkt de fasekaart dus meerdere betekenissen te hebben. De intentie ligt in het versterken van praktische vaardigheden en omgangsvormen, waarmee de jongere zich op een sociaal geaccepteerde wijze kan redden in de samenleving. De concrete ontwikkelingspunten die op de kaart genoemd worden, vormen een hulpmiddel om het beoogde pedagogisch handelen van de groepsleiders te versterken. Maar de fasekaart blijkt bovenal een instrument om de sociale orde op de groep te reguleren, juist omdat er punten verdiend of onthouden kunnen worden. De punten die verdiend of onthouden worden sturen op gewenst gedrag in de context van die specifieke situatie: de leefgroep binnen de inrichting. De ontwikkeling van vaardigheden en het behouden van de sociale orde kunnen in overeenstemming met elkaar zijn. Leren ‘vragen’ in plaats van ‘eisen’ kan een sfeer van veiligheid versterken en zo een algemeen gedeeld belang dienen. Versterken van dit gedrag door het toekennen van punten kan daaraan bijdragen. De verwarring ontstaat als er twijfel is over de intentie van het gedrag. Is er sprake van ‘markshunting’ zoals Klootsma (zie hoofdstuk 2) dat noemde? Is er sprake van sociaal wenselijk gedrag zoals de groepsleiders dat noemen? Of sterker nog, is er sprake van verborgen intenties zoals de casus van Jason laat zien? Intenties die de groepsleider niet overziet en dus moeilijk kan inschatten op de eventuele bedreiging die ze vormen voor de sociale orde op de leefgroep? Juist in de gelaagdheid van de betekenissen die verbonden kunnen worden aan het gedrag presenteert zich het onderhandelingspel waarin de diffuse werking van de macht zichtbaar wordt.

Met de invoering van de basismethodiek Youturn in alle justitiële jeugdinstellingen in Nederland is de fasekaart op de onderzoekslocatie Eikenstein verdwenen. De dubbele functie die eruit naar voren kwam is daarmee niet langer zichtbaar. Toch wil dat niet

zeggen dat het dilemma om tegelijkertijd de ontwikkeling van vaardigheden en de orde te dienen, opgelost is.

7.5 Youturn

Youturn is een tot in detail uitgeschreven basismethodiek (PSW, 2008) voor het dagelijks handelen van de groepsleider (zie hoofdstuk 2). Met een prototype van deze methodiek werd in de pilotfase gewerkt op JJI De Hunnerberg vóór 2010; op JJI De Heuvelrug, locatie Eikenstein werd deze methodiek aan het eind van de veldwerkperiode van dit onderzoek geïntroduceerd. Centraal bij Youturn staat de pedagogische gedachte van de ontwikkelingstaken, zoals die bij Eikenstein opgenomen waren in het sociale-competentiemodel. Door ontwikkelingstaken binnen alle justitiële jeugdinstellingen een centrale plaats te geven ontstaat er meer continuïteit in behandeling. Immers, als een jongere overgeplaatst wordt naar een andere inrichting, kun je door deze gelijkschakeling voortgaan in de ontwikkelingsfase waarin hij zich op dat moment bevindt. De overdracht van het dossier en daarin de benodigde informatie moeten dit mogelijk maken. Youturn wil hiermee het pedagogisch handelen van de groepsleider versterken.

Gefaseerd verwerven van privileges

Evenals het sociale-competentiemodel kent Youturn opeenvolgende fases. Een aparte 'inkomstengroep' bestaat echter niet meer. Jongeren worden dus niet meer apart vertrouwd gemaakt met de dagelijkse routine en leefwereld van de inrichting, maar maken meteen deel uit van een reguliere groep. Wel start het verblijf in de inrichting met meer beperkingen, dus eerder op kamer en minder privileges. Goed gedrag versterkt de mogelijkheid voor een doorstroom naar een volgende fase met meer vrijheid en privileges die je kunt verdienen. De te behalen competenties zijn vergelijkbaar en gedoseerd per fase, maar worden niet meer dagelijks 'afgevinkt', zoals dat voorheen met de fasekaart gebeurde. Ongepast gedrag kan echter wel leiden tot een tijdelijke stap terug. Verworven voorrechten kunnen dus ingetrokken worden, waarbij de jongere na getoond goed gedrag weer kan doorschuiven naar een fase met meer privileges.

De opdeling van een verblijf in fasen, gekoppeld aan het verwerven van meer vrijheid en privileges, vormt de beloningscomponent en toont daarin dus gelijkens met het

sociale-competentiemodel. Maar behalve belonen vormt ook straf een middel om de orde te beïnvloeden. Deze middelen variëren in gewicht. De lichtste vorm, na het aanspreken, is een korte 'time-out'. Dit biedt de gelegenheid om de jongere even op kamer tot rust te laten komen en hem de gelegenheid te geven zich te bezinnen op zijn gedrag. De time-out heeft geen directe consequenties voor de doorstroom naar een volgende fase, maar kan gekoppeld worden aan het schrijven van een ZEF (zelfevaluatieformulier). Binnen de basismethodiek is hiervoor een standaardformulier opgenomen (PSW, 2008, p. 87). De opbouw verloopt conform de 5G's uit de cognitieve gedragstheorie: Beschrijving van de Gebeurtenis (1), de daaraan gekoppelde Gedachten (2), met daarbij de mogelijke denkfouten zoals geformuleerd binnen Equip, de Gevoelens (3) die aan de gebeurtenis gekoppeld zijn, Gedrag (4) als gevolg van de gebeurtenis gekoppeld aan de probleemnamen uit Equip en tot slot de Gevolgen (5) die het gedrag had. Het formulier sluit af met een vooruitblik over de wijze waarop de jongere zo'n gebeurtenis de volgende keer wil aanpakken. "*Een 'zefje' is altijd goed*", zo laat één van de groepsleiders weten. Hij doelt daarmee op het probleem dat jongeren het schrijven van zo'n zelfevaluatie snel leren en vervolgens de neiging hebben om deze te schrijven naar hetgeen de groepsleiders willen lezen. 'Altijd goed', moet een sociaal wenselijke reflectie op de gebeurtenis ondervangen, maar maakt tegelijkertijd duidelijk dat zo'n reflectie ook strategisch ingezet wordt door de jongere.

Disciplinaire straffen

Een zwaarder middel vormt de 'kamerplaatsing'. De 'time-out' is dan overgegaan in een officiële berisping. Het verblijf op kamer is dan een straf, een correctie op ongewenst gedrag, omdat deelname aan de groep wordt ontzegd. Pas na een evaluatie van het incident dat de aanleiding vormde, kan besloten worden dat de jongere weer 'instroomt' op de groep. Er kunnen consequenties aan verbonden worden voor de privileges, bijvoorbeeld het inleveren van de televisie. Ook kan doorstroming naar een volgende fase met meer vrijheid vertraagd worden. Belonen is daarmee duidelijker dan bij de fasekaart, geïntegreerd in het sanctiebeleid. Conform de uitdrukking 'span je in en het ga je goed' van Klootsma (zie hoofdstuk 2) stuurt het verdienen van de privileges op gewenst gedrag, waarmee het mogelijk wordt om het dagprogramma zonder verstoringen te doorlopen.

Als een conflict escaleert en de jongere niet meer reageert op de aanwijzingen van de groepsleider kan deze op 'alarm' drukken. Er is dan naar zijn inschatting sprake van

een bedreigende situatie, waarop meestal tijdelijk verblijf in afzondering volgt: de isolatiecel. Alarm zorgt ervoor dat in de inrichting op alle groepen alles tijdelijk tot stilstand komt. De oproep betekent namelijk dat van elke leefgroep één of meer groepsleiders naar het 'alarm' toe gaan om bijstand te verlenen. Op locatie Eikenstein beslissen de groepsleiders in enkele seconden wie aan de oproep gehoor geeft en ernaartoe rent. Op locatie De Hunnerberg gebeurt dit eveneens, maar worden de jongeren ook tijdelijk terug op hun kamer geplaatst voor de duur van het alarm.²⁰

Wanneer er in uitzonderlijke gevallen geen controle over de alarmsituatie te krijgen is, kan een Intern Bijstandsteam ingeschakeld worden. Dit team is getraind om in te grijpen als escalatie van geweld dreigt of als meer jongeren zich verenigen in hun verzet. Als na een geëscaleerd conflict tussen staf en jongeren of tussen jongeren onderling de controle herkegen is, volgen sancties zoals afzondering en/of gedwongen overplaatsing naar een andere inrichting. De sancties worden ingezet om gedrag te begrenzen, de jongeren te laten nadenken over de gemaakte fouten en zelf inzicht te laten krijgen in de gewenste wijze van herstel en alternatieven te bedenken voor het ongepaste gedrag dat aan de sanctie voorafging.

Sanctioneren is disciplinair straffen en belonen. Binnen Youturn zijn de twee onderdelen van het sanctiebeleid meer met elkaar verbonden. Waar het puntensysteem van het competentiemodel uiteindelijk instrumenteel en willekeurig ingezet wordt, geeft Youturn meer ruimte om de jongeren te complimenteren voor hun algemene inzet. Op die dag of in die week kunnen privileges worden verkregen, mits ongewenst gedrag uitblijft. Belonen vormt daarmee ook binnen Youturn een instrument om de orde te reguleren op de leefgroep.

7.6 Equip

Nadenken over eigen gedrag en oefenen met alternatieve sociale omgangsvormen volgt niet alleen op incidenten zoals hierboven beschreven. Wekelijks zijn er drie trainingsbijeenkomsten waarin gestructureerd wenselijk en onwenselijk gedrag, conflicthantering en morele vraagstukken besproken en getraind worden. In aanvulling op de beschreven beloning om tot een gewenste orde te komen worden ook trainingen ingezet. Onder de naam Equip worden er per week drie trainingen

²⁰ Deze werkwijze is inmiddels ook binnen Eikenstein als standaard ingevoerd.

gegevens die specifiek ingaan op criminogene gedragskenmerken en cognities: de zogenaamde Equip- en TIP-bijeenkomsten. Voorafgaand aan de introductie van Equip zijn groepsleiders en docenten binnen de JJI opgeleid om de training te leiden, maar hun ervaring, zeker in Eikenstein, moet ten tijde van dit onderzoek nog wel opgebouwd worden. In De Hunnerberg is er vanwege de pilotfase meer ervaring aanwezig. De Equip-training verloopt volgens een gestructureerd programma van opeenvolgende sessies waarin het thema vastligt, evenals de wijze waarop dit thema in de training wordt behandeld (PSW, 2008). De TIP-bijeenkomsten zijn minder gestructureerd en bieden meer ruimte om in te spelen op actuele gebeurtenissen, zowel uit het nieuws als uit het dagelijks leven op de groep. TIP richt zich op (leren) discussiëren en geven van feedback aan elkaar.

Denkfouten en probleemnamen; werken aan cognities

Equip focust op 'denkfouten' en 'probleemnamen'. Dit zijn twee centrale begrippen binnen de training waarvan de uitwerking, getekend op een poster, zichtbaar op de groep hangt. De vier denkfouten zijn: egocentrisme, goedpraten en verkeerd benoemen, uitgaan van het ergste, anderen de schuld geven. De twaalf probleemnamen zijn: negatief zelfbeeld, geen rekening houden met jezelf, geen rekening houden met anderen, problemen hebben met autoriteit, snel beledigd zijn, anderen uitlokken, anderen misleiden, goedgelovig zijn, alcohol/drugsprobleem, stelen, liegen, baldadig zijn.

De opeenvolgende trainingen gaan over deze denkfouten en probleemnamen, waarbij wederom de vijf G's, - gebeurtenis, gedachten, gevoelens, gedrag, gevolg -, de leidraad voor de analyse van zo'n probleem vormen. Maar behalve analyse wordt er ook gestuurd op alternatieven. Dus hoe werkt zoiets bij jou? En hoe zou je het anders kunnen doen? Een fragment uit zo'n training:

Johan, onderwijzer, komt op de groep en samen met Marianne bereidt hij de sessie voor. Thema van vandaag: groepsdruk. De map geeft aan wat het programma is. Johan en Marianne spreken het programma door en vragen zich af of je het rollenspel nu moet doen want "*de jongens vinden dat vaak lastig*". Ze besluiten om het in reserve te houden. De voorbereiding is klaar, Marianne haalt de jongens van kamer en vraagt toestemming aan hen voor mijn aanwezigheid. Ze vinden het prima. We lopen dus naar boven naar het

lokaal van de docent, door het metaalpoortje, de jongens gaan zonder piepen, wij niet.

De stoelen worden in een kring gezet, ik zit ook in de kring, een flap-over staat centraal strategisch opgesteld, maar de jongens zijn niet van het raam weg te slaan. De sneeuw heeft namelijk doorgezet en er ligt nu een mooi laagje. S. spreekt de hoop uit dat hij nog van de sneeuw kan genieten; hij moet straks naar de rechtbank en het is maar de vraag wanneer ze terugkeren ...

De sessie begint ietsje anders dan afgesproken. Johan wil meteen starten met het thema, Marianne besteedt eerst even aandacht aan S., die nu weer voor het eerst sinds zijn verblijf hier Equip bijwoont.

De uitgangspunten van de denkfouten en probleemnamen worden herhaald. Daarna gaat het over op het thema van deze bijeenkomst, dat verbeeld is in een stripverhaal. Dit verhaal wordt door de jongens zelf voorgelezen. De tekst gaat over jongeren die een bushokje willen vernielen. Er volgt een letterlijke tekstanalyse: wat wordt waar gezegd? Een van de personages in het stripverhaal wil niet meedoen, de gedachten die door zijn hoofd gaan worden verwoord. Daarna spreekt hij in de strip uit dat hij niet mee wil doen aan de vernieling en probeert hij dit voornemen bij de anderen te stoppen door een alternatief voor te stellen.

Afhankelijk van de trainers wordt er meer of minder ruimte geboden om het voorbeeld uit te diepen. De jongens kunnen zich soms kritisch uitlaten over de voorbeelden, zo ook in de zojuist geschetste situatie. De trainers gaan daar nu niet op in.

De jongens L. en M. maken duidelijk dat het buiten anders is dan wat ze met Equip hier leren, maar daar gaat noch Marianne, noch Johan op in. De discussie erna gaat in de richting van hun eigen ervaringen. Met name L. roept af en toe: *“Zo werkt dat niet man, jij gaat heus niet tegen je vrienden in als ze zeggen kom mee ...”*, maar daar wordt verder niet op doorgevraagd door Marianne of Johan. De verhouding van L. of van M. tegenover een thema als groepsdruk komt niet uit de verf. In het rollenspel waaraan ze toch besluiten mee te doen en waarvoor M. en L. zich met plezier opgeven, ziet men dat terug. Het wordt een toneelspelletje waarin L. tegen M. zegt: *“Ga je mee inbreken.”* M., conform het ritueel met een vinger aan zijn hoofd die de gedachten verbeelden, spreekt die gedachte hardop uit. Dit is vergelijkbaar

aan de gedachteballon uit een stripverhaal en zogenaamd onhoorbaar voor L., zijn medespeler. M. verwoordt zijn gedachte: *“Dit levert alleen maar gelazer op”* en als feitelijk antwoord zegt hij dat hij er geen zin in heeft en hij stelt voor om te gamen (dit laatste als alternatief voor inbreken, J.H.).

Het bezwaar van de jongens dat voorbeelden en oplossingen niet aansluiten op hun persoonlijke situatie is vaker hoorbaar. Ruimte om op deze persoonlijke ervaringen in te gaan kan een levendige discussie geven.

Groepsleider Murad probeert eerst op een rijtje te krijgen wat er speelt bij kwaadheid. Zijn vraagstelling is niet erg concreet, waardoor de jongens wat aarzelen omdat onduidelijk is waarop ze moeten reageren. Uiteindelijk komt het erop neer dat hij wil dat zij het proces van boos worden beschrijven. Van de eerste opmerking, de gevoelens die dat oproept, de gedachten, de lichamelijke spanning, de adrenalineopbouw, kortom de escalatie die dan eindigt in agressie. Daarna wordt de strip uitgedeeld, die door enkele jongens wordt voorgelezen, ieder een fragment. Vervolgens wordt gevraagd welke denkfouten er gemaakt worden. Daar loopt het gesprek langzaam wat vast. Hij probeert zijn collega er in te betrekken, die wil op een bepaald moment ook ‘insteken’ maar hij trekt dan de aandacht toch weer naar zich toe omdat hij blijkbaar nog iets vergeten is dat hij alsnog aan de orde wil stellen.

De bijeenkomst dreigt ten einde te lopen. Een van de trainers wendt zich tot de methodiekcoach. Die wil nog proberen om hen zelf verder op weg te helpen, maar dat wijst de groepsleider beslist van de hand. De methodiekcoach neemt over. Zij is geroutineerd en doet het met overgave en enthousiasme. Ze weet dan ook de aandacht van de jongens naar zich toe te trekken. Ze loopt het scenario door aan de hand van de 5 G’s, laat de jongens zelf suggesties aandragen en plaatst tegenover de denkfouten ook de helpende gedachten.

	Negatieve spiraal	Helpende gedachten
Gebeurtenis:	Armband weg	...[geen]
Gedachte:	Heeft er € 200 voor gekregen	Afkoelen [rustig blijven]
Gevoelens:	Bang/boos	Spijt
Gedrag:	Mes pakken en steken	Praten
Gevolg:	Dood?	Goedmaken

De training krijgt met het ingrijpen van de methodiekcoach minder de vorm van instructie en meer van discussie. Deze laatste vorm biedt mogelijkheden om de jongens zelf te laten nadenken over alternatieve reacties op een ongewenste gebeurtenis, zoals diefstal. Het stelt hen in de gelegenheid om vragen te stellen: hoe handel ik in zo'n situatie? En hoe wil ik in de nabije toekomst met dilemma's als bijvoorbeeld groepsdruk omgaan? Deze alternatieve reactie waarbij je het gevoel onderkent, de primaire woede beheerst en zoekt naar een niet gewelddadige oplossing sluit normatief beter aan op de gewenste omgangsvormen.

Toch blijven het leven buiten de inrichting, de omgangsvormen daar en de alternatieven zoals die nu in de training door de jongeren aangedragen worden sterk van elkaar verschillen. Dat je vanuit je eigen leefomgeving een andere 'insteek' verkiest, komt scherp terug in het voorbeeld van M.

Trainer/leerkracht Gerrit vraagt de jongens naar hun eigen ervaringen met conflictoplossing. Een van hen, M., gaat hierop in en vertelt over de gebeurtenis dat een jongen een sigaret bij zijn oog hield. Hij zei: *"Hou op ..."* De jongen ging door. Nogmaals: *"Hou op ..."* "En dan", zo zegt M. zelf, *"raakt hij, denk ik toch per ongeluk, mijn wenkbrauw en toen gaf ik hem twee knallen tegen zijn hoofd ... blauwe ogen."* Een reactie die normatief ondersteund wordt door twee andere Marokkaanse jongens die dit een logische actie vinden. De jongen in kwestie zou gezegd hebben dat hij zijn broer erbij zou halen, waarop M.'s reactie was: *"Nou okay, als z'n broer dan komt, dan zeg ik hem dat hij een sigaret rookte, dat mag hij niet en dan krijgt hij twee knallen van zijn broer (erbij) en niet ik ..."*

Mismatch met de buitenwereld

De onderliggende aanname van Equip is dat de jongens door het aanleren van alternatieve reacties op bijvoorbeeld bovengenoemde provocatie, niet zullen vechten maar praten. Het aanleren van de vaardigheid 'praten' betekent dat M. het in dit geval anders had kunnen doen. Hier keert het dilemma terug (hoofdstuk 6) dat fysiek geweld, afhankelijk van de context, een vorm van sociaal kapitaal is (vgl. Anderson, 1999). De alternatieve omgangsvormen die Equip biedt kunnen dus wel iets leren over algemene maatschappelijke omgangsvormen, maar de toepassing ervan zal tekort schieten in zijn eigen leefwereld, tenzij die ook door de overige jongeren in de buurt als nieuwe norm wordt aanvaard.

Als sommige jongeren door hun 'instellingservaring' al meermalen de Equip-cursus doorlopen hebben, treedt de non-specificiteit van de aangeleerde vaardigheden scherper naar voren. De aanvankelijke vooronderstelling van de staf dat zij hierdoor 'nieuwkomers' kunnen begeleiden lijkt nog niet uit te komen. Het blijkt dat de jongeren zich vervelen of dat Equip (dan in combinatie met de fases) instrumenteel te gebruiken is om privileges te verwerven.

H. maakt er in de loop van de ochtend deze opmerking over als ik hem vraag wat hij nu met Youturn 'buiten' kan. "*Niets*", is zijn stellige antwoord, "*kijk, het is niet zo dat je daar anders doet.*" Hij neemt afstand van groepsdruk als oorzaak van problematisch gedrag. Je kiest er zelf voor, je doet iets of niets, dat beslis je zelf. Youturn is goed voor de privileges hier intern, is zijn stelling.

En daar gedraagt hij zich ook naar. Ga mee met de flow, maak het jezelf niet moeilijker en probeer er het beste van te maken.

De groepsleider heeft de trainingsmap gepakt en zich al tijdens het ontbijt laten ontvallen een beetje tegen de training op te zien. "*Ik weet niet precies hoe het moet maar jullie helpen mij wel, niet ...?*" Antwoord krijgt hij van H., die tot drie keer toe deze ochtend vertelt, dat ze 'Omgaan met kwaadheid, bijeenkomst 3' moeten doen vandaag. Als H. zoiets zegt, dan krijgt hij een compliment. Dat is hoe je met het systeem meeveert. Je helpt de groepsleider en krijgt daar wat voor terug. H. maakt daar later op de ochtend nog even slim gebruik van. Hij wil naar achteren [i.c. zijn kamer] en als hij dit hardop

uitspreekt, hoort geen van de groepsleiders dit. Als vervolgens één van de groepsleiders roept: *“De frituur moet nog naar achteren”*, springt H. daar gelijk op in en roept: *“Ik draag de frituur wel even naar achteren”* en als de groepsleider knikt voegt hij er aan toe *“kan ik ook nog even iets uit m’n kamer pakken ...?”*, hetgeen dan ook gebeurt.

Voor wat hoort wat. Dat mechanisme werkt nu, terwijl de gunst die hij van de groepsleider vraagt om zijn kamer te openen, gemakkelijk geweigerd kan worden. H. is die weigering voor door aan te sluiten bij het terugbrengen van de frituur naar achteren.

Equip weerspiegelt maatschappelijke gewenste omgangsvormen, focust op gewenste cognities en tracht de jongere vaardigheden aan te reiken die hij daadwerkelijk in zijn leven kan toepassen. Als de leefomgeving na detentie deze vaardigheden in normatief opzicht deelt en de vaardigheden ook bekrachtigt dan, ligt het in de rede dat die beklijven. De spanning die nu zichtbaar wordt behelst het droogzwemmen binnen de inrichting en de twijfel of het buiten toepasbaar is. Voor het verblijf binnen biedt Equip vooral een normatief kader voor gewenste omgang en kan op die manier bijdragen aan het organiseren van de orde.²¹

7.7 Conclusie

Twee thema’s stonden in dit hoofdstuk centraal: de rechtspositie en het methodisch handelen. Voor beide was de vraag of deze interventies tegenwicht kunnen bieden aan te beheersmatig optreden. De ervaring van Jason maakt duidelijk dat de rechtsbescherming belangrijk is en dat die ook de basis blijkt voor de oplossing die volgt. Tegelijkertijd blijkt dat de betekenis die verbonden wordt aan het verzet van Jason doorwerkt in de beeldvorming. Gedurende het conflict is het behoedzaam manoeuvreren en ook daarna wordt gezocht naar een vorm van herstel van de onderlinge verhoudingen die leiden tot zekerheid en instemming over de gezagsverhouding en orde op de leefgroep.

²¹ Nb. Als jongeren vanwege een langer of frequenter verblijf in de inrichting reeds drie series van de Equip-training gevolgd hebben, worden hun andere bijeenkomsten geboden.

Bij methodisch handelen speelt een vergelijkbaar onderhandelingsproces. Handhaven van de orde en werken aan de persoonlijke ontwikkelingstaken van de jongere blijken nauw met elkaar verweven.

Allereerst omdat de ontwikkelingstaken van de jongere niet ontkoppeld kunnen worden van hetgeen hij daar moet leren om binnen de dagelijkse routine mee te komen. In die dynamiek stemt hij zijn gedrag af op de eisen die het verblijf dienaangaande stelt. Belonen met privileges wordt daarmee primair een instrument ten behoeve van de orde. Daar waar belonen ook bijdraagt aan de ontwikkeling van gewenst gedrag zoals beoogd vanuit de pedagogische ambitie, blijkt de context van de gesloten inrichting bij de groepsleiders twijfel te veroorzaken over de oprechte intenties van de jongere. Instrumenteel najagen van privileges is niet de inzet van het pedagogisch handelen. Dus behalve het instrumenteel gebruik van de beloning vormt de twijfel over de achterliggende intentie een bijkomend probleem. De frontstage, de wijze waarop de jongere zich in het hier-en-nu presenteert komt telkens terug, zowel bij de onderhandeling over rechtsregels als over het verkrijgen van privileges of de inzet en uitvoering van trainingssessies. Groepsleiders zijn op zoek naar hetgeen zich achter de schermen, de backstage, afspeelt bij de jongere. Wat drijft hem? Wat zijn de werkelijke beweegredenen? Deze vragen kunnen vanuit het perspectief van de orde niet onbeantwoord blijven. Het zijn dezelfde vragen die bij de casus rechtsbescherming naar voren treden. Deze dubbele agenda, de orde en de persoonlijke ontwikkeling, willen weten welke intenties er schuilen achter het getoonde gedrag versus de vrijheid van de jongere om zelf te bepalen wat hij wel of niet prijs geeft tekenen zich af als doorlopend probleem in het dagelijks werk van de groepsleider. De eigen doelstellingen van het reguleren van de orde enerzijds en de pedagogische doelstellingen anderzijds conflicteren daar. Verdwijnt dit probleem als jongeren langer in de inrichting verblijven? In het volgende hoofdstuk wordt nader ingegaan op deze vraag.

8 Orde als doorlopend probleem

8.1 Inleiding

Is het probleem van de orde nu een incidenteel of permanent probleem? In de hoofdstukken 6 en 7 werd het probleem geïllustreerd met afzonderlijke incidenten. Tijdens de onderzoeksperiode deed zich de situatie voor dat een aantal organisatieveranderingen tegelijkertijd werd doorgevoerd. De externe druk die hierdoor optrad in het dagelijkse werk van de groepsleiders zorgde ervoor dat het vraagstuk van de orde scherper zichtbaar werd. Groepsleiders raakten in verwarring: *“Denken we wel hetzelfde over de omgang met de jongeren?”* Over een periode van enkele weken wisselen ups en downs elkaar af. In de sancties van de leiding en de provocaties van de jongens wordt zichtbaar hoezeer het vraagstuk van de orde en de wens tot assimilatie van regels de boventoon voeren. De groepsleiders worstelen met de sfeer op de groep, met elkaar als collega's en met de wijze waarop de jongeren hen volgen in de veranderingen. Hoe raakt de orde onder druk? Hoe reageren de groepsleiders? En hoe proberen ze escalatie te voorkomen?

8.2 Situatieschets

In het voorjaar van 2010 ontstaat door de scheiding van straf- en civielrechtelijk geplaatste jongeren een leegloop in de justitiële inrichtingen. Er wordt gesproken over sluiten van inrichtingen en de vraag is welke dat zullen zijn. Als er drie instellingen voorgedragen worden zitten mijn onderzoekslocaties daar niet tussen, maar de voordracht wordt in verband met de kabinetscrisis aangehouden; er is geen Kamermeerderheid voor sluiting. Het probleem van teveel plaatsen blijft, zo ook de vraag welke inrichtingen zullen sluiten.

Tegelijkertijd moeten al deze inrichtingen gaan werken conform de basistraining Youturn (zie hoofdstuk 2). Youturn wordt de basismethodiek voor de dagelijkse omgang met de jongeren en de gedachte erachter is dat bij overplaatsing op dezelfde lijn verder gewerkt kan worden aan hun competenties. Op Eikenstein werd met de voorloper van Youturn gewerkt: het sociale-competentiemodel. De overschakeling naar Youturn is theoretisch gezien klein; het programma borduurt voort op dezelfde,

gedragcognitieve theorie en neemt de ontwikkelingstaken als uitgangspunt. Maar in de praktische uitvoering brengt het wel wat wijzigingen met zich mee, onder meer in de wijze van instroom. Voorheen gold dat jongeren starten op een inkomstengroep waar ze vertrouwd raken met de instellingsregels, omgangsvormen en leefritme. Vanaf nu worden jongeren geplaatst op bestaande groepen, waar zij een individueel instroomprogramma volgen dat gekoppeld is aan een fase met beperkingen die afnemen naarmate je daar langer verblijft en meegaat in de leefregels.

Tot slot speelt ook de functiedifferentiatie een rol. Nieuw beleid heeft ertoe geleid dat er drie type groepsleiders komen met kwalificaties op mbo- en hbo-niveau (zie hoofdstuk 1). Mbo is groepsleider; voor pedagogisch medewerker kun je in aanmerking komen als je mbo+-opgeleid bent en veel werkervaring hebt of hbo-geschoold bent. Voor senior pedagogisch medewerker wordt een hbo-opleiding geëist. Ten tijde van het veldwerk waren er nog gesprekken met de centrale ondernemingsraad over deze functiedifferentiatie, maar de verwachting onder de groepsleiders was wel dat deze ingevoerd zou worden. Hoe dat in de praktijk uit zou gaan werken was toen nog onduidelijk.

Deze ontwikkelingen hebben directe consequenties voor de groepsleiders. Teams worden opnieuw samengesteld en vaker vallen collega's tijdelijk in op andere teams. Hun opdracht in het werken met de jongens verandert. Bepaalde instrumenten om gewenst gedrag te versterken, zoals de procedures met de fasekaart, verdwijnen en er komen driemaal per week Equip- en Tip-bijeenkomsten waarin denkfouten en probleemnamen centraal staan. De groepsleiders zijn getraind in het geven van deze bijeenkomsten, maar de daadwerkelijke uitvoering bevindt zich in het beginstadium. Ze worden hierin, net als op de andere locatie, ondersteund door methodieccoaches.

De groep, maart 2010

Ik spreek die dag met de groepsleiders over de interne problemen. Die blijken toch behoorlijk groot. Een van de groepsleiders stelt zich op het punt dat zij haar 'nek niet meer uitsteekt'. Ze is niet heel specifiek, maar geeft wel aan dat zij problemen in het team over de uitvoering van de dagelijkse taken heeft aangekaart en dat ze de kous op de kop heeft gekregen. Ze is er uiteindelijk mee naar de teamleider gestapt; wat het opgeleverd heeft is nog onduidelijk. Wel is het zo dat er twee betrokken medewerkers nu ziek thuis zitten. Deze groepsleider laat doorschemeren dat het begonnen is met de functiedifferentiatie. Maar hoe precies, dat blijft onduidelijk. Ze aarzelt ook of ze hierover uit de school zal klappen. Ze wil het intern houden, het

eerst als team bespreken. Daarom stapte ze ook in laatste instantie pas naar de teamleider.

Deze week speelt ook de discussie met de jongens over hun taken. De groepsleiding is ontevreden over de manier waarop de jongeren deze uitvoeren en de jongeren verwijten de groepsleiding willekeur in de dagelijkse beslissingen die ze nemen en te weinig duidelijkheid over wat er van hen verwacht wordt.

's Ochtends opstaan en douchen. Als ik binnenkom knoopt één van de groepsleiders een gesprek aan, waarbij het al snel over 'de problemen' gaat. "*Het is geen prettige groep*", zo start hij het gesprek dat onderbroken wordt omdat er twee jongens klaar zijn met douchen. Praten op die nauwe gang valt niet mee. De groepsleider wenkt mij om mee te komen, terwijl hij de jongens naar de groep begeleidt om de ontbijttafel klaar te maken. Op de groep is er iets meer ruimte; de twee jongens maken buiten gehoorsafstand de tafels in orde. Het blijkt dat de jongens de avond ervoor weigerden om de vuilnis op te ruimen en dat ze daarom allemaal, op drie na, naar kamer zijn gestuurd. Het probleem van vorige week, waarbij geconstateerd werd dat er taken bleven liggen, is dus nog niet opgelost. Deze groepsleider ziet het als een verschuiving van inkomsten- naar leefgroep. Er is te weinig duidelijkheid. De groep verkeert in een crisis, stelt hij. Hij gebruikt later de term 'bergafwaarts' en dat is de wijze waarop er binnen de inrichting op andere groepen over wordt gesproken. In de overgangsfase van het competentiemodel naar Youturn ontstaat er onduidelijkheid over de regels die gehanteerd moeten worden en hoe dat moet gebeuren.

Ook deze groepsleider heeft het er knap moeilijk mee. Hij vertelt me later op de dag dat het hem 'tot hier' zit en dat hij langzamerhand ook opziet tegen het werk. Als hij huiswaarts keert baart de volgende dienst hem zorgen. Hij klinkt mismoedig als hij dit vertelt en verwacht ingrijpen van het management. Helderheid over regels, over de basis: 'waar zijn we aan toe?'

Terwijl we staan te praten trekt één van de jongens de aandacht; hij wil mij wat vragen. Ik houd de boot even af omdat ik met de groepsleider spreek, maar als hij naar de telefoon moet raken we in gesprek. Heel kort, hij steekt zijn hand uit, we groeten elkaar en hij heet mij welkom. Een andere jongen volgt dit voorbeeld. We gaan aan tafel. Een andere groepsleider neemt voor 'het momentje' het woord en richt zich tot de jongens en zegt dat het echt niet kan zoals er hier met de groepsleiders wordt omgegaan. Er is geen

respect voor de groepsleider en hij verwijst naar de avond ervoor: *“Zoals het gisterenavond ging, zo kan het niet doorgaan, jullie kunnen linksom, rechtsom, omhoog, omlaag, de keuze is aan jullie. Maar zo gaan we in ieder geval niet verder.”* De jongens hebben geen uitgebreide keuze, al komt die uitspraak nog wel nog een paar keer langs: ‘de keuze is aan jullie’. De boodschap is: jullie doen wat wij vragen zo niet, dan volgt een disciplinaire straf. Een van de jongens reageert en zegt: *“Mag ik wat vragen?”* Die ruimte krijgt hij en hij vervolgt: *“Waarom moeten we allemaal op kamer als iemand zijn taak niet vervult?”* *“Er is een paar maal gevraagd wie de vuilnis wilde opruimen”,* luidt het antwoord van de groepsleider, *“maar daarop werd niet gereageerd.”* *“Ja, maar dat moet de tafeldienst doen en ik had geen tafeldienst ...”* *“Nee, soms moet je iets doen wat eigenlijk niet je taak is”,* riposteert de groepsleider. De spanning aan tafel is voelbaar. Een van de andere jongens probeert de vragensteller af te remmen: *“Oh, laat maar, straks wordt het hogerop genomen, komt de unitmanager ...”,* maar hij remt de ander niet echt af. Iemand anders wordt ongeduldig en zegt: *“Kunnen we beginnen (met eten)?”* *“Nee, even dit gesprek afronden”,* zegt de groepsleider. Het gesprek eindigt nu snel, de jongen zwijgt en het momentje volgt. Er wordt zwijgend gegeten. Zowel de groepsleider met wie ik vanochtend sprak als zijn collega zit aan tafel, maar hoewel hij verder niets zegt maakt hij non-verbaal wel duidelijk dat het hem ook ernst is.

Een van de jongens zegt: *“Mag ik opstaan?”* *“Waarvoor?”*, vraagt de groepsleider die deze ochtend de tafel leidt, *“om de hagelslag bij te vullen ...”* *“Nee”,* is het antwoord, *“dat had je eerder (voor aanvang van de tafel) moeten doen.”*

Even later stelt een andere jongen een vergelijkbare vraag: of hij mag opstaan om thee te zetten. *“Nee”,* luidt het antwoord, maar één van de jongens heeft al aangevuld dat hij dit eerder had moeten doen. Zwijgend wordt er verder gegeten. Dan komt er nog een vraag van de jongen die mij ’s ochtends al wilde spreken. *“Een jas aan, aan tafel, mag dat?”* *“Nee”,* is het antwoord. *“Maar de groepsleiding wel?”*, vraagt hij verwijzend naar het jasje dat de groepsleider aan heeft. *“Ja, de groepsleiding wel, omdat wij de groepsleiding zijn.”* De jongen werpt hierna een blik op mij van: ‘zie je nu zelf hoe het hier is?’

Het is de laatste schermutseling van dit ontbijt. De boodschap is duidelijk: van de jongeren wordt volgzzaamheid verwacht en acceptatie van de orde zoals de

groepsleiders die nu willen hebben. Dus geen hagelslag bijvullen, daar zijn andere regels voor. Ook geen thee en de reactie van één van de jongens die zegt 'had je eerder moeten doen' illustreert dat zij zich van deze aanscherping bewust zijn. Toch vragen wordt in deze context al snel een provocatie, waardoor het conflict kan escaleren. De strikte naleving van deze regels benadrukt de volgzzaamheid die de groepsleiders nu van de jongeren eisen.

Later op de dag worden de finesses duidelijk van het verhaal dat aan dit ingrijpen vooraf is gegaan. Ook blijkt dat er drie jongens niet naar kamer gestuurd werden en waarom. Eén van hen had bezoek, iemand anders werd geknipt door de kapper, hetgeen overigens op de leefgroep gebeurt en de derde zat vanwege zijn 'fase' al op kamer. Toen de jongens op de bank voor de TV zaten werd hun gevraagd wie het vuilnis zou opruimen. Geen reactie. Na herhaling wederom niets. De groepsleider vertelt hoe hij daarop naar de medewerkersruimte liep, maar even later weer terugkeerde, direct op de TV toeliep en deze uitschakelde. Opnieuw werd de vraag om op te ruimen voorgelegd en toen weer een reactie uitbleef, volgde de beslissing dat iedereen op kamer moest. De jongens gingen collectief tegen deze beslissing in protest rond het middaguur van de volgende dag. Ze werden, conform het reglement in de Beginselenwet Justitiële Jeugdinstellingen, gehoord door de leiding. De reactie van de jongens hierop was: groepsleiders krijgen toch altijd gelijk.

Als een derde groepsleider na het ontbijt de groep op komt, is hij jovialer dan de stemming op de groep toelaat. Hij probeert nog een geintje te maken, lichamelijke contact met één van hen te zoeken, een beetje te stoeien, maar zijn initiatief valt dood. De sfeer blijft bedrukt.

Tijd om naar school te gaan, we lopen allemaal met de jongens mee, het blijft rustig. Op het schoolplein groet Tarik, die op een andere groep zit, de groepsleider. Tarik is overgeplaatst. Als de jongens meegenomen zijn door de leerkrachten vraag ik hem naar de groet van Tarik. Hij vertelt dat hij best met hem kan opschieten, maar dat Tarik de (informele) leider van de jongeren op de groep was. Om die reden is hij overgeplaatst. Hij heeft veel instellingservaring en weet hoe de hazen lopen. *"Nu is het de vraag"* zo zegt de groepsleider, *"wie zijn plek inneemt."* In de loop van de dag wordt duidelijk dat dit eigenlijk al geen vraag meer van hem is, maar een feit. Het wordt Ali, een 15-jarige jongen, die ook al meermalen heeft vastgezet. Hem hangt nu PIJ boven het hoofd. Dat was niet voor het laatste delict, want dat was in elk geval zonder geweld verlopen, maar wel als maatregel voor een optelsom van

delicten. Hij is een 'veteraan', heeft al zeven keer vastgezeten en in die zin is het wel opvallend om te zien dat hij de gele fasekaart van een beginner heeft. Het is de kaart die een jongere krijgt als hij nieuw de inrichting binnenkomt en in de eerste fase van Youturn start. Het idee van 'een leider op de groep' wordt automatisch door de collegae overgenomen. Nog niet zozeer de invulling, wie het is, als wel dát iemand het is. Later op de ochtend neemt de gedragsdeskundige, die aangeschoven is, deze terminologie over. De vraag is dan waarop dit gebaseerd is, want daarvoor zijn niet zo heel veel duidelijke aanwijzingen. Het komt vooral neer op een inschatting.

Wat opvalt bij Ali is dat hij pragmatisch reageert en ook de juiste antwoorden geeft als dat nodig is. Hij lijkt zich nooit te laten verleiden tot een emotionele reactie jegens de leiding en toont noch boosheid, noch enige klacht. Hij is nimmer geïrriteerd, maar hij buigt soepel mee met de feiten zoals die zich presenteren. Als de groepsleider deze ochtend voor het ontbijt het woord tot de jongens richt dan klinkt er geen verzet uit zijn mond, hooguit een correctie van een andere jongen als die tegensputtert. Dan zegt hij: *"Nee zo zijn de regels, je moet vooraf de hagelslag bijgevuld hebben."* Het is een droog statement dat hij maakt, een statement zoals ik dat jongens al vaker heb zien maken die langer zitten en die weten dat het zinloos is om openlijk de strijd aan te gaan. Uit de houding spreekt eerder iets van: 'dom als je zo openlijk de strijd aangaat'.

Wat hij wel doet is registreren wat er op de groep gebeurt, daar betrokken bij zijn en niet tonen dat het je eigenlijk allemaal niet zo heel veel kan schelen (enkele illustraties hiervan volgen verderop in dit hoofdstuk), maar vanuit een achtergrondpositie actief meedoen. Daarbij laat hij zijn handelen afhangen van het effect dat het oplevert door vooraf in te schatten wat de kans op het gewenste effect is. Als je inrichtingservaring hebt, wordt het gemakkelijker om dit op een juiste wijze toe te passen. Dat lijkt je de kwalificatie 'leider' op te leveren. Het is ook niet zo dat Ali niet af en toe iets uithaalt. Ook hij zoekt de grenzen op met dien verstande dat hij ook weet dat daar de grens ligt en er daarom mee kan spelen.

De groepsleider herhaalt in de loop van de dag nog een paar maal zijn veronderstelling: *"Hij is de leider, maar dat weten de andere jongens nog niet ..."*

Waarschijnlijk is deze constatering bruikbaar voor het ordenen van de situatie op de leefgroep en het inschatten van de risico's.

Ook de derde groepsleider vertelt wat over de omgang met de jongens. Hij vindt het een mooi vak en doet het met plezier. Hij verdeelt zijn vak in twee rollen 'mentor/vertrouwenspersoon' en 'politieagent'. Hoe doe je dat? *"Je moet ze op hun plaats zetten, maar ze moeten ook bij je terecht kunnen ..."*. Is dat moeilijk? *"Nou nee, je moet een gaatje zien te vinden, bijvoorbeeld een spelletje kaart of voetbal."*

Verder gaat het gesprek over de functiedifferentiatie, over de onduidelijkheid, over het feit dat je als groepsleider geen rapportages hoeft te schrijven en over de discrepantie tussen assessments die nu afgenomen worden en reeds behaalde opleidingen. Sommige mensen hebben wel een hbo-opleiding maar niet de gangbare SPH/pedagogiek-kwalificaties. Toch komen ze goed uit het assessment. Net binnengekomen collega's krijgen snel toestemming tot het volgen van de hbo-opleiding, terwijl sommige mensen met jaren ervaring nog moeten wachten.

De ochtend glijdt zo voorbij met af en toe een klusje. De gedragsdeskundige komt op de groep om te overleggen over de huidige situatie naar aanleiding van gisterenavond. Hij is voorzichtig in zijn advies, laat uitdrukkelijk de mogelijkheid open dat de jongens, bij wijze van sanctie, ook vanavond eerder op kamer moeten. Om de ernst van de huidige situatie naar de jongens toe te onderstrepen, stelt hij voor om dit al tijdens de lunch te bespreken. Een van de groepsleiders wil zover niet gaan. Wat hem betreft hoeft dit nog niet bij de lunch. Volgens hem is er sprake van een opgaande lijn. Hij vindt het goed als de jongens zich kunnen 'herstellen', wat zoveel wil zeggen als dat zij zelf laten zien begrepen te hebben dat er iets anders van hen verwacht wordt en dat dit blijkt uit hun gedrag. De gedragsdeskundige volgt hem daarin en bekrachtigt dat de jongens zelf kunnen meewerken aan een goede sfeer op de groep en dat dit een positieve ontwikkeling is.

Het is stil geworden. De twee groepsleiders die vanochtend bij het ontbijt aan tafel zaten, ben ik uit het oog verloren. Zij blijken op de kamer te zitten bij een van de jongens. Deze jongen had zich gisteren ook verzet tegen het opruimen. Vanochtend bleek hij niet conform de regel al wakker te zijn en klaar te staan om onder de douche te gaan. Hij lag nog in bed met een slaperig hoofd en gaf

aan dat hij er geen zin in had. *“Da’s goed joh, dan blijf jij op kamer ...”*, was de reactie. Ze zijn nu met z’n tweeën in gesprek met hem. Nadien hoor ik iets over het gesprek. Het was een goed gesprek, stellen de groepsleiders en hij stroomt weer in op de groep en bij onderwijs. Toch blijkt bij de lunch dat dit niet betekent dat alles koek en ei is. Hij loopt te sputteren en zegt dat hij aangifte tegen één van de groepsleiders gaat doen wegens bedreiging, dat er gedreigd werd met de ‘iso’ en dan vult een andere jongen aan die hierover blijkaar al ingelicht is. *“Er is een racistische opmerking gemaakt, dat hij maar terug moet naar Marokko ...”*. De groepsleider reageert daarop met de vraag: *“Jij haat mij hè ...?”* Even is het stil aan tafel, de jongens kijken elkaar aan en de jongen beaamt het: *“Ja, inderdaad.”* Een confrontatie dreigt. Dan zegt iemand wat, er volgt een lach en de spanning ebt weg. Maar de jongen wil de confrontatie niet uit de weg gaan. *“Ja echt”*, zegt hij, waarmee hij probeert de serieuze toon weer terug te halen. Maar die komt niet terug. Er wordt nog een grapje gemaakt, gelachen, de jongens willen de spanning niet terug. Dit is ook te merken aan de lunch, in tegenstelling tot het ontbijt verloopt deze ontspannen. Er wordt wat gepraat, er worden wat verbale plaagstootjes uitgedeeld. Maar er wordt ook gelet op de kleine foutjes waarvan men weet dat je daarop gecorrigeerd wordt. Ook ik merk dat ik niet wil opvallen door mijn eetgedrag en anticipeer op wat ‘hoort’. Als een van de jongens iets wil zeggen, dan stokt hij, omdat hij zijn mond vol heeft. Ondanks de aandacht die hij aanvankelijk naar zich toe wist te trekken om iets te gaan zeggen, blijft het daarna stil en wijst hij met een vinger naar zijn mond om aan te geven, dat hij eerst zijn hap moet doorslikken. Wel is er nog even discussie over de hagelslag. Die is bijgevuld. Het valt de groepsleider op, ze zegt er wat van, aanvankelijk enige verwarring, maar dan wordt duidelijk dat het eigenlijk de bedoeling is dat dit ’s ochtends vóór het ontbijt had moeten gebeuren. Als dat niet gedaan is, dan moet gewacht worden tot de volgende dag. Het feit dat dit nu gedaan is vóórdat iedereen aan tafel ging en niet, zoals vanochtend tijdens het ontbijt, blijkt niet voldoende. De regel blijkt ineens niet vóór het eten, maar vóór het ontbijt te zijn.

De sfeer tijdens de lunch is echt anders dan in de ochtend en in die zin lijkt het alsof de strikte aanpak duidelijk heeft gemaakt wie wat voor het zeggen heeft en dat daarmee de posities weer opnieuw bepaald zijn.

Ook de groepsleiders zijn tevreden over deze ontwikkeling. *“We zijn terug naar de basis.”* Geklaagd mag er ook niet worden. 's Ochtends had een van de jongens aangegeven met mij te willen praten; tijdens het eten had hij een vraag gesteld waarbij hij mij na afloop een veelbetekenende blik had toegeworpen en in de ochtend had hij tegen andere jongens gezegd *“dat ze maar met mij moesten gaan praten.”* De groepsleider die deze opmerking hoorde, greep daarbij direct in: *“Dit is niet de bedoeling, dat zet een negatieve sfeer neer ...”*. De jongens blijven uit mijn buurt. De voorschriften voor gewenst gedrag zijn specifiek en de directe correctie erop zorgt ervoor dat de jongeren zich daaraan aanpassen.

Na de lunch staat de groepsleider wat te praten met de jongen die mij 's ochtends wilde spreken. Ook als het tijd is om naar het onderwijs te gaan, blijft hij met hem achter. Als ik terugkom is het gesprek nog niet ten einde. Het blijkt dat ze allebei inmiddels met enige afstand terug kunnen blikken op de ontstane situatie. Ook voor de jongere geldt dat. Sterker nog, je zou kunnen zeggen dat het hem lukt om de klachten die hij heeft direct met de groepsleider te bespreken en niet via mij. De groepsleider legt uit hoe het werkt als mensen niet reageren op een vraag als: *“Wie brengt de vuilnis weg?”* Hij haalt de situatie weer in herinnering en zijn lezing wordt niet betwist door de jongen. Over de feiten zijn ze het eens. De groepsleider haalt er de elementen uit die hij wil onderstrepen, namelijk dat hij geïrriteerd raakt als hij iets vraagt en niemand reageert. Hij kaatst de bal terug naar de jongere en zegt: *“Als ik niet reageer op iets dat jij zegt ... wat gebeurt er dan met jou? Ja, ook geïrriteerd ... Kijk ... zie je, dat is wat er speelt.”* Daarna haalt hij het voorbeeld aan van iets wat vanochtend gebeurde toen de jongens terugkwamen van school. De groepsleider kwam net van achteren (de kamers) naar de groep lopen en de jongens hadden dat in de gaten, vooral de jongen die de kwalificatie 'beoogd leider' had gekregen. Hij rende de luchtplaats op naar het raam van zijn kamer om te zien of er een kamerinspectie gaande was, zoals hij al hardop had gesuggereerd.

Hij noemt dit voorbeeld nu ook tegenover deze jongen omdat het voor hem illustreert hoe jongens soms denken dat er iets gebeurt zonder te verifiëren of de gedachte wel klopt. Roepen dat er sprake is van kamerinspectie heeft in de huidige situatie zeker zijn impact. Hij spreekt de hoop uit dat ze niet gaan

invullen, maar vragen wat er aan de hand is. Dan had hij gezegd dat hij van achteren kwam uit het gesprek met een jongen die op kamer zat.

Een week later valt de relaxte sfeer op. De groepsleider die er op dat moment is, is een ander dan die van de voorgaande weken; hij gaat op een speelse manier om met de jongens. Er wordt veel aan hem gevraagd: “Hé Ibrahim ... wat denk je ...” of “Ibrahim mag ik ...” en zijn reactie straalt rust uit. Niet geïrriteerd of afhoudend vanwege de claims die op hem gelegd worden, maar als het wat teveel wordt roept hij wel: “Ho, ho” en dat wordt dan ook geaccepteerd. Alles belandt dan weer in een wat rustiger vaarwater. Er komen minder claims en er is iets minder onmiddellijke behoeftebevrediging bij de jongens.

Er wordt al gewerkt aan de voorbereiding voor de kamerschoonmaak die vanmiddag op het programma staat. Ibrahim neemt mij mee naar achteren; in het medewerkerskamertje is het namelijk met vier mensen iets te druk geworden. Twee medewerkers waren in gesprek geraakt over Youturn, dat maandag van start is gegaan. De roosteraar had geprobeerd om zoveel mogelijk groepsleiders van de groep te verzamelen voor deze maandag. Dat was aardig gelukt: vijf waren er, dat is het maximum met een totaal van zeven vaste teamleden van wie er twee langdurig ziek zijn. Dus op dinsdag en woensdag (vanochtend) is er *ge-Youturn-ed*. De eerste ervaringen zijn positief, maar uit de bespreking blijkt wel dat groepsleiders het spannend vinden. Als één van hen dit noemt, beaamt de rest het en de geruststelling voor een goed verloop volgt uit onverwachte hoek, namelijk van jongens die zelf goed meedoen. Later op de gang spreekt de groepsleider het vertrouwen uit dat “*de jongens hem er wel doorheen zullen slepen.*”

Tijdens het gesprekje in de medewerkersruimte komt de onzekerheid nog op een andere manier naar voren. “*Hoe bereid je zo’n sessie met de jongens nu voor?*” Daarbij komt ook de vraag naar voren wie er wat schrijft op de flap-over tijdens de trainingssessie. Een van de groepsleiders wil dat niet. Hij zegt: “*Laat de jongens dat zelf maar doen.*” “*Maar misschien durven ze niet*” is het tegenargument of “*kunnen ze het niet of schrijven ze slecht ...?*” “*Nou, dan is dit een oefening, maar ik ga niet schrijven*”, luidt zijn weigering. Een collega gaat met hem in discussie. Zij laat weten dat het wel zo hoort dat de groepsleiding dit doet en als ze aandringt, reageert hij geïrriteerd en sluit dit

kort door nog eenmaal te formuleren dat hij het niet gaat doen, en daarmee 'basta'. Iedereen is stil.

De groepsleider die vorige week nog in mineur was, ziet het deze week weer wat meer zitten. Ik vraag naar de effecten van de interventie van vorige week voor de groeps sfeer. Over de groeps sfeer is hij goed te spreken, de sfeer is beter omdat Youturn wat meer vrijheid heeft gebracht - minder regels en meer privileges - en "we genieten nog van deze nieuwigheid die door de jongens gewaardeerd wordt", zo stelt hij. Maar hij voegt er aan toe: "*Voor zo lang als het duurt, want als ze er aan gewend zijn ...*" Over de organisatie is hij minder tevreden, de gewenste duidelijkheid ontbreekt nog steeds

Ongemerkt schuiven we door naar de overdracht, die rommelig verloopt. De ochtendploeg vertelt; ondertussen loopt een collega-groepsleider met wat pannen heen en weer. Hij gaat koken en is daar ook een flink deel van de middag mee bezig. Koken wil hij overigens niet met de jongens doen. Als die 's middags wat op de bank hangen, mag de TV vanaf 16.00 uur aan.

De middag verloopt traag. Er is niets te doen en 's avonds schuift een van de jongens bij mij aan tafel om zijn verhaal te doen. Hij maakt duidelijk dat deze verveling het ergste is. Dat als je iets te doen hebt, als je bezig gehouden wordt, het verblijf hier niet zo vervelend is ... maar dit niets doen ... daar ligt wat hem de bron van over grenzen heen gaan. Dat erkent hij na enige aarzeling wel, maar de oorzaak ervoor legt hij bij het feit dat je niets anders kunt, daardoor prikkelbaar wordt en je kont tegen de krib gooit. De spelcomputer die ze hadden raakte defect, zou vervangen worden en dat is nog steeds niet gebeurd, op andere groepen wel ...

Om 17.30 uur is er een half uur 'kamer', zodat de groepsleiders even kunnen pauzeren. Als de jongens om 18.00 uur op de groep komen, heerst er al een licht opgewonden sfeer. Ze weten dat er geen 'bakvoer' is, de term die zij doorgaans gebruiken voor het eten dat door de cateraar geleverd wordt aan de inrichting. De verwachtingen zijn hoog gespannen. Het wordt een Surinaamse maaltijd, er is rijst, heel veel rijst, kip, bonensaus en zelfgemaakte sambal van *Madame Jeannets*, die de jongens mij een vorige keer hadden laten proeven: iets dat je niet meer vergeet. De groepsleider zegt na het 'momentje': "*Mannen, houd rekening met elkaar en ik stel voor dat we ieder beginnen met één stukje kip.*" Meer hoeft hij ook niet te zeggen. De raad wordt opgevolgd. Ik zit aan de andere kant, het is nog wel een beetje trekken wie er het eerst de rijst opschept ... Twee jongens laten zich niet onbetuigd en een

derde probeert het pleit te winnen en de rijst snel te krijgen, maar vist achter het net als het doorgeschoven wordt naar de nieuwkomer naast hem: een plaagstootje. Omdat er rijst in overvloed is, worden de borden behoorlijk vol geschept, maar de bonensaus en de kip worden netjes verdeeld. Na de eerste happen rollen de complimenten over tafel richting de groepsleider. Je merkt dat de jongens heel tevreden zijn. Het geeft een goede sfeer, grapjes over en weer, wat straattaal die ook door de jongens zelf met een lach gecorrigeerd wordt. Er heerst een speelse stemming. Als de groepsleider een opmerking heeft over een jongen, zegt hij: *“Een jongen wiens naam ik niet zal noemen ...”*, waarop hij fluit als de jongens zelf de naam gaan invullen. Maar er komen, bijna tegelijkertijd, verschillende namen uit verschillende monden, dus als hij fluit blijft onduidelijk wie hij op het oog heeft. Er zijn spitsvondigheden naar aanleiding van Equip, eentje naar de groepsleider die een waarschuwing plaatst, waarop hij meteen te horen krijgt dat hij *“niet van het ergste moet uitgaan.”* Er volgen nog meer snedige opmerkingen die betrekking hebben op kernthema's van Equip: egocentrisme, van het ergste uitgaan, anderen de schuld geven. Ook brengt hij ter sprake dat er iemand moeilijke woorden gebruikt. Er klinkt geen zweem van spot als hij aangeeft dat hij weer veel geleerd heeft. Vervolgens gaan er diverse moeilijke woorden over tafel; niet alle woorden kunnen de jongens van een betekenis voorzien, maar toch gaat het ze niet slecht af.

De groepsleider vraagt aan één van de Antilliaanse jongens hoe je dat nu moet doen: een vrouw versieren ... De jongen geeft een mooi inkijkje. Je loopt op haar af en zegt: *“Waarom kijk je de hele tijd naar mij ...?”* Als ze dan zegt: *‘Ik kijk niet naar je ...’* dan zeg je: *‘Jawel’ ... “en dat houd je vol. “Dat doe je om het contact te leggen ...”*. De groepsleider vult daarop aan: *“Dus dan moet ik iets zeggen als: “Ik zie alle sterren in je diep bruine ogen ...” “Nee man, dat moet je niet doen, dat is te snel ...” “Je koopt haar een drankje ... en je hebt daarvoor de nodige doekoes op zak. Al dan niet echt, eventueel een rolletje met namaakgeld erin om het dikker te laten lijken.”* De avond eindigt in een goede stemming.

De groep, april 2010

Drie weken later is de stemming neutraal, de dagen verlopen routineus, maar de groepsleiders onderling klinken nog niet tevreden over hun samenwerking. Er is een probleem met de bezetting en onvrede over het feit dat ze dit probleem nu zelf moeten oplossen, terwijl er op *“andere groepen vier mensen zijn met maar één jongere!”* Deze groep heeft tien jongens en moet nog steeds collega's uitlenen voor

inval elders. Toch blijkt vervanging wel snel geregeld en een collega van een ander team komt ondersteunen.

Een van de groepsleiders is toegevoegd aan dit team om, zoals dat verwoord wordt, *“een bijdrage te leveren aan het weer op de rails te krijgen”*, maar hij verwacht niet dat het eenvoudig zal zijn. Alle seinen staan op rood.

's Ochtends word ik ontvangen met de opmerking dat ik misschien beter naar een andere groep kan gaan, want er is niemand. Ik kijk wat verbaasd. *“Is iedereen weg ...?”* Iedereen zit op kamer. Iemand heeft een theedoek in de oven gelegd en deze aangezet ... vlak voordat ze 's avonds ingesloten werden. In de loop van de ochtend wordt me duidelijk hoe het allemaal in elkaar steekt. Aanvankelijk dacht ik nog dat het de vorige avond had plaatsgevonden, maar het gaat om de avond daarvoor. Er ligt een uitdraai van het dagrapport met extra grote letters op de tafel, maar ook met een handgeschreven tekst over het incident. Er is geen feitelijke beschrijving van het incident terug te vinden. Wel de notitie dat er sprake is geweest van een poging tot brandstichting en dat het om 21.40 uur geconstateerd werd bij de routinecontrole die 's avonds uitgevoerd werd. Wat er zich dus precies heeft afgespeeld is niet duidelijk. Of er sprake van een vergissing kan zijn, wordt deze ochtend überhaupt niet gesuggereerd. Wel wordt het verband gelegd met een andere groep, waar ditzelfde zich zo'n acht dagen geleden heeft voorgedaan .

Terwijl wij daar zitten en ik aangeef in ieder geval een kopje koffie mee te drinken, komt een jongen de groep op lopen die vanwege nachtdetentie wel van kamer komt om naar zijn leer/werkstage te gaan. Het gesprek gaat al snel over de theedoek. De jongen vindt het 'ziek'; hij schetst ook wat de consequenties kunnen zijn als er daadwerkelijk brand uitbreekt. *“Het is een foute actie, ook al omdat als de boel in de fik vliegt je maar moet hopen dat je er op tijd uitgehaald wordt.”* Maar hij vindt het ook een foute actie, omdat iedereen hier nu de consequenties van ondervindt en op kamer zit. Hij zegt dat hij 's nachts, dus na de insluiting, wel bedreigd heeft. Er is vannacht de nodige onrust geweest op deze gang. Eén van de jongens is wegens lawaai maken verplaatst naar de iso en wordt om 8.30 uur teruggebracht naar zijn kamer.

Noch op zijn angst, noch op zijn 'dreigen' wordt ingegaan door de groepsleiders die het gesprek volgen. Het dreigen is een vorm van eigenrichting die het gevoel van

veiligheid juist onder druk zet. De onrust die 's nachts de gang blijkbaar beheerst heeft, tekent de grimmige sfeer.

Er heerst onduidelijkheid. De jongen die nachtdetentie heeft, spreekt over een rapport dat door de teamleider is opgemaakt naar aanleiding van het incident. Het rapport is niet voorhanden en niemand weet precies wat er nu verder gaat gebeuren, hoewel dit de tweede dag wordt dat de jongens op kamer zullen zitten. De groepsleiders berichten verschillend naar de jongens toe over de maatregelen die zullen volgen. De datum van 4 mei circuleert. Dat betekent dat er één week kamerplaatsing zou zijn. Onduidelijk is welke vorm dit zal aannemen, want kamerplaatsing geldt niet voor de gehele 24 uur per dag. Er wordt dus gezocht naar een alternatief voor de dagelijkse routine, waarbij de jongeren hoofdzakelijk op de groep verblijven. Er wordt gesproken over vijf om vijf, de exacte invulling daarvan is niet duidelijk, mogelijk vijf jongens een uur op de groep en dan de vijf andere jongens en zo door de gehele dag heen ... Maar misschien zijn er andere varianten. Om te bezien hoe het verder moet heeft één van hen het hierover in de ochtend contact met de groepsleiders van de andere groep, omdat ze het daar ook aan de hand hebben gehad, zij sturen later hun schema door dat ze toen gemaakt hebben.

De gebeurtenis is wel besproken met de jongens, maar individueel, zo hoor ik in de loop van de ochtend. De jongens zijn gehoord. Er zijn geen verslagen beschikbaar. Het zijn ook maar korte gesprekjes geweest, laat de groepsleider weten. Gesprekjes die erop gericht zijn om te achterhalen wie het heeft gedaan, maar daar heeft niemand zich over uitgelaten. Wel is bekend dat één naam viermaal is opgedoken, maar de jongere vertelt niet wie. De desbetreffende jongen heeft niet bekend. Ook de jongens onderling speculeren over de vraag wie het gedaan heeft, zo is te horen als ze onder de douche staan. Een van deze speculaties is dat de groepsleiding het zelf gedaan heeft en het de jongens nu in de schoenen schuift. De groepsleider hoort het en doet de deur open, loopt naar binnen en zegt tegen de jongen: *“Gisteren hoorde ik je ook deze praatjes verkondigen, dat moet nu afgelopen zijn. Het is flauwekul ...”*

Tijdens het klaarmaken van het ontbijt laat groepsleider Ibrahim weten behoorlijk van slag te zijn, hij herhaalt dat dit eigenlijk best een goede groep is, dat hij het niet begrijpt en ook niet dat dit nu zo moet gebeuren. Als de boterhammen klaar zijn, gaan we naar achteren. Een van de groepsleiders maakt de deuren open, zonder kloppen. Hij geeft het eten, de ander schenkt de melk in. De stemming is bedrukt. Er zijn geen grapjes. Het gaat allemaal een beetje kortaf. Een van de jongens durft te

zeggen dat hij geen hagelslag lust ... Zijn hagelslag wordt omgeruild met een ander bord, de ander krijgt dus tweemaal hagelslag en deze jongen tweemaal kaas. Iedereen krijgt een plastic beker melk en de deuren gaan weer in het slot.

Ibrahim herhaalt dat hij hier toch wel geëmotioneerd van raakt, vooral als het gaat om de verstandhouding tot de jongens. *“Die is geschaad”*, zegt hij. Ook nu weer, buiten het directe gehoor van zijn collega om, laat hij weten dat sommige mensen meer beheersmatig zijn en dat hij dit eigenlijk niet wil. Maar als hij samen met zijn collega staat laat hij meermalen weten dat hij ‘best wel’ jongens kan straffen en dat hij regelmatig jongens op kamer zet ... alsof hij zich wil verontschuldigen. Zijn punt is dat hij vindt dat groepsleiding en jongens nu tegenover elkaar komen te staan. Dat is later ook merkbaar als de jongens met meer rust, minder gewaagde grapjes en met meer ‘u’ en ‘meneer’ proberen duidelijk te maken dat ze in de gaten hebben dat het menens is en dat een nieuwe uitglijder nare gevolgen kan hebben.

Om 9:30 uur gaan de groepsleiders wederom naar achteren, nu om ze twee aan twee te laten douchen. De deuren van de kamers gaan open en de geur van een hele nacht beslapen beddengoed komt je tegemoet. De bedden moeten afgehaald worden en er wordt nieuw beddengoed uitgedeeld. Als de eerste twee klaar zijn met douchen volgen de anderen, totdat ze alle acht geweest zijn. De laatste moet alleen douchen, omdat hij aan *alle beperkingen* onderworpen is.

De jongens hebben recht op één uur luchten. Wat een van de groepsleiders betreft, krijgen ze nu het uur waar ze recht op hebben voor de gehele dag. Het normale ritme wordt à l'improviste omgezet, maar helemaal eerlijk lijkt deze verdeling niet te gaan, in ieder geval niet voor de laatste twee die vanwege de dagstructuur alleen korter kunnen luchten. Het luchten gebeurt bij de luchtplaats van de ‘iso’. Daar zijn drie luchtplaatsen. In de twee die het verst uit elkaar liggen wordt in elke luchtplaats één jongen neergezet. Dat betekent niet dat ze niet met elkaar kunnen communiceren want dat kunnen ze wel, maar ze kunnen niets uitwisselen, zeker geen sigaretten.

Als één van de jongens op weg is naar de luchtplaats voor zijn rookpauze wordt hem expliciet gevraagd of hij geen verboden dingen i.c. sigaretten bij zich heeft. *“Ook niet in je schoenen?”* *“Nee”*, zegt hij. *“Wil je het zien?”* *“Ja”*, antwoordt de groepsleider. Dus de jongen trekt zijn schoenen uit. Ook laat de groepsleider weten dat hij zijn jas al doorzocht heeft. De jongen vraagt even later: *“Mag jij mijn jas doorzoeken?”* *“Ja, jij mag niet inbreken, maar ik mag wel op jouw kamer komen”*

In toenemende mate lijkt het onmogelijk om overeenstemming te bereiken. Tijdens het douchen raakt een van de jongens met Ibrahim en mij aan de praat over wat er aan de hand is. Hij zegt te weten wie het gedaan heeft, maar hij wil het niet vertellen want je verlinkt iemand niet. Maar wat weerhoudt jongens nu om te bekennen? Om met elkaar over dit incident te praten en de consequenties van deze 'grap' te bespreken? Over de consequenties is hij duidelijk, en hij deelt de afkeuring van zo'n actie. Net zoals de jongen vanochtend stelt hij dit niet kan, zeker niet als de zaak in de hens vliegt. Hij lijkt ook te schrikken als hij te horen krijgt dat als er hier rook is, hier niet als eerste de deuren opengaan maar dat de deuren op de andere groepen eerst opengaan om vandaar mensen te evacueren. Dus dat zij er het langst mee blijven zitten. Hij kan het bijna niet geloven, de ernst wordt hem nog duidelijker. Maar waarom niet gezamenlijk hierover praten? Wat maakt het zo moeilijk om te bekennen? "*Gezichtsverlies?*", vraag ik, *Ja*", beaamt hij, maar hij denkt ook dat het door de jeugdige domheid komt, het stoer vinden dat je dit gedaan hebt. "*Alleen ... met deze sanctie heeft hij zich bepaald niet populair gemaakt, en dat maakt bekennen nu alleen maar moeilijker.*" Tel daarbij op de gevolgen die je staan te wachten, misschien wel strafoverplaatsing, dat verleidt je niet tot een bekentenis. Over de gevolgen van een bekentenis bestaat bij deze jongen de nodige onzekerheid.

Repressie domineert nu. Een groeps gesprek over deze actie blijft vooralsnog achterwege. Er wordt gezegd dat dit morgen wel zal plaatsvinden tijdens de Equip-bijeenkomst. De reactie nu is repressief. "*We moeten dit de kop indrukken*", wordt er letterlijk gezegd en hierin richt de sanctie zich naar de gehele groep. Voor één van de groepsleiders is dit geen probleem; hij zegt dat als bij een voetbalwedstrijd een paar hooligans de zaak verstieren ook alle andere fans daar de dupe van worden. De repressieve reactie wordt mede gelegitimeerd vanuit de olievlekwerking die het naar de rest van de inrichting kan hebben. Ibrahim gaat deze ochtend bij de teamleider langs en laat weten dat de zaak zo blijft als is afgesproken. Dit omdat de reactie naar deze groep van hetzelfde kaliber moet zijn als die destijds naar de andere groep was, in ieder geval niet lichter.

De collega van Ibrahim maakt op meer momenten vandaag duidelijk dat wat hem betreft de teugels te zeer gevierd zijn over de afgelopen tijd. Youturn doen de jongens alleen vanwege de privileges ... maar ook vroeger was het strakker, duidelijker: hup gewoon naar kamer. "*Nu willen ze het kind centraal stellen.*" Hij kan er niet mee uit de voeten. Hij vraagt of ik dit werk zou kunnen doen. Ik schiet even uit de rol van

'onderzoeker-op-afstand' en zeg: "*Nee.*" "*Waarom niet?*" "*Te structurerend*", laat ik hem weten. Hij maakt duidelijk dat basisregels belangrijk zijn. Ik ontken dat niet, maar de vraag is tot waar. En ik laat weten dat ik twee effecten zie.

Het effect op de vraag of iemand hiervan leert zodat hij niet terugkeert, de wens om kinderen zo uit de inrichting te laten vertrekken dat ze niet in herhaling vervallen. Daarnaast het onmiddellijke effect dat bepaald relevant is voor de werkers in de inrichting namelijk: gedragen de jongens zich naar wens? Hoe vermijd je opstand, agressie, afpersing, onrust? De maatregelen die je daarvoor neemt moeten een onmiddellijk effect sorteren. Dat is een belangrijk, maar wezenlijk ander effect dan de vraag of ze er beter van worden. Voor hem is afschrikking een belangrijke reden voor strak optreden, maar hij realiseert zich ook wel dat dit met de recidive van jongens geen al te hoopvol effect kan zijn. Maar er speelt nog iets anders: hij vertrouwt de jongeren niet, hij herhaalt meermalen dat er onderling gestolen wordt, dat ze je bedriegen en dat je dus zo moet optreden omdat het niet anders kan.

"Wat is er nu aan de hand met het team?", vraag ik hem. Hij vindt vooral dat er geen overeenstemming is over de basisregels. Hij vertelt over de teamdag die er is geweest, dat daarin harde dingen zijn gezegd, maar ja zegt hij ... dan zijn het de mensen die niet tot dit team behoren die hun mond open doen ... en niet de mensen die in het team zelf zitten. De groepsleider die als 'kok' de maaltijd bereidde zit ziek thuis, ziek van de stress, volgens hem. Tijdens de teamdag heeft hij namelijk het verwijt gekregen dat hij te beheersmatig bezig is. Als ik hem vraag wat volgens hem het team nu nodig heeft, dan komt daarop geen duidelijk antwoord, al gaat zijn voorkeur wel uit naar meer eenheid in het bepalen en naleven van regels.

Eén van de groepsleiders verlaat de omgangsvorm waarmee je als groepsleider respect betuigt voor de privacy van de jongere. Er is een melding dat de reclasseringsmedewerker er voor één van de jongens is. De groepsleider loopt naar zijn kamer, steekt zonder kloppen de sleutel in het slot en opent de deur. *"Je reclassering is er"*, roept hij en sluit de deur ook weer snel zonder deze in het slot te laten vallen. Hij loopt daarna terug naar de deur die toegang geeft tot de groep waar we wachten totdat de jongen komt. Als het wat langer duurt vraag ik of hij op bed ingedut was. *"Nee, hij zat op het toilet ..."*, is het korte antwoord.

De groep, mei 2010

Ruim veertien dagen later, als ik 's ochtends binnenkom laat één van de groepsleiders, Sarah, al in de gang merken dat ze niet helemaal lekker in haar vel zit. Ze vertelt het me later wel en zo nu en dan laat ze wat clous vallen, namelijk dat ze al een week niet meer spreekt met de leiding, dat ze het even helemaal gehad heeft. Gaande de ochtend wordt er meer duidelijk.

Sarah vertelt over een akkefietje dat er geweest is met Ali (zie ook p. 147) die ze negatief gedrag verwijt. Ze zegt dan ook als hij de douche uitkomt: *"Jij gaat op de regel zitten, wij ook ..."* Hij wil teveel bepalen en hij heeft het achter zijn ellebogen. Het gaat om de jongen die eerder als de 'nieuwe leider' is aangewezen. Deze jongen is niet bang ... hij schuwt een confrontatie niet, maar hij weet wel wanneer hij er een aangaat. Hij kan zijn claims breed op tafel leggen. Zo maakt hij duidelijk dat hij al twee weken geen mentorgesprek heeft gehad en dat hij aldoor in fase vier zit terwijl hij geen extra privileges krijgt ... Daar baalt hij van, hij vindt dat er sprake is van verworven rechten.

De jongens verdwijnen één voor één naar de groep totdat de laatste klaar is met douchen. Een van hen heeft een kamerplaatsing, maar neemt wel deel aan de Equip-training. Geen ontbijt op de groep voor hem, maar iemand die zijn boterhammen smeert en naar zijn kamer brengt. Aan tafel eten twee andere groepsleiders mee. Er ontstaat een discussie, meteen aan het begin, over één of twee plakjes kaas; daarop worden de regels aangescherpt. Ook wordt een jongen terechtgewezen over een tweede of derde 'kapje' brood dat hij in zijn hand genomen heeft en al half besmeerd heeft met chocopasta ... Hij moet het toch terugleggen vanwege de afspraak dat je er niet meer dan één mag nemen. Blijkbaar is er nu een 'kapjesrage' De sfeer wordt er niet beter op en later op de ochtend legitimeert de groepsleider zijn actie met de opmerking dat de regels weer wat scherper aangezet moeten worden op deze groep Het ontbijt loopt tot bijna 8.30 uur, waardoor het rookmoment in de knel dreigt te raken. Dit probleem wordt nog nijpender als blijkt dat er geen aansteker is op de groep. Even lijkt het erop dat er helemaal niet gerookt kan worden wanneer de groepsleider komt met de mededeling: *"Jongens, ik heb slecht nieuws: ook bij de aangrenzende groep hebben ze geen aansteker ... dus ik vrees dat er niet gerookt kan worden."* Er klinkt gemor en ontevredenheid. *"Ibrahim zal hem wel weer mee naar huis genomen hebben."* Een van de jongens, Ali, komt met de oplossing. Hij is, zoals vaker in dit soort kwesties zeer oplossingsgericht. Hij verwijst naar een speciale lade in de medewerkersruimte waar een aansteker moet liggen en dat blijkt te kloppen.

Later op de middag laat hij daar nog een staaltje van zien. Er dreigt kamerplaatsing voor de rest van de middag vanwege bezoekersdienst voor de groepsleiders van deze groep. Deze groep moet dan mensen leveren die aanwezig zijn in de bezoekszaal. De jongeren kunnen dan niet op de groep zijn, dus worden ze ingesloten. Zijn oplossing heeft hij al klaar. Hij zegt tegen de een van de jongens die stevig protesteert: *“Ga voetballen en daarna naar de imam, dan ben je tot 17.00 uur druk.”*

Er komt dus toch nog een aansteker en de jongens hebben nog vijf minuten om te roken. De rookregel geeft ook de mogelijkheid om een recht te claimen. Het lijkt nu alsof de jongens deze rechten proberen aan te grijpen om hun machteloosheid, het overgeleverd zijn aan de willekeur van beslissingen door de groepsleiders, te counteren. *“Je kan in beklag gaan”*; deze ochtend valt deze suggestie regelmatig te beluisteren. Zelfs een rustige jongen die zich bijna nooit laat horen komt ermee, een ander moedigt min of meer jongens aan door te stellen dat je dat zeker kunt doen en ook dat je niet bang hoeft te zijn als je een klacht indient.

Er is een Equip-bijeenkomst geweest en nu is het pauze totdat de jongens weer instromen in het onderwijs. Er wordt wat gerookt, er is ook nog steeds wrevel en plotseling wordt één van de jongens door de groepsleider gewenkt mee te komen naar achteren *“Waarom?”*, vraagt hij? *“Een time-out.”* Een jongen roept hem dan zachtjes na: *“Daar kun je een beklagbrief voor indienen ...”* Hij krijgt direct daarop van de groepsleider terug dat hij een negatieve sfeer creëert.

Op de groep zoemt de vraag rond of er een bestelling is gedaan voor het weekend en dat dat eigenlijk gisteren had gemoeten vanwege Hemelvaart. De lijst die deze ochtend bij het ontbijt met de jongens overeengekomen is wordt opgemaakt, maar zekerheid over de voeding is er niet. De jongens hadden bij het ontbijt al aangegeven dat ze eigenlijk nu al iedere dag zelf zouden mogen koken, maar dat de groepsleiding dit tegenhoudt. Ook dit is een argument waarin de onderlinge spanning zichtbaar wordt. Jullie nemen beslissingen die tegen ons gericht zijn ... en wij moeten dat ondergaan. De groepsleiders stellen daar tegenover: jullie klagen, dat irriteert. De druk die ervaren wordt, wordt benoemd als ‘willen bepalen’.

Irritaties als deze met het eten of over het feit dat ze 's middags op kamer moeten omdat de groepsleiders bezoekersdienst hebben of over een aansteker die er niet is of over het ene plakje kaas worden afgewisseld met zoenoffers, pogingen om het vanuit de irritatie toch weer goed te krijgen en op bepaalde verzoeken in te gaan. Even mee

willen lopen naar achteren als iemand iets vergeten is, iets lekkers meenemen, een taart, als gebaar van medemenselijkheid. De maaltijd die enkele weken geleden bereid werd vormde immers ook een gelegenheid om weer 'opnieuw' te beginnen.

Zoals 's ochtends al duidelijk werd, zijn er bij een groepsleider frustraties. Ze is naar deze groep gehaald als ondersteuning voor een positieve groeps sfeer en zou daarna weer terugkeren naar haar eigen groep. Ze wilde een gesprek met de teamleider om te kijken of ze gezamenlijk een strategie konden uitstippelen voor een aanpak op termijn. Hij leek daar wel in geïnteresseerd, maar een dag later komt het bericht dat het team wordt opgesplitst en een ander team in zijn geheel wordt overgeplaatst naar deze groep. Ze is aangeslagen. Ze heeft een afspraak met de methodiekcoach, omdat ze een vraag wil voorleggen. De coach heeft daar tijd voor gemaakt en start met de vraag: *"Wat wil je aan mij voorleggen?"* Het gesprek start, maar stopt als een niet-aanslaande motor. De groepsleider noemt dit zelf: teveel 'wat-denk-jezelf-vragen'. De insteek van het gesprek is: hoe zit Youturn procedureel in elkaar met de fases? Daar is een mooi documentje van dat op tafel ligt en houvast moet geven. De emoties die onder deze informatieve vraag zitten worden in het gesprek wel onderkend door de methodiekcoach, maar het lukt niet om ze op tafel te krijgen. De groepsleider geeft aan dat er het nodige broeit, ze spreekt haar zorg uit tegenover de coach over de spanning op de groep en dat het mogelijk gaat klappen ... Ze denkt dan aan de Marokkaanse jongens versus een Antilliaanse jongen. Er wordt ook een tegenstrijdigheid benoemd tussen de openheid die in de Equip-bijeenkomst van vanochtend verondersteld wordt en de opgelegde regels die voortvloeien uit de verschillende pogingen om 'terug te keren naar de basis'.

Op Hemelvaart moet er een Equip-bijeenkomst zijn waarin teruggeblikt wordt op het incident van vier dagen geleden. Toen gebeurde er iets tussen een Marokkaanse en een Antilliaanse jongen: duw- en trekwerk. De groepsleidster stond alleen op de groep en wilde hen beiden mee naar achteren nemen. Terwijl ze naar achteren lopen, gaat het getrek en geduw nog door. Eén van hen zegt niet te begrijpen waarom hij naar achteren moet, hij vindt zichzelf onschuldig, de ander geeft hem daarop nog een duw en dat wordt waarschijnlijk gezien door een tweede Marokkaanse jongen die nu van de groep naar de gang rent waar zij met de twee jongens staat. Met een karatesprong deelt deze aanstormende jongen een schop uit die de Antilliaanse jongen op de bovenarm treft. Op dat moment drukt de groepsleidster alarm en gaan de drie jongens de iso in. De jongen die was komen aanrennen blijft twee dagen in afzondering vanwege de aanslag: het bewust komen aanlopen en met zo'n sprong

uithalen. Daarna wordt er wel met de jongens individueel gesproken. Bij terugkomst op de groep is het ritueel: hand schudden, sorry zeggen en klaar.

Het is de bedoeling dat deze gebeurtenis op Hemelvaartdag tijdens de Equip-bijeenkomst besproken wordt, maar de methodiekcoaches zijn dan vrij. De groepsleider maakt zich zorgen of zo'n gesprek wel goed gaat. Is daar geen support voor nodig? De methodiekcoach stelt dat Equip moet doorgaan, maar niet ten koste van veiligheid. Er wordt nog geen beslissing genomen; wel wordt besloten om dit voor te leggen aan de groepsleiders die dan dienst zullen hebben. Het gesprek eindigt plotseling. De groepsleider stuurt erop aan, laat weten dat het allemaal wel helder is zo, ze bedankt de coach en werkt naar een afronding van het gesprek toe. Teruglopend naar de groep, eerst iets kopiëren, via een route die niet langs een leidinggevende gaat, want *“die hoef ik nu even niet tegen te komen...”* refereert ze aan een strategie die de jongeren hanteren: *“Ik ken de trucjes ook, ja en amen zeggen, doen of het allemaal wel okay is ...”*

De methodiekcoach laat het hier overigens niet bij, maar komt later op de groep om het gesprek voort te zetten. Over de inhoud van het gesprek word ik niet meer geïnformeerd.

8.3 Analyse

Over een langere periode, van 10 maart tot en met 12 mei keert het thema van de orde andermaal terug. Nu eens is er sprake van ontspanning en op het volgende moment worden de teugels door de groepsleiding weer aangetrokken. Zelf geven zij aan dat eenduidigheid in het team ontbreekt en dat thema blijft doorklinken. Ook vraagt Youturn om een andere werkwijze, waarbij het strakke regime van een inkomstengroep ingeruild wordt voor een grotere verscheidenheid in privileges tussen de jongeren omdat sommigen al een fase verder zijn. Verschil in opvatting over de wenselijkheid van deze vrijheid klinkt door in de commentaren van de groepsleiders.

De veranderende werkwijze en de mate waarin je als team daar overeenstemming over hebt, spelen ongetwijfeld een rol. Maar los van deze oorzaken maakt de beschrijving over deze langere periode duidelijk dat handhaven van de orde een prominent thema is in de dagelijkse praktijk van de groepsleider. Directe aanleiding is dat er geen gehoor gegeven wordt aan het verzoek om de vuilnis weg te ruimen. Het is de druppel in een ontwikkeling waarbij de groepsleider al langer merkt dat de jongeren onvoldoende gehoor geven aan de aanwijzingen van de groepsleider. Nu

grijpt hij in door een groep jongeren te sanctioneren met een kamerplaatsing. Om de vanzelfsprekendheid in het navolgen van een verzoek van de groepsleider te herstellen wordt onder het motto 'terug naar de basis' ingezet op herstel van deze vanzelfsprekendheid. Er wordt scherper gelet op de kleine regels, zoals het bijvullen van de hagelslag en niet met volle mond praten. Tegelijkertijd wordt het onderscheid tussen groepsleider en jongere gemarkeerd. De discussie over een 'jas dragen aan tafel' eindigt ermee dat de groepsleiding iets mag, omdat zij groepsleiding is en het dus voor het zeggen heeft.

De groepsleiding gaat zelf, in haar analyse van de situatie, ook uit van rivaliteit om de macht. Een jongere, Tarik, is net overgeplaatst juist omdat hij een leidersrol had. Zo'n leidersrol kan hem macht geven over de groep jongeren en daarmee concurrerend zijn aan sociale positie van de groepsleider. De overplaatsing van Tarik moet het overwicht van de groepsleider dus herstellen. Maar Tarik is net vertrokken en in de perceptie van de groepsleider is er al een nieuwe leider "*ook al weten de jongeren dit zelf nog niet.*" Zijn conclusie lijkt daarmee a selffulfilling prophecy te worden. Door te stellen dat één van de jongens een leider is, ontstaat de ruimte om aan dit profiel invulling te geven, zowel door de jongere als door de groepsleiding. De perceptie van de leefgroep als een hechte groep wordt echter niet bevestigd door de jongeren zelf, zo constateren Eichelsheim en Van der Laan in hun onderzoek (2011). Gevraagd naar hun beleving tijdens de detentie, klinkt bij de jongens vooral door dat zij 'er voor zichzelf zitten' en weinig tot geen intensieve contacten onderhouden met groepsgenoten. De gedachte dat sociale verhoudingen binnen een gesloten inrichting zich echter wel kenmerken door de dichotomie 'groep' versus 'staf', versterkt wel de kans op reïficatie. In dat geval past de werkelijkheid zich aan de gedeelde vooronderstellingen aan. Het vertrek van Tarik is dan ook geen oplossing.

De bedreiging van de orde wordt dus gevoeld. Strikte naleving van regels vormt de inzet voor het herstel, maar dat heeft invloed op de sfeer. Als een jongere zich kritisch uitlaat, krijgt hij als reactie dat hij geen negatieve sfeer moet neerzetten. Maar ook de jongeren voelen de spanning en de dreiging. Als één van hen de confrontatie zoekt over de bedreiging met de isolatiecel en het racisme ter tafel komt, dempen de jongens zelf deze discussie.

De spanning kan afnemen als de jongeren direct gevolg geven aan de aanwijzingen van de groepsleider en niet in discussie gaan over de regels. Ze laten dan zien dat zij zich 'herstellen', dat ze de orde zoals de groepsleiders die willen ook daadwerkelijk accepteren. Herstellen maakt het dan weer mogelijk om de beoogde sanctie, zoals 's

avonds vroeger naar kamer, niet op te leggen. Daarmee wordt overeenstemming bereikt over de sociale situatie zoals Goffman die betitelt. Het bereiken van de overeenstemming is een onderdeel van het interactieritueel dat de mogelijkheid biedt om verdere escalatie tegen te gaan.

De overeenstemming om escalatie te stoppen die bereikt wordt door de strikte naleving van de regel creëert echter ook meer afstand. De omgangsvormen worden formeler. Dat voelt, zo laten sommigen weten, ongemakkelijk. Ze vrezen dat zich tegengestelde *wij-versus-zij-posities* ontwikkelen. Zowel de speciaal bereide maaltijd als het persoonlijke gesprek zijn dan middelen om meer nabijheid en overeenstemming te bereiken en de *wij-zij-posities* te verminderen. In termen van de groepsleiders betekent dat minder beheersmatig werken.

Aanvankelijk lijkt dit te werken maar als de theedoek in de oven wordt aangetroffen, staan alle seinen op rood. Brand in de inrichting is een nachtmerrie. Een gestructureerde reconstructie met dito risico-inventarisatie ontbreekt. Angst voor de consequenties, de olievlekwerking naar andere groepen waar jongeren wellicht op het idee gebracht worden ook dit soort 'grappen' uit te halen, bepaalt de sancties die volgen. De reactie geldt dus niet alleen het onheil van een algemene brand maar ook de besmettelijke aantrekkingskracht van dit soort acties. Wederom domineert hiermee het thema van de orde de agenda. Wat volgt is onzekerheid. De dagelijkse routine is verdwenen, ad-hocbeslissingen vullen de leemte. Het ontbijt is later, douchen is later, het uurtje luchten wordt ter plekke vastgesteld op één uur meteen voor de gehele dag, de extra controle op mogelijke contrabande alvorens in de afzondering een sigaret te mogen roken, de bewuste plaatsing in twee luchtplaatsen die te ver uit elkaar liggen om elkaar sigaretten toe te spelen, onzekerheid over de duur van de kamerplaatsing zijn daarvan voorbeelden. Tegelijkertijd treedt het 'wij-zij' weer naar voren in het stilzwijgen van de jongeren om iets te zeggen over de mogelijke dader. De ernst van de actie, de gevolgen die het nemen van de verantwoordelijkheid kan hebben, zowel ten opzichte van de overige jongens als vanwege de sancties die door de instelling opgelegd kunnen worden, maakt het bijna onmogelijk om uit te vinden wie het gedaan heeft.

Twee weken later blijken er irritaties te zijn tussen groepen jongens. Het probleem van de sociale orde is duidelijk niet verdwenen. Integendeel, de groepsleider maakt zich ernstige zorgen en legt uit hoe het mechanisme werkt als je merkt dat er niet adequaat gereageerd wordt. *"Ik ken de trucjes ook, ja en amen zeggen, doen of het allemaal wel okay is"* of zoals Goffman zou zeggen: terugtrekken uit de situatie, een schaduw worden. De groepsleider maakt hiermee duidelijk dat zij zich bewust is van

het verschil in 'frontstage' and 'backstage' die de jongeren hanteren. Ze zet het nu zelf in om het conflict uit de weg te gaan.

8.4 Conclusie

De orde raakt onder druk door externe omstandigheden, zoals functieverandering, de reorganisatie van de gesloten opvang als gevolg van de scheiding tussen civiele en strafplaatsing en de invoer van de nieuwe handelswijze Youturn. Deze veranderingen verstoren de routine en juist daardoor wordt het probleem van de institutionele orde zichtbaar. De vraag was of het ordeprobleem zich alleen in incidenten presenteert of een doorlopend thema is. Dat laatste blijkt het geval. Het is een voortdurend punt van aandacht en bij deze externe druk komt het scherper naar voren. Om de grip niet te verliezen wordt er gekozen voor de strategie van strakke sturing. Regels worden gearticuleerd en direct gesanctioneerd met (dreiging van) disciplinaire straffen. Maar het effect van deze straffe reactie roept ook bij de groepsleiding zelf twijfel op. De straffe reactie dwingt gehoorzaamheid af, maar te vrezen is voor het negatieve effect op lange termijn. Bij een te beheersmatig optreden komen groepsleiding en jongere tegen over elkaar te staan: *wij* versus *zij*, groepsleiders versus de jongeren. Sommige groepsleiders gaan dan ook op zoek naar overeenstemming. De maaltijd klaarmaken, iets lekkers meenemen, het zijn herstelrituelen waarmee geprobeerd wordt om de scherpe kantjes af te vijlen van de orde met een 'terug naar de basis'-policy. Sancties, repressie en verzoeningsrituelen wisselen elkaar af in dit proces om tot overeenstemming te komen.

In dit doorlopende onderhandelingsproces krijgt het zoeken naar de betekenis die gehecht moet worden aan het optreden van de jongere en de groepsleider een nieuwe dimensie. Op hoofdlijnen weten de jongeren wat er wel of niet kan, maar nu blijken sommige details ineens belangrijker dan voorheen. Aftasten dus, proberen intenties te begrijpen opdat je kunt anticiperen op hetgeen er verwacht wordt. Het extreme belang dat nu gehecht wordt aan de omgangsvormen, de nadruk die er ligt op het herdefiniëren van de sociale posities en de acceptatie daarvan door de jongeren laten zien dat regels en de handhaving een sterk dynamisch karakter hebben dat telkens weer opnieuw uitonderhandeld wordt. Regels alleen vormen onvoldoende houvast, veel hangt ook af van de persoon van de groepsleider. Het volgende hoofdstuk gaat hier nader op in.

9 Quiet power van de groepsleider

9.1 Inleiding

Straf en beloning vormen de instrumenten waarmee de groepsleider de orde reguleert. De macht om de jongere tot volgzzaamheid te verleiden zit echter niet alleen in deze instrumenten, maar ook in de wijze waarop de sociale relatie tussen de groepsleider en de jongere vorm krijgt. Liebling gebruikt in dit verband de term 'quiet power' (Liebling, 2004, p. 342). Hoe probeert de groepsleider in zijn omgang met de jongere deze te bewegen om zich te conformeren? Op welke wijze wordt de relatie als middel ingezet? De wijze waarop deze 'quiet power' wordt uitgeoefend kan met Goffmans referentiekader nader geanalyseerd worden. 'Facework', 'deference', 'impression management', 'strategische interactie' zijn begrippen die behulpzaam zijn om juist dit proces nader te analyseren. Goffmans begrippen zijn te verbinden aan afzonderlijke situaties, maar worden in het tweede deel van dit hoofdstuk samengebracht in de beschrijving van een casus over de verhouding tussen een jongen en de groepsleiding over een langere periode.

9.2 Quiet power in verschillende situaties

Naleven van regels; afstand en nabijheid om volgzzaamheid te bereiken

"Tja", zegt de groepsleider, "dan hebben ze het over afstand en nabijheid ... maar wat is dat nou eigenlijk?" We proberen het te ontrafelen. Afstand is verbonden met instructie, aangeven wat er moet gebeuren en zorgen dat dit ook gebeurt. Nabijheid ontstaat door het directe contact met de jongen. De vrouwelijke collega's, zo suggereert hij, zouden meer geneigd zijn om het te zoeken in het gesprek, het contact aangaan. Maar terwijl hij in gedachte de collega's langsloopt, blijkt hij ook mannelijke collega's deze kwaliteit toe te dichten. Hij refereert aan een collega die gemakkelijk een uur met een jongen zit [te kletsen].

Het contact aangaan met de jongere, praten over wat hem dwars zit is de meest voorkomende vorm van nabijheid zoeken. Dit kan in een mentorgesprek, maar vaker komt het voor naar aanleiding van een emotionerende gebeurtenis. Dan is er ruzie op de leefgroep, een confrontatie met de groepsleider, maar ook slecht nieuws van 'buiten' kan een aanleiding vormen. Een tegenvallend vonnis, onzekerheid over de duur van het verblijf, de rapportages of problemen met familie, vrienden of bekenden. Deze gesprekken zijn gekoppeld aan het specifieke moment waarbij nabijheid de functie van ondersteuning heeft. Met die ondersteuning drukt de groepsleider uit dat hij zich bewust is van de positie waarin de jongere verkeert en de emoties die daaraan gekoppeld zijn. Zijn toenadering is een vorm van 'deference', respect voor de positie van de jongere op dat moment. Respectvol reageren biedt de mogelijkheid om het gesprek met de jongere aan te gaan over persoonlijke drijfveren en emoties, en zo een kijkje achter de schermen, 'backstage', te nemen.

Tijdens de rustperiode van 17.00-17.30 uur belt een voogd van een van de jongens. Hij heeft een vervelend bericht. Vader en moeder zijn gescheiden en dat heeft voor hem onmiddellijke consequenties. Vader houdt zijn 'vrijlating' tegen (die voor over een week gepland staat) en wil niet de beslissende handtekening zetten, omdat hij moeder niet geschikt acht voor de opvoeding. Nu moet de rechter er aan te pas komen om vrijlating eventueel ongedaan te maken. Groepsleidster Karin is er druk mee. Ze moet de emotie van de jongen opvangen, bepalen wat er nu moet gebeuren en dat uitvoeren. Moeder wordt gebeld en die komt in tranen aan de telefoon. De jongen moet zijn moeder troosten en moed inspreken in plaats van andersom. Na enige minuten en de constatering dat het een rotstreek is dat vader de vrijlating tegenhoudt, krijgt hij het nummer van zijn vader. Karin neemt het scenario voor dit komende gesprek met de vader door. De emotie kan de jongen nu bij haar kwijt, hij blijkt een vader te hebben die 'wietplantjes' kweekt, wapens bezit en harddrugs verhandelt. Hij wil hem wel aangeven bij de politie, als drukmiddel naar zijn vader om zijn handtekening te zetten. Karin verbiedt hem dat niet, maar bekijkt wat je nu tijdens dit gesprek kunt doen en de jongen zelf geeft ook aan dat hij gewoon eerst wil praten. Ze komen erop uit dat hij wel blij kan geven van zijn verdriet, teleurstelling en schok en dat hij daarna zal vragen waarom. Karin zegt: *"Ga het niet zelf invullen ..."* ofwel denk niet bij voorbaat dat je weet hoe je vader hierover denkt. Ze is er nog druk mee als het tegen 17.30 uur loopt.

Karin gaat met deze jongen in gesprek en ontrafelt zo wat hem emotioneert. Haar respect (deference) voor het feit dat hij met een ingewikkeld probleem worstelt, biedt de mogelijkheid om invloed op de oplossing uit te oefenen. Zij schrijft niets voor en benadrukt daarmee haar respect voor zijn potentie om deze situatie tot een goed einde te brengen zonder hem aan zijn lot over te laten. Ze gaat met hem op zoek naar oplossingsvarianten en stuurt daarmee op gewenst gedrag, zowel naar de specifieke situatie met vader en moeder als naar het negatieve effect dat zijn gemoedstoestand zal hebben op de leefgroep, als zijn woede en frustratie voor iedereen zichtbaar zijn en niet hanteerbaar.

Behalve praten is ook lichamelijk contact een manier om nabijheid te creëren, bij voorbeeld jongensachtig stoeien. Sommige groepsleiders roepen dit zelf op. 'Een beetje dollen' heet het dan, een por tussen de ribben, een duw, een boksgebaar, schijnbewegingen. De grens tussen dollen en vechten wordt bepaald door de aard van het aanvullende commentaar. Zolang de toon vriendschappelijk is en er wat gelachen wordt, blijft het dollen. Zodra het overgaat naar een verbeten competitie, wordt het onderbroken. Dit laatste gebeurt bijna altijd, zodat de groepsleider iets roept in de trant van 'klaar' of 'genoeg'. Dollen en stoeien gebeurt ook wel tussen vrouwelijke groepsleiders en jongeren, maar voor hen is er ook een andere vorm van nabijheid weggelegd. Een teder gebaar waarvan de intimiteit versterkt wordt door een korte aanraking.

Een aai over de bol werkt ontwapenend. Tegelijkertijd is er ook de vraag hoever de jongen kan gaan in zijn respons daarop ... soms, op papier in de vorm van een hartje- 'ik hou van je' - of in reactie op een aanraking een arm om de middel van de groepsleidster slaan.

Vlak na het ontbijt, terwijl rond de tafel de jongens elkaar wat verdringen in hun behulpzaamheid de tafel leeg te ruimen, houdt de groepsleidster even stil bij één van hen. Ze veegt iets uit zijn haar ter hoogte van zijn slaap ... een klein intiem gebaar. Als ik daar even later op terugkom, beaamt ze dat zij dit belangrijk vindt.

Tegelijkertijd is voor vrouwelijke groepsleiders afstand vanwege seksuele aantrekkingskracht wel een thema waarvan de groepsleiders zich zeer bewust zijn. Zij kleden zich zodanig dat ze neutraal overkomen. Beginnende groepsleiders moeten

soms duidelijker een grens trekken, waarbij ze teruggevallen op de norm dat nabijheid in beginsel ongewenst is.

“K., één van de jongens, heeft me een keer omhelsd; toen heb ik hem daarna even apart genomen en gezegd dat ik dat niet wilde. Sindsdien doet hij het niet meer”, aldus een groepsleidster.

Geroutineerde groepsleidsters kunnen met een vriendelijke grap een flirt neutraliseren. Bij mannen krijgt intimiteit vorm door een hand op de schouder te leggen. Seksuele aantrekkingskracht is niet als thema naar voren gekomen in deze onderzoeksperiode.

Zowel in hun optreden als in hun opinies verschillen groepsleiders over de vraag of nabijheid wenselijk is. De één zal meer stoeien dan de ander. En de één zal met korte zinnen en weinig empathie gedrag begrenzen, terwijl de ander op een vriendelijker toon dezelfde boodschap afgeeft.

Facework

In het hanteren van afstand en nabijheid speelt ‘facework’, zoals Goffman dat noemt, een rol. In woord, maar ook in gebaar, mimiek, houding wordt informatie overgedragen waarin mensen iets van zichzelf willen overbrengen, maar waaruit anderen ook weer conclusies trekken.

De persoonsgerichte aandacht ligt wat Mohammed betreft vooral in het non-verbale, zoals hij dat noemt. Hij doelt op de manier van aanwijzingen geven aan de jongeren. *“Je moet ze aankijken, soms op ze toelopen, een gebaar maken ...”,* wat hem betreft discreet, in ieder geval niet iemand te openlijk aanspreken ten overstaan van iedereen. Bovendien moet je voordat je iemand aanspreekt eerst een relatie met de desbetreffende persoon opgebouwd hebben. Je moet zijn vertrouwen gewonnen hebben, dan kun je aanwijzingen geven. *“Als ik dat bij jongens nog niet heb, ben ik voorzichtiger.”* Hij noemt T, een jongen aan wie ‘stuitervalgedrag’ toegeschreven wordt. *“Die zou ik nu niet aanraken, nog niet, zo’n verhouding hebben we nog niet.”* Met aanraken bedoelt hij een hand op de schouder of iets anders in die trant. Meteen na het ontbijt volgt een illustratie. Een Marokkaanse jongen stoeit en plaagt een

andere Marokkaanse jongen die op de bank zit door van achteren een kussen op z'n hoofd te duwen. Groepsleider Mohammed noemt zijn naam, wenkt hem en zegt: *"Kom maar even hier zitten ..."* De jongen gehoorzaamt.

Afstand en nabijheid worden ook in dit voorbeeld verbonden met het begrip 'deference'. Met afstand of nabijheid druk je iets uit over de relatie en deze Marokkaanse groepsleider wil het respect overbrengen dat passend is bij de relatie. Afstand geeft mogelijkheid tot een meer formele omgangsvorm. Nabijheid is iets dat met wederzijds goedvinden tot stand komt. Te drierst optreden kan de ander van zijn stuk brengen en zijn reputatie (impression management) aantasten of gezichtsverlies veroorzaken. Afstand en nabijheid houdt in: aftasten, signalen oppikken en daarop reageren. Discretie in de reactie is een middel om gezichtsverlies in de correctie die gegeven wordt te minimaliseren.

Maar discretie kent haar grenzen en kan dan voor verwarring zorgen, zoals later op de dag blijkt als Mohammed intervenueert.

's Middags tijdens de lunch is dezelfde jongen wat later aan tafel, hij heeft geholpen in de keuken en is daarom wat verlaat. Hij heeft eigenlijk al gegeten, maar de andere jongens hebben toch frites en een kaassoufflé op zijn bord gelegd. Dat wordt niet opgevat als provocatie, maar hij heeft geen trek meer en verveelt zich dus een beetje, neuriet wat, plaagt zijn buurman een beetje. Heel discreet laat Mohammed driemaal blijken dat het afgelopen moet zijn. Het gaat zo discreet dat op het moment dat Mohammed opstaat ten teken dat beide jongens naar kamer moeten, het als een verrassing lijkt te komen, zowel voor deze twee jongens als voor de andere jongens aan tafel. Het heeft iets geheimzinnigs ... wat is er nu gebeurd? Dat is niet voor iedereen heel duidelijk, want er is geen algemene herkenning in de trant van 'tja dit zat er aan te komen ... hier was het wachten op ...' Als even later een andere jongen ook vraagt om van tafel te mogen, reageert Mohammed direct. Hij staat op en loopt met hem mee. De snelheid waarmee Mohammed beslist dat ook deze jongen naar kamer gaat verbaast, en roept ook nu een reactie bij de jongens op: wat is er gaande? Een van hen zegt schertsend: F., *"jij bent de volgende ..."*, omdat het lijkt als of het in volgorde gaat, achter elkaar aan. Over deze laatste interventie zegt Mohammed later dat hij zo direct op het verzoek van deze jongen inging, omdat het goed is als jongens een time-out vragen als ze

merken dat het hen teveel wordt ... of hij altijd zo direct op zo'n verzoek ingaat? Nee dat niet.

De discretie van Mohammed zorgt voor verwarring. Zijn sensibilliteit voor gezichtsverlies heeft als keerzijde dat dit niet door iedereen op dezelfde wijze begrepen wordt. In dit geval wordt er ontspannen op gereageerd, de jongens begrijpen het niet, maar er klinkt geen angst of verzet door tegen de interventie van de groepsleider. Mohammed probeerde zijn aanwijzingen discreet en specifiek op de persoon te richten. Maar hoe discreet en specifiek ook, de andere jongens aan tafel worden er ook deelgenoot van en zo ontstaat er verwarring.

Verwarring kan het gevolg zijn van teveel discretie. Verwarring kan ook ontstaan door dubbelzinnigheid in de informatie die overgedragen wordt.

We verblijven redelijk lang op de gang achter. Voordat alle jongens gedoucht hebben, loopt het tegen elven. Martin maakt een opmerking naar zijn collega Ibrahim: *"Jij houdt echt van die jongens hè?"* "Ja", klinkt het wat aarzelend uit zijn mond ... waarop Martin zichzelf aanvult met: *"Ik vind ze ook wel o.k., maar niet dat ik nu zo'n band met ze heb ... ik heb meer afstand..."* Als op dat moment twee jongens uit de douche tevoorschijn komen, zegt Ibrahim, met opzet tegen één van hen die dit deel van de conversatie dus niet gevolgd heeft: *"Hij is een klootzak."* De jongen pareert het met een glimlach, maar de ander die even later dezelfde titel in ontvangst mag nemen kijkt verward naar Ibrahim, niet wetend of dit nu een grap is of serieus bedoeld. Hij wijst de opmerking af, maar voegt daar ook een korte lach aan toe om niet te boos over te komen. Omdat Ibrahim in zijn lichaamshouding niet boos of anderszins agressief overkomt, blijft het hier verder bij.

In Goffmans analyse is de opmerking 'hij is een klootzak' een belediging, een gebrek aan deference, aan respect. Ibrahim benadrukt hiermee een sociale afstand tussen hem en de jongere. Voor de jongen komt de opmerking onverwacht. In zijn gedrag heeft hij niet iets gedaan dat de orde verstoort. Het is ook onduidelijk voor hem of zich iets heeft voorgedaan, waardoor hij deze kwalificatie krijgt toebedeeld. De verwarring die volgt ligt besloten in de vraag of Ibrahim het ook echt serieus bedoelt. Vindt Ibrahim hem echt een klootzak? De glimlach van de eerste jongen geeft aan dat hij het als een grap beschouwt. De tweede jongen weet echter niet precies welke betekenis hij er aan moet toekennen. Is er sprake van 'defacement', gezichtsverlies?

Wordt hij publiekelijk gekleineerd? Vooralsnog is het onduidelijk hoe hij het moet interpreteren en moet begrijpen wat er speelt. Omdat Ibrahim neutraal vriendelijk in zijn houding blijft en geen aanvullende denigrerende opmerkingen maakt, blijft de onduidelijkheid bestaan. De jongere weet nog niet hoe hij dit bespreekbaar moet maken om, zoals Goffman dat beschrijft, een herstelritueel (hoofdstuk 4) in gang te zetten. Wat rest is 'poise' van zijn kant. Een houding waarin hij wat op de vlakte blijft, op zijn hoede. Hij geeft zich niet bloot totdat hij de achterliggende intenties van Ibrahim beter begrijpt. Vooralsnog is er sprake van een ongedefinieerde sociale situatie waarover geen overeenstemming bestaat, maar die nog wel met wederzijds respect kan eindigen: 'het was allemaal een grote grap'. Zeker is dat op dit moment nog niet. De situatie laat ook ruimte voor de ernst van de belediging, namelijk dat Ibrahim deze jongens echt klootzakken vindt. In dat laatste geval zal de jongere daar rekening mee moeten houden in zijn omgang met Ibrahim.

In zichzelf is zo'n incident niet beslissend voor de omgang. In volgende contacten kunnen dubbelzinnigheden ontbreken, waardoor de situatie weer genormaliseerd wordt en voor de jongeren duidelijk is dat er geen sprake is van persistente minachting is jegens hen. Een lach, een klap op de schouder of de opmerking 'Ha, had ik jou effe te pakken' maken herstel mogelijk. Maar de onzekerheid over de definiëring van de sociale situatie, 'is er iets ernstigs?' of 'word ik alleen maar in de maling genomen?' maakt de jongeren behoedzaam in hun reacties en juist dat geeft de groepsleider overwicht in deze situatie. Hij plaatst zich in de dominante positie van waaruit hij repressief kan handelen als de jongeren boos en vijandig op de belediging reageren. Maar hij bevindt zich ook in de positie om begripvol en vergevingsgezind te reageren door de jongere erop te wijzen dat het een grap was waarmee hij is beetgenomen. In beide scenario's heeft de groepsleider de regie die de dominantie van zijn positie versterkt. Juist in deze ambivalentie over de daadwerkelijke betekenis van de boodschap wordt de diffuse werking van macht zichtbaar.

'Dollen' is dus niet alleen fysiek, maar ook verbaal: in woordspelletjes, provocaties waarbij de officiële orde even 'buitenspel' wordt geplaatst. Zolang de achterliggende intentie, in casu respect voor geldende gezagsvormen, niet daadwerkelijk in gevaar is kan 'dollen' ontspanning opleveren.

Ter illustratie een alledaagse gebeurtenis 's middags in de rookpauze rond 15.00 uur. De jongens moeten vanwege een sanctie deze middag eerder op kamer. De sfeer is redelijk ontspannen, maar de gesprekjes tussen groepsleiders Carlijn, Cynthia en drie

jongens gaan ergens en tegelijk nergens over. Er rollen allerlei woorden over de tong, maar vele zijn kleine grapjes, provocaties van algemene omgangsvormen. Als de schending te grof wordt, corrigeert een van de jongeren zichzelf met de opmerking *“Nee, even serieus.”* Hiermee maakt hij duidelijk dat hij zich bewust is van zijn provocaties. Het is spel, een beetje flauwekul. ‘Nee, even serieus’ markeert in de conversatie het verschil met ‘dollen’, waarbij je woorden en dus ook eventuele provocaties met een korreltje zout genomen moeten worden. ‘Dollen’ maakt het in deze situatie mogelijk om buiten de formele gezagsverhoudingen te stappen. Hoewel deze formele gezagsverhoudingen dan even ‘buiten spel’ worden gezet kunnen ze binnen de inrichting niet geheel terzijde geschoven worden. Zou dat wel het geval zijn, dan ontstaat er onduidelijkheid over de gezagsverhouding tussen groepsleider en jongere. Er vormt zich een leiderschapsvacuüm in de institutionele orde, waar willekeurige individuen, dus ook jongeren, op kunnen inspringen. De zinsnede ‘nee, even serieus’ biedt de mogelijkheid om terug te keren naar de situatie waarin je woorden wel serieus genomen worden. Een provocatie is dan geen grap, maar een belediging evenals een compliment dat dan ook daadwerkelijk als zodanig bedoeld is. ‘Nee, even serieus’ markeert dus de overgang naar de reguliere sociale verhoudingen. Zowel de groepsleider als de jongere kan dit zinnetje inzetten. De groepsleider doet het om terugkeer naar de reguliere sociale verhoudingen te markeren: *“Klaar, genoeg ... nu weer over tot de orde van de dag”* en de jongere om aan te geven dat hij zich bewust is van het verschil tussen ‘dollen’ en de reguliere sociale verhoudingen. Maar in het verloop van de hierboven beschreven situatie blijkt de betekenis van dat zinnetje aan inflatie onderhevig te zijn. Het wordt in korte tijd in snel opeenvolgende zinnen gebruikt. Dus ‘nee, even serieus’ als signaal om echt even serieus te praten wordt daarmee ook dubbelzinnig. Als de betekenis ‘nee, even serieus’ haar waarde verliest en in zichzelf dubbelzinnig wordt, dan verdwijnt de overeenstemming die nodig is voor een betekenisvolle communicatie (zie hoofdstuk 4).

Jongeren zijn niet per definitie uit op verwarring. Met de correctie ‘nu, even serieus’ geeft de jongere aan dat hij overeenstemming prefereert. Ook jongeren met instellingservaring zijn niet per definitie uit op dubbelzinnige communicatie en ambivalentie. Zich aanpassen en het nastreven van overeenstemming kan ondersteunend zijn aan de orde, omdat een slechte sfeer door de jongere als last wordt gezien. Een kort citaat uit de werkveldnotities:

Dat is wat T., één van de jongens, bedoelt als hij het erover heeft dat de sfeer goed moet zijn. Als jongens zich gaan vervelen, krijg je ettergedrag; bij ettergedrag kun je aangestoken worden, je kunt er zelf last van hebben. Het is dan goed dat de groepsleiding de 'orde bewaakt' en dit zo rechtvaardig mogelijk probeert te doen, zo laat hij weten. De rechtvaardigheid zit 'm in de helderheid van de regels. Verder zegt T. ook dat er niet aldoor beloond moet worden; hij vindt het een beetje raar dat je overal voor beloond moet worden. *“Waarom moet je 24 uur stroom hebben? Je zit hier voor straf.”*

'Dollen' wordt echter een probleem als blijkt dat gezagsverhoudingen en orde onder druk komen te staan omdat geheime intenties meespelen. Bartollas (1982) noemt dit het 'manipuleren' of 'voor de gek houden' (conning) van de staf. Het kenmerk van strategische interactie is dat daadwerkelijke motieven verborgen gehouden worden. Het is dus onmogelijk om met zekerheid te zeggen dat er geen verborgen agenda is. De mogelijkheid van zo'n verborgen agenda moet de groepsleider open houden. Juist bij een jongen met veel 'instellingservaring' treedt dit scherper op de voorgrond. Meer nog dan de jongeren die kort verblijven is hij zich bewust van de ruimte om met grenzen te spelen. Hij kan dreigende sancties neutraliseren, maar is ook bereid de sanctie voor lief te nemen als hij bewust en doelgericht een regel schendt. Hij weet hoe hij het gezag kan uitdagen, maar ook te eigen bate kan inzetten voor het oplossen van probleempjes en voor behoud van privileges. Het houvast dat die jongeren en groepsleiders kunnen ontleen aan de formele gezagsverhoudingen wordt door strategisch gedrag onder druk gezet. Er sluipen verborgen intenties in de communicatie die voor de groepsleider onbekend zijn of waarvan hij de consequentie (nog) niet kan overzien, simpelweg omdat dit het kenmerk is van strategische handelen. Dollen gaat dan over in het 'vissen naar achterliggende motieven'. Groepsleiders noemen dit spel 'triggeren' of 'uitdagen' om te zien wat er achter het 'masker' zit (Starink, 2012).

'Triggeren' betekent vaag zijn over specifiek gedrag maar wel benoemen: 'Joh, waarom doe je zo ...' en dan de reactie afwachten. Die reactie kan dan komen op betrekkningsniveau. De ontvanger van de boodschap 'leest dan tussen de regels door' en haalt de vermeende of juiste intentie uit de boodschap. 'Joh, waarom doe je zo' is niet specifiek en laat ruimte voor een onderhuids verwijt. Dat onderhuidse verwijt kan bij de ander een emotionele reactie ontlokken, omdat hij zich aangesproken voelt

en wel zodanig dat het negatieve emoties²² losmaakt. De persoon is gekwetst, verontwaardigd, boos en dat kan escaleren in een conflict.

Maar je kunt ook buiten deze emoties blijven, je bewust zijn van het feit dat het deze emoties losmaakt en er dus juist niet aan toegeven maar om verheldering vragen. Een andere variant zit tussen losgebarsten en ingehouden emotie in. De reactie uit zich dan door voorzichtigheid, op je hoede zijn, proberen te achterhalen wat er speelt. Vaak reageren jongeren zo, als zij 'getriggerd' worden. Reageren vanuit de negatieve emotie kan namelijk al snel negatieve consequenties hebben voor henzelf. In de eerste plaats omdat de groepsleider dan 'tuk' heeft. Hij heeft je beet omdat je emotie toont. In dit verband wordt er ook wel gesproken over 'iemand uit de tent lokken'. En dat tast je reputatie aan. Je hebt je beet laten nemen, op de kast laten jagen.

Als reden voor het 'triggeren' geven groepsleiders aan soms niet te weten wat er zich in een jongere afspeelt. Door te 'triggeren' krijg je de 'ware' persoon achter het dagelijkse masker te zien. In Goffmans termen laat de jongere op dat moment alleen 'the frontstage' van zichzelf zien. De backstage houdt hij zorgvuldig verborgen. Vanuit een hulpverlenend motief willen groepsleiders graag met de jongere in gesprek over zijn backstage. Wat speelt zich daar af, opdat ze hem kunnen leren om hiermee om te gaan? Daarmee wordt 'triggeren' gedefinieerd als therapeutisch instrument.

Maar 'triggeren' is niet los te zien van de sociale betekenis die het verloop ervan heeft. Juist in de betekenis van het gedrag speelt de context van de groep een belangrijke rol. Er staat iets op het spel: de reputatie van zowel groepsleider als jongere. Als de groepsleider het spel goed speelt en 'triggeren' inzet om de jongere uit zijn tent te lokken en daarmee zijn reputatie weet aan te tasten omdat hij zich beet laat nemen, dan krijgt het juist een andere functie, namelijk het onderstrepen van de asymmetrische sociale positie. Vergelijk het met een spelletje als 'balletje-balletje': onder welk van de drie kommetjes ligt het balletje? Het lijkt een eerlijk spel dat op een level playing field wordt gespeeld, maar dat is het niet. De aanbieder kent de trucs en weet dus dat de speler zal verliezen. Op die manier is hij in staat om de speler te sturen, hem te verleiden, een keer te laten winnen, weer te laten verliezen, et cetera. 'Triggeren' biedt vergelijkbare mogelijkheden. Diegene die de eerste stap zet, dwingt de ander tot een reactie. Een emotionele reactie, die vooral iets zegt over de interpretatie van de opmerking door de ander, kan hoon en spot opleveren. Hij heeft zich op de kast laten jagen. Dit leren jongeren snel af en ze reageren dan ook

²² De term 'negatief' gebruik ik als tegenhanger van 'positief', wanneer het betrekkingniveau juist gevoelens van waardering, bewondering, compassie, aanmoediging zou losmaken.

behoedzamer op triggers. De macht bij deze laatste variant zit in de mogelijkheid om de ander te vragen waarom hij nou eigenlijk op zijn hoede is ... *Er is*, juist omdat het niet specifiek was, *toch niets raars gezegd* ... Zo ontstaat er een interactiepatroon dat vooral gaat over de betrekking tussen beiden. Impression management, facework en strategisch inzicht domineren dan het contact tussen groepsleider en jongere. De communicatie tussen jongeren en groepsleiding wordt hiermee dubbelzinnig. Juist deze dubbelzinnigheid bemoeilijkt overeenstemming en zal strategisch gedrag versterken.

Dat gebeurt als jongens dit spel overnemen.

In de overdracht wordt over A. gesproken. De groepsleiders vinden hem moeilijk te peilen en noemen enkele voorbeelden. Als hij op de gang de teamleider tegenkomt die wat koffie morst op de vloer, gaat hij voor hem staan en zegt: *“Wil jij even een doekje pakken om het op te ruimen.”* Er volgt nog een voorbeeld. A. kijkt me aan, neemt me op en zegt: *“Hm ... G-star-broek en ... (merk) Shirt, hm ... hm ...”* De boodschap die de groepsleider eruit haalt is: *zo, waar betaal jij dat van ...?* En als 's ochtend aan het ontbijt de jongens dreigen een toezegging mis te lopen, werpt A. zich op als zegsman: *“Jongens, als we het om 9:15 uur niet krijgen, dan gaan we in beklag.”* Dit initiatief wordt betiteld door de groepsleiders als ‘stemmingmakerij’, een negatieve sfeer creëren op de groep.

Met de opmerking *‘wil, jij even een doekje pakken om het op te ruimen’* kopieert A. een zin, zoals die dagelijks door groepsleiders uitgesproken wordt in hun aanwijzingen aan de jongeren. Hij treedt daarmee even in de positie van groepsleider. Bij de tweede opmerking *‘hm... G-star broek en ...(merk) Shirt, hm ...hm ...’* speelt dit ook. In dit geval zit de verwarring in de boodschap. A. verbindt geen duidelijk oordeel aan zijn observatie door bijvoorbeeld aan te geven dat hij de groepsleider wil complimenteren met deze kleding of dat zijn reactie juist denigrerend of afwijzend is. Juist omdat zijn waarneming geen duidelijke gevolgtrekking heeft, ontstaat ambiguïteit die door de groepsleider met zijn eigen interpretatie ingevuld wordt.

Eén zo'n incident is een grap. Opeenvolgende incidenten kunnen dat nog steeds zijn, maar zekerheid hierover is verdwenen. Het ontbreken van die zekerheid roept twijfel op en door de derde opmerking *‘jongens, als we het om 9:15 uur niet krijgen, dan*

gaan we in beklag' wordt die twijfel versterkt. Die opmerking raakt een gevoelige snaar, omdat de orde in het geding kan komen. Niet alle seinen staan op rood - de sfeer kan nog redelijke ontspannen zijn - maar de vanzelfsprekendheden over de sociale positie van de jongeren vis à vis de groepsleider en de daarbij behorende omgangsvormen staan even ter discussie. Zijn we het nog eens over de sociale verhouding waarbij de één groepsleider is en de ander pupil? En belangrijker ... zal de jongere nog mijn aanwijzingen accepteren ernaar handelen of ontstaat er een ordeprobleem?

Nabijheid en Angst

Ambigüiteit veroorzaakt door de jongere over de acceptatie van de sociale positie van de groepsleider, is niet wenselijk. Groepsleiders spreken dan over de jongere die 'wil bepalen', de jongere die de regie wil voeren en daarmee invloed heeft op de orde. Het zelf bepalen door de jongere voedt twijfels over zijn intenties en vormt een potentiële dreiging voor de orde. Deze twijfel zaait angst vanwege een gebrek aan controle over de situatie. Het risico bestaat dat er een 'wij-zij-situatie' groeit die ertoe kan leiden dat je minder grip hebt op de verhoudingen binnen de groep. In een gesprek over angst geven twee groepsleiders aan dat dat ook strategie is.

"Deze jongens dichtbij je houden ... veel contact ... zodat een eventuele afstand niet drempelverlagend werkt in 'wij-zij-cultuur'."

Als groepsleiders gevraagd wordt naar angst, dan zijn er reacties als: *"Wil je me buiten pakken? Ik ben binnen niet bang voor je, maar buiten ook niet hoor."* Maar doorgaans komen antwoorden in de trant van *"Er doen zich zeker situaties voor waarin angst een rol speelt."* Twee groepsleiders lichten toe:

"... niet als jongens openlijk agressief zijn", zo zegt een van hen, "dan sta ik m'n mannetje wel. Maar als de sfeer slecht is ... soms heb je moeite om naar huis te gaan omdat je weet dat er iets broeit ... soms houdt dat je ook bezig ... iets onderhuids, juist de dingen niet gezegd worden terwijl je het gevoel hebt dat er juist wel de nodige emoties spelen ..."

Een van de groepsleiders analyseert het begrip angst en komt tot een beschrijving op vier niveaus. Angst door:

- I. gebrek aan back-up van de staf/leiding. Wordt de begrenzing die je aanbrengt in het gedrag van de jongere wel ondersteund of word je erop teruggefloten?;
- II. gebrek aan duidelijkheid en structuur naar de jongens toe door regels niet of halfslachtig te sanctioneren;
- III. gebrek aan fysieke weerbaarheid, waardoor, volgens hem, sommige mensen het conflict ontwijken;
- IV. handelingsverlegenheid: niet weten wat je terug moet zeggen als de jongen een grote mond geeft.

Punt I, gebrek aan back-up vanuit de staf/leiding, wordt door één andere groepsleider nog in een bredere context geplaatst. Veiligheid binnen de inrichting is een belangrijk thema. De Inspectie van de Jeugdzorg let daar expliciet op en de zorg daarvoor kan gemakkelijk vertaald worden naar allerlei regels en regeltjes die risico's moeten uitsluiten. Een inrichting die vanwege een incident in het nieuws komt heeft wat uit te leggen; dat besmet mogelijk haar naam. Angst voor een incident, zoals misbruik van een jongere in Harreveld, heeft politieke gevolgen en kan invloed hebben op het werk van de groepsleider.

De punten I en II hebben betrekking op het vraagstuk van de orde waarin regels zijn gemaakt om deze orde gestalte te geven en er dus om vragen nageleefd te worden. Zoals de aanvulling op punt I duidelijk maakt, is dat niet alleen een aangelegenheid van de instelling maar zijn er ook politieke invloeden.

De punten III en IV hebben vooral betrekking op de persoon van de groepsleider en de wijze waarop hij in de sociale situaties handelt. Grenzen stellen, anticiperen en handelend optreden zijn daarin belangrijk.

Leeft angst onder de groepswerkers? De groepsleider beaamt dit direct: *“Ja ... zeker.”* Ik ben aanvankelijk wat verrast over de stelligheid waarmee hij dit brengt. Maar als hij erover doorpraat, blijkt dat hij niet voor zichzelf spreekt, noch voor zijn collega's op zijn leefgroep, maar voor de 'andere collega's'. Hij zegt zelf geen angst te voelen. Een collega uit zijn team is daar nog stilliger in, die zegt: *“We kennen de wereld van deze jongens.”* Veiligheid krijg je door telkens alert te zijn. Niet weg te kijken van dingen die niet door de beugel kunnen, is zijn stelling. Als voorbeeld noemt hij een situatie waarin een

jongere letterlijk tegen een groepsleider aangepist zou hebben. Hij zegt dat hij er direct op afstapt, als hij, ook in lichaamstaal, iets ziet dat kan duiden op een conflict. Erop afstappen dat durven niet alle collega's, zo stelt hij. Hij haalt nog een ander voorbeeld aan van een alarmsituatie. Zijn collega en hijzelf hielden een jongen in bedwang maar twintig andere collega's stonden er naar te kijken zonder iets te doen. *"Ja, ... ze wisten waarschijnlijk ook niet wat ze moesten doen ... daar speelt angst een rol"*.

Als je je afzijdig houdt, niet wilt zien dat er iets speelt, het negeert of laat gebeuren, dan bestaat het risico van escalatie.

Een van de groepsleiders vraagt of er genoeg alarmpiepers zijn. Zijn collega pakt zijn beide piepers en zegt dat ze vaak kapot zijn. Ter controle schudt hij de groene pieper die een melding doorgeeft als er elders iets mis is. Hij zegt dat hij in de acht jaar dat hij hier werkt nog nooit 'alarm' gedrukt heeft. Meestal ziet hij het wel aankomen ... Hoe? *"Nou, jongens die druk worden ... Hoe vermijd je dan escalatie? Door erop af te stappen en eventueel in te grijpen met een kamerplaatsing."*

Fysieke weerbaarheid wordt als antwoord gepresenteerd op dit probleem. Fysieke weerbaarheid gaat over toepassing van geweld binnen aanvaardbare normen, zoals vastgesteld in de Beginselenwet Gesloten Jeugdzorg. Maar minstens even belangrijk is het zelfvertrouwen om daadwerkelijk zo te handelen.

"Je traint als IBT'er en je leert te handelen in de gegeven situatie, je leert wat er kan gebeuren en hoe je dan moet handelen." De opmerking van deze groepsleider refereert aan de oprichting van een Intern Bijstands Team dat ingezet wordt om de orde te herstellen op een leefgroep als een of meer jongeren in opstand zijn gekomen. Het bestaan van een IBT, waar alle groepsleiders in beginsel voor ingezet kunnen worden, geeft 'rugdekking' aan de groepsleider. De training voor dit team biedt gelegenheid om aandacht te besteden aan de-escalatie van gespannen situaties, waardoor je voorbereid bent op wat kan komen. Dit laatste komt tegemoet aan het probleem van de handelingsverlegenheid.

Dat aarzelen problemen kan opleveren blijkt volgens een groepsleider uit de ervaringen in het verleden. Enkele jaren geleden speelde het volgens hem

duidelijk een rol binnen deze inrichting. Oorzaken: gebrek aan rugdekking door de leiding bij ingrijpen door de collega's, minder structuur en minder duidelijkheid.

Angst en 'facework'

Als een conflict in een gevecht eindigt, laat dat zijn sporen na. De onverwachte escalatie, de adrenaline die vrijkomt en de na-ijlende twijfel: gebeurt dit morgen weer" ...? Een groepsleider vertelt over een incident dat hemzelf betrof.

Het was een voorval waarin een jongen vooral qua houding dreigend overkwam. De jongen reageerde niet op een verzoek en er was geen non-verbale reactie waaruit je kon afleiden dat hij zou doen wat er van hem gevraagd werd. Het liep met deze jongen al een tijdje niet zo lekker. De jongen confronteerde hem met iets in de douche dat dreigend op hem overkwam en op dat moment heeft hij op 'alarm' gedrukt. De jongen is daarop naar de keuken gelopen en heeft daar twee thermoskannen gepakt. Een andere collega heeft toen ingegrepen en het is met een sissers afgelopen. Deze andere collega had in eerste instantie niet eens in de gaten dat er alarm was op zijn eigen groep. De gebeurtenis is voor hem een les geweest, vertelt de groepsleider, een les in 'hoe organiseer ik mijn rugdekking', maar ook dat het belangrijk is om hiermee naar buiten te komen en aan collega's zijn angst kenbaar te maken. *"Het heeft mij veel geleerd over hoe de angst ook in mijzelf zit."*

Een ander voorbeeld betreft een situatie waarin de mentor een gesprek moet aangaan met een jongen die een strafplaatsing heeft gekregen.

Deze jongen is de dag ervoor volledig de controle over zichzelf verloren en wel zodanig dat er door het interne bijstandsteam is ingegrepen. Als gevolg hiervan zal hij overplaatst worden. Het bericht van deze sanctie moet nu aan hem overgebracht worden. De senior-groepsleider heeft als lid van het IBT de crisis bezworen en vindt dat hij vanuit zijn rol nu niet deze boodschap kan overbrengen. Van de twee andere collega's die het kunnen doen, zegt er één:

“Liever niet, ik werk nu als een rode lap op hem ...” De andere collega ziet er tegenop. Ze heeft het wel gedaan met angst voor een hernieuwde uitbarsting.

Het eerste voorbeeld maakt duidelijk dat angst de interactie tussen groepsleider en jongere beïnvloedt, en hoe de groepsleider tot een inschatting komt die, zoals hij later aangeeft, ook met hemzelf te maken heeft. Zijn inschatting stuurt zijn gedrag. Twee scenario's waren mogelijk. Zonder ingrijpen van zijn collega was 'alarm' de volgende stap geweest. Met het ingrijpen van zijn collega bleek het met een sisser af te lopen. Zijn ingrijpen bleek een mogelijkheid te bieden om alsnog tot overeenstemming te komen en verder gezichtsverlies te voorkomen. Zo subtiel en situationeel kan de inzet van macht zijn.

In het tweede voorbeeld is dat niet gelukt. Het conflict is geëscaleerd en met kracht beslecht. Overplaatsing zal een deel van de oplossing vormen om tot een herstel van de sociale situatie te komen. In een andere inrichting kan er dan weer een 'nieuwe' start gemaakt worden. Voor het zover is, willen groepsleiders en leiding geen ervaring van het conflict. De beslissing van twee groepsleiders om niet zelf het bericht van overplaatsing te brengen maakt duidelijk dat zij expliciet de beeldvorming meewegen. Het imago van de groepsleider die woede ontlokt - 'Ik werk als een rode lap op hem' - of die vanuit een exclusieve machtspositie als 'IBT'er' de crisis bezworen heeft is dermate krachtig dat de verwachting is dat zij niet in de positie zijn om escalatie te voorkomen. Daarvoor legt de betekenis die aan hun handelen verbonden is te veel gewicht in de schaal.

Dat een conflict escaleert heeft met de situatie te maken, de betekenissen die over en weer aan de interactie verbonden worden en de wijze waarop macht ingezet wordt om het te beslechten.

Een groepsleider vertelt over een jongen die dreigend overkwam toen hij aangesproken werd op zijn gedrag. Hij kan hem niet goed inschatten, vooral als de jongen niet opvolgt wanneer er hem iets gezegd wordt. Hij haalt een situatie aan waarin hij de jongen al enkele keren gevraagd had om mee naar zijn kamer te komen. Daar gaf de jongen geen gehoor aan, waardoor hij zijn hand al naar de pieper bracht en dacht *'dit gaat zo meteen een alarmsituatie worden ...'* Een collega kwam juist op dat moment van de andere kant aan en troonde de jongen met een handgebaar mee richting zijn kamer. De jongen liep mee en daar bleef het toen bij.

In de nabespreking van deze situatie met de gedragskundige is er een compliment voor de groepsleider voor het oplossen van deze situatie. Tegelijkertijd wordt bevestigd dat het goed is om deze jongen op zijn gedrag te blijven aanspreken. Als verklaring voor het gedrag wordt gegeven dat deze jongen situaties creëert waarin hij een reactie oproept. Als dat een reactie is van aandacht voor hem dan kan dat, aldus de gedragskundige, een situatie opleveren zoals die zich in de andere inrichting heeft voorgedaan. De groepsleider kwam te dichtbij, dat wil zeggen: er was te veel persoonlijke aandacht, zo stelde de gedragsdeskundige en daar kan deze jongen niet mee omgaan. Hij wordt dan boos en geeft een klap, waarna hij als straf is overgeplaatst naar deze inrichting. Met die klap bevestigt hij zijn reputatie als potentieel gevaarlijke jongen. Dit laatste is iets waar de jongen zelf tegen aan zegt te lopen. Hij vindt dat hij teveel benaderd wordt als 'de moeilijke/gevaarlijke jongen'. Ook een goed bedoelde opmerking van groepsleiders als 'goh, je valt best mee' kan een averechts effect hebben, omdat het refereert aan het tegenovergestelde. De 'negatieve beeldvorming' blijft hem achtervolgen, zegt hij. Voor de gedragskundige vormt dit de aanleiding om te zeggen dat vooral afstand en nabijheid hier een belangrijke rol spelen.

Afstand en nabijheid verwijzen in dit voorbeeld niet alleen naar de dispositie van de jongere maar ook naar 'deference' en 'facework'. Goffman laat psychodynamische factoren die op dit proces van invloed zijn, buiten beschouwing. De gedragsdeskundige neemt ze in deze als vertrekpunt. Het één sluit het ander echter niet uit. Facework gaat over het beeld dat je van jezelf hebt, overbrengt op anderen en hoe je probeert het beeld, dat de ander van je heeft, te beïnvloeden. Het succes dat je hierin boekt zal ook afhangen van de mate waarin je erin slaagt om de reacties die je krijgt te verwerken in je eigen gedrag. Kun je de signalen die jij en de ander in de interactie uitwisselen snel genoeg vertalen naar je eigen houding in het contact met die ander? Bij problemen met de cognitieve informatieverwerking vanwege een verstandelijke beperking of persoonlijkheidsstoornis ligt het in de lijn der verwachting dat de afstemming op de ander minder adequaat verloopt. Duidelijk wordt in dit voorbeeld en de andere voorbeelden dat macht, reputatie en gezichtsverlies de interpretatie en de consequenties ervan voor het vervolg van de interactie een complex geheel van op elkaar inwerkende krachten zijn die het attribueren van het probleem aan de persoonlijkheid van de jongen overstijgen.

Herstel na escalatie van een conflict

Hierboven werd beschreven dat overplaatsing volgde na inzet van het IBT. De overplaatsing biedt in principe aan beide partijen, jongere en groepsleider, de mogelijkheid voor een nieuwe start. Ook bij minder indringende conflicten wordt dit beginsel onder het motto 'nieuwe ronde, nieuwe kansen' ingezet om de sociale verhouding te ontdoen van de lading van emoties die het conflict heeft opgeleverd. Een streep zetten onder het conflict en opnieuw beginnen.

Verder verwoordt Joop nog weer eens krachtig wat de 'truc' is van het omgaan met een jongere, als er een conflict is geweest. Bij een faux pas moet je de jongere hierop wijzen, eventueel met sanctie of een ZEF-je,²³ waarbij hij opmerkt dat ZEF-jes altijd goed zijn. Vervolgens ga je in gesprek en daarna zand erover: 'nieuwe ronde, nieuwe kansen'. Dus een conflict moet niet doorzien, is er iets misgegaan', dan moet je dat benoemen en vervolgens sanctioneren. Daarna begin je weer opnieuw. Benoemen kan eventueel in een onderdeel van de Equip-training, de TIP-bijeenkomst, waar het conflict diepgaander uitgesproken kan worden.

Behalve benoemen en uitspreken van conflicten is er ook een indirecte manier om spanning te reguleren. Het gaat dan om gebaren die groepsleiders maken naar de jongeren waaruit empathie en inlevingsvermogen spreekt. Soms gaan ze buiten werktijd, thuis, aan de slag gaan voor de jongens.

Rond 14.00 uur komt er nog een collega binnen, een jonge vrouw zeulend met een tas, want morgen 'gaan ze uit de voeding'. Dat betekent: zelf koken. Of ze samen met de jongens gaat koken? "Nee", ... ze schudt haar hoofd: *"Ik heb zelf al een uurtje of twee-drie in de keuken gestaan."*

Dergelijke initiatieven komen in veel varianten voor. Shoarmavlees dat de groepsleider 'ergens bij de Marokkaanse slager koopt', een taart die gebakken wordt, een gezellige avond met chips en frisdrank, iets halen bij de Mc Donalds ... Het zijn extraatjes, niet gereguleerde beloningen, soms gegeven naar aanleiding van iets wat is misgegaan. In voorgaand hoofdstuk over de orde op de groep kwamen

²³ ZelfEvaluatieFormulier

vergelijkbare voorbeelden naar voren. Ook in het dagelijks leven kunnen kleine of grotere aanleidingen zijn voor herstelrituelen. Voorbeelden zijn dat de jongens langer op kamer moesten blijven vanwege inzet van de groepsleider elders, dat één van de jongeren vertrekt of dat de sfeer op de groep bedrukt is. Het zijn tekenen van empathie, van goede wil en medeleven. Het is een manier om scherpe kantjes van een conflict af te slijpen, om weer op een 'gewone' manier met elkaar (jongens en groepsleiders) om te gaan. In die vorm kan het dienen als een verzoeningsritueel, een ritueel dat nodig is omdat ze weer met elkaar verder moeten. Waar buiten de inrichting elkaar ontlopen een optie is om een conflict te beëindigen, is dit binnen de jeugdinstelling niet mogelijk. Groepsleider en jongere moeten weer met elkaar verder. Een streep onder de rekening door 'nieuwe ronde, nieuwe kansen' maakt duidelijk dat er uiteindelijk overstemming bereikt moet worden en dat vormt dan ook een belangrijk referentiepunt voor jongeren om zich toe te verhouden.

Hoe respect en reputatie het orde vraagstuk ook naar de achtergrond kunnen laten verdwijnen

Een speciale maaltijd, iets halen bij McDonalds, 's avonds cola met chips zijn mogelijkheden voor groepsleiders om de sfeer gezelliger en gemoedelijker te maken. Het vraagstuk van de orde verdwijnt dan wat naar de achtergrond. Andere initiatieven lijken een vergelijkbaar effect te sorteren.

Margreet vraagt waar G. is. Hij zou in de keuken helpen. *"Moet hij niet opgehaald worden?"*, vraagt ze aan collegae. In de keuken is telefonisch niemand te bereiken. Ze besluiten maar af te wachten. Even later komt hij binnen met een prachtig plateau (lange, rechthoekige spiegel) waarop het avondeten, een koude schotel, is gemaakt. Echt een kunstwerk. Hij snelt daarna weer weg om de anderen te halen. De prachtige schaal wordt eer aangedaan, G. eet er zelf niet veel van, hij prijst wel zijn soep aan en ontvangt de complimenten. Margreet wordt gepiept door de jongen die na een week nog in beperking zit en zegt: *"Hij wil nog een bordje ..."* G. biedt aan om het klaar te maken en het is fascinerend om te zien hoe hij er weer een klein kunstwerk van maakt, niet op het bord gekwakt, maar blaadje sla, sinaasappel et cetera.

Zoals uit dit voorbeeld duidelijk wordt, gaat het niet alleen om koken als opdracht maar spreken er enthousiasme, trots, plezier en mogelijk nog andere emoties uit de wijze waarop G. de koude schotel presenteert, zijn soep aanprijst en daarna ook moeite doet om de extra portie in een aantrekkelijke compositie op te dienen. Emoties zijn lastig te instrumentaliseren vanwege de 'double bind' (Watzlawick e.a. 1984) die erin besloten ligt. Op commando 'iets voelen' is een paradox. Plezier aan iets ontnemen, trots zijn op iets, enthousiast worden volgen op een gelegenheid die zich voordoet en die soms gecreëerd kan worden. G. voert deze taak met grote betrokkenheid uit en de gelegenheid die zich voordoet, het koken, brengt een vaardigheid aan het licht. Deze vaardigheid wordt door het publieke karakter ervan - het is immers voor iedereen duidelijk dat hij lekker kookt en dit ook nog heel kunstzinnig kan aanbieden - een onderdeel van zijn presentatie (facework). De positieve reacties van zowel de andere jongens als de groepsleiding vormen de erkenning van zijn vaardigheid. Het geeft de gelegenheid om een statement te maken en een actieve bijdrage te leveren aan een moment van genot voor de overige jongens, die blij zijn met een goede maaltijd. In het statement dat hij iets kan dat breed gewaardeerd wordt, koken en presenteren, ligt het element van emancipatie besloten: je ontwikkelen op je (verborgen) talenten. Het feit dat anderen daar iets aan hebben en dat jij daar een actieve bijdrage aan levert verwijst naar de participatie. Daarmee lijkt deze situatie tegemoet te komen aan de kenmerken van pedagogische ontwikkeling zoals Hermanns (2007) die gedefinieerd heeft, namelijk dat behalve aanpassing (assimilatie) ook opkomen voor je positie (emancipatie) en inbreng hebben in het dagelijks maatschappelijk verkeer (participatie) belangrijk zijn. Een vergelijkbaar mechanisme lijkt te spelen bij activiteiten als een potje tafeltennis of biljart. Het plezier van fair play is dan belangrijker dan winnen. Jongens zijn hun eigen scheidsrechter en lossen arbitrageproblemen zelf op. Ook bij zaalvoetbal is fair play een belangrijke factor, zowel in de samenstelling van teams opdat ze tegen elkaar opgewassen zijn, als in de beslissingen over overtredingen of vrije trap. Niet altijd is er een scheidsrechter aanwezig en ook dan regelen de jongens dit zelf.

Bij aanvang van het veldwerk was de onderzoeker getuige van een tweedaags evenement op locatie De Hunnerberg. Na het succes van voorgaand jaar werd dat opnieuw uitgevoerd door *The Young Americans*, een gezelschap Amerikanen van een college uit Los Angeles. Zij draaien een jaar mee in een opleiding/training voor podiumkunsten en educatie.

Gisteren hebben de jongeren, zowel de meiden als de jongens, geoefend in dans. Vandaag weer. De gehele gymzaal vol, alle jongens bij elkaar. Aanvankelijk is het me niet goed duidelijk, de staf is nog wel te herkennen aan leeftijd en de pieper ... maar na een tijdje blijkt dat er veel Amerikaanse studenten zijn die met de jongens samen dansen. Ze zijn de aanjagers. De jongeren zijn gericht op het podium waar de leider van de groep, een wat oudere, maar energieke dame (choreografe en opleider), eerst wat rek- en strekoefeningen doet met de jongeren op de muziek en het daarna overgeeft aan één van de studenten die goed kan rappen en de jongens specifieke danspassen traint. Ze zullen vanavond een productie opvoeren van de Lion King. De groepsleiders hangen er wat omheen, één van hen doet wel wat mee, maar hun positie (evenals die van mij) is wat ongemakkelijk. Robin (de choreografe) pept de boel behoorlijk op, Amerikaanse retoriek in positief denken. Zij nuanceert dat later door zich als 'Australian' te afficheren, maar kreten als 'awesome', 'great', 'you can do it' vormen zonder meer belangrijke elementen in het geheel. Ze herhaalt meermaals dat we het gezamenlijk moeten doen: together. Ook worden er voortdurend complimenten gemaakt. De afdelingsleiders van twee groepen vinden het wel erg Amerikaans. De constante positieve feedback is opvallend, maar nog interessanter lijkt het dat er aan iets gewerkt wordt en dat de jongeren uitgedaagd worden om iets te presteren. Niks problematiek, niks aandacht voor gedoe, nu aan het werk. *We need you to pull this off together* en dat gebeurt door het enthousiasme en doorzettingsvermogen van die studenten. Robin licht ook toe dat ze er bewust voor kiest om niet één docent in te zetten, maar telkens de rol te laten wisselen. Als de jongens nadien gaan zingen in een kleinere groep, dan wordt dat duidelijk omdat de Young Americans tijdens de bijeenkomst het stokje van elkaar overnemen. Er is er één die start, een ander die het later overneemt. Ze zijn role models. Ze gaan ervoor en zonder aarzelen dansen en zingen ze vol passie voor het publiek. Tijdens het zanguurtje leggen ze daar ook de nadruk op: *"Open yourself up ... forget all your troubles and ease your mind."* In die zin is het een constante en consequente boodschap gericht op een doel dat ze willen bereiken.

De oefeningen die deze morgen door de jongeren uitgevoerd worden, culminerend in een laatste gezamenlijke bijeenkomst voor de lunch in de gymzaal. Jongens en meiden samen krijgen van één van de Young Americans nog een laatste illustratie en

instructie om een specifiek onderdeel van hun choreografie in te studeren. Het is een ingehouden beweging waarvoor hij aandacht vraagt en krijgt. Het is doodstil als hij zeer geconcentreerd een rustig maar indringend gebaar maakt, waarbij zijn opgeheven armen langzaam naar beneden bewegen. Voor dat moment verdwijnen corrigerende aanwijzingen op gedrag geheel naar de achtergrond. Als de instructie ten einde is, keren jongeren terug naar hun groep voor de lunch.

Analyse

In de reeks structuur, regels, sancties, belonen en aanreiken van gedragsalternatieven vormt de relatie van de groepsleider met de jongere een belangrijke schakel. Deze relatie kenmerkt zich door een wisselend afstand nemen of naderbij komen, veelal met als doel een reële inschatting te maken van de potentiële bedreiging voor de orde en de mogelijkheid om hier effectief op te interveniëren als de orde daadwerkelijk in het geding is. Voor het beïnvloeden van een zich steeds weer veranderende sociale situatie worden zowel harde (sancties) als zachte middelen (nabijheid, extraatjes) ingezet. Juist in de combinatie van harde en zachte middelen toont zich de 'quiet power' waarover Liebling schrijft.

Bij de zachte middelen, zoals afstand en nabijheid maar ook de herstelrituelen, speelt 'deference' een belangrijke rol. Het gaat om de toon, het respect, in de omgang en die krijgt gestalte in discreet handelen, waarmee de groepsleider gezichtsverlies tracht te voorkomen. Hierdoor ontstaat ruimte om vergissingen te begaan of sociale blunders te maken. Het biedt gelegenheid om van misverstanden tot overeenstemming te komen, om interpretatieverschillen te bespreken en gelijk te schakelen. Discretie, iemand niet publiekelijk wijzen op een blunder, creëert zo ruimte om gedrag in gewenste richting te beïnvloeden. Het moet bijdragen aan de overeenstemming over de sociale situatie, zoals Goffman dat benoemde. Maar discreet handelen is daarmee nog niet de sleutel voor een stabiele omgang. Het blijkt ook een keerzijde te hebben. Te discreet kan onrust geven over de intentie. Onduidelijkheid over de intentie biedt ruimte voor interpretatieverschillen, waardoor opnieuw onduidelijkheid ontstaat over de definitie van de sociale situatie. Ook hier keert de complexiteit terug van het orde vraagstuk. De vaardigheid van de groepsleider om discreet te handelen en 'deference' te tonen naar de jongere kan op een volgend moment in haar tegendeel verkeren en juist de orde onder druk zetten.

Er is nog een andere beperking die zichtbaar wordt in de omgangsvormen tussen groepsleider en jongere. Groepsleiders creëren soms opzettelijk ambiguïteit. Als het om stoeien gaat, een aanraking, kan dit ontspanning geven. Maar als er 'getriggerd' wordt, begeven de groepsleiders zich op glad ijs. De jongere moet gissen naar de intentie van de groepsleider. Als de verstandhouding goed is en wederzijds respect vaststaat, dan is 'triggeren' de verbale variant van stoeien. Maar als deference ontbreekt, dan wordt het een machtsinstrument in handen van de groepsleider. 'Triggeren' wordt dan ingezet om de positie van de groepsleider te verstevigen ten koste van gezichtsverlies van de jongere en dat is ongewenst. De therapeutische inzet van 'triggeren' is eveneens ongewenst. Iedereen kan geprovoceerd worden. De afhankelijkheidspositie van de jongere binnen de inrichting en de sancties die volgen als hij uit zijn slof schiet, geven de groepsleider onevenredig veel ruimte om hierin grenzen te overschrijden. De ambiguïteit die in dit spelletje optreedt zorgt voor dubbelzinnigheden, waardoor het niet langer duidelijk is waarover nou wel of waarover geen overeenstemming is. Alles kan immers 'toch anders bedoeld zijn'. De dagelijkse praktijk laat bovendien zien dat jongeren hiervan kunnen leren en de rollen ook kunnen omdraaien. De jongere zendt een onduidelijke boodschap uit naar de groepsleider. De onduidelijkheid over zijn intentie krijgt dan het predicaat 'hij wil bepalen' ten teken dat de regie op de orde niet meer het exclusieve domein van de groepsleider is en dat kan dan aanleiding zijn om scherper te interveniëren.

Zo wordt zichtbaar hoezeer gedrag op de leefgroep voortdurend van betekenis wordt voorzien. Het gaat daarbij om de wijze waarop de emotionele gesteldheid van een jongere kan overslaan op de andere leden van de leefgroep of over de vraag wie het voor het zeggen heeft. In beide situaties speelt daarbij de angst voor het verlies van de regie. Regie behouden vraagt constante checks en aanpassingen, waarbij de groepsleider (uiteindelijk) kan teruggrijpen op machtsmiddelen die in zwaarte oplopen van een simpele correctie tot uiteindelijke overplaatsing.

Om ervoor te zorgen dat een conflict niet als een veenbrand blijft doorbroeien vormt, na een interventie, het adagium 'nieuwe ronde, nieuwe kansen' de basis voor een nieuwe start. Ook de extra inspanning van de groepsleider om lekker eten te koken, een gezellig sfeer te creëren of gemaakte fouten te compenseren vormt een onderdeel van een ritueel dat de orde kan herstellen. Het handelen van de groepsleider is daarmee primair gericht op het organiseren van de orde op de leefgroep, waarbij zijn quiet power gebaseerd is op regels en sancties maar ook op

zijn vermogen om in de interactie met de jongere rekening te houden met 'deference', 'impression management' en 'facework' die het voor alle jongeren mogelijk maakt om een aanvaarde reputatie te vestigen die de orde op de leefgroep niet ondermijnen.

Hoe ingewikkeld dit is, en hoezeer de groepsleider moet balanceren om het evenwicht hierin te bewaren wordt duidelijk in de volgende casus Youssef.

9.3 Casus Youssef, zoeken naar het juiste evenwicht

Periode september 2009 - februari 2010

In de volgende casus Youssef wordt duidelijk hoezeer de orde beproefd wordt. Youssef observeert, registreert, analyseert wat er rondom hem heen gebeurt en verwerkt dat in zijn eigen gedrag naar de groepsleiding met wie hij voortdurend in onderhandeling is. Onderstaande casus is een compilatie van aantekeningen, gemaakt over de periode van september 2009 tot en met januari 2010.

Youssef, ongeveer 17 jaar oud, is een magere jongen, een meter negentig lang, met lichtelijk gebogen postuur. Hij is hier terecht gekomen omdat hij een groepsopstand in een andere inrichting voorbereid had. Niets lijkt Youssef te ontgaan. Zeer alert neemt hij alles waar wat er rondom hem heen gebeurt en becommentarieert het. Hij bestudeert het effect van zijn commentaar en borduurt voort op de reacties die hij krijgt. Hij is niet op z'n mondje gevallen, ad rem, maar ook charmant. Als hij wat te rumoerig wordt, is de vraag hoe je dat binnen de perken houdt. De groepsleider zegt: *"Als ik dan tegen hem zeg: 'fase 1, dag 3-gedrag', weet hij precies wat ik bedoel"*. Bij hem wordt er gesproken over 'vóórstructureren', dat wil zeggen: als groepsleiding telkens aangeven wat je wilt en wat de marges zijn. Maar vanwege zijn observatievermogen neemt Youssef ook over wat hij ziet, incorporeert dat in zijn gedrag en gebruikt het dan bij de groepsleiders.

Als je hem feedback geeft op gedrag, bijvoorbeeld dat hij zich niet moet bemoeien met een gesprek van de groepsleiding met een jongere, dan adviseert hij die jongere om tegen de groepsleiding in te gaan. Als je hem dan vertelt dat hij het vuurtje niet moet opstoken omdat dit een nare sfeer kan geven en kan escaleren op de groep, verwijst hij naar de Equip-training en zegt: *"Niet van het ergste uitgaan, Harry!"*

Youssef beheerst dit spel als geen ander. Aan tafel vragen de groepsleiders zich af of je hem juist wat meer verantwoordelijkheid moet geven. De bedenking die er tegenover staat is dat hij met zijn slimheid, charme en overredingskracht andere jongens voor zich aan het werk zet. Zoals een van de groepsleiders zegt: *“Dat zie je nu al ... iemand maakt voor hem het brood klaar. Als ik dan tegen Youssef zeg: ‘Zo, heb je mensen voor je werken’, dan zegt hij tegen deze jongen: ‘Laat maar, ik doe het zelf wel ...’”*

Later op de dag zie ik Youssef iets vergelijkbaars doen. De groepsleider is met hem in gesprek en Youssef vraagt aan de groepsleider: *“Waarom doe je nou zo ...?”* Youssef formuleert het vaag, een soort verbale Rorschach-test, iets noemen, maar niet specifiek zijn en dan zien hoe de ander reageert. Kortom ‘triggeren’, maar de rollen zijn nu omgedraaid. Youssef stelt een vage vraag aan de groepsleider en die reageert vanuit de emotie erop en antwoordt: *“Waarom zeg je dat nou zo?”* Dan volgt er een spelletje verbaal worstelen. Youssef weet zich van de prins geen kwaad. *“Hoezo, zeg ik dat nu zo? Ik heb toch niets verkeerd gezegd?”* ‘Triggeren’ roept nu twijfel op over de intenties van Youssef. Wil hij iets of is het gewoon een grap?

Na het eten is er corvee, er heerst een rumoerige drukte. Youssef vraagt mij wat ik van deze sfeer op de groep vind. *“Het is een gezellige drukte”*, kwalificeer ik het. Hij is het ermee eens, maar komt vervolgens los over de vele regels. Hij is er net weer tegenaan gelopen, omdat de gordijnen op de groep dicht gedaan zijn. Aanvankelijk had hij het niet in de gaten, maar door een spleet ziet hij buiten de meiden sporten. Dus ja ... kijken en protesteren als hij daarin gecorrigeerd wordt. Wat hem betreft is de instelling te streng. Beperkte belbeurten, peuk op de grond dan oprapen, iedere dag corvee, nee de twee andere instellingen waar hij hiervoor zat waren beter. Op één van die instellingen zat hij ter observatie, hij had dus geen programma en werd er meer met rust gelaten. Niet alles werd voortdurend gesanctioneerd, zegt Youssef en *“Ja..., als je ruzie hebt met een jongen ..., vechten dat hoort er toch eenmaal bij op die leeftijd ... maar hier ...? Hup gelijk de iso in. Daar was het hooguit een time-out”* Dat iemand zich met je bemoeit, dat is iets waar Youssef weinig behoefte aan heeft. Het is niet anders dan bedilzucht.

Later op de avond, na de iftar van de jongens, is het nog even roken buiten. Ik sta met de groepsleider te praten en Youssef merkt dit op. De groepsleider had mij eerder op de dag de gelegenheid gegeven met Youssef te praten door zelf op dat moment weg te lopen en daarmee kenbaar te maken dat hij hem de ruimte wilde bieden om

zonder bemoeienis van de groepsleiding het gesprek aan te gaan. Maar ik denk, eerlijk gezegd, niet dat Youssef door de aanwezigheid van de groepsleiding andere dingen gezegd zou hebben. Als hij dus op ons af komt stappen, zeg ik dan ook dat we spraken over het gesprek dat ik met hem 's middags had. Youssef herhaalt nog maar eens dat hij de regels hier te strikt vindt. Ik reageer daarop met de opmerking dat ik er van mijn kant niet uitkom. Wanneer heb je nu teveel en wanneer te weinig regels? Als we later naar binnen lopen komt hij hierop terug en bevestigt dat er geen duidelijke grens is. Maar vóór deze afsluitende bespiegeling moet Youssef nog wel iets van het hart. Voor hem is vrijheid cruciaal. Hij ziet niet alleen niets in de regeltjes, hij heeft ook grote moeite met Equip omdat het te kinderachtig is ...

*“Kijk nu eens wat ze ons als voorbeelden geven. Dat weet toch iedereen ...’
Iedereen weet toch wel wat je dan moet doen ... Denk je nou dat ze straks, als ze op straat staan, ineens denken, o, jee, wat zei Equip daar ook alweer over?
Hoe wil je nou dat mensen gaan leren als je zegt, je moet leren ... je moet meedoen aan Equip, anders blijf je op kamer, nou, kamer is een sanctie, dan maak je toch die keuze om aan Equip mee te doen ...”*

Verder laat Youssef weten dat de groepsleiders verschillend reageren.

“Zij hebben ook hun humeur en als ze een slechte dag hebben, dan reageren ze het op jou af. Ze zijn kortaf, ze staan je iets niet toe. Ik kan het al zien als ze op de groep komen.”

Hij geeft blijk van een scherp observatievermogen dat je wel vaker tegenkomt bij de jongens. De groepsleiders zijn er beducht voor, vooral vanwege de onzekerheid of de jongens daar misbruik van zullen maken.

Een week later. Het ontbijt maak ik vandaag niet mee. Ik ga met Ed naar Youssef, die in afzondering/iso zit. Conform het protocol gaat Ed vergezeld van collega Kees, die van een andere groep komt. Afzondering is een aparte gang waar kale cellen zijn. Voordat de cel opengaat, legt Ed eerst in een medewerkerskamer contact met de centrale om te melden dat we in de afzondering zijn en dat we Youssef gaan wakker maken, zodat hij kan gaan douchen. Hij laat via het luikje weten aan Youssef dat we er zijn en opent, na contact met de meldkamer, de celdeur. Een slaperige Youssef komt eruit, hij is rustig en roept al snel dat hij heerlijk geslapen heeft, alsof hij een

statement wil maken. Ed overhandigt hem een handdoek en een nieuwe papieren overall/pyjama, omdat het protocol voorschrijft dat je geen textiel in de iso mag hebben dat een gevaar voor je eigen leven zou kunnen opleveren. Het gesprek met Youssef gaat al snel over 'waarom zit ik hier?' Hij is het er niet mee eens. De reden dat hij hier zit is dat er op onderwijs 'iets' gebeurd is. Dat 'iets' wordt samengevat als het steken met een pen van een jongen van een andere groep. Deze jongen, S., ken ik van een andere groep. Qua denkvermogen is hij minder ad rem en dat geldt ook voor zijn sociale omgang en zijn eigen positionering daarin. Hij lijkt baat te hebben bij het kopiëren van gedrag en taalgebruik van anderen. Wat de verwonding precies is, blijkt niet duidelijk: een kras waarschijnlijk waarbij de huid beschadigd is. De wond is verzorgd door de medische dienst. Meer is er op dat moment niet bekend. Verder hoor ik 's middags tijdens de overdracht van de gedragsdeskundige dat de medische dienst helaas niet heeft onderzocht hoe de wond er nu precies uitziet en of je eruit kunt afleiden dat die op een andere manier ontstaan is dan met een pennensteek. Niemand van de staf heeft het gezien; de docent keek op dat moment niet. Een van de jongens heeft een verklaring afgelegd dat Youssef geen blaam treft en het andere verhaal is dat S. gevallen is en zich aan een plank geschaafd heeft. S. zelf zegt wel dat Youssef hem gestoken heeft. Het zou niet de eerste keer zijn, al eerder zou hij zoiets gedaan hebben, alleen toen was het scherpe voorwerp niet door zijn kleding gekomen.

Youssef ontkent dus en uit ook klachten over de iso, zoals over de verlichting die de hele nacht aanbleef, zijn verzoek of die niet uitkon, het feit dat er urinebuisjes lagen op het toilet en verder dat de vloer niet erg schoon is. Er liggen wat stofballen, pluizen en papiertjes. De cel is overigens een kale bedoening. Er is een hoog raam, waar zelfs Youssef met zijn lange gestalte niet door naar buiten kan kijken. Op de grond ligt een matras in een beige plastic hoes. Hij heeft een kussen van zichzelf, en heeft zijn papieren overall aan. Op de grond staan nog twee kartonnen drinkbekers, een plastic bord met dito bestek en wat broodresten. Youssef doet aan de ramadan mee en had daarom eten mee op cel. Hij gaat douchen; ondertussen halen wij de bekers en de etensresten weg. Op de muur heeft hij een tekst geschreven, waarmee blijft onduidelijk. Hij zegt met zwarte vegen als van een stift of iets dergelijks: '*Youssef was hier*' en '*If you can't do the time, don't do the crime*'. Het douchen duurt niet lang, het water is koud, zegt hij. Later tijdens de overdracht lijkt het erop dat hij onder de verkeerde douche, een soort branddouche, gestaan heeft: een enorme douchekop met een diameter van 25-30 cm op een stalen buis met kettingen, waaraan je waarschijnlijk moet trekken om de stortbui over je heen te laten komen. Er zou daar

ook nog een andere douche moeten zijn, maar Youssef heeft die niet als vanzelfsprekend gevonden en hij is er ook niet op geweest.

Hij doet zijn beklag hierover. Ed vraagt of hij nog wil luchten; er is op die gang ook een luchtplaats. Die is klein, vijf bij vijf meter ongeveer, vier blinde muren met gaas als afdekking op zo'n vier à vijf meter hoogte. Ed maakt grapjes met Youssef, hij vraagt meermalen of hij geen sigaret wil, terwijl hij weet dat Youssef aan de ramadan doet. Dat zijn wrange 'trigger'grapjes, zoals jongens ze soms ook zelf kunnen maken, niet heel gemeen, maar ook niet prettig. Youssef laat zich niet vangen, reageert rustig: "*Neuh ... ik hoef niet.*" Het gesprek neemt een wending als Kees aan mij vraagt of ik ook onderzoek doe naar de meiden. Hij werkt daar namelijk.

Ik vertel hem dat ik me moest beperken, maar dat ik ook een keer meegelopen heb en dat ik moest wennen. Om te illustreren waaraan ik moest wennen loop ik naar Ed toe en ik raak hem aan door mijn schouder tegen zijn schouder te drukken en daarmee te illustreren dat de meiden zo tegen mij aankropen en dat ik dat wel lastig vond. Youssef pakt dit serieus op door geïnteresseerd te vragen wat er dan gebeurt. Kees mengt zich in het gesprek door te bevestigen dat dit speelt en komt met diverse voorbeelden en ook wat er dan lastig is, namelijk afstand en intimiteit en dat je als professional een andere relatie hebt dan wanneer je een vriend(je) bent. Daar spreken we over door. Ed komt met een voorbeeld van een meisje dat hij nooit zal vergeten. Zij moest ook in de afzondering en daarbij kregen de vrouwelijke collega's haar niet uit de kleren, hetgeen een voorschrift is bij plaatsing in afzondering, dat hij dat uiteindelijk moest doen (Ed is fors en redelijk lang) en dat het meisje uiteindelijk naakt voor hem ging staan en hem toeschreeuwde: "*Hier kijk dan naar mijn poesje ...*" Ik zeg dat je je dan wel erg opgelaten moet voelen, wat hij volmondig bevestigt. Van daar komt het gesprek op andere sociale situaties, minder indringend, waar verschillen tussen mensen naar voren komen. Youssef noemt het aanraken van twee mannen als iets dat ook jongens doen en niet alleen meiden. We diepen dat thema niet verder uit, maar het gesprek gaat over op (culturele) gewoonten. Youssef laat weten dat hij niet geleerd heeft om naar de grond te kijken als Kees dit als voorbeeld noemt van gedrag van Marokkaanse jongens.

Het half uur gaat voorbij en als we later teruglopen, zeggen Ed en Kees tegen elkaar dat je zo ook nog een goed gesprek met Youssef kunt voeren.

Youssef mag de jas die hij voor het luchten heeft gekregen weer inleveren. Hij vraagt hoe nu verder, hij krijgt te horen dat hij tot 12.00 uur hier zit en dat de directie/het afdelingshoofd een besluit zal nemen. Hij maakt duidelijk dat hij een klacht gaat

indienen, zowel over de plaatsing zelf als over de omstandigheden. Ed laat weten dat dit okay is en onderstreept zijn recht om dit te doen. De deur gaat dicht.

In de loop van de ochtend komt een teamleider op de groep. Ze zegt dat er niets in de overdracht staat over Youssef, behalve dat hij in de afzondering is geplaatst. Dat is veel te summier; er moet een motivatie (de steekpartij) bij staan. Het dossier moet op orde zijn. De teamleider leest daar een andere groepsleider, Chris, de les over en dringt erop aan dat met terugwerkende kracht alsnog de formele stappen gezet worden die nodig zijn, want deze jongen laat het er waarschijnlijk niet bij zitten. En dat is ook zo. Duidelijk wordt dat de medewerkers een beetje met het incident in hun maag zitten. 's Ochtends hadden de groepsleiders individueel al tegen mij gezegd dat ze blij waren dat zij niet hoefden te beslissen over de vraag of hij het wel of niet gedaan heeft. Ze zijn blij dat die beslissing bij de leiding ligt. De teamleider zegt nu ook dat ze het niet hard kunnen krijgen. Er zou ook een schrijfpdracht gegeven zijn aan alle jongens die op dat moment in de klas waren, maar dat waren er maar weinig. Buiten Youssef, was S., het slachtoffer, in de klas en nog één andere jongen van dezelfde groep als Youssef. Deze jongen ondersteunt Youssef in zijn verhaal dat hij het niet gedaan heeft.

De kans dat de ware toedracht daardoor boven tafel komt is klein. Om 11.30 uur gaat de teamleider met Chris naar Youssef om hem te informeren over de beslissing. Ook hier weer dezelfde procedure. Eerst melden aan de meldkamer dat ze bij hem naar binnen zal gaan. Dan de deur open. Youssef ligt op bed, kan ook niet veel anders, maar gaat op de matras zitten, rug tegen de muur. Hij hoort aan dat afzondering omgezet wordt in kamerplaatsing en overplaatsing naar een andere locatie van dezelfde inrichting voor minimaal twee weken. Daarna wordt gekeken of hij terugkeert of daar blijft. "*Waarom?*", vraagt Youssef en er start een discussie over zijn claim dat hij het niet gedaan heeft. Het blijft een gewone gesprekstoel. Hij probeert in discussie te gaan, maar geeft ook aan dat de teamleider hierover kennelijk niet met hem in discussie wil. De teamleider grijpt deze 'voorzet' inderdaad aan om te zeggen dat ze er niet met hem in discussie over gaat. Verder laat hij weten dat hij zijn advocaat wil spreken. "Dat mag", is het antwoord. Youssef zat vanaf 12.00 uur (vorige dag) in afzondering en aan hem was 's avonds om 19.30 uur aangeboden om zijn advocaat te bellen. Daar had hij toen vanaf gezien, te laat.

Als de teamleider deze mededeling heeft gedaan en het duidelijk is dat er verder niets aan te veranderen is en Youssef deze situatie als gegeven accepteert, neemt Chris het

contact met Youssef over van de teamleider. Chris stapt op Youssef af, geeft hem een hand, informeert hoe het verder met hem gaat en dat hij hem zijn kleren gaat teruggeven. Hij mag zich omkleden en daarna zullen ze de ruimte gaan opruimen en terugkeren naar de groep. Wat opvalt, is dat Chris nu investeert in herstel van de relatie, hij wil een werkbaar contact, geen vijandschap, geen wrokkige Y., die straks een 'negatieve sfeer' importeert op de leefgroep. Chris haalt wat schoonmaakspullen en dat loopt wat moeizaam. Er staan geen schoonmaakspullen gereed, terwijl wel de schuurdekens, overalls en andere zaken klaarliggen. Maar hij vindt wel een bezem en ook een doek om de muur schoon te maken. Samen met Youssef klaart hij de klus. Hij laat hem dit niet in zijn eentje doen en toont hiermee dat het opruimen geen pesterige opdracht is, maar een taak die volbracht moet worden. Terug op de groep doet Chris herhaaldelijk zijn beklag bij zijn collega's over het feit dat de afzondering niet opgeruimd was. Hij noemt daarbij de klachten van Youssef over urinebuisjes, de vloer, maar ook de spullen. Het lijkt alsof hij daarmee de scherpe kantjes van de wrok van Youssef wil halen, hij erkent zijn klacht en maakt daar ook werk van naar zijn teamgenoten. Ook tijdens de overdracht brengt Chris dit weer onder de aandacht en hij wordt hierin ondersteund door Ed die het 's ochtends ook geconstateerd heeft. Ze legitimeren de claim van Youssef op een schone 'iso' en Youssef grijpt dit gebrek aan zorg aan om invloed te verwerven op zijn situatie. Zijn 'impression management' richt zich op:

- onschuld, hij ontkent de aanklacht;
- beheersing, door zich niet te verliezen in een emotionele reactie op de sanctie die hij krijgt;
- verzet, omdat hij het niet eens is met de sanctie;
- tactiek en kunde, door binnen de regels van het spel het verzet aan te gaan.

Deze aanpak, zijn verzet, past binnen de omgangsvormen die het klachtenreglement van de inrichting biedt, maar treft de inrichting op een kwetsbaar punt omdat niet voor honderd procent vaststaat of hij daadwerkelijk gedaan heeft waarvoor hij nu gestraft wordt. Mocht hij het niet gedaan hebben, dan is er ten onrechte beheersmatig opgetreden.

De gedragsdeskundige laat weten dat het inderdaad niet bekend is of hij het gedaan heeft: *"Het zou prettig zijn als hij zou erkennen."* Tevens geeft hij aan dat de rapportage onvolledig was en ook dat deze overplaatsing dus vooral gelegitimeerd wordt vanuit de veiligheid op de groep. Mensen moeten zich veilig weten ... Ook

wordt er overwogen om aangifte te doen bij de politie. Het slachtoffer zelf wil geen aangifte doen; de instelling overweegt het ambtshalve te doen. Verder merkt Chris op dat Youssef zijn advocaat wil bellen en typeert dit gedrag als (be)dreigend. *“Youssef legt zich niet neer bij de verdenking en de consequenties die hij nu moet ondergaan.”*

Het is drie-en-een-halve maand later; qua aantal is de groep gehalveerd. Bij de bespreking van de jongeren apart komt naar voren dat Youssef, destijds geplaatst in de afzondering, zijn gelijk heeft gehaald in een procedure bij de inrichtingscommissie. Hij had een klacht ingediend tegen deze maatregel en is in het gelijk gesteld. De uitspraak luidt dat de sancties die hij kreeg, afzondering en daarna overplaatsing naar de andere locatie van de inrichting, niet in verhouding staan tot de gebeurtenis die alleen gebaseerd is op de verklaring van één jongen en waarvoor verder geen ondersteunend bewijs is. Hij krijgt een vergoeding van vijftien euro. Hierover, zo zegt Johan, heeft hij meteen al om raad gevraagd. Hij vindt de vijftien euro te weinig en hij kan tegen de uitspraak in beroep gaan, maar dat moet dan binnen veertien dagen en hij wil eigenlijk de directie spreken om te bezien of ze dit niet onderling kunnen oplossen. Maar het aanvragen van een gesprek met de directie kost doorgaans tijd en dan overschrijdt hij mogelijk de termijn als hij alsnog zou besluiten om zijn advocaat bezwaar te laten aantekenen. Hij vraagt hierover later op de middag ook een van de groepsleidsters nog om raad, die zegt dat zij daar niets zinnigs over kan zeggen, maar dat hij zeker met zijn advocaat contact moet opnemen. Het gesprek met de directie blijkt echter die middag al mogelijk. Johan heeft dit voor hem geregeld.

Later op de dag ben ik in gesprek met Harry en plotseling zit Youssef aan de andere kant naast mij. Hij wil meeluisteren en ik schuif mijn stoel zover de muur toelaat achteruit om hem deelgenoot te maken en gedrieën verder te praten. Youssef vraagt of ik wat harder kan praten; ik vraag of de muziek wat zachter kan. Ons gaat gesprek over het ‘spel’, de interactie tussen jongeren en groepsleiding, de groepsleiding die verantwoordelijk is voor al hetgeen er op de groep gebeurt, voor het feit dat de jongeren doen wat zij zeggen en de reactie van de jongeren hierop. Ik zeg dat mijn indruk is dat er in die interactie veel momenten zijn met dubbele bodems en dat je daardoor nooit precies weet wat nu bedoeld wordt. Vooral bij grapjes en ‘triggeren’. Zowel Harry als Youssef herkent deze dubbelzinnigheid en Youssef geeft aan dat hij er wel last van heeft. Getriggerd worden vindt hij vervelend en, zo stelt hij, als je het dan terugdoet, dan vinden de groepsleiders ineens dat het spel afgelopen moet zijn. De dubbelzinnigheid houdt hem op z’n hoede.

Een week later. Na het afruimen gaan we luchten, anderen roken. Maar het is koud buiten; drie jongens staan wat apart onder het afdakje te kleumen. Roken mag alleen daar en niet onder de kamerramen, de rook kan juist met dit koude weer naar binnentrekken, wat een rooklucht op de kamer van een jongen geeft die dan het risico loopt ten onrechte van roken te worden beschuldigd.

Youssef merkt daarover op: *“Ze leren ons om niet uit te gaan van het ergste ... maar wij mogen niets omdat er iets ergs kan gebeuren ...”* Hij refereert daarmee aan de reeks ge- en verboden waaraan zij onderworpen zijn en die vaak gelegitimeerd worden vanuit de redenering dat iets uit de klauwen loopt. Niet roken op kamer bijvoorbeeld of niet roken onder de ramen, want dan zouden ze iemand ten onrechte kunnen verdenken van roken op kamer. Maar vanwege de kou houden ze het luchten ditmaal geen dertig minuten vol. Na een kwartier komen ze gezamenlijk aanlopen en Youssef roept: *“We gaan naar kamer ... dat is de afspraak die er nu gemaakt is, dertig minuten luchten of de resterende tijd doorbrengen op je kamer.”* Met deze zin maakt Youssef duidelijk dat hij zich bewust is van de regel, namelijk als je niet lucht dan blijf je op kamer, maar hij probeert de regel nu in hun voordeel te hanteren, omdat het koud is en een paar minuten op kamer je in ieder geval kan warmen, en het is maar van korte duur.

Eenmaal binnen blijkt echter dat ze langer op kamer moeten blijven dan gedacht, omdat het onderwijs vandaag later begint. Dat hadden de jongens zich niet gerealiseerd en nu worden de onderhandelingen geopend. Een van de jongens zegt dat er sprake is van een misverstand, dat hij alleen even iets van zijn kamer wilde halen. Johan erkent dat hij niet doorgevraagd heeft over de reden waarom ze naar binnen wilden. Ook lijkt het erop dat hij de opmerking van Youssef niet goed gehoord heeft, want hij komt er niet meer op terug en de beslissing wordt genomen om nogmaals naar buiten te gaan. Dit is een opvallende beslissing. Youssef wilde naar binnen en beriep zich op de regel, namelijk naar kamer gaan. Maar verblijf op kamer is ook niet erg prettig, dus toen bleek dat ze daar langer zouden moeten zijn dan verwacht moest deze inschattingfout gecorrigeerd worden. Dat is gelukt.

Lunch. Een van de jongens verzorgt de tafel, maakt Marokkaanse thee klaar, twee anderen zitten al aan tafel. Youssef staat met de methodiekcoach te praten en daardoor wordt de start van de lunch opgehouden. Youssef heeft vanuit de Equip-training, de begeleidende mentorgesprekken en andere feedbackmomenten te horen gekregen dat hij zich wat vaker mag uitspreken over gewenst gedrag. Een van de denkfouten uit de Equip-training is ‘egocentrisme’ en dat kan veranderen als je elkaar

daarop wilt aanspreken. Maar elkaar aanspreken op egocentrisch gedrag betekent dat je iemand op ander, normatief wenselijker, gedrag moet wijzen. Dit laatste is bij uitstek de rol van de groepsleider en het risico bestaat dan ook dat je teveel als één van hen gezien wordt. De 'winst' echter van het aanspreken van anderen is een beloning. Je laat zien dat je het lef hebt om je te onttrekken aan groepsdruk, dat je begrijpt wat normatief wenselijk is en daarmee werkt aan de doelen van de training, die erop gericht is dat je met de juiste vaardigheden de inrichting verlaat. Door dit gedrag kun je vorderingen maken in het doorlopen van de fases en bij iedere volgende fase valt een privilege te verdienen. De tegengestelde belangen, namelijk je positie ten opzichte van de andere jongens enerzijds en te verwerven persoonlijke voordelen anderzijds, kunnen door een jongere doorzien worden en een uitdaging vormen om aan alle twee tegemoet te komen. Voor Youssef is dit zeker een uitdaging. Hij weet dat er een nieuw rapport over hem gemaakt wordt dat een rol zal spelen in het strafrechtelijke vervolg. Hij checkt regelmatig bij de groepsleiding of een verslag van zijn positieve gedrag ook in het rapport wordt opgenomen. Naast de 'bonus' die het programma dus biedt staat er voor hem nog iets, zeer wezenlijks, op het spel: de rapportage. Hij probeert deze te zijnen gunste te beïnvloeden.

De uitdaging die Youssef ziet, geldt vanzelfsprekend niet voor alle jongens. Het kan ook zijn dat de tegengestelde belangen wel ervaren worden maar geen uitdaging vormen. Zij zijn eerder een last, een spanning die je kunt oplossen door voor één van beide posities te kiezen, waarbij solidariteit met je eigen groep het meest voor de hand ligt. De sociale status van de groepsleider verwerf je immers toch niet.

Terug aan tafel. Gezamenlijk beginnen betekent nu wachten op Youssef. Een van de jongens pakt demonstratief een boterham om alvast te smeren, maar 'het momentje', het ijkpunt waarna gegeten kan worden, is nog niet geweest. Hij wordt prompt gecorrigeerd door Gerard, de groepsleider, en laat dan alles liggen. De stemming is landerig en chagrijnig. Een tweede tafelenoot neemt het voorbeeld over, pakt boterhammen maar stopt als er bij hem een flink aantal op zijn bord liggen. Hij vraagt om een momentje, maar het wachten is nog steeds op Youssef die staat te praten en op de jongen die de tafel verzorgde. Hij legt de laatste hand aan de thee en roept: "*Begin maar ... doe maar een momentje.*" Gerard wacht echter nog even en als het langer duurt, dan loopt hij alsnog op Youssef toe en gebaart hem om te komen. Youssef komt aan tafel en zegt: "*Mensen, sorry voor het wachten ...*" en dan kan de maaltijd alsnog beginnen. Er wordt weinig gesproken. De stapel boterhammen die bij één van de jongens op het bord ligt wordt fanatiek besmeerd en Youssef maakt een

opmerking over de hoeveelheid pindakaas: 'of het ook iets minder kan'. De reactie volgt direct: *"Wat ... is het jouw pindakaas? Betaal jij het? Waar maak jij je druk om vriend?"* Maar Youssef blijft wel bij zijn punt dat het wat minder kan. Gerard valt Youssef bij en brengt als argument naar voren dat je niet denkt aan anderen die misschien ook pindakaas willen en straks een lege pot aantreffen. Het argument verliest wat van zijn zeggingskracht, omdat er zojuist een nieuwe pot is gehaald en dat is precies wat de jongen zelf betoogt: *"Dan haal je toch nieuwe ..."* Gerard probeert de andere jongens erbij te betrekken: *"Wat vinden jullie ervan?"* maar die houden zich op de vlakte: *"Ik heb er geen mening over"* en *"het kan me niet zoveel schelen"* klinkt het. Youssef zwijgt.

Eind januari ben ik voor een laatste maal op de groep. Een week eerder is Marije de nieuwe mentor van Youssef geworden. Een collega was zijn mentor, maar heeft die taak neergelegd na een gesprek dat Youssef aangevraagd had met de teamleider. Youssefs verzoek om een andere mentor is gehonoreerd. Er wordt niet uitgeweid over de achterliggende reden. De teamleider had het bij Marije aangekaart, maar ze aarzelde. Wat die aarzeling precies inhield kon ze niet onder woorden brengen, maar gaandeweg werd duidelijk dat ze beducht is voor een situatie waarin je iets niet weet en je niet direct en ad rem kunt reageren. Daarin werd ze gerust gesteld: dan kun je dat tegen Youssef zeggen. Nu vandaag zegt Youssef tegen Marije: *"Mag ik je handschoenen?"* Marije heeft eerder op de dag haar nieuwe, leren dameshandschoenen laten zien. Smalle verfijnde handschoenen, qua formaat niet geschikt voor iedere hand. Ze antwoordt Youssef na een korte aarzeling: *"Nee, die wil ik voor mezelf houden ..."* Oh reageert Youssef: *"Je bent zeker vies van mij ..."*, waarmee hij haar enigszins in verlegenheid brengt. Als ik dit naderhand zo benoem, dan ontkent Youssef dat niet, maar hij neutraliseert het met: *"Noh ... gewoon een beetje dollen."*

De dag eindigt met een 'triggerspel' van Youssef. Terwijl ik met hem een spelletje tafeltennis speel, zitten Marije en een collega op hun kantoor. De deur, die vaak open is, blijkt nu gesloten ten teken dat ze iets privé met elkaar willen bespreken. Daar reageert Youssef op als we klaar zijn met ons spelletje tafeltennis. Hij loopt naar hen toe, zij zien dat en hij heeft hun aandacht. Ze reageren op zijn poging om contact te zoeken met een open, vragende blik, hij maakt de deur open en zo start het gesprek: *"Jullie zaten over mij te smoezen"*, poneert hij als stelling. De reactie blijft niet uit. *"Nee hoor!"*, voelen de groepsleiders zich geroepen om te reageren. Youssef zet door

en zegt: “*Jawel, jij schreef wat op ...*” “*Ja, dat klopt*”, zegt Marije en toont vervolgens het briefje waarop ze geschreven heeft, maar voegt daaraan toe dat het niet gaat over hem ... Youssef gaat verder en met een vriendelijk gezicht, dus geen agressieve ondertoon, riposteert hij: “*Je liegt...*” en Marije reageert ontkennend en met een lach.

Analyse

If you can't do the time, don't do the crime. ‘To do time’ betekent voor Youssef: onderhandelen. Zich beklagen over regels, protesteren tegen beslissingen maar ook over omstandigheden, zoals het vuil in de iso, waarvan hij weet dat dit onreglementair is. Zich juridisch verzetten als hij kans denkt te maken tegen de beslissing om hem in de iso te plaatsen. Bij succes proberen om een voordeel te halen uit de vijftien euroschadevergoeding na een gesprek met de directie. Proberen lacunes in je voordeel te veranderen, zoals bij de vergissing om eerder vanuit de kou naar binnen te gaan. Een jongere, tegen groepssolidariteit in, aanspreken op diens pindakaasgebruik om tegemoet te komen aan de wens van de groepsleider om zich verantwoordelijk op te stellen. En dat alles met grote sociale vaardigheid en strategisch inzicht. In zijn analyse van strategische interactie stelt Goffman dat verhullen van intenties voordeel kan opleveren. Kennis van reacties op bepaald gedrag biedt de mogelijkheid om dit gedrag bewust in te zetten. ‘Triggeren’ vormt ook onderdeel van strategisch handelen. Een proefballon oplaten provoceert een reactie en geeft dus informatie over de tegenspeler. Echter, als de tegenspeler door krijgt dat hij ‘getriggerd’ wordt om de ander te informeren, dan kan hij zich eraan onttrekken door niet te reageren. Strategische interactie maakt duidelijk dat er dan een vicieuze cirkel van wederzijdse interpretaties ontstaat die, omdat ze niet geverifieerd kunnen worden, uiteindelijk betekenisloos worden. Wat klopt nog? Wat is waar? Dit wordt ook zichtbaar in het gedrag van Youssef. Groepsleiders zijn gecharmeerd van hem, maar ook beducht voor zijn sociale vaardigheden. Hij is niet voor één gat te vangen. Als hij uit de iso komt treffen ze geen boze of gedeprimeerde Youssef, maar een jongen die het initiatief pakt en zegt: “Ik heb heerlijk geslapen.” Op de luchtplaats laat Youssef zich niet uit de tent lokken, maar kiest voor een serieus gesprek waarmee hij een ander, sociaal gewenst beeld van zichzelf laat zien. Youssef weet de consequenties van de verwonding van S. succesvol om te zetten in een klachtprocedure en voert de onderhandeling door tot het maximaal haalbare, daarbij gebruikmakend van verplichtingen die de instelling zowel wettelijk, maar ook moreel

als standaard wil hanteren. Als tijdens het einde van de onderzoeksperiode het mentoraat van Youssef wordt overgenomen door een jonge vrouwelijke collega, aarzelt zij. De behendigheid van Youssef in de communicatie maakt haar beducht voor het contact en terecht. Youssef 'dolt' een beetje met de handschoen, probeert van haar informatie te krijgen over een privéconversatie die ze met een collega voert. Binnen de mogelijkheden die er voor hem zijn, probeert hij de regie over het contact met haar te krijgen. Het moet subtiel omdat de regie formeel bij de groepsleider ligt. Maar juist in dit soort contacten waarbij frontale en subtiele confrontaties elkaar afwisselen blijkt de invloed die de gedetineerde heeft. Het illustreert het constante onderhandelingsproces dat er tussen jongeren en groepsleiding gaande is. De groepsleiders zoeken het antwoord afwisselend in disciplinair straffen en het herstelritueel zoals dat aan het einde van zijn verblijf in de iso naar voren treedt. De teamleider geeft het slechte nieuws, terwijl groepsleider Chris probeert te werken aan herstel van de relatie door samen de cel schoon te maken en zich sterk te maken voor de klacht van Youssef over de rommel.

Youssef speelt in op de situatie, probeert daarbij regie te houden en zo beslissingen die op hem betrekking hebben bewust te beïnvloeden. Hij weet zichzelf in een onderhandelingspositie te manoeuvreren waarvoor de groepsleiders op hun hoede zijn. Hij is charmant, maar ook vilein, je kunt met hem lachen, maar waarschijnlijk vormt zijn gedrag ook een bedreiging voor de veiligheid van de andere jongeren. Dat dwingt de groepsleiders op hun hoede te blijven om onmiddellijk te kunnen ingrijpen als dat nodig is. Het verhaal van Youssef laat zien dat groepsleiders voortdurend bezig zijn om te duiden wat er speelt, dat ze trachten om dit in gewenste richting bij te stellen, maar dat ze ook op hun hoede moeten zijn voor onvermoede bedoelingen of effecten van hun handelen.

9.4 Conclusie

Het vraagstuk van de institutionele orde laat zich niet vangen in een beheersbare status quo van ondubbelzinnige regels en de naleving ervan. De feitelijke orde ontstaat uit de combinatie van regels, sancties en de interactie tussen groepsleiders en jongere met als focus: hoe bereiken we overeenstemming? Met inzet van sociale vaardigheden probeert de groepsleider de jongere te bewegen om zich te conformeren. Het blijkt een subtiel spel te zijn, waarbij de betekenis volgt uit de interactie die plaatsvindt. Soms duidelijk, soms diffuus. Dubbelzinnigheden in de

communicatie geven ruimte voor interpretatie maar ook voor correctie. Tegelijkertijd is dubbelzinnigheid ook een potentieel communicatiemisverstand.

Spelen met de communicatie is een onderdeel van de *quiet power* waarmee de groepsleiders trachten om gewenste omgang op de groep te bereiken. Het bevat elementen van verleiding, maar ook van dwang, die soms ten koste gaat van de reputatie van de jongere. Facework speelt hierin een belangrijke rol. Tegelijkertijd blijkt dat de toepassing van *quiet power* een oneindige variatie kent, afhankelijk van de betekenis die zich in de interactie ontvouwt. Maar hoe gevarieerd ook, als de orde daadwerkelijk in het geding is zal er met disciplinaire maatregelen begrensd worden. De casus van Youssef laat zien hoe subtiel dit spel gespeeld wordt. Het maakt ook duidelijk dat communicatie uiteindelijk een doel in zichzelf is geworden om zo te proberen zijn gedrag binnen aanvaardbare grenzen te houden. Als groepsleider weet je niet wat er zich 'backstage' bij hem afspeelt. De dubbelzinnigheden zijn te talrijk, zijn gedrag soms te bedreigend voor de orde en veiligheid om zeker te zijn van overeenstemming. Juist daar lijkt ook de spanning te ontstaan met de pedagogische opdracht van de groepsleiders. In het volgende hoofdstuk wordt dit verder uitgewerkt.

10 Hoe orde en behandelen op elkaar ingrijpen

10.1 Inleiding

In voorgaand hoofdstuk kwam ter sprake hoe de groepsleiding met voortdurende aandacht voor posities en reputaties probeert om met de jongeren tot overeenstemming te komen. Hoewel directe problemen doorgaans in afzondering met de jongere besproken worden, spelen positionering en reputatie op de groep de hoofdrol in het contact tussen groepsleider en jongere. Juist de zichtbaarheid van de reputatie voor de gehele groep leidt ertoe dat veel aandacht gaat naar 'frontstage'-gedrag: gedrag gericht op het publiek, de leefgroep. Dit is wat door iedereen gezien mag worden en waarmee de jongere en de groepsleider zichzelf willen presenteren. Tegelijkertijd wil de groepsleider de jongere 'backstage' bereiken. De analyse van de gedragsproblematiek en de wens om daarin te behandelen versterkt de wens om een 'kijkje achter de schermen' te nemen. Hoe valt jouw gedrag te begrijpen? Hoe kan ik er met jou over in gesprek raken? En hoe kunnen we daarin behandelen? Kortom, hoe kan de groepsleider voorbij de frontstage-presentatie in gesprek komen over drijfveren? De nadruk die in de dagelijkse omgang op 'frontstage'-optreden komt te liggen, roept de vraag op of toegang tot de 'backstage' wel mogelijk is. Als reële of vermeende verborgen agenda's twijfel zaaien over de overeenstemming, dan vormt de openheid om 'achter de schermen' te kijken een aanzienlijk risico en maakt orde en behandelen *a difficult pair to match*. Hoe wordt het probleem van frontstage-optreden en het zoeken naar backstage-aansluiting om motieven van de jongere beter te begrijpen zichtbaar in de dagelijkse omgang? In twee voorbeelden waarbij groepsleiders geconfronteerd worden met ingewikkeld gedrag van de jongere wordt op deze vraag ingegaan. Overeenstemming blijkt ver te zoeken en de groepsleiders moeten gissen naar de intenties, en alle zeilen bijzetten om repressie te minimaliseren.

In een eerste casus dwingt Roy met inzet van zijn eigen gezondheid onderhandeling af. In de daaropvolgende casus Garry wordt gaandeweg duidelijk hoe lastig het voor de groepsleiders is om tot overeenstemming te komen als blijkt dat Garry dat niet wil.

10.2 Roy

Situatieschets

Er is een melding in het nachtrapport vanwege misdragingen van Roy. In de overdracht die de twee groepsleiders 's ochtends om 6.45 uur lezen, staat voorts dat Roy de Xbox-spelcomputer op kamer heeft gekregen, een privilege waarvoor elektriciteit nodig is, die hij in tegenstelling tot anderen ook 's nachts heeft gekregen. Frans vraagt zich af waar Roy de X-box aan te danken heeft ..., maar ze gaan snel over naar de gevolgen van het nachtrapport en de conclusie is dat ze er niet veel mee kunnen, want om 9.00 uur gaat hij op 'transport', zoals zijn reis naar zijn nieuwe verblijfplaats aan de andere kant van het land wordt genoemd. Dat is gisterenmiddag besloten door het bureau (Ministerie van Justitie). Frans' collega Sanne zegt: *"Nou, laten we hem op kamer?"* *"Nou, nee"*, reageert Frans ... *"lekker wakker maken, douchen en aankleden."* Wakker maken gebeurt wel en om te voorkomen dat hij, nu hij toch weg gaat, niet meer doet wat er van hem gevraagd wordt en weer gaat liggen slapen, neemt Frans de matras maar meteen mee.

Roy is suikerpatiënt en dat plaatst zijn verblijf in een bijzonder licht. Vanuit de inrichting is men natuurlijk verantwoordelijk voor zijn gezondheid. Hij werd door de politie enkele weken geleden afgezet zonder enige medicatie of medisch dossier. Inmiddels is er lokaal een dossier opgebouwd. De inrichtingshuisarts en de kinderarts van het ziekenhuis hebben hem als patiënt. De bedoeling is dat Roy regelmatig zijn suikerspiegel meet en de medicatie neemt om die in balans te houden. Tevens is een regelmatig eetpatroon nodig en is het van belang dat hij geen excessieve 'suikerpieken' krijgt door het eten van snoepgoed. Maar Roy heeft wel snoep en softdrinks met suiker op zijn kamer, een beslissing die Frans destijds al niet zo zag zitten, maar die na overleg met de gedragsdeskundige wel genomen is. De argumentatie daarbij was dat hij zelf moet leren zijn gebruik te hanteren. Deze ochtend komt Roy niet aan het ontbijt, hij neemt geen douche, zijn kamer is rommelig, op de grond liggen verspreid zilverbepapertjes van chocolademunten (er is Sinterklaasviering geweest de vorige dag). De groepsleiding laat hem verder alleen en gaat door met andere taken. Bij iedere deur wordt een bezem, emmer en dweil neergezet om de kamer schoon te maken. De jongens worden wakker gemaakt en gevraagd om zich te gaan douchen. Als dat in gang gezet is, komt Frans de groep op,

we drinken de koffie terwijl hij een oogje houdt op de gang van de kamers en hij vertelt over een andere jongen, die inmiddels is overgeplaatst. Met hem hebben ze heel wat te stellen gehad.

Na enige tijd loopt Frans naar boven, de kamer van Roy in, en begint deze langzaam leeg te halen met spullen die aan de inrichting toebehoren. Dat blijkt nog aardig wat te zijn. Ook vindt hij een telefoonkaart (met logo van Justitie) waarvan Roy zegt dat die van hem is. Frans neemt die toch in beslag met de mededeling dat zijn naam er niet op staat, hetgeen volgens hem een standaardregel is bij het verstrekken van een kaart: naam erop. Roy zegt dat hij een klacht zal indienen. Frans zegt: *“Da’s goed, dan schrijf ik in mijn verweer dat je hem gestolen hebt ...”*, daarmee vervalt de aandrang bij Roy om een klacht in te dienen.

Na het ontbijt komt de vraag naar voren welke spullen mee moeten voor Roy’s vertrek. Er is nog geen formeel bericht (bijvoorbeeld fax of brief) van overplaatsing en zonder zo’n brief mag hij überhaupt niet weg. Maar het komt vaker voor dat zo’n brief op het laatste moment arriveert. Verder speelt de vraag wat er van zijn medische dossier mee moet. De inrichtingsverpleegkundige komt hiervoor naar de afdeling met twee plastic tassen, papieren, medicijnen, spuitjes et cetera. Omdat Roy zich die ochtend nog niet gemeten heeft (hij wilde niet meewerken) rijst de vraag wat zijn suikerspiegel is en welke risico’s dit met zich meebrengt voor het vervoer naar zijn nieuwe bestemming. Ook blijkt het een gewoon vervoer te zijn waar geen medische ondersteuning bij is. Dus als hij een hypo krijgt, wat dan ...?

Frans gaat met Sanne naar zijn kamer en met drang wordt Roy alsnog gevraagd om zichzelf te meten. Hij krijgt daarbij te horen dat hij desnoods gewoon naar de ‘afzondering’ gaat, zoals de isolatiecel in het jargon genoemd wordt. Wel of geen vervoer naar de nieuwe bestemming, dat maakt Frans niet meer uit. Met verzet, tegenzin, wordt alsnog zijn waarde opgenomen en die blijkt veel te hoog: 26.9, terwijl er een richtlijn is van de inrichtingshuisarts dat er contact met hem opgenomen moet worden als zijn waarde boven de 25 is. Ondertussen gaat het proces om hem naar het loket te brengen, waar hij zijn in bewaring genomen spullen weer in bezit kan nemen, gewoon door. De verpleegkundige blijft echter met de vraag zitten of dit verantwoord is en wil haar handtekening er nu niet onder zetten. Roy wordt opgehaald door twee bewakers, mensen van de AID (Algemene Instellings Dienst). Frans loopt met hen mee naar de uitgang.

Een klein uur later is Roy terug op de groep. De verpleegkundige heeft de diabetesverpleegkundige in het ziekenhuis gebeld ter consultatie, die heeft weer de kinderarts geconsulteerd, die heeft weer overlegd met de instellingshuisarts en die heeft de pedagogisch directeur gebeld. Ook de teamleider van groep C is inmiddels bekend met het probleem en de gedragsdeskundige is geïnformeerd. Terug op de groep moet Roy zichzelf inspuiten en hij gaat daarna op kamer. Daar beschikt hij dan ook over de doos met zijn persoonlijke spullen waarin een fles ranja zit die hij, zo blijkt later, na het spuiten aangebroken heeft. Als even later het afdelingshoofd op zijn kamer komt en blijkt dat hij ranja gedronken heeft, vormt dat de aanleiding voor zijn plaatsing in afzondering. *“Je hebt een te hoge waarde waar je voor moet spuiten en daarna ga je ranja drinken, je kan dus blijkbaar niet verantwoord met je eigen ziektebeeld omgaan: naar afzondering”*, zo laat het afdelingshoofd weten.

Roy's gedrag wordt door Frans gedefinieerd als verzet. Hij noemt hem 'een manipulatieve jongen'. Na verblijf in afzondering moet Roy zich nogmaals meten en daaruit blijkt dat de medicijnen gewerkt hebben. De insteek van de inrichting is dat er een protocol voor vertrek gemaakt moet worden en dat hij alsnog vandaag vertrekt, wat ook daadwerkelijk gebeurt.

Analyse

“Een manipulatieve jongen”, Frans gebruikt het niet als compliment, maar als pathologische eigenschap van Roy. Roy's gedrag vormt een gevaar voor zijn eigen veiligheid, maar ook voor de reputatie van de instelling. De instelling kan zich (terecht!) niet permitteren dat Roy schade oploopt als gevolg van zijn eigen gedrag, temeer omdat juist dat gedrag aanleiding voor zijn plaatsing vormt. Goffman categoriseerde dit gedrag als de tweede variant op geslotenheid: *the intransigent line* (Goffman, 1961, p. 62): de instelling uitdagen en medewerking weigeren. In de analyse van Mathiesen (1965) is ook hier sprake van machtsuitoefening, macht bij Roy om het systeem te ontregelen. Overeenstemming over de sociale situatie - in deze het 'verantwoord met zijn eigen ziektebeeld omgaan'- is er niet. De verantwoordelijkheid die de instelling Roy wil laten nemen, wordt door hem, in ieder geval op dit punt en op dit moment, verworpen. Gebruikmakend van de zorgplicht die de instelling heeft, claimt Roy, met inzet van zijn eigen gezondheid, maximale onderhandelingsruimte. Vanuit hun verantwoordelijkheid en taak raken de

groepsleiders en de instelling als geheel, in een spoor dat leidt naar de inzet van zware middelen om overeenstemming af te dwingen.

Het gebrek aan overeenstemming plaatst de inzet van macht op scherp. De groepsleiders, geconfronteerd met het feit dat ze niet weten wat zijn waardes zijn, moeten deze informatie krijgen alvorens hij kan vertrekken. Na pressie, dreigen met afzondering, lukt dat. De afzondering wordt daadwerkelijk ingezet als later op de ochtend blijkt dat de ranja is aangesproken. Beide acties zijn fors vanwege de dwang die er achter schuil gaat. Gedwongen bloedprikken schendt de persoonlijke integriteit, en afzondering als sanctie leert dat dit een ingrijpende ervaring is. Het gedrag van Roy pleit ervoor om nog meer restricties voor hem in te stellen. Dus 's avonds geen sinterklaaschocolade en 's ochtends zijn bezittingen screenen op zoetheid en dat in beslag nemen. Het zijn maatregelen die juist niet genomen waren, omdat ze restrictief zijn en te weinig ruimte bieden voor het nemen van eigen verantwoordelijkheid, waardoor ze alleen maar disciplinerend werken.

Het strategische spel, zoals door Roy bewust of onbewust is ingezet, vormt voor groepsleiders het motief om achterdochtig te zijn over beweegredenen van jongeren. Roy is een illustratie van een probleem dat kan ontstaan als je niet probeert te beheersen, zoals Frans verwoordde toen hij kenbaar maakte dat hij de beslissing, gesanctioneerd door de gedragsdeskundige, om zoetwaren en softdrinks op zijn kamer te plaatsen niet zo zag zitten. Het laten vieren van de teugels, het verminderen van de controle kan dit soort gedrag opleveren. Daarom wat Frans betreft liever een strakke regel en navolging ervan (assimilatie) met als inzet: voorkomen van dit soort ondoorgrondelijke acties van de jongeren. Eigen keuzes (leren) maken is alleen aantrekkelijk als er overeenstemming is over 'verantwoordelijk gedrag'.

De combinatie van overwegingen dat er nu een behandelplaats beschikbaar is bij een andere residentiële instelling en dat de gezondheidsrisico's afgedekt moeten zijn voor de periode dat hij onderweg is van deze naar de volgende instelling en tot slot dat Roy niet de gelegenheid moet krijgen om de overplaatsing in de war te schoppen vormen in deze situatie de leidraad voor het handelen. De overplaatsing niet laten doorgaan wordt als optie door de groepsleider verworpen. Dat zou een signaal zijn aan Roy dat hij met dit gedrag succesvol de situatie naar zijn hand zou weten te zetten. In plaats daarvan leidt de door Roy betwiste macht tot de inzet van zwaardere pressiemiddelen.

10.3 Garry

Situatieschets²⁴

Garry is vandaag nieuw op de groep gekomen en blijkt al in vier inrichtingen gezeten te hebben. Hij gedraagt zich beleefd en voorkomend. Vanwege 'beperkingen' mag hij nog niet deelnemen aan de activiteiten van de groep. Het politieonderzoek loopt nog. Hij eet alleen op de groep als de anderen naar school zijn. Je merkt dan hoe hij zich bewust is van het bestaan van inrichtingsregels. Met vragen als: *"Mag ik twee boterhammen op elkaar?"*, *"Hoeveel boterhammen mag ik?"* en *"Wordt de telefoon doorgeschakeld naar m'n kamer?"* (hier niet; elders wellicht wel) probeert hij zicht te krijgen op de regels van deze inrichting. Garry vertelt ook over zijn vele reizen naar Spanje waar zijn vader woont. Hij gaat er meermalen per jaar heen en komt hier in de loop van de dag nog op terug.

Als ik ruim vier maanden later terugkeer op dezelfde groep, blijkt Garry er nog te zijn. Hij is ingeburgerd, gaat mee met de stroom van dagelijkse gebeurtenissen en haalt die dag een 'geintje' uit, waarvoor hij naar kamer wordt gestuurd. Tijdens de lunch mogen de jongens een tosti maken en daarvoor staan ze beurtelings op van tafel, lopen naar het aanrecht en controleren de sandwich die ze in het tosti-ijzer hebben gestopt. Als één van de jongens weer wil gaan zitten, trekt Garry de stoel onder hem vandaan. De groepsleider reageert onmiddellijk, hij staat op kijkt Garry aan en zegt: *"Kom maar mee"* en ze lopen samen naar zijn kamer. Zijn deur opent en sluit zich achter hem. Tijdens het luchten na de lunch mag Garry mee naar buiten, waar hij zich weer onder de andere jongens mengt.

De groepsleiders kletsen wat met de jongens en één van hen wordt door een collega naar binnen gewenkt. Garry registreert het, maar reageert verder niet. Wel blijkt dat de collega, die niet op deze groep werkzaam is, informatie te hebben over Garry die hij wil delen met de groepsleiders. Het gaat over diens vader. Die was tijdens het vaste bezoeken in de inrichting en zou een alcoholgeur verspreiden. Hoewel dit gesprek, dat op zachte toon gevoerd wordt, zich buiten gehoor van Garry afspeelt, kijkt hij wel voortdurend naar de twee groepsleiders, die ook terugkijken. Dit laat

²⁴ Onderstaande casus is een compilatie van aantekeningen gemaakt over de periode van november 2008 tot eind januari 2010.

ruimte voor speculaties bij Garry over het gespreksonderwerp van de groepsleiders, temeer omdat er nog meer verhalen over zijn vader de ronde doen. Eén van de vrouwelijke groepsleiders wil meer afstand tot de vader. Ze vindt hem te opdringerig. Ze vertelt dat Garry's vader in Spanje zou wonen en dat er geld in overvloed zou zijn, dat zijn vader ook altijd dure kleren aan heeft. Zijn moeder is van vader gescheiden, maar nu zijn ze toch weer bij elkaar gedurende zijn verblijf in Nederland. Tegelijkertijd zou er sprake zijn van financiële problemen en dat zou ruzies opleveren, zoals laatst tijdens het bezoek waar bij zijn vader iets uit de automaat haalde terwijl zijn vrouw hem hiervan probeerde te weerhouden omdat ze verder geen geld hadden. Het is achtergrondinformatie waarmee de groepsleiders zich niet precies raad weten. Ze benoemen het, maar weten niet of je hier verder iets mee moet of kunt doen.

Een week later blijkt Garry jarig te zijn. Er hangen slingers en de groepleidster heeft voor later op de avond taart gehaald, die overigens wel door zijn ouders betaald wordt. Zij komen later op de dag op bezoek. Als het zover is, worden ze bij de ingang opgehaald en naar de groep begeleid. Op de groep is het even een wat vreemde situatie. Ze komen voor zijn verjaardag, maar er is geen zoon die ze tegemoet treedt. Na een moment van verwarring waarin de ouders "*hé, Garry*" roepen en Garry, met rug naar hen toe, de koffie opschenkt, worden ze het derde trapje opgeleid naar de spreekkamer. Het is alsof iedere verjaarsvreugde gesmoord wordt in gêne. Terwijl de ouders de spreekkamer binnengaan, plaatst Garry koffie, kopjes, suiker, melk en de taart op een dienblad en loopt hen achterna. Een van de jongens maakt een flauwe grap, maar anderen knikken hem bemoedigend toe. Ouders en zoon brengen ruim een uur in de kamer door. Als ze afscheid nemen blijkt Garry een nieuw, cool, shirt aan te hebben, zijn verjaardagscadeau. 's Avonds aan tafel blikken ze terug: het was een goede verjaardag.

In januari 2010 keer ik weer terug op de groep. Garry blijkt er nog steeds te zijn. Hij zit nu ruim een jaar hier. Met zijn eerdere inrichtingservaring erbij kan hij een veteraan genoemd worden. Hij heeft alle seizoenen in de inrichting meegemaakt, maar in zijn gedrag wordt hij steeds moeilijker. Tijdens de overdracht in de middag lopen de groepsleiders van de vroege dienst de ochtend langs. Het ontbijt verloopt goed, maar met het gedrag van Garry weten zij zich niet goed raad.

Hij heeft vanochtend gevraagd of hij op kamer kon ontbijten. Hij gaf aan dat hij niet wist of hij voldoende rust in zich had om aan tafel te komen. "*Goed dat hij het aangeeft*", zegt een groepsleider. Garry mocht op kamer blijven en heeft daar zijn ontbijt gekregen. Pratend over hem constateren de groepsleiders dat hij een nieuwe

houding heeft aangenomen met clowneske trekjes, alsof hij een type imiteert van een TV-serie of film. Maar niemand kan er zo snel een bekend personage of type persoon aan koppelen. Het is in ieder geval ander gedrag dan ze gewend zijn en Garry lijkt zo zijn eigen weg te gaan. Bij het avondeten laat hij iets zien van dit gedrag. Hij begint op een bepaald moment te lachen, waarbij het duidelijk is dat hij niet echt lacht maar het imiteert. Hij houdt dit echter zolang vol dat het weer bijna lachwekkend wordt. Toch kapt hij het vlak voor het komisch wordt af en haalt stoïcijns z'n schouders op met een gezicht waarmee hij uitdrukt dat hij helemaal niet grappig is, om even later toch weer dezelfde lach te herhalen.

's Avonds komt hij van kamer weer de groep op. Twee jongens zitten naar TMF te kijken, Garry gaat voor de beeldbuis staan en switcht kanalen zonder aan de jongens te vragen of dit akkoord is. Als hij daar door een groepsleider op wordt aangesproken, haalt hij z'n schouders op, loopt naar haar toe en vraagt: *"Mag m'n deur open?"*, het feit waarop hij is aangesproken helemaal negerend. De groepsleider vraagt: *"Hoor je wat ik zeg?"* Garry: *"Ja"* om in één adem te vervolgen: *"Mag m'n deur open?"* *"Ik spreek je aan op iets opdat je ervan kan leren."* Garry: *"Ja, maar ik wil niets leren, mag mijn deur open?"* en *"Je kan vragen wat je wil, maar ik ga er niet op in ..."* De groepsleider staat op om de deur open te maken van zijn kamer. Ze noemt Garry even later iemand met psychopate trekken voor wie ze Youturn niet geschikt vindt, omdat je hem volgens haar nu juist niet moet leren hoe je je sociaal wenselijk moet gedragen. *"Daar richten ze veel meer schade mee aan"* Ook voor haar dreigt Garry in zijn gedrag ongrijpbaar te worden.

Een week later draai ik de vroege dienst mee. De jongens zijn net wakker geworden en enkele staan onder de douche. Terwijl ik met de groepsleiders sta te praten, blijft hun aandacht wel bij het ochtendritueel van opstaan, kamer schoonmaken, douchen en aankleden, dat zich allemaal afspeelt op de gang waar zich de kamers van de jongens bevinden. Van daaruit is er vrije doorgang naar 'de groep', het deel waar zithoek met TV en de eettafel staan en waar zich ook een bescheiden keuken bevindt. Op een bepaald moment komt Garry van de gang de trap oplopen naar de groep. De groepsleider reageert direct en vraagt wat hij gaat doen. Dat hij zijn thermoskan naar het aanrecht wil brengen en tevens zijn soepkom, is nu niet de bedoeling. *"Niet de groep op voordat de groepsleiders daarvoor toestemming hebben gegeven ... tijdens het opstaan blijft iedereen op kamer"*, laat de groepsleider weten. De deuren van de kamers staan zoals altijd wel (half) open, een enkeling staat nog onder de douche en dus vraagt de groepsleider aan Garry om op z'n kamer te blijven. Hij zegt: *"Even dit*

daar neerzetten” en maakt geen aanstalten om te stoppen of op z’n schreden terug te keren. Integendeel, hij gaat door richting het aanrecht. De groepsleider spreekt hem nog tweemaal aan, de spanning loopt op. Het negeren van een verzoek van een groepsleider is ‘not done’ binnen de inrichting en kan al snel een sanctie opleveren. Uiteindelijk geeft Garry gehoor aan het verzoek. Boos kwakt hij vervolgens de thermoskan en het kommetje op de grond in de gang neer. De spanning is nog niet verdwenen en de situatie kan nog escaleren als de groepsleider op deze provocatie reageert. Omdat Garry de spullen met kabaal op de grond neerzet, stapt de groepsleider nogmaals op hem af om te vragen waar hij nu mee bezig is. Garry geeft hem onverwacht de TV die hij op zijn kamer heeft: *“Neem maar mee.”* De groepsleider zegt later: *“Hij anticipeerde op de sanctie die hij dacht te krijgen.”* De TV wordt ook ingenomen.

Garry blijft op zijn kamer, hij wil niet mee ontbijten, waardoor hij zijn brood op kamer moet opeten. Hij wil ook geen zelfevaluatieformulier (‘zefje’) invullen, iets wat van de jongeren gevraagd wordt als er zich een incident heeft voorgedaan waarna ze naar kamer zijn gestuurd. Met het invullen van een aantal open vragen proberen de groepsleiders na een moment van rust met de jongere terug te blikken op het incident als leermoment voor hem. De groepsleiders noemen de weigering van Garry dat *‘hij wil bepalen’*. En dat probleem is voor hen de aanleiding om het aan te kaarten bij de teamleider en de gedragskundige. Ze zitten in hun maag met de omstandigheid dat het nu al voor de derde opeenvolgende dag is dat Garry zich zo gedraagt. Hij lijkt op een confrontatie aan te sturen en dan ’s middags weer normaal te willen doen om weer een TV te krijgen. *‘Uitlokken van sancties’* noemen de groepsleiders het. Wat hen bezighoudt is dat het een patroon lijkt te worden en de vraag is hoe daarop nu te reageren.

Terwijl Garry dus op z’n kamer zit, klinkt door zijn deur heen gemor. Wat hij precies zegt is op de groep niet te horen, maar dat hij zich beklaagt lijkt wel duidelijk. De groepsleiders spitsen hun oren om te luisteren; ze spreken Garry er niet op aan. Wel lijkt het een gesprek te worden tussen Garry en zijn buurman die ook op kamer zit.

De gedragsdeskundige komt voor een gesprek met Garry. Als ze dit gesprek heeft gehad, biedt de groepsleider Garry de gelegenheid om te luchten en te roken, daarna terug naar kamer. Halverwege de ochtend bespreken teamleider, gedragsdeskundige en de groepsleider de informatie die ze nu hebben. De gedragsdeskundige geeft aan dat Garry gedemotiveerd is, dat hij geen zin heeft, dat er dingen zijn waaraan hij zich

ergert. Zij heeft het erover dat hij dit naar de groepsleider kan uitspreken. De groepsleider laat weten dat hij Garry tijdens het roken gevraagd heeft wat hij met de gedragsdeskundige besproken heeft en dat hij als antwoord kreeg *“dat moet je maar aan de gedragsdeskundige vragen ... want die weet alles ...”*

De groepsleiders zelf menen een patroon te herkennen, namelijk dat Garry gedrag laat zien waarvan hij op zijn minst kan weten dat het een tegenreactie uitlokt en dat zij als groepsleiders niet weten wat ze daarmee aanmoeten, behalve dan reageren op de voorspelbare manier. Ze weten dat dit patroon voor Garry ook herkenbaar is. Alleen leidt het dan tot niets, zoals een schaakspel dat afstevent op een remise. Iets dat eindeloos en zonder oplossing kan doorgaan. Het ritueel dat die dag dan plaatsvindt is ‘verzet’, ‘sanctie’, ‘gesprek’, ‘herstel’, ‘verzet’: een herhaling van zetten. De betrokken professionals lijken niet goed uit dit probleem te komen. Ze willen niet meegaan in dit patroon. Ze zitten met het dilemma dat het er niet om gaat hem te straffen, maar er moet ook geen signaal zijn dat het zo door kan gaan. Hij moet wel beperkingen krijgen om te voelen dat dit niet het patroon is waarin het verder gaat want (zo luidt de onderliggende gedachte) dan bepaalt hij ... en dat kan gewoon niet, zoiets is taboe.

In de discussie die zij over Garry voeren komt regelmatig de zin *‘daar kiest hij zelf voor’* voor. Dit zinnetje plaatst de verantwoordelijkheid bij Garry en wordt aangevuld met de zinsnede *‘hem niet honoreren voor zijn gedrag, maar ook niet straffen’*. Uit deze spagaat proberen ze te geraken. Wat is wijsheid? Daar proberen ze achter te komen, waarbij het uitgangspunt is dat het *‘niet aantrekkelijk voor hem moet zijn’* om door te gaan met dit gedrag en hij ook zelf wat aan zijn gedrag moet doen. *“We hebben allemaal wel eens even geen zin”* en *“als je buiten bent dan moet jij jezelf ook motiveren”*, aldus de gedragsdeskundige. Uiteindelijk wordt er besloten dat Garry zelf mag aangeven wanneer hij op kamer wil blijven. Hij krijgt dan geen TV. Na het schoolprogramma - dat eindigt niet alle dagen op hetzelfde tijdstip; daarom wordt, om misverstanden te voorkomen, een tijdstip vermeden - mag hij aangeven of hij weer gewoon kan meedraaien op de groep. Zo ja, dan kan hij 's avonds ook weer genieten van zijn privileges, anders krijgt hij te maken met de beperkingen van het *‘niet mee doen met het programma’*.

Een week later is mijn laatste verblijf op deze groep. Het is een late dienst. Tijdens de overdracht zitten de jongens op kamer. Garry belt meermalen van zijn kamer. Dat

wordt gezien als een van de vormen van aandacht vragen, onderdeel van de worsteling die er momenteel tussen hem en het team gaande is. Garry klaagt over het schuimkapje van een oordopje dat in zijn oor is achtergebleven. De stagiaire is tijdens de vergadering naar hem toegegaan, heeft een oplossing bedacht door bij de meidengroep een pincet op te halen en ze kondigt aan dat ze iets uit zijn oor gaat halen. Hierop wordt ze teruggefloten. *“Laat dat de medische dienst doen”*, klinkt het van de zijde van de groepsleiders. Het is een medische handeling en als daarbij complicaties ontstaan, kan je dat verweten worden. Ze moet dus aan hem voorleggen om naar de medische dienst te gaan, maar Garry ziet daar vanaf.

De leiding constateert dat Garry nog steeds hetzelfde humeur heeft als vorige week toen het plan bedacht werd, waarbij hij zelf kon kiezen om op kamer te blijven en na het einde van ‘onderwijs’ (als tijdsmarkering) weer kon beslissen om in te stromen. Ook hier duikt toch weer even verwarring over de ‘regels’ op. Want *“normaal betekent weigeren van onderwijs een gesprek met onderwijs ...”, “maar dat is in deze week niet aan de orde ...”, “toch zou er een gesprek zijn met onderwijs ... waarom dan?” “Nee, dat heeft te maken met een ander probleem tussen Garry en onderwijs ...”*

Garry blijft dingen doen waarvan bekend is dat die een corrigerende reactie zullen ontlokken aan de groepsleiding, bijvoorbeeld als we gaan luchten en roken. Het is januari en de buitentemperatuur is laag. Garry gaat al half naar binnen door zich binnen bij de deur te posteren. Maar de regel is dat niemand naar binnen gaat, anders dan iedereen tegelijk. Hij blijft in de deuropening staan, praat wat met een groepsleider die hij al langere tijd niet heeft gezien en die nu als invaller vandaag van haar groep naar deze groep is overgekomen. Terwijl ze staan te praten, noemt hij haar plotseling ‘sukkel’. De toon is niet meer vriendschappelijk maar bits en hard en daarom een provocatie. De grens is overschreden. Non-verbaal reageert de groepsleidster met een vragende en tegelijk afkeurende blik. Ze vervolgt met de opmerking dat ze geen ‘sukkel’ genoemd wil worden, maar Garry maakt geen aanstalten zijn provocatie te relativiseren. De uitkomst van deze korte uitwisseling blijft onbeslist. Een minuut later doet Garry weer joviaal en noemt de groepsleider ‘m’n matti’. Daarop reageert zij met de opmerking: *“Jij verandert wel erg snel, het ene moment ben ik een sukkel en daarna je matti ...”* Het vormt echter niet de overgang naar het normaliseren van de verhoudingen, want er komt een smalend lachje op het gezicht van Garry ten teken dat hij haar tuk heeft en hij de relatie niet wil herstellen. Dat geeft de doorslag. De groepsleider zegt: *“Kom maar mee”* en plaatst hem op

kamer. Ik stond erbij en merkte dat ik mijn irritatie nauwelijks kon onderdrukken. Het lachje was bijzonder provocerend en ontlokte bij mij de gedachte: en nu opzouten, wegwezen jij ... op kamer ... afgelopen uit. Als de groepsleidster even later terugkomt, maak ik haar deelgenoot van deze gedachten. Ze zegt dat ze zelf nog redelijk uit deze emotie kan blijven. Ik ben nog 'vers', heb Garry lange tijd niet gezien en daarmee geeft ze aan dat ze nog geen onderdeel is van het patroon dat zich heeft ontwikkeld. Ze zegt het wel te herkennen maar ook niet te weten wat ze er nu mee aanmoet, behalve dan uit de strijd met Garry te blijven. Ze voegt er aan toe dat ze niet weet of het wel pedagogisch is wat ze doet. Deze twijfel spreekt ze nog enkele malen uit, maar het antwoord is niet zo snel gevonden. Ook zij kan niet veel met het gedrag van Garry en wat haar betreft is hij gestoord. Dat benoemen anderen ook zo, waarschijnlijk, moe als ze zijn, om nog maar enig touw vast te knopen aan zijn gedrag. Het ene moment is hij meegaand, op het andere moment is er sprake van een flagrante schending van de sociale omgangsvormen. Zijn wisselvalligheid maakt 'radeloos'.

Tijdens het avondeten doet zich een laatste incident voor. Op het menu staat een eenpansgerecht: pasta. Er zijn maar vier jongens op de groep. Twee van hen willen niet eten, Garry en een andere jongen wel, evenals de groepsleiding en ikzelf. Er wordt nergens over gesproken en er heerst een landerige stemming. Betrokkenen zijn op elkaar uitgekeken als in een te langdurend huwelijk, waarin alles al gezegd is. Garry staat plotseling van tafel op en loopt naar de ijskast, hij pakt een pak vla en een kommetje, schenkt in en wil beginnen aan zijn dessert terwijl nog niet iedereen klaar is met het hoofdgerecht. Ook dit is weer een actie waarvan hij weet dat het een reactie zal oproepen. Hij kan de klok erop gelijk zetten. Eén van de groepsleiders reageert dus ook en vraagt hem te wachten met het dessert. De anderen eten hun bord nog leeg. Garry schuift demonstratief het kommetje weg en zegt: "Dat hoef ik niet meer ..." en glijdt schuin onderuit op zijn stoel om zijn besluit kracht bij te zetten. Youssef (zie ook hoofdstuk 9), die ook (al geruime tijd) op deze groep verblijft en bekend is met deze regel, vraagt of hij het pak vla mag. Hij maakt vervolgens aanstalten om in te schenken en wordt uiteraard ook hierop aangesproken. Hij zet zijn actie niet door, maar heeft het 'spelletje' van Garry 'doorgetrokken': speldenprikken uitdelen naar de groepsleiding. Het maakt de stemming aan tafel nog matter, 'dooreten maar', 'snel overgaan op het toetje en daarna klaar', dat lijkt de stilzwijgende overeenkomst die de groepsleiders proberen af te sluiten met de jongens. Toch duurt het nog even. Een van de jongens die niet wilde eten neemt, na

dit gevraagd te hebben, wel een sinaasappel als nagerecht en daarna nog één, waardoor we toch nog enige tijd aan tafel zitten.

Na het eten corvee en afwassen, daarna op de bank, wat hangen, TV kijken. Ali heeft bezoek van zijn vader. Zij trekken zich terug in de spreekkamer. Een andere jongen verzorgt voor hen de koffie. Garry gaat telefoneren en belt onder andere met zijn vader en ik hoor hem zeggen: *“Ben je nu die deal aan het sluiten ... dan bel ik je straks wel terug.”* Zo belt hij verschillende mensen en als hij aangesproken wordt, dat zijn tijd erop zit, dan probeert hij dit te rekken. Hij gaat nog tweeënhalve minuut door. Er volgt weer een opmerking van de zijde van de groepsleidster. Ze dwingt het echter niet af en laat ruimte, waarop Garry besluit dat het genoeg is geweest en hij zijn telefonades beëindigt. Om 21.30 uur sluit ik mijn bezoek aan deze groep af.

Analyse

Terugblikkend op deze casus vallen mij verschillende elementen op. Allereerst: het lange verblijf van Garry, zijn inrichtingservaring en het normatieve uitgangspunt om ‘iets’ met hem te doen. Dat ‘iets’ kan alles zijn, alles dat gericht is op beïnvloeden van zijn gedrag in een gewenste richting. Beïnvloeden is een primair doel, waarvan de leiding bovendien wil dat dit op een ethisch verantwoorde manier gebeurt. Niet simpel uitoefenen van macht om gedragsverandering af te dwingen, maar proberen om Garry via zelfinzicht naar gedragsverandering te leiden. Een groot deel van de gedragsverandering blijkt echter gericht te zijn op de acceptatie van de omgangsregels, zoals die binnen de inrichting gelden. Dat wordt zichtbaar in de fragmenten waarbij hij bestaande huisregels overtreedt, zoals voortijdig de groep op komen, langer telefoneren, vla pakken terwijl de anderen nog aan de hoofdmaaltijd zijn et cetera.

Je neerleggen bij de regels betekent dat je tot overeenstemming wilt komen met de ander, dat je accepteert dat deze regels gelden en dat je ze, in ieder geval voor dat moment, deelt. Door de regels niet na te leven schend je die overeenstemming. Goffman noemt dat het verwerpen van overeenstemming, ‘mutual considerateness’ (Goffman, 1967), als basis voor de omgangsvorm tussen mensen. Maar de functie van de overeenstemming is volgens Goffman dat mensen hierdoor met elkaar kunnen omgaan. Als je niet tot overeenstemming komt, kun je nergens toe komen. Alle energie gaat zitten in het bepalen van de onderlinge verhoudingen en tot die tijd kun

je samen niets bereiken, omdat je alleen maar bezig bent je positie te bepalen ten op zichten van de ander.

Dat is ook wat er op deze groep gebeurt in het contact tussen Garry en de groepsleiding. Garry wil niet tot overeenstemming komen. Zijn gedrag valt nog het beste te omschrijven als verzet, *the intransigent line*, één van de varianten die Goffman (1961, p. 62) in zijn boek *Asylums* omschreef als typerend voor een gesloten setting als deze inrichting. Garry schoffeert, provoceert, gedraagt zich als clown en telkens als hij dit doet zet hij de verwachtingen die er bij de groepsleiders zijn over gepast gedrag onder druk. Het motief hiervoor kan bewust zijn, waardoor zijn gedrag als opzettelijk en strategisch omschreven kan worden. Het kan ook zijn dat hij op bepaalde momenten niet 'nadenkt' en vanuit onvrede en chagrijn tot een schofferende actie komt. Voor de groepsleiding is dat lastig om in te schatten. Communicatie hierover met Garry levert geen merkbare verandering. Zelfevaluatie wil hij niet, zijn hart luchten bij de groepsleider evenmin. Het resultaat van het gesprek met de gedragsdeskundige, waarin Garry aangeeft geen zin meer te hebben, komt misschien wel het dichtst bij de oorzaak van zijn gedrag. Deze casus illustreert in ieder geval hoezeer verwarring over de betekenisgeving aan de sociale verhoudingen de communicatie belast. Overeenstemming over de sociale situatie blijft uit, het gesteggel om dit wel te bereiken gaat door. Voor de groepsleiders wordt het steeds lastiger om enige vorm van consistentie te herkennen. Zijn gedrag wordt zo ingewikkeld dat er door niemand nog een touw aan vast te knopen is en eindigt in een patstelling waarbij de groepsleiding in samenspraak met de gedragskundige probeert de schade te beperken.

10.4 Conclusie

Het organiseren van overeenstemming met jongens als Roy en Gary blijkt zich te ontwikkelen in een ingewikkeld steekspel dat uiteindelijk uitmondt in een herhaling van zetten. Beide jongens verzetten zich, ieder op zijn eigen wijze. Met hun verzet wordt frontstage-optreden het centrale thema, waarbij alle aandacht gaat naar een zo'n zorgvuldig mogelijke reactie en terughoudend repressief optreden. Een gesprek over persoonlijke frustraties of motieven die 'backstage' spelen kan dit patroon niet doorbreken. Metacommunicatie, zoals dat in de communicatietheorie benoemd wordt (zie hoofdstuk 4), biedt geen soelaas. Nu overeenstemming ontbreekt, vormt beheersen het middel om deze dubbelzinnigheid eenzijdig te pareren. Zo kan de

vicieuze cirkel doorbroken worden. Als de jongere niet wil, dan wordt overeenstemming geforceerd met disciplinaire maatregelen.

Ongeacht hun motieven, of het nu puberaal verzet of stoornis is, blijkt het gesloten verblijf een complicerende factor aan dit verzet toe te voegen. Het directe belang van orde op de groep moet namelijk bewaakt worden. Het gedrag van afzonderlijke personen heeft effect op anderen omdat het zich in de publieke ruimte afspeelt. Ook als niet alle andere jongeren er met hun neus bovenop zitten, merken ze dat er iets gaande is. Voor de groepsleider betekent dit dat hij al zijn handelingen moet afmeten aan de effecten die ze hebben op de groep als geheel. En die effecten zijn niet altijd vooraf goed te overzien. Behandeling en orde zitten in elkaars vaarwater.

11 Conclusie

11.1 Inleiding

Het organiseren van de orde blijkt een belangrijk vraagstuk te zijn voor de justitiële jeugdinrichting. Door de geschiedenis heen wordt het probleem bij incidenten zichtbaar en in voorgaande hoofdstukken is duidelijk geworden dat dit ook nu nog de dagelijkse werkzaamheden van de groepsleider bepaalt. De centrale vraag voor het empirische deel van deze studie was:

Hoe wordt de orde binnen de materiële grenzen van de instelling geconstitueerd door de groepsleiders, de jongens en als gevolg van de interactie tussen beide?

De vraag 'hoe de orde gevormd wordt' kwam naar voren omdat op basis van de literatuurstudie duidelijk werd dat het bewaren van de orde geen exclusief probleem voor de jeugdinrichting is, maar inherent is aan het functioneren van gesloten instituties. Als centrale vraagstelling van deze dissertatie werd de vraag opgeworpen:

Is het inderdaad aannemelijk is dat het geringe effect van corrigerende gedragsinterventies bij jongeren samenhangt met de keuze voor de institutionele setting van de jeugdinrichting en het vraagstuk van de inrichtingsorde?

Het tweede deel van deze conclusie gaat nader in op deze vraag. Tot slot worden in de discussie mogelijke oplossingen besproken.

11.2 Hoe wordt de orde gevormd?

Evenals de gevangenis heeft de jeugdinrichting de kenmerken van een totale en gesloten institutie. De professionals moeten ervoor zorgen dat de jongeren binnen blijven. Tegelijkertijd is het hun taak om het samenzijn van acht tot twaalf jongeren op een leefgroep zo te organiseren dat er gegeten, gedronken, geslapen, gesport, geleerd en veilig samengeleefd kan worden. De uitvoering van deze taak vraagt om een bepaalde ordening die gestalte krijgt binnen de materiële grenzen van een gesloten omgeving en in een dagelijkse routine zoals die in hoofdstuk 5 beschreven is. Dat is een routine die 's ochtend rond 07.00 uur begint, waarin overdag onderwijs gegeven wordt en waarin de jongeren het einde van de middag en begin van de

avond hun vrije tijd moeten vullen alvorens ze rond 21.30 uur ingesloten worden in hun kamer.

Deze ordening is niet gebaseerd op de leefwereld van de jongere, maar op de maatschappelijke eisen die gesteld worden aan een verantwoorde tenuitvoerlegging van een gesloten verblijf. Dit geldt voor het volgen van de activiteiten die onderdeel uitmaken van het dag- en weekritme, maar ook voor de normatieve opvattingen over gewenst gedrag. Daar waar de normatieve opvattingen die de jeugdinstelling voorstaat anders zijn dan die van de jongere ontstaat spanning. Als hij zich niet conformeert, dan plaatst dat het gezag van de instelling onder druk. De sancties op naleving van de regels zorgen ervoor dat de structuur van de instelling gevolgd wordt. Zij zijn normstellend, geven aan wat de gewenste routine en omgangsvormen zijn en legitimeren daarmee de gezagsverhouding tussen jongere en groepsleiding. Zo kan de instelling vormen van eigenrichting terugdringen en voorkomen dat het gedrag van jongeren ten koste gaat van de veiligheid van anderen op de leefgroep.

De combinatie van regels en sancties vormt dus een belangrijk middel om de orde in gewenste richting te sturen en markeert de gewenste gezagsverhouding die ingrijpen bij grensoverschrijdend gedrag mogelijk maakt. Op hoofdthema's, zoals het dagritme, de voorschriften voor het opstaan, eten, deelname aan training en dergelijke lukt dat. De algemene geldigheid van de regel kan dan de strikte naleving ervan legitimeren. Ruimte voor discussie wordt hierdoor tot een minimum beperkt. Deze werkwijze wordt in de gevangenisliteratuur door Dilulio (hoofdstuk 3) verdedigd als een 'wenselijk vorm van machtsuitoefening', omdat het risico van grensoverschrijding bij de toepassing van de regels wordt gecompenseerd met rechtsbescherming. Daarmee kan de gedetineerde of jongere zich wapenen tegen willekeur en misbruik van discretionaire bevoegdheden die bewaarders of groepsleiders zich toe-eigenen. Dilulio vertolkt een ideaaltypische benadering van een gerechtvaardigde orde en controle: een benadering die als constructief sluitend is geformuleerd en ook verdedigbaar is, zeker waar het gaat om het terugdringen van de perverse effecten van gevangenneming. Ze heeft echter beperkingen. De dagelijkse werkelijkheid in de jeugdinstelling illustreert dat deze benadering in haar uiterste consequentie niet voldoende is. Er zijn door de dag heen te veel uiteenlopende situaties waar een instrumentele inzet en naleving van regels tekort schiet, simpelweg omdat er geen regels voor alle fijnmazige situaties tussen de regels in gemaakt en afgedwongen kunnen worden. Pogingen die gedaan worden om deze leemte met nieuwe regelgeving op te lossen stuiten op grenzen vanwege onduidelijkheid maar ook door

willekeur. Wil men discussies en onderhandelingen voorkomen, dan moeten alle groepsleiders van de regels op de hoogte zijn en deze op gelijke wijze naleven. In de praktijk blijkt dit onhaalbaar te zijn. Een instrumentele benadering van het ordeprobleem louter op basis van verfijnde regelgeving werkt daarom niet. Die benadering kan zelfs in haar tegendeel verkeren, omdat de groepsleider naar de achtergrond treedt als hij de regels niet kent en met deze regels kan sturen op gewenst gedrag.

De regel als oplossing voor het vraagstuk van de orde kent dus zijn beperkingen. De naleving raakt in de knel, zowel vanwege de hierboven beschreven hoeveelheid aan regels en de gedetailleerde uitwerking ervan, als vanwege ethische grenzen zoals bij urinecontrole en visitatie. Het recht op privacy en lichamelijk integriteit moet dan afgewogen worden tegen het ordeprobleem dat drugsgebruik met zich meebrengt. Als de groepsleider de controle op regels of de uitvoering van de visitatie gebrekkig naleeft, geeft dat de jongere de ruimte om de groepsleider te misleiden. Regels en een consequente, transparante naleving ervan vormen geen afdoende antwoord op het vraagstuk van de orde. De sociale werkelijkheid in de inrichting blijkt hiervoor te complex.

11.3 Onderhandeling daar waar regels te kort schieten

Regels worden daarom aangevuld met onderhandelingen waarbij zowel groepsleiders als jongeren trachten om het resultaat in de naar hen gewenste richting bij te sturen. Het 'complexe sociologische proces' dat Liebling aantreft binnen het gevangeniswezen blijkt dus ook binnen de jeugdinstelling aanwezig. Het referentiekader van Goffman biedt aanknopingspunten om dit proces beter te begrijpen.

Onderhandelen betekent steggelen over grenzen, proberen om grenzen op te rekken en ruimte te krijgen om van regels af te wijken. Dit gesteggel tussen groepsleider en jongere is geen een-tweetje dat zich alleen tussen hen afspeelt. Het is publiek. Hoewel groepsleiders proberen om schending van regels individueel en buiten het oog van de overige jongeren af te handelen, is de leefgroep een besloten eenheid waar reputaties van zowel groepsleider als jongere voortdurend op het spel staan. Het handelen van de jongere en de groepsleider kan begrepen worden als pogingen

de desbetreffende situatie naar zijn hand te zetten. Hierbij spelen elementen van 'impression management', de indruk die je maakt of die je wilt overbrengen op de ander, een rol, maar ook het vermogen om je wensen en verlangens op geaccepteerde wijze, met inzicht en aandacht voor de sociale positie van de ander (facework) over het voetlicht te brengen en daarbij het juiste respect (deference) te betrachten ten opzichte van de ander om het gemaakte punt in je voordeel te beslechten. Omdat je in het proces van onderhandelen niet weet of de ander jou welgezind is, zul je niet al je beweegredenen op tafel leggen. Je laat het achterste van je tong (backstage) niet zien of je bent er voorzichtig mee om je persoonlijke twijfels of overwegingen te bespreken. Je moet dus aftasten welke reactie je gedrag losmaakt bij de ander en er tegelijkertijd voor zorgen dat je hierbij zelf geen schade oploopt, omdat vergissingen of blunders het beeld van anderen over jou negatief kunnen beïnvloeden. Daarbij is 'frontstage performance', je 'publieke optreden' belangrijk. Het vestigt een beeld van jezelf dat consequenties heeft voor de wijze waarop anderen je zien: betrouwbaar, achterbaks, rustig, opvliegend, afwachtend, actief et cetera.

Onderhandelen is het domein waar dit aftasten plaatsvindt. De groepsleider moet het gezag verwerven om sturend te kunnen optreden ten behoeve van de orde; de jongere moet met vallen en opstaan zich leren verhouden tot de regels en omgangsvormen die de inrichting van hem vraagt en die soms ver van zijn eigen leefomgeving, zijn eigen 'podium', afstaan.

Onderhandelen blijkt als een rode draad verweven te zitten in de implementatie van de orde op de leefgroep. Het keert terug in de naleving van regels (hoofdstuk 6), maar ook bij de training, het dagprogramma en het instellen van formele bezwaarprocedures (hoofdstuk 7). Het keert terug als met strikte naleving van de regels getracht wordt de gezagsverhouding en de orde te herstellen (hoofdstuk 8) en als jongeren langer in de inrichting verblijven en weten hoe de hazen lopen (hoofdstuk 9). Daarbij blijkt dat de groepsleiders in hun onderhandeling voortdurend rekening houden met het bewaren van de orde. Ze zien de risico's van te scherpe repressie die tot een 'wij-zij'-verhouding kunnen leiden en ze zien de risico's van te weinig structuur waarbij jongeren gaan bepalen hoe het verder moet. Bovendien weten ze dat niet alleen in de consequente handhaving van regels maar juist ook in de omgangsvormen met de jongere de mogelijkheid ligt om te sturen op gewenst gedrag. In de juiste balans tussen afstand en nabijheid ligt hun kracht (quiet power) om te sturen op gewenst gedrag. Groepsleiders zoeken bij de inzet van 'quiet power'

naar de juiste toon, het juiste respect voor de jongere, maar vinden die niet altijd. Onhandig of uit verlegenheid met de situatie kiezen ze de verkeerde woorden. Maar op andere momenten worden er bewust denigrerende en kleinerende opmerkingen gemaakt. Dan domineert repressie, en steken de mechanismen die Zimbardo (hoofdstuk 3) beschrijft de kop op: 'de-individuatie' en 'moral desengagement'. De groepsleider rechtvaardigt dit als noodzakelijk ten behoeve van de orde, de jongere mag nimmer 'bepalen'. Zijn handelen beschouwt hij op zo'n moment niet als zijnde zijn verantwoordelijkheid, maar als consequentie van iets wat de jongere over zichzelf afgeroepen heeft.

Behalve de verlegenheidsmissers en het opzettelijk denigrerend en repressief optreden is er in de directe omgang nog de variant van het 'triggeren'. Dubbelzinnigheid in de boodschap en het verhullen van intenties voeren dan de boventoon in de interactie tussen groepsleider en jongere. In combinatie met humor is 'triggeren' een spel, een vorm van tijdverdrijf. Maar ingezet als instrument om reacties bij de ander te peilen is het een zeer riskant communicatiemiddel. Met het uitlokken van een emotionele reactie tracht de groepsleider een toegang te forceren tot de innerlijke leefwereld van de jongere om hem vervolgens te corrigeren op de emoties die opgeroepen worden. Met zowel de emoties als de correctie maakt de groepsleider duidelijk dat de jongere hier niet voor niets is. En de provocatie bevestigt dit. Het is een variant op het toewijzen van een 'spoiled identity' (hoofdstuk 3). Voor zover de jongere zich een beeld van zichzelf en zijn 'impression management' ten opzichte van anderen wil vormen, kan dit zelfbeeld door zo'n provocatie en een inadequate reactie daarop beschadigd raken. Op deze wijze ingezet wordt triggeren machtsmisbruik, ofschoon het door de groepsleider gelegitimeerd wordt als therapeutische interventie.

Het tweede risico van triggeren is dat het terugslaat op de groepsleider. De jongere leert de mogelijkheden van deze vorm van communiceren kennen en zet het op zijn beurt omgekeerd in. De interactie wordt belast met dubbelzinnigheden. Dat creëert verwarring over de sociale verhoudingen en tast de overeenstemming over de orde op de groep aan. Door twijfels over de daadwerkelijke intenties over en weer erodeert het vertrouwen dat nodig is voor de overeenstemming over de dagelijkse orde op de groep.

Het succes van de groepsleider om de jongere zich te laten voegen naar de regel hangt dus af van de wijze waarop hij het spel, op het toneel van de leefgroep, speelt

met aandacht en respect voor hun wederzijdse reputatie. Het spel wordt echter complexer als het gemarchandeerd over de orde de vorm aanneemt van strategische manipulatie van zowel groepsleider als jongere. De groepsleider handelt strategisch als hij probeert en dubbelzinnig is in de communicatie. De jongere handelt op zijn beurt strategisch als hij met een verborgen agenda de macht en positie van de groepsleider beproeft. Dit beproeven van de macht is tot op zekere hoogte mogelijk. Maar als het erop aankomt, moet onderhandelen wijken voor repressie die nodig is om het systeem te laten functioneren. Dit geldt zowel in individuele gevallen (hoofdstuk 10) en in afzonderlijke situaties als bij de groep als geheel. Het 'theedoek-incident' (hoofdstuk 6) laat dit zien. Dit incident dat tot brand in de inrichting had kunnen leiden had óók de potentie om van een zotte, onbesuisde actie te transformeren in een icoon van verzet dat door andere groepen overgenomen zou kunnen worden om zich als een olievlek over de gehele inrichting uit te bereiden. Een dergelijke (groeps)opstand is een nachtmerrie voor iedere inrichting. Het is 'the melt down' van de overeenstemming die nodig is om het systeem te laten functioneren. Het antwoord op de vraag hoe de orde binnen de materiële grenzen van de instelling geconstitueerd wordt door de groepsleiders, de jongens en als gevolg van de interactie tussen beide, blijkt dat ook in de justitiële jeugdinrichting sprake is van een dynamisch en complex proces van onderhandeling. Dit permanente onderhandelingsproces bepaalt in grote mate hun optreden. Het neemt een aanvang zodra de jongere op de groep komt en eindigt pas als hij daar vertrekt.

11.4 Zijn de beperkte effecten van de behandeling in een jeugdinrichting te verklaren vanuit dit vraagstuk van de orde?

Het handhaven van de orde is permanent aan de orde en dat gegeven leidt tot het dilemma dat vertaald wordt in de termen 'beheersmatig' of 'pedagogisch' handelen. Jeugdinrichtingen willen het beheersmatig handelen terugdringen ten gunste van de pedagogische omgang met de jongeren, maar de dynamiek van acht tot twaalf jongeren op één groep vereist het gelijkschakelen van de onderlinge omgangsvormen. Deze gelijkschakeling is belangrijk, omdat jongeren en groepsleiders tot overeenstemming moeten komen over hun gezamenlijke leefwereld. De gesloten plaatsing laat geen alternatief. Herstelrituelen na conflicten onderstrepen dit ook. Het ritueel moet dan de weg voor groepsleider en jongere vrijmaken om met elkaar verder te gaan.

Als men pedagogische doelen onderscheidt in assimilatoire doelen (aanpassing), emancipatoire doelen (persoonlijke ontplooiing) en participatoire doelen (maatschappelijk bijdragen) lijkt het in de justitiële jeugdinstelling vooral te gaan om assimilatie van regels op de leefgroep. Al meer dan een eeuw lang wordt bij de pedagogische aanpak van moeilijke jongeren bedoeld hun persoonlijke ontwikkeling te stimuleren, waarbij zij hun talenten en mogelijkheden ontdekken. Door de ontwikkeling en articulatie van zijn talenten moet de jongere zich vervolgens in zijn toekomst een weg banen in de maatschappij. Het volwaardig deelnemen aan de samenleving, binnen maatschappelijk aanvaardbare grenzen, vormt uiteindelijk het doel van het pedagogisch handelen. Welnu, we hebben gezien dat het vraagstuk van het handhaven van de institutionele orde kan botsen met de wens tot pedagogisch handelen. Assimilatie van de dagelijkse werkelijkheid in de samenleving lijkt bovendien niet één-op-één toepasbaar op het reilen en zeilen van een leefgroep. Die leefgroep laat zien dat haar ordening primair assimilatie van voorgeschreven routines en omgangsvormen vereist: routines en omgangsvormen die niet verder gaan dan het mogelijk maken van een veilig verblijf.

De drang tot assimilatie genereert echter weerwerk van de zijde van de jongeren en als overeenstemming uitblijft, kan dit weerwerk onnavolgbare vormen aannemen (hoofdstuk 10), waarmee de nadruk op orde eerder versterkt dan vermindert. Omdat de overeenstemming wel bereikt moet worden en men repressie wil minimaliseren gaat er veel tijd en inspanning zitten in onderhandelingen over alledaagse problemen of probleempjes.

De spanning voor de jeugdinstelling zit hem niet primair in de vaardigheden van de groepsleider om deze onderhandelingen gestalte te geven. Ofschoon hier, getuige het leefklimaatonderzoek (Van der Helm, 2011) zeker wat te leren valt, vormt dit niet het belangrijkste probleem. Belangrijker is de vraag of deze gesloten context wel de ruimte kan bieden om meer te doen dan een verantwoorde opvang van de jongeren. Immers, pedagogisch handelen waarbij de jongere zich niet alleen omgangsvormen eigen maakt, maar waarbij hij ook keuzes kan maken in wat hij wel of niet wil overnemen of mede kan bepalen wat wenselijk is om over te nemen, verhoudt zich slecht tot een orde die uniformiteit vraagt omdat ze anders niet kan functioneren.

Deze tegenstrijdigheid tussen de algemene maatregelen die nodig zijn voor de groepsopvoeding en de pedagogische begeleiding die groepsleiding blijkens haar eigen doelstellingen zou willen leveren om de jongere toe te rusten voor zijn toekomst blijkt, evenals in het gevangeniswezen, een onoplosbare paradox. Het

probleem is ingebakken in het systeem. Voor de inrichting vormt groepsopvoeding het vertrekpunt en dus zal de assimilatie van omgangsvormen binnen de inrichting onvermijdelijk centraal blijven staan. Ze kan de begeleiding in het proces van assimilatie verfijnen en optimaliseren, maar zolang de zorg op deze wijze groepsgewijs wordt aangeboden zal het vraagstuk van de orde primair aan de orde blijven.

11.5 Discussie

Beperkingen van het onderzoek

Het onderzoek is uitgevoerd op twee locaties en zoals uit de verantwoording in hoofdstuk 10 blijkt, door één onderzoeker. Het is gebaseerd op participerende observatie en het vastleggen van observaties in de vorm van veldwerknootities. Het probleem bij dergelijke casestudies – want dat zijn het – is altijd dat de onderzoeker niet goed weet in hoeverre datgene dat hij heeft waargenomen representatief is voor de gehele sector waarop zijn uitspraken zich richten. Theoretisch is de kans aanwezig dat de worsteling met de orde zoals ik die heb aangetroffen zich enkel voordoet bij de gekozen onderzoekslocaties. Dit lijkt niet waarschijnlijk. Zoals in de eerste hoofdstukken, op basis van literatuurstudie, beschreven is blijkt het probleem van de orde een algemener probleem te zijn. Dit onderzoek brengt in kaart hoe het probleem zich presenteert in het dagelijks werk van de groepsleiders. Het gaat er niet vanuit dat het ordeprobleem zich op één en dezelfde wijze presenteert. Integendeel, de conclusie maakt duidelijk dat het een dynamisch proces is waarbij actie en reactie een nieuwe situatie opleveren die vervolgens weer het hoofd geboden moet worden. De onderhandeling is daarmee een naar vorm gevarieerde maar naar inhoud constante factor van betekenis. Het is aannemelijk dat de vaardigheid waarmee deze onderhandelingen gehanteerd worden door de individuele groepsleider van invloed is op de uitkomst. Onderhandelingen waarbij weinig aandacht is voor de reputaties van betrokkene zullen waarschijnlijk laag scoren op de responsiviteit en hoog op repressie, zoals dat in het leefklimaatonderzoek van Van der Helm (2011) naar voren kwam. De uitkomst van de onderhandeling zal echter altijd dezelfde zijn, namelijk dat die moet passen binnen de premissen die het functioneren van de gesloten instelling mogelijk maken.

De betekenis van de huidige discussie over het leefklimaat in het licht van dit onderzoek

In de huidige discussie over het leefklimaat (Van der Helm e.a., 2012) speelt het vergroten van de responsiviteit en het verminderen van de repressie door de groepsleider een belangrijke rol. Een gebrek aan responsief handelen in combinatie met repressief optreden heeft een negatief effect op het leefklimaat. Een positief leefklimaat moet de conditie scheppen voor behandeling, want behandelen in een slecht leefklimaat is niet haalbaar. Dit onderzoek heeft niet de intentie noch de potentie om een uitspraak te doen over de relatie tussen leefklimaat en behandeling. Het onderzoeksdesign leent zich er niet voor. Wel kan op basis van dit onderzoek een nieuwe vraag opgeworpen worden in deze discussie. En dat is de vraag of leefklimaat niet primair begrepen moet worden vanuit de dagelijkse worsteling met de orde. Vanuit dat perspectief kan het optimaliseren van het leefklimaat een permanent en ook een op zichzelf staand doel zijn van de justitiële jeugdinstelling. De permanente aandacht voor het leefklimaat brengt overmatige repressie aan het licht en genereert informatie waarmee de organisatie van de dagelijkse orde onder de loep genomen kan worden. Hoe verlopen de dagelijkse onderhandelingen? Welke dilemma's presenteren zich? Welke oplossingen zijn er mogelijk die recht doen aan het evenwicht tussen repressie enerzijds en mogelijkheid tot deviantie van de dagelijkse structuur anderzijds. Vanwege het dynamische karakter van het dagelijks werk zullen dilemma's zich blijven voordoen en dus telkens nieuwe situatiegebonden antwoorden moeten opleveren.

De betekenis voor de pedagogische opdracht die de jeugdinstellingen zichzelf gesteld hebben

Als het vraagstuk van de orde zo dominant is, dan dringt de vraag zich op of pedagogische ambities die verder reiken dan een ordentelijke handhaving van die orde wel mogelijk zijn zolang deze worden nagestreefd binnen het keurslijf van een residentiële setting. Deze vraag kan met dit eenmalige en beperkte onderzoek niet definitief beantwoord worden, maar het onderzoek maakt wel duidelijk dat we daar niet al te optimistisch over moeten zijn. Het organiseren van de orde en het pedagogisch handelen liggen niet vanzelfsprekend in elkaars verlengde. Sommige onderzoeken, zo werd reeds geconstateerd, zijn op zichzelf genomen hoopgevend

over de resultaten van pedagogisch, *in casu* behandelend optreden. Andere daarentegen zijn somber gestemd, met name omdat recidivecijfers nog steeds hoog zijn. In ieder geval gaat het altijd om een beperkt effect en dus rijst de vraag: wat nu? Afgaande op de conclusie van dit onderzoek lijkt een onderscheid in doelstelling op zijn plaats. Als het bewaren van de orde een complex proces is, dan ligt het in de rede dit te onderscheiden van pedagogisch (be)handelen. Met de kennis over de valkuilen van machtsuitoefening in de gesloten inrichting en de constatering dat een zorgvuldige omgang met de jongere voortdurend verstoord kan worden door missers in omgangsvormen is het bewaren van de orde werk voor een evenwichtskunstenaar. De groepsleider balanceert dan tussen responsief handelen naar individuele jongeren op de groep en repressief optreden ten behoeve van de orde. Hij optimaliseert binnen de marges van het geregelde leven in de detentie de mogelijkheid van de jongere om zijn eigen keuzes te maken en zo autonomie te verwerven. Tot slot minimaliseert de groepsleider waar mogelijk de repressie die nodig is om het systeem te laten functioneren. En dat is in zichzelf een relevante pedagogische doelstelling. Immers, in hun gedrag naar de jongere toe en in de moeite die de groepsleiders nemen om met gepast respect de jongere tegemoet treden vormen zij de rolmodellen waaraan de jongere zich kan spiegelen. Onderzoek naar (de verbetering van) het leefklimaat in de justitiële jeugdinstellingen kan hiervoor veel betekenen.

Als het onderscheid tussen een correcte handhaving van de orde en pedagogisch (be)handelen daadwerkelijk gemaakt wordt, betekent dit dan een breuk met het geldende paradigma waarin voor behandeling gekozen werd, juist omdat jongeren in tegenstelling tot volwassenen nog volop in ontwikkeling zijn? Niet per se. Het onderscheid biedt ook ruimte om behandeling explicieter te verbinden aan de periode na de detentie. Uiteindelijk zou het pedagogisch en therapeutisch handelen vooral daarop gericht moeten zijn. In een Social Policy Report vatten Henggeler en Schoenwald (2011) een omvangrijke hoeveelheid onderzoekresultaten samen, bestaande uit reviews en robuuste onderzoeksdesigns die in hun samenhang duidelijk maken dat effectieve interventies onlosmakelijk verbonden zijn aan rehabilitatie en herstel van het gewone leven in de maatschappij. Hiervoor worden erkende gedragsinterventies toegepast in het dagelijkse leefmilieu van de jongere en het systeem, de familie, waarvan hij deel uitmaakt. De interventie richt zich op bekende risicofactoren en is toegesneden op de mogelijkheden en beperkingen van de desbetreffende jongere. Juist daders met een hoog risico op herhaald delictgedrag komen hiervoor in aanmerking. De effectiviteit van de programma's ligt vooral in de nadruk die gelegd wordt op het functioneren van de jongeren in hun eigen

leefomgeving, hun 'social ecology'. Prominente thema's zijn dan het versterken van familierelaties, zich ontworstelen aan deviante jeugdgroepen en het versterken van scholing en omgaan met de verleidingen van middelengebruik. De overtuiging daarbij is dat werken 'tussen de oren' alleen zin heeft als dat geïntegreerd wordt in de concrete dagelijkse leefwereld van deze jongeren. Dit suggereert een sterkere gerichtheid 'naar buiten' van het werken met jongeren in de justitiële jeugdinstellingen en het integreren hiervan in de dagelijkse routine binnen de justitiële jeugdinstelling.

Er zijn ook interventies die het verblijf in een justitiële jeugdinstelling overbodig kunnen maken of in ieder geval sterk kunnen beperken. Strafrechtelijk bestaat immers de mogelijkheid om *community-based treatment* in de vorm van Multidimensional Family Therapy (MDFT), Functional Family Therapy (FFT) of Multisystemic Therapy (MST) aan te bieden. Deze geprotocolleerde interventies leggen in verschillende vormen de nadruk op gedragsverandering in communicatiepatronen binnen het gezin (FFT) of richten zich op een integrale aanpak van de problemen, zowel binnen de familie als in de omgang met (deviante) leeftijdsgenoten, school en de eigen leefgemeenschap (MST). Tot slot voegt MDFT daar specifiek het misbruik van verdovende middelen aan toe. Deze interventies kunnen als onderdeel van de Gedragsbeïnvloedende Maatregel opgelegd worden. De Gedragsbeïnvloedende Maatregel, die op 01 januari 2008 van start ging, voorziet in een leemte tussen vrijheidsstraf en ambulante gedragsinterventies. Een gedragsinterventie kan nu als maatregel opgelegd worden zonder gesloten plaatsing maar met hechtenis als stok achter de deur. De inzet van deze maatregel komt in Nederland echter maar schorvoetend van de grond en het is vooralsnog te vroeg om vast te stellen of dit een passend alternatief is (Bijl, Eenshuistra, en Campbell, 2011) om recidive terug te dringen. Het biedt echter wel de mogelijkheid om de hierboven genoemde experimenten met *community based treatment* te implementeren en te evalueren op de te behalen resultaten.

12 Onderzoeksofzet en verantwoording

12.1 Inleiding

Onderzoek kan in vele varianten opgezet en uitgevoerd worden. Om als lezer enige grip te krijgen op de resultaten wordt in dit hoofdstuk verantwoording afgelegd over de wijze waarop de gepresenteerde data verzameld zijn. Allereerst volgt de positionering van kwalitatief onderzoek, de theoretische onderbouwing ervan, de keuze die binnen dit brede domein is gemaakt voor dit etnografisch onderzoek en de mogelijkheden en beperkingen die deze keuze biedt. Vervolgens wordt beschreven hoe dit uitwerkte voor dit onderzoek, welke keuzes er zijn gemaakt en hoe na het verzamelen de gegevens zijn verwerkt tot het voorliggende onderzoeksverslag.

12.2 Kwalitatief onderzoek; een theoretische inleiding

Binnen het domein van kwalitatief onderzoek neemt de Grounded Theory (Glaser en Strauss, 1967) een prominente plaats in en is zij uitgegroeid (Corbin en Strauss, 2008) tot een dominante onderzoeksmethode (Thomas en James, 2006). De intentie van deze onderzoeksmethode is om op basis van kwalitatief verzamelde gegevens te komen tot theorievorming. Grounded Theory baseert zich in haar aanspraak op zestien vooronderstellingen (Corbin en Strauss, 2008, pp. 6-8). Als gemeenschappelijk uitgangspunt hebben deze vooronderstellingen dat de werkelijkheid een product is van symbolen, representaties, acties, interacties tussen mensen en de sociale situatie waarin zij verkeren, de betekenis die zij daaraan toekennen, de samenloop van omstandigheden die daaruit voortvloeit en de veranderingen die dat gehele proces met zich meebrengt. Kortom, de werkelijkheid bestaat niet uit een momentopname maar uit een continuüm van elkaar opvolgende (sociale) situaties waar mensen betekenis aan toekennen en die het best tot zijn recht komt als vanuit dat perspectief de werkelijkheid van betrokkenen gepresenteerd wordt. Het onderzoek naar het werk van de groepsleiders kenmerkt zich door het verbinden van opeenvolgende situaties om zodoende een antwoord te kunnen geven op de vraag hoe zij in hun dagelijks werk de orde reguleren.

Er wordt in de Grounded Theory niet gestart vanuit een vastliggende hypothese die afgeleid is van de theoretische literatuur, maar in deze theorie worden vanuit

systematisch verkregen en geanalyseerde onderzoeksgegevens theoretische concepten ontwikkeld (Glaser en Strauss, 1967). Het onderzoeksproces start daarom met globale inzichten (*sensitizing concepts*) en dito vragen (*sensitizing questions*) die richtinggevend zijn en die gedurende het onderzoeksproces aangepast kunnen worden. Dit onderzoek startte met *sensitizing concepts* dat ondanks het streven naar opvoeding en behandeling recidive niet of nauwelijks teruggedrongen wordt en met het gevoel dat er een spanning bestaat tussen behandelen, opvoeden en aanpassen aan het systeem. De vraag die dit opriep was: hoe gaan groepsleiders hiermee om? *Sensitizing questions* waren daarom open van aard. Wat gebeurt hier nu eigenlijk? Waar wordt de groepsleider tijdens een dienst mee geconfronteerd? Welke problemen of zorgen levert hem dat op? Het onderzoek kenmerkt zich door een cyclisch proces van exploratie, specificatie, reductie en integratie (Wester en Peters, 2004). Dat betekent waarnemen en gegevens verzamelen, analyseren, reflecteren en wederom waarnemen.

Kritiek op Grounded Theory (Thomas en James, 2006) richt zicht op de vraag of er wel theorie ontwikkeld wordt en hoe gefundeerd deze in de data verankerd is. Het begrip 'theorie' is breed interpreteerbaar en de weg ernaar toe is niet zelden afhankelijk van onverwachte inzichten en ontdekkingen. Thomas en James (2006) pleiten er dan ook voor om theorie te vertalen naar 'inzichten' die op hun beurt mogelijk, breder gefundeerd, tot een theorie kunnen leiden. Dit onderzoek is niet gericht op theorievorming maar kan, vanwege het bestuderen van twee concrete situaties, vooral 'inzichten' opleveren over het realiseren van de orde in een gesloten leefinrichting.

Bij het bestuderen van de twee locaties kunnen binnen het concept van de Grounded Theory in diverse varianten gegevens verzameld worden. Er is het middel van de kwalitatieve survey, de casestudy en het etnografische onderzoek, al dan niet aangevuld met document- of artefactenanalyse (Wester en Peters, 2004). Silverman (2005) constateert dat binnen deze drie hoofdstromen nog diverse varianten zijn en hij komt daarom tot een tweedeling, waarbij open-ended interviews geschikt zijn om meningen, gevoelens, gedachten en inzichten te achterhalen. Observatie richt zich specifiek op gedrag en hoe fenomenen, opvattingen geconstrueerd worden. In dit verband wordt de term '*thick discription*' (Geertz, 1975; Brewer, 2000) gebruikt om te benadrukken dat juist de gelaagdheid in betekenisgeving over het voetlicht gebracht kan worden.

Dit onderzoek is etnografisch en de dataverzameling bestaat uit observatienotities. Er zijn geen (semi-)gestructureerde interviews afgenomen. Participerende observatie kenmerkt zich door het volgen van de stroom der gebeurtenissen, waarbij ongestructureerde, diepte-interviews volgen op de situatie zoals deze zich voordoet. Burgess (1984, p. 102) typeert deze werkwijze als '*conversations with a purpose*', op een informele manier in gesprek raken met de onderzoekspopulatie en daarop doorbordurend thema's uitdiepen.

Voor de opslag van de verzamelde gegevens zijn diverse computerprogramma's ontworpen. Een van deze programma's, MaxQDA 2, is bij dit onderzoek gebruikt. Het programma biedt de mogelijkheid tot tekstverwerking en rubricering waarbij dwarsverbanden gelegd kunnen worden tussen labels die aan tekstfragmenten zijn toegekend. Rubricering is de eerste stap in de analyse van de verzamelde gegevens, waarop reflectie volgt. Reflectie neemt binnen kwalitatief onderzoek en ook etnografisch onderzoek een belangrijk plaats in, maar is tegelijkertijd ook een omstreden begrip (Brewer, 2000). Het is belangrijk omdat het deel uitmaakt van een cyclisch onderzoeksproces om de complexiteit van de werkelijkheid zo ruim mogelijk weer te geven. Het is omstreden, omdat de persoon van de onderzoeker een belangrijk referentiepunt vormt voor de selectie die hij maakt in de thema's die hij relevant acht. De claim de waarheid recht te doen door de gelaagdheid van de betekenissen door middel van kwalitatief onderzoek beter over het voetlicht te brengen, wordt ondergraven door de selectieve blik van de onderzoeker. De postmodernisten gaan verder in hun kritiek door te stellen dat de waarheid slechts een constructie is en derhalve in beginsel niet achterhaald kan worden. Brewer (2000, p. 44) stelt in navolging van Richardson dat de claim op waarheid binnen alle sociaalwetenschappelijke onderzoeksmethoden zijn beperkingen kent. De oplossing voor de reflectie moet niet gezocht worden in de relativering van dit facet van kwalitatief onderzoek, maar in de transparantie. Dat betekent: beschrijven van de wijze waarop de onderzoeker te werk is gegaan, welke keuzes hij heeft gemaakt en hoe hij tot die keuzes is gekomen. De mogelijkheid dat een andere blik op de data nieuwe inzichten genereert kan niet uitgesloten worden. Maar daarmee is nog niet gezegd dat de gepresenteerde inzichten geen recht doen aan de werkelijkheid van de respondenten. In het post-postmodernistisch tijdperk onderscheidt Brewer vier varianten van etnografisch onderzoek, waarbij '*critical realism*' het meest aansluit bij de werkwijze in dit onderzoek. *Critical realism* voegt aan de algemene werkwijze van

etnografisch onderzoek een specifiek element toe door te stellen dat de werkelijkheid niet alleen door mensen, maar ook door de context waarbinnen de mensen opereren wordt bepaald. Deze context is een gegeven, onafhankelijk van betrokkenen, maar wordt tegelijkertijd door betrokkenen gereproduceerd en getransformeerd in de dagelijkse omgang. *Critical realism* is nauw verwant aan Giddens structuration theory (Giddens, 1984), die de wederkerige invloed van omgeving en individu op elkaar benadrukt.

12.3 Opzet en verantwoording van het onderzoek naar het werk van groepsleiders

Afbakening onderzoeksterrein

De beslissing voor de onderzoekslocaties en de afbakening van de onderzoeksvraag vloeide voort uit oriënterende gesprekken met directies van drie jeugdinstellingen en een senior-onderzoeker van het Ministerie van Justitie.

De keuze voor strafrechtelijk geplaatste jongeren vormde onderdeel van de afbakening van het onderzoeksterrein. Bij aanvang van het onderzoek in 2008 was er nog sprake van samengestelde groepen van straf- en civielrechtelijk geplaatste jongeren. De discussie over de wenselijkheid hiervan (Boendermaker en Uit Beijerse, 2008) was gevoerd en werd afgerond met het politieke besluit dat de scheiding tussen straf- en civielrechtelijk geplaatste jongeren vanaf 01-01-2008 van start zou gaan en op 01-01-2010 geëffectueerd zou moeten zijn. Bij aanvang van het onderzoek was niet heel duidelijk welke consequenties de scheiding voor het onderzoek zou hebben. Op dat moment viel de gehele groep van geplaatste jongeren onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van Justitie en dat zou het voor de strafrechtelijk geplaatste jongeren ook zeker blijven. De verwachting was ook dat beide onderzoekslocaties waarvoor uit eindelijk gekozen is, strafrechtelijk geplaatste jongeren zouden blijven opnemen, al was dat niet zeker. Uiteindelijk kreeg de scheiding tussen straf- en civielrechtelijk geplaatsten vooral na 01-01-2010 haar beslag. Het overgrote deel van de onderzoeksperiode werd er meegelopen met de groepsleiders op zowel gemengde als louter strafrechtelijke jongensgroepen. In het voorjaar van 2010 toen het veldwerk ten einde liep werden de effecten van de scheiding zichtbaar omdat er (soms aanzienlijk) minder jongeren per groep waren.

De keuze voor jongens in plaats van meiden vloeit voort uit afbakening en het feit dat er verhoudingsgewijs meer jongens dan meisjes met een strafrechtelijke titel vast

zitten (Valstar en Afman, 2010; Valstar en Afman, 2011). De keuze voor de onderzoekslocaties Eikenstein en Hunnerberg kwam op advies van het werkveld tot stand, waarbij Eikenstein geportretteerd werd als een gemiddelde inrichting en De Hunnerberg als een inrichting die voorloper was bij de invoering van een nieuwe basismethodiek. Dat laatste zou een interessante aanvulling kunnen geven op de te verzamelen data. Als eventuele derde optie werd voormalig Den Engh, het huidige Lindenhorst-Almata, voorgelegd. Gezien het specifieke opvang- en begeleidingsmodel dat deze instelling toen nog hanteerde en de verwachte verandering op korte termijn, is besloten hiervan af te zien. Het onderzoek zou dan wellicht te veel beïnvloed worden door het specifieke transitieproces dat de inrichting te wachten stond. Toestemming voor het verrichten van dit onderzoek is verleend door de Directie Justitiële Jeugdinrichtingen van het DJI.

De beperking tot twee onderzoekslocaties is gebaseerd op de keuze voor de etnografische onderzoeksmethode. De consequentie hiervan is dat de onderzoeker over een langere periode op dezelfde locatie aanwezig is en de dagelijkse routine meemaakt. Gezien de beschikbare tijd was het onwenselijk om die over meer dan twee onderzoekslocaties te verdelen. Bij de keuze van de twee locaties is vooraf duidelijk gemaakt dat er geen sprake is van een vergelijkend onderzoek. Verschillen kunnen aan het licht komen, maar maken geen deel uit van de onderzoeksvraag.

Na vaststelling van de onderzoekslocaties zijn de afspraken met de respectievelijke directies, in afstemming met het Ministerie van Justitie, schriftelijk vastgelegd in een standaardonderzoeksovereenkomst.

Periode van het veldwerk

Het onderzoek vond plaats in de periode van oktober 2008 tot mei 2010. Afwisselend werd er op de twee locaties gedurende een aantal opeenvolgende weken meegelopen op verschillende groepen en in wisselende diensten. Dagelijks is er een vroege en een late dienst, waarbij na lunchtijd de overdracht en daaropvolgende wisseling van de groepsleiding plaatsvindt. Er is door de onderzoeker een vroege of een late dienst meegelopen. Daarnaast is er een aantal weekenddiensten 'meegedraaid'. Deze lopen van het einde van de ochtend tot in de vroege avond, waardoor er geen wisseling van groepsleiding plaatsvindt.

Op locatie Eikenstein verliep het veldwerk in de periode van november 2008 t/m maart 2009; maart 2010 t/m mei 2010. Op locatie De Hunnerberg betrof dit de

periode van oktober 2008 t/m december 2008; maart 2009 t/m april 2009; eind augustus 2009 t/m januari 2010 (uitgezonderd de maand oktober).

Bij De Hunnerberg werd vooraf een serie dagen gepland, wisselend verdeeld over de week. Bij Eikenstein stelde de onderzoeker zelf per keer de dag van het bezoek vast, eveneens verdeeld over de week. Er werd 272 uur geobserveerd in Eikenstein en 230 uur in De Hunnerberg, een totaal van 502 uur.

Introductie in het werkveld

De verwarring over de rol van onderzoeker op een leefgroep binnen een jeugdinstelling heeft bij de allereerste meeloopochtend tot een leerzame ervaring geleid.

Twee groepsleiders heten me welkom, weten niet precies wat ze met me aan moeten, want ik krijg al vrij snel het verzoek het een en ander te doen. Ze zijn allebei erg open en laten weten nog nieuw te zijn. Johan zegt op een gegeven moment: "Janine, je moet ons wel aansturen ... zeg maar wat we moeten doen." Janine doet dat met mij in ieder geval. Zij maken namelijk de jongens wakker om 7.15 uur en die moeten douchen, eerst de benedengang, dan de bovengang, maar op de gang boven zit ook iemand "in beperking". De beperking betreft de omgang met andere jongens in verband met lopend (politie) onderzoek. Hij mag dus niet aan het ontbijt en omdat zij met z'n tweeën zijn, hebben ze een derde hand nodig. Ze hebben gevraagd of iemand van de AID uit de instelling kan bijspringen, maar die hulp komt pas als de jongens aan tafel zitten. Voor het dus zover is, vraagt Janine mij of ik voor het ontbijt van de 'jongen-in-beperking' wil zorgen. Ik klop op de deur, steek m'n sleutel erin en open, een slaperig hoofd draait zich naar me om en hij bestelt boterhammen met kaas en kip/kalkoen. En, mag ik douchen ..." "Nee, straks." O.k., niet vergeten deur sluiten, schiet het door m'n hoofd en ik loop naar het aanrecht op zoek naar de diverse dingen: bord, mes ... is er niet, kan ik niet vinden, mok ...? maar van tafel gepakt; wit of bruin brood? Ik kies maar voor hem ... bruin, kaas, ja in de koelkast ... vlees, wat voor vlees is dat, vragen ... nee kip/kalkoen is er niet, laat Johan weten, dan maar alleen kaas ... hoeveel plakjes, anderhalf? Zijn daar regels voor? In Eikenstein waren dat soort zaken destijds niet vanzelfsprekend ... ik hak de knoop door, drie boterhammen. Ik

loop met het geheel terug naar zijn deur, klop ... sleutel, deur open en zeg: "Helaas geen kip/kalkoen ... ik heb drie boterhammen voor je klaargemaakt " Er volgt een bestelling voor nog twee boterhammen. "Gewoon dubbel met kaas?", vraag ik ... "Okay", Ik check bij de groepsleider. "Nee", zegt hij, "er is geen duidelijke limiet ... breng straks nog maar wat ..." "Doe ik ..." Terwijl ik even later met twee extra boterhammen naar hem toeloop komt ook de AID'er die het toezicht zal overnemen als hij zich gaat douchen ..."Snel opeten", zeg ik tegen hem.

De ervaring is bijzonder omdat de opdrachten die ik krijg mij vanaf het allereerste moment confronteren met de positionering van mijn rol als onderzoeker in het veld. Hoewel ik als onderzoeker een opleiding en een carrière als hulpverlener heb doorlopen, was het niet de bedoeling om in de rol van (assistent-)groepsleider het onderzoek uit te voeren. De kans dat door verschillende verantwoordelijkheden de positie als onafhankelijk onderzoeker in het geding zou raken is dan ook nadrukkelijk aanwezig. Toch was deze korte verplaatsing in de rol van groepsleider belangrijk. Zo maak ik op indringende wijze kennis met de eisen die door de regels aan je handelen gesteld worden.

Maar de omgangsvorm van mij met deze jongen riep bij mij ook vragen op. Past mijn gedrag naar deze jongen binnen de gangbare omgangsvorm en gezagsverhouding tussen groepsleider en jongere? Is er genoeg afstand of juist teveel? En de regels voor brood en broodbeleg, bestaan die? Overtreed ik die? Kortom, door de korte rolverplaatsing ervaar ik als onderzoeker een essentieel aspect van het werk als groepsleider, namelijk dat je handelen niet op zichzelf staat maar onderdeel is van een complex bouwwerk van geschreven en ongeschreven regels die herbevestigd worden als je ernaar handelt, maar die onder druk komen te staan als je er van afwijkt.

Om verwarring over de rol van de onderzoeker te voorkomen is voor het vervolg van mijn veldwerk voor een strikte scheiding gekozen. Bovengenoemd voorbeeld is een uitzondering, hoewel er nog wel af en toe gevraagd is door groepsleiders om te helpen in de vorm van een verzoek om een deur open te maken, de telefoon 'even op te nemen' of beddengoed uit te reiken aan de jongens.

Het voorbeeld hierboven maakt ook duidelijk dat de rol van onderzoeker niet direct duidelijk is voor de groepsleiders. Wat moet je met zo iemand? Deze vraag kwam in

de beginfase in verschillende vormen terug en is als notitie over de positie van de onderzoeker apart verwerkt in de dataverzameling.

De introductie voor de groepsleiders en voor de jongeren bevatte in verschillende variaties telkens dezelfde elementen namelijk:

- dat het een onderzoek is naar het werk van groepsleiders, naar wat zij feitelijk doen en wat zij in hun dagelijks werk tegenkomen;
- dat het een complex beroep is vanwege de pedagogische taakstelling en bij een terugkerend hoog recidivecijfer;
- dat onderzoek op diverse manieren vorm kan krijgen en dat dit onderzoek zich niet er niet toe leent om uitspraken te doen over de effectiviteit van het handelen van de groepsleiders, omdat daar andersoortig onderzoek voor nodig is;
- dat het meelopen op de leefgroep en de daaraan verbonden observaties zicht kunnen geven op de dagelijkse werkelijkheid en mogelijke dilemma's die zich daarin voordoen.

Bij groepsleiders leidde dat gedurende de gehele onderzoeksperiode af en toe tot vragen over mijn bevindingen. Een concreet, alles omvattend antwoord, kon ik tijdens het veldonderzoek niet geven. Enerzijds omdat ik dit nog niet had en anderzijds, omdat ik het nog niet wilde hebben. Wel leidde deze vraag van de groepsleiding tot gesprekken over mijn observaties en een daaraan gekoppelde vraag mijnerzijds naar nadere toelichting. De gelaagdheid in betekenissen die zich in de communicatie tussen groepsleiding en jongere voordoet heeft menigmaal geleid tot verdieping, soms ook met de jongere erbij, waarbij we in klein groepsverband communicatiepatronen trachtten te ontrafelen. *Ethnography today involves a critical and reflexive process whereby ethnographers and their interlocutors regularly assess not only how their collaborative work engenders the dialogic emergence of culture (and the verity of their shared understandings) but also the goals and the audiences of the ethnographic products these collaborative relationships produce* (Lassiter, 2005, p. 93).

De literatuur over kwalitatief veldonderzoek (Hammersley en Atkinson, 1995; Brewer, 2000) omschrijft de eerste fase als werken aan de opbouw van relaties. Dit proces (Corbin en Strauss, 2008) kan ontmoetingen opleveren waarin de onderzoeker met argwaan bekeken wordt en waar openlijk getwijfeld wordt aan zijn intenties (Brewer, 1991). Groepsleiders hebben mij hierop nooit aangesproken. Er zijn aan mij

geen vragen gesteld waarin zij twijfel over mijn bedoelingen lieten doorschemeren. Wel was er soms sprake van enige terughoudendheid of veranderde een gespreksonderwerp als ik mij bij hun gesprek aansloot. Afgezien van deze, schaarse, terughoudendheid mag ik me gelukkig prijzen met de openhartigheid waarmee de groepsleiders mij deelgenoot gemaakt hebben van hun werk.

De introductie van de onderzoeker en het onderzoek bevat overeenkomstige elementen naar zowel de jongeren als de groepsleiders. Als toevoeging naar de jongeren volgde de opmerking dat ik tevens docent ben aan een opleiding voor groepsleiders. Toch kwam het voor dat jongeren mij als groepsleider aanspraken, bijvoorbeeld: *“Kunt u de deur naar mijn kamer openmaken?”* Hierop verwees ik hen naar de groepsleider. Soms lieten ze dat dan achterwege of wendden zij zich alsnog tot een groepsleider.

Conversaties of gedragingen van jongeren die zich buiten het gezichtsveld van de groepsleiders afspeelden, maar waar de onderzoeker wel getuige van was, werden niet doorgegeven aan de groepsleiding. Er hebben zich geen situaties voorgedaan waarbij, naar mijn inschatting, de veiligheid van anderen op het spel stond.

De vraag of iets wel of niet voor mijn oren bestemd was, bleek wel een issue te zijn. Soms wilden jongeren niet verder praten, soms wilden ze juist wèl praten om de onderzoeker te attenderen op misstanden. De rol van de onderzoeker werd door jongens dus verschillend ingeschat. Soms werd er openlijk getwijfeld aan mijn rol. Is hij wel degene die hij zegt te zijn? Is hij geen infiltrant? Een politieagent die probeert informatie te verzamelen voor hen die nog voor de rechter moeten komen? Omdat informatie van jongeren over hun verblijf geen uitgangspunt van dit onderzoek is, was er geen noodzaak om dieper op hun ervaringen in te gaan als zij daar zelf geen behoefte aan bleken te hebben. Het antwoord op de vraag of ik wel ben wie ik zeg te zijn, lichtte ik naar eer en geweten toe, maar dit was niet in alle gevallen voldoende om de argwaan bij de jongere weg te nemen en dat heb ik dan ook gelaten voor wat de jongere wilde. Instemming met het onderzoek is verkregen van het Ministerie van Justitie, Sectordirectie Justitiële Jeugdinstellingen. Uitgangspunt daarbij was het handelen van de groepsleiders. Instemming van de groepsleiders verliep via de deelnemende instellingen en de daaropvolgende toestemming om mee te lopen op de groep.

Voor dit onderzoek zijn geen dossiers van jongeren geraadpleegd, noch zijn jongeren op enig andere wijze onderwerp van onderzoek geweest anders dan het optreden, zoals dat zichtbaar werd op de leefgroep. De observaties kunnen dan ook niet dienen

als basis voor welk klinisch oordeel dan ook over hun functioneren. De jongeren²⁵ vormden het referentiepunt voor het handelen van de groepsleider en vanuit die positie werd de complexiteit van het werk van de groepsleider zichtbaar.

Dataverzameling

Veldwerknootities zijn de klassieke vorm van dataverzameling bij etnografisch onderzoek. Anno 2011 behoren beeldopnamen ook tot de mogelijkheden, maar dat is lastig inzetbaar binnen een gesloten jeugdinstelling, allereerst vanwege de privacy. Het onderzoek richt zich op de groepsleiders; beeldopnamen leiden er onherroepelijk toe dat ook jongeren geregistreerd worden en dat vereist toestemming van betrokkenen en de autoriteiten. Ook groepsleiders kunnen bezwaar maken tegen opname, vanwege privacy, maar ook omdat hun handelen dan vastgelegd wordt en daarmee onderdeel van beoordeling door derden bij voorbeeldcollega's en leidinggevende. Deze vraag kwam ook zonder de inzet van opnameapparatuur ter tafel: of de onderzoeker informatie over het handelen van de groepsleiders door zou geven aan de leidinggevende? Het antwoord was ontkennend, maar de twijfel daarmee nog niet verdwenen. Wel lichtte ik toe dat voor een evaluatie van individueel handelen allereerst vastgesteld moet worden wat er feitelijk verwacht wordt. Daar zou je dan een specifieke observatievraag aan moeten verbinden. Als voorbeeld refereerde ik aan Youturn, de nieuwe methodiek die ingevoerd was, en op andere groepen nog ingevoerd moest worden. Daar zou een dergelijke evaluatie van het handelen mogelijk zijn. De vraagstelling van dit onderzoek had echter niet zo'n specifiek karakter.

Een laatste beperking van beeldopnamen ligt paradoxaal genoeg in de ruime bruikbaarheid ervan. Beeldopnamen maken zou betekenen dat er vele uren aan verzamelde data beschikbaar zouden zijn met als risico dat details het zicht op een grote lijn ontnemen. Als het inzoomen op details correspondeert met de onderzoeksvraag is dat zeker wenselijk. Een voorbeeld hiervan is het onderzoek van

²⁵ Expliciete instemming met het onderzoek is niet aan de jongeren gevraagd. Hun instemming vormde een afgeleide van de algemene toestemming die de sectordirectie Justitiële Jeugdinstellingen verleende voor dit onderzoek. Bij nader inzien blijkt dat de rol van de jongeren in dit onderzoek een prominentere plek inneemt dan vooraf ingeschat. Hoewel de verstrekte informatie geanonimiseerd is en zich beperkt tot hun zichtbare optreden op de leefgroep, geeft de beschrijving wel aanleiding om, mede in het licht van aangescherpte eisen voor sociaalwetenschappelijk onderzoek, deze keuze te heroverwegen. Mocht een soortgelijk onderzoek opnieuw gestart worden dan is het, gezien hun prominente rol, wenselijk om hun instemming te vragen en vast te leggen.

Van der Berg (2000) naar de interactie tussen groepsleider en kinderen binnen een residentiële setting. Met een meetinstrument voor sociale interacties analyseerde zij enkele fragmenten van vijf minuten beeldopname tot in detail. Gezien de grote hoeveelheid interacties die zich dagelijks en over een langere periode afspelen moet de onderzoeker selecteren. Informatie over de ontwikkeling van interactie tussen groepsleider en jongere volgend op deze, geanalyseerde, interactie blijft dan buiten beeld. Voor het onderzoek naar het werk van groepsleiders is die ontwikkeling over langere tijd, de grote lijn, juist de inzet van deze studie geweest.

Vanwege de privacy, de gevoeligheid voor de wijze waarop opnamen persoonlijke consequenties kunnen hebben en de overdaad aan data die dan beschikbaar komen, is er dus gekozen voor een traditionele vorm van veldnotities. Deze bestonden uit aantekeningen die gemaakt werden tijdens het verblijf op een groep en die direct daarop volgend werden uitgewerkt in MS Word. Bij de uitwerking werd chronologisch een feitenverslag gemaakt van het verloop van de desbetreffende vroege, late of weekenddienst. Gedachten of vragen naar aanleiding van deze feiten werden apart en onder vermelding genoteerd. Na de eerste cyclus bezoeken zijn de uitgewerkte aantekeningen opgenomen in het computerprogramma MaxQDA2.

De keuze voor MaxQDA2 volgde na een korte literatuurstudie (Corbin en Strauss, 2008; Silverman, 2005; Brewer, 2000) waarin diverse kwalitatieve analyseprogramma's gepresenteerd werden. Daaronder waren ook programma's die voor etnografisch onderzoek ontworpen zijn, zoals NUDIST en ETHNOGRAPH. De mogelijkheden van deze programma's bleken op belangrijke punten overeen te komen met MaxQDA, dat zich positioneert voor Grounded Theory-gericht onderzoek. Voor gebruik ervan zijn instructiefilms op internet gevolgd en is er overleg geweest met een medewerker van de afdeling Methoden en Statistiek, Faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht.

Zoals hierboven reeds genoemd, werden observaties van de onderzoeker gethematiseerd en daarna besproken met groepsleiders, soms samen met jongeren als het thema daaraan gerelateerd was, bijvoorbeeld: regels en sancties, wanneer zijn die rechtvaardig? Wanneer te veel / te weinig?

Van sensitizing concept naar bijgestelde onderzoeksvraag; het cyclische proces van exploratie, specificatie, reductie en integratie

De start van het onderzoek richtte zich op 'werkstijlen' van groepsleiders in justitiële jeugdinstellingen. De voor mij indringende ervaring van de eerste dag in het werkveld, zoals eerder in dit hoofdstuk beschreven, en de daarop volgende kennismaking met de dagelijkse routine wierpen nieuwe vragen op. Na de eerste cyclus van bezoeken aan diverse leefgroepen volgde een ordening in de gegevens door labels toe te kennen aan passages uit de teksten over de meest uiteenlopende onderwerpen. De vraag drong zich op of een analyse van diverse 'werkstijlen' wel haalbaar zou zijn. Desgevraagd gaven groepsleiders wel aan dat er sprake was van een persoonlijk verschil in optreden dat doorgaans vooral gerelateerd werd aan meer of minder directief optreden. Maar meer of minder directief werd ook gerelateerd aan specifieke groepen, zoals jongeren met een verstandelijke beperking, of aan leeftijd: jonger dan zestien jaar vroeg om meer sturing dan zestien jaar of ouder, die meer zelfstandigheid wilden. Maar ook het verschil tussen inkomsten- of behandelgroep was te verbinden aan meer of minder directief optreden. Bij inkomstengroep zijn de regels strakker en dat vereist dito handelen van de groepsleider. Het thema directief is daarmee niet los te zien van de invloed die de context heeft op het handelen van de groepsleider. Hoewel de invloed van de context waarbinnen de groepsleider handelt wel verdisconteerd was in het onderzoeksvoorstel, bleek het een grotere rol te spelen in de praktijk. Aan de vraag naar werkstijlen blijkt een andere vraag vooraf te gaan. Dit heeft voor het empirische deel van het onderzoek geleid tot bijstelling van de onderzoeksvraag naar:

Hoe wordt de orde binnen de materiële grenzen van de instelling geconstitueerd door de groepsleiders, de jongens en als gevolg van de interactie tussen beide?

Literatuurstudie

De verandering in de vraagstelling heeft geleid tot een zoektocht in de literatuur naar informatie over drie thema's, allereerst het thema pedagogisch handelen. Op welke wijze keert dit thema in de afgelopen honderd jaar terug? Om te voorkomen dat het onderzoek een geschiedkundige verhandeling zou worden is de grens gelegd bij 1905, bij de invoering van de Kinderwetten en is hoofdzakelijk gebruikgemaakt van secundaire bronnen, waaruit een werkbaar overzicht viel samen te stellen.

Het tweede thema betreft het vraagstuk van de orde. Dit bleek een rode draad te zijn in de ontwikkeling van de justitiële gesloten jeugdzorg. Toch werd het thema 'orde' in

de literatuur slechts als afgeleide van de pedagogische doelstellingen gethematiseerd. Daarom is gezocht naar literatuur in het gevangeniswezen, waarin over dit onderwerp veel is gepubliceerd. Mogelijk vanwege het ontbreken van pedagogische doelstellingen springt dit thema scherper in het oog binnen het gevangeniswezen.

Het derde thema liep parallel aan de twee voorgaande thema's, omdat tijdens het veldwerk telkens weer een kat-en-muisspel op de voorgrond drong tussen groepsleider en jongere. Groepsleiders lieten weten dat veel van hun handelen gericht is op het doorgronden van gedrag van de jongere en de mogelijk nadelige effecten die dit kan hebben op de dagelijkse sfeer, de omgang, de routine op de leefgroep. De wens om pedagogisch te (be)handelen vormt dan al snel het referentiekader om dit gedrag te duiden. Echter, tot op heden is het (behandel)ei van Columbus nog niet gevonden. Gedragscognitieve interventies geven wel een richting aan, maar van doorslaand succes lijkt nog geen sprake. Daarom ben ik op zoek gegaan naar andere verklaringsmodellen, waarbij het begrippenkader van Goffman en de traditie waaruit dit voortkomt als bruikbaar theoretisch kader naar voren kwam.

Voor de tweede cyclus bezoeken is vastgehouden aan een open observatie van het dagelijks leven maar met speciale aandacht voor de dagelijkse interactie tussen groepsleiders en jongeren en groepsleiders. Voor de verslaglegging van een dienst is het feitenrelaas het uitgangspunt gebleven om zodoende ruimte te bieden aan observaties die juist tegengesteld zijn aan de veranderende onderzoeksvraag. Opmerkingen van zowel groepsleiders als jongeren over andere inrichtingen maakten duidelijk dat er wel verschillen ervaren worden, maar in gradatie, op hetzelfde thema. Voor literatuur is gezocht met zoekmachine Omega (Universiteit Utrecht) voor artikelen en in de Nederlandse Centrale Catalogus voor boeken. Ook is gebruik gemaakt van Google Books voor het raadplegen van boeken die soms niet in de uitleen beschikbaar waren of juist een opmaat vormden voor de aanvraag bij de bibliotheek.

Finale analyse na bijstelling van de onderzoeksvraag

Na afronding van de tweede ronde van dataverzameling zijn de aanvullende gegevens ingevoerd in MaxQda2. De tekst van alle verslagen is in zijn geheel verdeeld over acht hoofdthema's om daarmee recht te doen aan alle informatie die verzameld is. De acht hoofdthema's zijn (in willekeurige volgorde): de groepsleider; de jongere; het pedagogisch beleid; disciplineren; de organisatie; contact van de groepsleider met

derden; werkroutine van de groepsleider; de positie van de onderzoeker. Deze hoofdthema's zijn weer onderverdeeld in 39 subthema's en van de 39 subthema's zijn er 21 sub-subthema's waarvan er 15 vallen onder het subthema *'volgen van het dagritme'* dat een onderdeel is van het hoofdthema *'werkroutine'*.

Vanuit deze hoofdthema's is een selectie gemaakt in de verwerking van de data op passages die betrekking hebben op het organiseren van de orde op de leefgroep, het onderwerp dat na het bijstellen van de hoofdvraag centraal kwam te staan.

Het hoofdthema *'de groepsleider'* waarin fragmenten over de interventie, de feedback naar de jongere, zijn gedachten over zijn vak en zijn eigen functioneren centraal stonden, bevatte de meeste (472) tekstfragmenten. Het thema *'contact van de groepsleider met derden'* dat betrekking heeft op het contact met andere professionals zoals reclassering en advocatuur en waar ook de contacten met ouders zijn ondergebracht, vormde een zeer beperkte bron van informatie. Het hoofdthema *'positie van de onderzoeker'* is gebruikt om observaties en reflecties weg te schrijven die betrekking hebben op de reacties van jongeren of groepsleiders op de aanwezigheid van de onderzoeker. Deze fragmenten zijn verwerkt in de tekst daar waar de onderzoeker duidelijk naar voren treedt en ook in dit hoofdstuk, *'Onderzoeksopzet en verantwoording'*.

In het najaar van 2010 is er een eerste analyse gemaakt van de gegevens door deze in hun ruwe vorm te rangschikken binnen het thema van de orde. Ook is toen de keuze gemaakt om aan de hand van een compilatie uit de observatieverslagen het verloop van een contact over een langere periode te beschrijven, zoals in de hoofdstukken 10, 11 en 12 naar voren komt. In 2011 zijn de thema's in drie opeenvolgende cycli herschikt. Uiteindelijk is dit vastgelegd in een eerste concept, dat april 2012 is aangeleverd. Daarna hebben zich geen grote wijzigingen meer voorgedaan.

Gedurende 2011 is bij de herschikking van de data de invalshoek van de orde steeds scherper in beeld gebracht. De inzet was om tot een beschrijving van deze orde te komen en niet om normatieve uitspraken te doen over een wenselijke vorm van orde. Beschikbare informatie over andere thema's, zoals Equip, reorganisatie, collegiale samenwerking, relatie met leidinggevende, onderwijs, externen zoals voogd of advocaat, zijn alleen verwerkt in relatie tot de inzet om een beschrijving te geven van de orde.

Summary

Keeping the balance; on the problem of order in Dutch juvenile offenders institutions

For over a hundred years Dutch secure facilities for child protection have tried to improve the outcomes for children in their care. Treatment programmes based on various pedagogical insights and psychological and psychiatric analyses of behaviour have been created and have developed in line with new discourses on humane and effective treatment.

Since Martinson published his research in 1974, effect studies on treatment in secure facilities have multiplied which demonstrate an effect size of a 7 to 12 per cent reduction on recidivism. In spite of all these efforts, the treatment of youngsters in these institutions remains very difficult. The results are limited and recidivism rates are high: 50% reoffend within two years. I hypothesised that it is the context of a closed and secured institution which hinders the effectiveness of evidence-based treatment programmes.

The exploration of this question starts with a review of the literature on the problem of treatment and institutional order in Dutch juvenile institutions over the past century. Time and again the problems of aggression, excessive repression, sexual abuse, poor safety for youth and staff reappear. However these problems are solely defined as dispositional mental health issue of the youngsters. They are not regarded as being a consequence of maintaining institutional order. Therefore juvenile institutions focus primarily on treatment as a means of dealing with difficult behaviour.

In contrast, the problem of order in adult prisons has been studied extensively, where less emphasis is placed on education and treatment. A range of studies have tried to unravel the dynamics of closed institutions, focusing on the inner life of the prison community. Adaptation to life inside has generated the concept of 'pains of imprisonment'. Social psychological studies have revealed the corrupting effects which power can have on staff who are responsible for maintaining order. As a consequence, the management of order in prison is a topic in its own right. Rules, regulations, transparency and observing prisoners rights have become key elements

in maintaining good and humane order. However important this is, it does not answer all the questions raised. Part of the secret of maintaining order lies in a complex sociological process of social interaction between staff and prisoners: the so-called 'quiet power' (Liebling, 2004) used by staff to make prison order work.

In a series of essays on human behaviour in public places, the sociologist Ervin Goffman has analysed interaction patterns and rituals. Here, his insights are used as a theoretical framework to study social interaction. Following the line of argument of symbolic interactionism (the idea that significance and meaning emerge from the course of interaction between people) his framework offers a perspective on the way order is negotiated in closed institutions. With concepts like 'impression management', 'face work', 'deference' and 'interaction rituals', Goffman makes clear that relationships are built up carefully and consciously. 'Front stage' appearances are used outwardly while emotions, thoughts, and conduct are kept 'backstage' in order to preserve one's inner feelings or convictions. Hence the empirical part of this study examines how order is established and maintained within the physical limitations of a secure juvenile institution and as a result of the interaction between staff and youngsters.

This study uses ethnographic inquiry as a research design, which is suited to giving a naturalistic description of interaction patterns and negotiations between staff and youth within the two facilities which took part in this study, JJI de Heuvelrug (Eikenstein) and JJI De Hunnerberg (De Hunnerberg).

The first two chapters of this empirical research present the structure of daily routine on the wards in which 12 youths and staff reside. It explores how rules and regulations are implemented and maintained, and how rules can become a hindrance rather than a guide once they become too detailed to support legitimate and acceptable order. However useful rules and regulations may be, if too detailed they may create new implementation problems. In practice, strict enforcement of rules and regulations alternates with negotiations and that is where these interactions gain their significance.

Subsequent chapters show how negotiations repeat themselves in different social situations and how important the presentation of one's argument becomes. Putting one's argument in a proper way, showing the appropriate deference, guarding against loss of face and strategically putting forward claims and requests is used both by staff and youngsters to achieve their intended goals. In the course of these interactions mistakes are made, reputations are damaged and authority is contested. Sometimes conflicts arise and repressive and restrictive measures are used to enforce order.

After such an escalation reconciliation is needed, especially as in a closed institution, staff and pupils must move on together. Rituals of recovery are put in place to facilitate this and to reduce fierce grudges and resentment.

The daily routine of staff is largely dominated by a mutual understanding of order on the ward. The numerous naturalistic descriptions in this ethnographic study illustrate how negotiations to reach this mutual understanding reappear time and again. Even in cognitive behavioural training sessions, strategic interactions reappear. Sometimes the interaction patterns with a pupil reach a dead end if the youngster keeps rejecting any form of agreement. These situations force the staff to intervene with repression and, as a self-fulfilling prophecy, the repressive nature of the institution is then confirmed.

This study concludes with a reflection on the question raised at the beginning: the limited success of behavioural interventions may be due to the context in which they are given. The problem of order is as real for juvenile secure accommodation as it is for prisons. In spite of the mental health perspective they employ to deal with deviant behaviour, keeping order dominates daily routine. The domination of order over care, the multi-layered interpretations of meaning in the interactions between staff and pupils, the hidden intentions and strategic interactions force staff to check constantly whether order is threatened. This pattern starts when the youngster enters the facility and ends only when he or she leaves.

Bibliografie

- Achterhuis, H. (2008). *Met alle geweld, een filosofische zoektocht*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Aichhorn, A. (1952). *Verwaarloosde Jeugd* (1ste ed.). Utrecht: Erven J. Bijleveld.
- Anderson, E. (1999). *Code of the street: Decency, Violence, and the Moral Life of the Inner City*. New York: W.W. Norton & Company Inc.
- Anderson, N. L., & Roper, J. M. (1991). The Interactional Dynamics of Violence, Part II: Juvenile Detention. *Archives of Psychiatric Nursing*, 216-222.
- Arminen, I. (2005). *Institutional Interaction; Studies of Talk at Work*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Bakker, N. (1992). Een lastige levensfase. Nederlandse gezinspedagogen over puberteit en adolescentie 1916-1950. *Comenius jrg 12* , 3-15.
- Bakker, N., Noordman, J., & Rietveld-van Wingerden, M. (2010). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland; idee en praktijk 1500-2000* (2 ed.). Assen: Van Gorcum.
- Bandura, A. (1990). Mechanisms of Moral Disengagement. In W. R. ed., *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind* (pp. 161-191). Cambridge UK: Cambridge University Press.
- Bartels, A. (1986). *Sociale vaardigheidstraining voor probleemjongeren*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Bartollas, C. (1982). Survival Problems of Adolescent Prisoners. In R. Johnson, & H. Toch, *The pains of Imprisonment* (pp. 165-179). Beverly Hills California: Sage Publications.
- Baumeister, R.F. (1982). A Self-Presentational View of Social Phenomena. *Psychological Bulletin*, 91 (1), 3-26.

Baumeister, R. F., & Vohs, K. D. (Eds.). (2004). *Handbook of Self-Regulation. Research, Theory, and Applications*. New York: The Guildford Press.

Beenker, L. G., & Bijl, B. (2003). *Van invoering naar uitvoering. Een eerste evaluatie van de implementatie van het competentiemodel in vier justitiële jeugdinrichtingen*. Duivendrecht: PI Research.

Belangenvereniging Minderjarigen (1980). *Rijksinrichtingen, zwartboek van de belangenvereniging minderjarigen* (2de herziene druk ed., Vol. Dossier-reeks nr 3). Rotterdam: Ordeman.

Benda, B. B., & Tollett, C. L. (1999). A study of Recidivism of Serious and Persistent Offenders among Adolescents. *Journal of Criminal Justice*, 27 (2), 111-126.

Berg, G. v. (2000). *On describing the residential care process. Social interactions between care workers and children according to Structural Analysis of Social Behaviour (SASB) model*. Enschede: PrintPartners Ipskamp.

Berger, L. (1928). Probleemen in de gestichtsoopvoeding. *TAM*, 1527-29.

Berger, P., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality*. New York: Penguin Books.

Bijl, B., Eenshuistra, R. M., & Campbell, E. E. (2011). *Straffe invloed Evaluatie van de Gedragsbeïnvloedende maatregel*. Duivendrecht: PI Research.

Boendemaker, L. (1998). *Eind goed, al goed? De leefsituatie van jongeren een jaar na vertrek uit een justitiële behandelinrichting*. Den Haag: WODC .

Boendermaker, L. (1999). *Justitiële behandelinrichtingen voor jongeren, populatie en werkwijze (proefschrift)*. Leuven-Apeldoorn: Garant.

Boendermaker, L., & Uit Beijerse, J. (2008). *Opvoeding en bescherming achter tralies, jeugdinrichtingen tussen juridische beginselen en pedagogische praktijk*. Amsterdam: SWP.

- Boendermaker, L., Eijgenraam, K., & Geurts, E. (2004). *Crisisplaatsingen in de opvanginrichtingen*. Utrecht: NIZW.
- Bottoms, A. (1999). Interpersonal Violence and Social Order in Prisons. In M. Tonry and J. Petersilia, *Crime and Justice: A Review of Research* (Vol. Vol. 26). Chicago: Chicago University Press.
- Bovenkerk, F., & Husken, F. A. (2005). De culturele erfenis van Don Corleone. *Justitiële Verkenningen*, 31 (4), 11-24.
- Bovenkerk, F., Siegel, D., & Zaitch, D. (2003). Organized crime and ethnic manipulation. *Crime, Law & Social Change*, 39, 23-38.
- Bowker, L. H. (1982). Victimizers and Victims in American Correctional Institutions. In R. Johnson, & H. Toch, *The Pains of Imprisonment* (pp. 63-76). Beverly Hills California: Sage Publications.
- Bowlby, J. (1951). Maternal Care and Mental Health. *Bulletin of the World Health Organization to the United Nations* (pp. 355-534). Geneve: World Health Organization.
- Bowlby, J., & Fry, M. (1953). *Child care and the growth of love*. Melbourne: Penguin Books.
- Brewer, J. D. (2000). *Ethnography*. Buckingham: Open University Press.
- Brewer, J. D. (1991). *Inside the RUC: Routine Policing in a Divided Society*. Oxford: Clarendon Press.
- Burgess, R. (1984). *In the Field*. London: Routledge.
- Cialdini, R. B. (1993). *Influence*. New York: HarperCollins.
- Cohen, A. K., Cole, G. F., & Bailey, R. G. (1976). *Prison Violence*. Lexington, Massachusetts: Lexington Books.

- Collins, R. (2004). *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research* (3rd rev. ed.). Thousand Oaks; California: Sage Publications.
- Daalder, D. (1950). *Wormcruyt met suycker. Historisch-critisch overzicht van de Nederlandse kinderliteratuur met illustraties en portretten*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Davidson-Arad, B. (2005). Observed violence, abuse, and risk behaviors in juvenile correctional facilities: Comparison of inmate and staff reports. *Children and Youth Services Review*, 547-559.
- Davidson-Arad, B., & Golan, M. (2007). Victimization of Juveniles in Out-of-Home Placement: Juvenile Correctional Facilities. *British Journal of Social Work*, 1007-1025.
- De Ruyter, P. (1971). *De 'volgende' groepsleider. Interacties van groepsleiders en kinderen in een centrum voor residentiële behandeling*. Groningen: Wolters Noordhof.
- Delicat, J. (2001). *Van ijzeren vuist naar zachte hand? idee en praktijk in de rijksopvoedingsgestichten 1901-1961*. Enschede: Ipskamp.
- Dilulio, J. J. (1987). *Governing Prisons*. New York: Free Press.
- Dimmendaal, G. (1990). *Groningen ingericht; 125 jaar residentiële jeugdhulpverlening in de provincie Groningen*. Bedum: Scholma Druk.
- Dimmendaal, G. (1998). *Heropvoeding en behandeling; Meisjes in Huize de Ranitz, Groningen 1941-1967*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Dishion, T. J., McCord, J., & Poulin, F. (1999). When interventions Harm. *American Psychologist*, 755-764.
- Dishion, T. J., Poulin, F., & Burraston, B. (2001). Peer Group Dynamics Associated with Iatrogenic Effects in Group Interventions with High-Risk Young Adolescents. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 79-92.

- DJI. (2010). *Capaciteitsplan Justitiële Jeugdinrichtingen*. Den Haag: Dienst Justitiële Inrichtingen, Ministerie van Justitie.
- Dohmen, J. (2011, september 24). Zalig zijn de armen van geest. *NRC Handelsblad*, pp. Zaterdag & Zondag 18-19.
- Edgar, K., O'Donnell, I., & Martin, C. (2003). *Prison Violence. The Dynamics of Conflict, Fear and Power*. Cullompton, UK: Willan Publishing.
- Eichelsheim, V. I., & Van der Laan, A. (2011). *Jongeren en vrijheidsbeneming. Een studie naar de wijze waarop jongeren in Justitiële Jeugdinrichtingen omgaan met vrijheidsbeneming*. WODC, Onderzoek en beleid. Meppel: Boom Juridische Uitgevers.
- Es, A. v. (2004). Niet opsluiten maar opvoeden! Proefschrift over rijksjeugdinrichting Den Engh. *Skepsis*.
- Foucault, M. (1979). *Surveiller et punir; naissance de la prison*. Paris: Gallimard.
- Franke, H. (1996). *De macht van het lijden; twee eeuwen gevangenisstraf in Nederland*. Balans.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in ethnomethodology, reprint 2010*. Cambridge: Polity press.
- Garrido, V., & Morales, L. A. (2007). *Serious (Violent or Chronic) Juvenile Offenders: A Systematic Review of Treatment Effectiveness in Secure Corrections*. Campbell Collaboration.
- Gatti, U., Tremblay, R. E., & Vitaro, F. (2009). Latrogenic effect of juvenile justice. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 991-998.
- Geertz, C. (1975). *The Interpretation of Cultures*. London: Hutchinson.
- Gerzon, J. (1934). Open gestichten. *MBR*, 134-135.

- Gibbs, J. G. (1996). Developing the helping skills and prosocial motivation of aggressive adolescents in peer group programs. *Aggression and Violent Behavior*, 283-305.
- Giddens, A. (1984). *Profiles and Critiques in Social Theory*. London: Hutchinson.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Gieles, F. (1977). *Groepsleider ... een vak apart, methodisch werken met de leefgroep*. Alphen aan de Rijn: Samson.
- Glaser, B., & Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded theory*. Chicago: Aldine.
- Goderie, M., Steketee, M., Mak, J., & Wentink, M. (2004). *Samenplaatsing van jongeren in justitiële jeugdinstellingen*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Goffman, E. (1961). *Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual*. New York: Anchorbooks.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs New York: Prentice-Hall.
- Goffman, E. (1969). *Strategic Interaction*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday Anchor Books.
- Gover, A. R., Mackenzie, D. L., & Armstrong, G. S. (2000). Importation and Deprivation Explanations of Juveniles' Adjustment to Correctional Facilities. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* (44), 450- 467.
- Grewel, F. (1947). *Paedagogische verwaarlozing en opvoedingsfouten*. Purmerend: Muusses.

- Hammersley, M., & Atkinson, P. (1995). *Ethnography, principles in practice* (2nd ed.). London: Routledge.
- Hanrath, J. (2009). Opvoeden in een gesloten jeugdinrichting: een contradictie in terminis? *Proces; Tijdschrift voor strafrechtspleging*, 88 (3), 182-189.
- Harder, A., Knorth, E. J., & Zandbergen, T. (2006). *Residentiële jeugdzorg in beeld. Een overzichtsstudie naar de doelgroep, werkwijzen en uitkomsten*. Amsterdam: SWP.
- Harmsen, G. (1975). *Blauwe en rode jeugd; ontstaan, ontwikkeling en teruggang van de Nederlandse Jeugdbeweging tussen 1853 en 1940*. Nijmegen: Socialistische Uitgeverij Nijmegen.
- Harvey, J. (2007). *Young men in prison: surviving and adapting to life inside*. Devon: Willan Publishing.
- Haynes, C., Eivors, A., & Crossley, J. (2011). 'Living in an alternative reality': adolescents' experiences of psychiatric inpatient care. *Child and Adolescent Mental Health*, 16 (3), 150-157.
- Heerwaarden, Y. van, Hilhorst, N., Slabbertje, A., Hermanns, J., & Klooster, E. (2005). *Programma-evaluatie van Den Engh. Opvoeden en overleven in een groep*. Amsterdam: DSP-Groep.
- Hendriks, J., & Bijleveld, C. (2008). Recidivism among juvenile sex offenders after residential treatment. *Journal of Sexual Agression*, 14 (1), 19-32.
- Henggeler, S. W., & Schoenwald, S. K. (2011). Evidence-Based Interventions for Juvenile Offenders and Juvenile Justice Policies that Support them. *Sociale Policy Report*, 25 (1), 1-20.
- Hermanns, J. (2007). Opvoeden en opgroeien: een visie achter het beleid. In P. van Lieshout, *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid* (pp. 21-49). Amsterdam: Wetenschappelijke Raad voor het Jeugdbeleid/Amsterdam University Press.

- Hielkema. (1920). Het rijksopvoedingswezen. *TAK*, 211-213.
- Hilhorst, N., Klooster, E., & van Dijk, B. (2004). *Programma-evaluatie van de Glen Mills School*. Den Haag: Ministerie van Justitie WODC.
- Howell, J. C. (2003). *Preventing and reducing juvenile delinquency: a comprehensive framework*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Huizinga, D., & Henry, K. L. (2008). The effect of arrest and justice system sanctions on subsequent behaviour: findings from longitudinal and other studies. In A. M. Liberman, & D. S. Nagin, *The Long View of Crime: A Synthesis of Longitudinal Research* (pp. 220-256). New York: Springer.
- Jeugdzorg, I. (2007, september). Opgeroepen op december 15, 2011, van www.inspectiejeugdzorg.nl:
<http://www.inspectiejeugdzorg.nl/documenten/LandelijkrapportVeiligheid%20goede%20in%20houdsopgave.pdf>
- Jeugdzorg, I. (2007). *Veiligheid binnen de Glen Mills School; onderzoek naar de Glen Mills School, onderdeel van de Hoenderloo Groep*. Utrecht: Inspectie Jeugdzorg.
- Jeugdzorg Nederland (2011). Brancherapportage 2010.
- Johnson, R., & Toch, H. (Red.). (1982). *The pains of imprisonment*. Beverly Hills California: Sage publications.
- Jonker, A. (2004). *Niet opsuiten maar opvoeden*. Utrecht: Agiel.
- King, R. D. (1985). Control in Prisons. In M. Maguire, J. Vagg, & R. Morgan (eds), *Accountability and Prisons*. London: Tavistock.
- Kivett, D. D., & Warren, C. A. (2002). Social Control in a Group Home for Delinquent Boys. *Journal of Contemporary Ethnography*, 31 (3), 3-32.

- Klootsma. (1904). *Misdeelde kinderen. Inleiding tot de peadagogische pathologie en therapie*. Groningen: Wolters.
- Klootsma, J. (1925). Over de opvoeding van onze verwaarloosde jeugd. *TAM*, 550-551.
- Klootsma, J. (1922). Over opvoeding tijdens de puberteit. Aanleg of milieu. *MBR*, 232-234.
- Klootsma, J. (1922). Voor- en nadeelen van Gestichtsoopvoeding. *Tijdschrift voor Armwezen. Maatschappelijke Hulp en Kinderbescherming XXIII*, 241-244.
- Knorth, E. J., Harder, A. T., Kendrick, A. J., & Zandberg, T. (2008). Under one roof: A review and selective mat-analysis on the outcomes of residential child and youth care. *Children and Youth Services Review*, 30, 123-140.
- Knorth, E. (2006). Niet opsluiten maar opvoeden; wat zijn we wijzer geworden? *Tijdschrift voor criminologie*, 48 (1), 72-77.
- Knuttel, W. (1918). *Regeringskinderen*. 's Gravenhage: Nijhoff.
- Koekebakker, W. G. (1957). *Verzorging en opvoeding in kindertehuizen. Rapport van de werkgroep gestichtsdifferentiatie*. z.p.: Nationale Federatie voor Kinderbescherming Geschrift NR 31.
- Kruithof, B. J. (1982b). *Jeugdbeweging in Nederland; Geschiedenis van opvoeding en onderwijs. Inleiding, bronnen, onderzoek*. Nijmegen: SUN.
- Lassiter, L. E. (2005). Collaborative Ethnography and Public Anthropology. *Current Anthropology* (Vol. 46, No 1), 83-106.
- Liebling, A. (2004). *Prisons and their Moral Performance; a Study of Values, Quality, and Prison Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Lipsey, M. (1992). Juvenile delinquency treatment: a meta-analytic inquiry into the variability of effects. In T. Cook, *Meta-analysis for explanation: a casebook* (pp. 83-128). New York: Russell Sage Foundation.

Lipsey, M. (1995). What do we learn from 400 research studies on the effectiveness of treatment with juvenile delinquents? In J. McGuire, *What works: reducing reoffending, guidelines from research and practice* (p. 6378). Chichester: John Wiley & Sons.

Lombardo, L. X. (1982). Stress, Change and Collective Violence in Prison. In R. Johnson, & H. Toch, *The Pains of Imprisonment* (pp. 77-93). Beverly Hills California: Sage Publications.

Loughran, T. A., Mulvey, E. P., Schubert, C. A., Fadan, J., Piquero, A. R., & Losoya, S. H. (2009). Estimating a dose-response relationship between length of stay and future recidivism in serious juvenile offenders. *Criminology*, 47 (3), 699-740.

Makarenko, A. (1956). *L'éducation dans les collectivités d'enfants*. Paris.

Martinson, R. (1974). What works? Questions and answers about prison reform. *The public Interest*, 35, 22-54.

Mathiesen, T. (1965). *The Defences of the Weak*. London: Tavistock.

McCorkle, R. (1992). Personal precautions to Violence in Prison. *Criminal Justice and Behaviour* (19), 160-173.

McNeill, F., & Weaver, B. (2010, June). *Changing Lives? Desistance Research and Offender Management*. Opgeroepen op maart 13, 2012, van www.sccjr.ac.uk: http://www.sccjr.ac.uk/documents/Report%202010_03%20-%20Changing%20Lives.pdf

Mead, G. (1934). *Mind, self and society*. Chicago: University of Chicago Press.

Milgram, S. (1974). *Obedience to authority*. New York: Harper Row.

Millham, S., Bullock, R., & Hosie, K. (1978). *Locking up children; Secure provision within the child-care system*. Farnborough: Saxon House.

- Minor, K. I., Wells, J. B., & Angel, E. (2008). Recidivism Among Juvenile Offenders Following Release from Residential Placements: Multivariate Predictors and Gender Differences. *Journal of Offender Rehabilitation*, 46 (3-4), 171-188.
- Mohino, S., Kirchner, T., & Forns, M. (2004). Coping Strategies in Young Male Prisoners. *Journal of Youth and Adolescence*, 33 (1), 41-49.
- Molleman, T. (2011). *Benchmarking in het gevangeniswezen. Een onderzoek naar de mogelijkheden van het vergelijken en verbeteren van prestaties*. WODC, Onderzoek en Beleid 294. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Morales, L. A., Garrido, V., & Sánchez-Meca, J. (2010). *Treatment Effectiveness in Secure Corrections of Serious (Violent or Chronic) Juvenile Offenders*. BRA, Brottsförebyggande radet. Stockholm: Swedisch National Council for Crime Prevention, Information and Publications.
- Morris, T., & Morris, P. (1963). *Pentonville: A sociological study of an English Prison*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Mulock Houwer, D. (1952). Aspecten van (gestichts)groepsopvoeding. *De Koepel*, 61-66.
- Mulock Houwer, D. (1947). Iets over de structuur van de gestichtsgroep. *Tijdschrift voor Buitengewoon Onderwijs en Orthopedagogiek*, 102-106.
- Mulock Houwer, D. (1938). *Gestichtspedagogische hoofdstukken*. Eibergen: Drukkerij Heinen.
- Murray, L., & Sefchik, G. (1992). Regulating Behavior Management Practices in Residential Treatment Facilities. *Children and Youth Services Review*, 14, 519-539.
- Nas, C. (2005). *'EQUIPping' delinquent male adolescents to think pro-socially*. Utrecht: Proefschrift Universiteit Utrecht.

- Nijhof, K. S., Van Dam, C., Veerman, J. W., Engels, R. C., & Scholte, R. H. (2010). Nieuw Zorgaanbod: Gesloten jeugdzorg voor adolescenten met ernstige gedragsproblemen. *Pedagogiek*, 30 (3), 177-191.
- Nowak, A., Vallacher, R. R., & Zochowski, M. (2005). The emergence of personality: Dynamic foundations of individual variation. *Developmental Review* (25), 351-385.
- Pahar, K. P., Wormith, S. W., Derkzen, D. M., & Beauregard, A. M. (2008). Offender Coercion in Treatment: A Meta-Analysis of effectiveness. *Criminal Justice and Behaviour*, 35, 1109-1135.
- Peterson-Badali, M., & Koegl, C. J. (2002). Juveniles' experiences of incarceration: The role of correctional staff in peer violence. *Journal of Criminal Justice*, 41-49.
- Ploeg, J. v. (2005). Niet opsluiten maar opvoeden. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek* (44), 110-120.
- Pritikin, M. H. (2009). Is prison increasing crime? *Wisconsin Law Review*, 1049-1108.
- PSW. (2008). Handleiding Basismethodiek JJI. 's Hertogenbosch: PSW.
- Redl, F., (1952). *Controls from Within; techniques for treatment of The Aggressive Child*. New York: The Free Press.
- Rekenkamer, A. (2007). *Detentie, behandeling en nazorg criminele jeugdigen*. Den Haag: SDU.
- Ruyter, P. de (1971). *De 'volgende' groepsleider. Interacties van groepsleiders en kinderen in een centrum voor residentiële behandeling*. Groningen: Wolters Noordhof.
- Samson, C. (2012). *Omringd door zorg, toch niet veilig Seksueel misbruik van door de overheid uit huis geplaatste kinderen, 1945 tot heden*. Amsterdam: Boom.
- Schlenker, B. R. (1975). Self-Presentation: Managing the Impression of Consistency When Reality Interferes with Self-Enhancement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32 (6), 1030-1037.

Schutz, A. ([1932] 1974). *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt: eine Einleitung in die verstehende Soziologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Scruton, P., Sim, J., & Skidmore, P. (1991). *Prisons Under Protest*. Buckingham: Open University Press.

Silverman, D. (2005). *Doing Qualitative Research* (5th ed.). Thousand Oaks California: Sage Publications.

Slot, N. (1988). *Residentiële hulp voor jongeren met antisociaal gedrag*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.

Smeets, E. (2011). *Onderwijs in justitiële jeugdinrichtingen en gesloten jeugdzorg*. Nijmegen: ITS, Radboud Universiteit Nijmegen.

Snyder, H. N., & Sickmund, M. (2006). *Juvenile offenders and victims: 2006 national report*. Pittsburgh: National Centre for Juvenile Justice.

Spanjaard, H. (1998). Competentievergroting in een jeugdinrichting. In W. & Koops, *Van lastig tot misdadig* (pp. 117-131). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Sparks, R., Bottoms, A., & Hay, W. (1996). *Prisons and the Problem of Order*. Oxford: Clarendon Press.

Stanley Hall, G. (1905). *Adolescence : its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education*. London: Applton.

Starink, L. (2012, januari 7). De jongens van de Ven. *NRC Handelsblad*, pp. 13-15.

Swart, J. J. (2009). *Wie werkt er in de residentiele jeugdzorg? Een onderzoek naar persoonsgebonden, werkgebonden en opleidingsgebonden kenmerken van groepsleiding, werkzaam in de residentiële jeugdzorg in Nederland anno 2008*. Saxion Hogeschool; Kenniscentrum Welzijn, Gezondheidszorg en Technologie.

Sykes, G. (1958). *The society of Captives*. Princeton: Princeton University Press.

- Sykes, G., & Matza, D. (2003). Techniques of Neutralization. In R. Agnew, & F. T. Cullen, *Criminological Theory; past to present* (pp. 135-141). Los Angeles: Roxbury Publishing Company.
- Thomas, G., & James, D. (2006). Reinventing grounded theory: some questions about theory, ground and discovery. *British Educational Research Journal*, 32 (6), 767-795.
- Trimbos, C. (1955). *Zorgenkinderen: opstellen over kinderbescherming*. Utrecht: Spectrum.
- Trouw. (2006, juli 23). Opgeroepen op mei 18, 2012, van www.trouw.nl: <http://www.trouw.nl/tr/nl/4492/Nederland/article/detail/1504983/2006/07/23/Provincie-wil-onderzoek-naar-Glen-Mills-School.dhtml>
- Trulson, C. R., Marquart, J. W., Mullings, J. L., & Caeti, T. J. (2005). In Between Adolescence and Adulthood: Recidivism Outcomes of a Cohort of State Delinquents. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 3 (4), 355-387.
- Turner, J. H. (2002). *FACE TO FACE toward a Sociological Theory of Interpersonal Behaviour*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Valstar, H., & Afman, T. (2010). *JJI in getal 2005-2009*. Concernstaf Uitvoeringsbeleid, Informatie analyse & documentatie. Den Haag: DJI.
- Valstar, H., & Afman, T. (2011, mei 11). *JJI in getal 2006-2010*. Opgeroepen op november 28, 2011, van www.dji.nl: <http://www.dji.nl/Organisatie/Feiten-en-cijfers/index.aspx>
- Van Acker, J. (1980). *Meisjes zonder kansen? opvoeding van meisjes in ernstige probleemsituaties*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Van der Helm, P. (2011). *First do no Harm; Living group climate in secure juvenile correctional institutions*. Amsterdam: SWP.

- Van der Helm, P., Nijhof, K. S., Harder, A. T., Van Dam, C., & De Swart, J. (2012). De hardnekkige mythe dat 'niks werkt' in de gesloten jeugdzorg: aanbevelingen voor professionals. *Orthopedagogiek: Onderzoek en Praktijk*, 470-480.
- Van der Laan, A. M., Vervoorn, L., Van der Schans, A. C., & Bogaerts, S. (2008). *Ik zit vast: Een exploratieve studie naar emotionele verwerking van justitiële vrijheidsbeneming door jongeren*. WODC, O&B 267. Meppel: Boom Juridische Uitgevers.
- Van der Laan, P. H., Maaskant, G., Stams, G. J., Fukkink, R., & Van der Voort, P. (2007). *Veiligheid en continuïteit van zorg in justitiële jeugdinrichtingen. Een inventariserend literatuuronderzoek*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Van der Zeyde, N. (1956). *Verwaarlozing en "Verwahrlozing"; over het begrip psychopathie in verhouding tot het begrippenstelsel van de paedagogiek*. Groningen / Djakarta: J.B. Wolters.
- Van Spanje, M. (1975 (1e 1957)). *Het kind in de inrichting* (7de ed.). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Verslag der handelingen van de Tweede Kamer. (1928-1929). 712.
- Verstegen, R., & Lodewijks, H. P. (2009). *Interactiewijzer : analyse en aanpak van interactieproblemen in professionele opvoedingssituaties* (7 ed.). Assen: Van Gorcum.
- Vidal, S., & Skeem, J. L. (2007). Effect of Psychopathy, Abuse, and Ethnicity on Juvenile Probation Officers' Decision-Making and Supervision Strategies. *Law and Human Behavior*, 31, 479-498.
- Vreugdenhil, C., Doreleijers, T. A., Vermeiren, R., Wouters, L. F., & Brink, W. V. (2004). Psychiatric disorders, and comorbidity patterns in a representative sample of incarcerated male Dutch adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* (43), 97-104.

Wartna, B. (2009). *In de oude fout. Over het meten van recidive en het vaststellen van het succes van strafrechtelijke interventies*. WODC, Onderzoek en beleid. Meppel: Boom Juridische Uitgevers.

Wartna, B. S., Kalidien, S., & Essers, A. A. (2006). *Replicatie recidivemeting JJI Den Eng. De uitkomsten van de SocioGroepsStrategie in termen van strafrechtelijke recidive*. Den Haag: WODC.

Wartna, B. S., Tollenaar, N., Blom, M., Alma, S. M., Bregman, I. M., Essers, A. A., et al. (2011). *Recidivism report 2002-2008. Trends in the reconviction rate of Dutch offenders*. Den Haag: WODC.

Wästerfors, D. (2010). Trouble-Makers and Interactionism: Reconsidering Quarrels in Institutions for Juvenile Delinquents. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 10 (1), 18-36.

Watzlawick, P., Helmick Beavin, J., & Jackson, D. D. (1984). *De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie* (9 ed.). Deventer: Van Loghum Slaterus.

Weijers, I. (2011). Mulock Houwer; Criticus en pionier van de residentiële jeugdzorg. *Eerste Mulock Houwer-lezing uitgesproken op 17 november in het Kinderrechtenhuis te Leiden* (pp. 3-14). Utrecht: Nederlands Jeugd Instituut.

Wester, F., & Peters, V. (2004). *Kwalitatieve analyse. Uitgangspunten en procedures*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Wigboldus, E. (2002). *Opvoedend handelen in een justitiële jeugdinrichting. Systematisering van het behandelaanbod binnen Rentray (proefschrift)*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

Wolff, N., & Shi, J. (2009). Feelings of Safety Among Male Inmates; The Safety Paradox. *Criminal Justice Review*, 404-427.

Wortley, R. (2002). *Situational Prison Control, Crime Prevention in Correctional Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zandberg, T. (1999). Residentiële jeugdzorg: kritische kanttekeningen. In R. d. Groot, *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* (pp. 89-98). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

Zimbardo, P. (2007). *The Lucifer Effet; understanding how good people turn evil*. Random House: New York.

16

The musical score consists of four measures. The top staff is a vocal line in treble clef with a key signature of one sharp (F#). The bottom staff is a piano accompaniment in treble clef with a key signature of one sharp (F#). The piano part begins with a piano (*p*) dynamic marking. The music features a mix of eighth and sixteenth notes, with some slurs and ties. The vocal line has a melodic contour that rises and then falls. The piano accompaniment provides a rhythmic and harmonic foundation, with some chords and single notes.

Pergolesi